180

J KESSLER
314 Park St. DUNDAS

JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

די גרויסע
אידישע געשיכטע

פון די עלטסטע צייטען ביז אויף היינט

באַנד I

פון דער אוראַלטער צייט ביז צו
דער גרינדונג פון דער מלוכה

צוזאַמענגעשטעלט פון די ווערק פון פאַרשידענע
פאַרשער און אויטאָריטעטען
פון

חיים שויס

מיט דער רעדאַקציאָנעלער מיטווירקונג פון
דר. ק. פאַרנבערג

ליטעראַרישער פאַרלאַג

411 גרענד סטריט, ניו יאָרק

1919

אינהאלט:

זייט

פון די ארויסגעבער.

איינפיהרונג — — — — — — — — 9—26

1. ש. מ. דובנאוו, די באדייטונג פון דער אידישער געשיכטע — — — — — — — — — — — — — — — 11

2. ט ש. פ. ק ע נ ס, די קוועלען פון דער אידישער געשיכטע — — — — — — — — — — — — — — — 17

דאס לאנד און זיינע איינוואוינער 27—127

1. י. בענציננער, דאס לאנד — — — — — — — — — — — — 29

די נעמען. — די גרעניצען. — די פארמען פון אויבערפלאך.

2. מ. לעהר, לאגע און כאראקטער פון דעם לאנד — — — — — — 42

קלימאט און פרוכטבארקייט. — נאטור־קאטאסטראפעס. — פארקעהרס־וועגען. — די לאגע פון פאלעסטינא אין דער אלטער וועלט.

3. ר. קיטעל, די איינוואוינער און די שכנים פון כנען — — — 54

4. ר. קיטעל, פאלעסטינא אין דער אורצייט — — — — — — 60—96

1. די עלטסטע פעלקער־פארהעלטעניסע אינ'ם לאנד — — — — — — — — — — — — — — — 60

דאס ארייננדרינגען פון די סעמיטען אין פאלעסטינא. — שומערער און סעמיטען אינ'ם לאנד פון די צוויי טייכען. — די אמורים אין מערב־לאנד. — סרגון פון אגארע.

2. דאס צווייטע יאהרטויזענד ביז צו דער אמארנא־צייט — — — — — — — — — — — — 71

פאלעסטינא און די מיטעלסטע מלוכה פון עגיפטען. — דאס פארהעלטעניש צו באבילאניען און צו די צפון־מלוכות ביז 1600. — די היקסאס און די עגיפטישע ממשלה.

3. די אמארנא־צייט — — — — — — — — — — 88

זייט

5. די פאר־אידישע קולטור פון דעם לאנד — — — — — — — — 127—97
י. בענציינגער, די פאר־היסטארישע צייט — — — 97
ר. קיטעל, דאס לעבען פון די כנענים — — — — 98

אלגעמיינע פארהעלטעניסען פון לעבען. — פיהרונג פון מלחמה. — כלי־זין. — האנדעל. — האנטווערק און קונסט. — שריפט און בילדונג. — בוכשטאבענשריפט. — די קבורה פון מתים. — די השגה פון גאט. — דער פאנטעאן. — ערטער פון קולט. — סימבאלען פון קולט. — דער דינסט פון די טויטע. — קורצער סך־הכל.

די פאר-היסטאָרישע צייט — — — — 229—129

1. ח. שוים, די מעשיות וועגען די אבות — — — — — — — 131
2. ח. שוים, וואס שטעלען מיט זיך פאר די מעשיות וועגען די אבות — — — — — — — — — — — — 138
3. ר. קיטעל, דער היסטארישער הינטערגרונט פון די מעשיות וועגען די אבות — — — — — — — — — — 141
4. ר. קיטעל, משה און די וואנדערונג דורכ'ן מדבר — — — — 152
1. איינפיהרונג — — — — — — — — — — — 152
2. די היסטארישע סיטואציע — — — — — — — — 154
3. יציאת מצרים און די וואנדערונג דורכ'ן מדבר — — — — — — — — — — — 165
4. משה און „מתן־תורה“ — — — — — — — — 176
5. ר. קיטעל, דאס אריינדרינגען אין כנען — — — — — — 191
1. איבערבליק איבער דער ערשטער ערשטע שופטים קאפ. א און קאפ. ב 1—5 און אנדערע פארוואנדטע שטיקער — — — 192

דער טעקסט. — די ערשטע אטאקעס אין דרום. — יהודה און שמעון. — די חלוקה פון לאנד און יהושע. — דער סך־הכל.

2. די ערא בערונג פון כנען לויט דעם ספר יהושע ביז צום בונד מיט גבעון — — — 210

יהושע בראש פונ'ם שבטים־בונד. — יהושע בראש פונ'ם הויז יוסף.

3. דער היסטארישער כאראקטער פון דער דערצעהלונג — — — — — — — — — — — 213

אלגעמיינע געזיכטספונקטען. — דער אופן פון אריינדרינגען. — די איינצעלנע געשעהענישען.

זייט

4. די פּאַטירונגען נאָך דעם בונד מיט גבעון — — — — — — — — — — — — — — — 223

די שלאַכט ביי גבעון. — די איבעריגע ידיעות

די פאר-קעניגליכע צייט — — — — — — 231—317

ערשטע אָפּטיילונג.

ר. קיטעל, די געשיכטע פון דער פאר-קעניגליכער צייט 233—284

1. די לאַגע אין אַלגעמיין. ישראל'ס אויפגאַבע — — — — — — — — 233

2. די שבטים פון ישראל — — — — — — — — — — — — 241

מערענפּטאה'ס אויפשריפט, דבורה'ס ליד, יעקב'ס ברכה. — יוסף, אפרים, מנשה, מכיר. — בנימין. — דן. — זבולון, אשר, נפתלי. — יששכר. — ראובן. — גד, גלעד. — יאיר. — יהודה. — כלב, ירחמאל, קין, קנז. — שמעון, לוי.

3. ווייטעריגע עראָבערונגס-מלחמות — — — — — — — — — — 257

שמעון און לוי. — דער שבט דן. — ברק און דבורה. — די קליינע שופטים.

4. אנפאַלען פון דרויסען. דאָס שבט-קעניגטום פון עפרה — — — — 267

אהוד. — די מדינים. — ירבעל-גדעון. — אבימלך.

5. יפתח און שמשון.

צווייטע אָפּטיילונג.

דאָס אידישע לעבען אין דער פאר-קעניגליכער צייט— 285—317

1. דזש. פ. מק'קורדי, סאָציאַל-עקאָנאָמישע צושטענדען 285

שבט, קלאַן (אלף), משפחה, בית-אב, בית. — דער אריבערגאַנג צו אַ באַזעסענעם לעבען. — דער וואוקס פון שטאָדטישען לעבען. — זקנים, שופטים, כהנים. — דער נייער אידישער בירגער אין פּאַלעסטינאַ.

2. ר. קיטעל, קולטור און גייסטיגעס לעבען. זיטען און ליטעראַטור — — — — — — — — — — — — — — — 299

3. ר. קיטעל, רעליגיאָן און קולט — — — — — — — — — 304

ביבליאָגראַפיע

פון די ארויסגעבער

„דער אידישער נאציאנאלער קיום שטיצט זיך איצט מעהרסטענס אויף דעם היסטארישען באוואוסטזיין" — שרייבט דער באוואוסטער אידישער היסטאריקער ש. דובנאוו אין זיין בארימטער אפהאנדלונג וועגען דער באדייטונג פון אידישער געשיכטע, וועלכע איז אפגעדרוקט אלס איינפיהרונג צו אונזער „גרויסער אידישער געשיכטע".

מ'קאן זאגען אהן א שום גוזמא, אז פאר דעם מאדערנעם אידען און פאר דעם מאדערנעם אידישען נאציאנאליזם איז דאס באוואוסטזיין פון היסטארישען צוזאמענהאנג דער גרעסטער, וויכטיגסטער פאקטאר.

דאס פאדערט קודם כל א גענויע באקאנטשאפט מיט דער אידישער געשיכטע. מ'קאן ניט זיין קיין באוואוסטזיניגער איד, ניט וויסענדיג די גרויסע געשעהענישען, די גראנדיעזע שאפונגען, די פריידען און ליידען פון אידישען פאלק אין די יאהר־טויזענדען פון זיין עקזיסטענץ.

עס איז אבער א חרפה צו זאגען, אז ביי קיין פאלק אין דער וועלט איז די היסטאריע ניט אזוי פארנאכלעסיגט ווי דוקא ביי אונז אידען, דעם היסטארישען פאלק. און באזונדערס פארנאכלעסיגט און כמעט לגמרי אומבאקאנט איז פאר אונז די היסטאריע פון אידישען פאלק אין יענע צייטען, ווען עס האט נאך געפיהרט זיין זעלבסטשטענדיג מלוכה־לעבען; ווען זיין גייסט איז נאך געווען דורך און דורך אריגינעל; ווען לעבענדיג אין זיין קליין, שען לאנד האט עס געשאפען זיין אייגענעם אריגינעלען וועלט־קוק, וועלכער האט באשטימט דעם גאנצען גאנג פון דער קולטור־געשיכטע פון דער מענשהייט און האט געפונען זיין אויסדרוק אין זיין אומשטערבליכער נאציאנאלער ליטעראטור, אין דער ביבעל.

און דאך איז א דאנק דעם האלבען יאהרהונדערט פון אומדערמידליכע פארשונגען און אויסגראבונגען, וואס זיינען אנגעפיהרט געווארען פון קריסטליכע געלעהרטע, געשאפען געווארען די מעגליכקייט זיך צו באקאנען מיט דעם לעבען און די זיטען, מיט די שאפונגען און די שאפער פון דעם אידישען

פאלק אין די צייטען פון זיין זעלבסטשטענדיגען מלוכה־לעבען מיט אלע פרטים.

דאס מלוכה־לעבען און דאס פריוואטע לעבען, די זיטען און מנהגים, דער אופן ווי אזוי די אמאליגע אידען האבען געפיהרט זייער באלעבאטיש־קייט און געפראוועט זייערע יום־טובים — אלץ, אלץ איז פאר אונז אויפגע־שטאנען תחית המתים א דאנק די נייעסטע אויסגראבונגען און פארשונגען.

און צוזאמען דערמיט זיינען פון די קברים ארויסגעבראכט געווארען די שכנים־פעלקער פון די אידען, זייערע פריינד און זייערע שונאים. די גאנצע פאליטיק פון יענע צייטען, אלע רעליגיעזע און קולטורעלע השפעות און גע־גענווירקונגען, אלץ איז געווארען אזוי נאהענט און פארשטענדליך.

פאר דעם אידישען לעזער איז אט דער גאנצער אוצר פון ידיעות און באלעהרונג א י ן ג א נ צ ע ן פ ר ע מ ד. אין קיין איינציגען פון די ווייניגע היסטארישע ווערק וואס זיינען פאראן אין אידיש (מיט דער אויס־נאם פון שירער'ס אידישער פארקירצונג, וואס באהאנדעלט נאר איין תקופה) איז פון די אלע נייעסטע אנטדעקונגען און פארשונגען קיין שום זכר ניט פאראן.

„די גרויסע אידישע געשיכטע" האט זיך געשטעלט פאר איהר אויפ־גאבע צו געבען דעם מאקסימום ידיעות וואס געפינען זיך וועגען דעם אידי־שען לעבען און די אידישע שאפונגען פון יעדער פעריאדע, און צו געבען עס פון די בעסטע קוועלען, פון די גרעסטע פארשער אין א טרייער איבערזע־צונג.

די „גרויסע אידישע געשיכטע" איז בכן ניט קיין קאמפילאציע, ניט קיין פאפולאריזאציע, נאר עכטע פארשונגס־ארבייט פון די גרעסטע אויטאָרי־טעטען אין א קלארען ליטעראַרישען אידיש איבערזעצט. צו דערזעלביגער צייט אבער האבען מיר געשטרעבט ביי דעם אויסוואהל פונ'ם מאטעריאל צו האלטען אין זינען, אז דאס ווערק דארף געלעזען ווערען פון די גרויסע מאסען און אז עס מוז זיין גרינג, צוגענגליך, לעבעדיג און בילדליך געשילדערט.

און נאך איינס: די גרויסע אידישע געשיכטע איז גייסטיג אויסגע־האלטען; פון אנהויב ביז'ן סוף שטרעבט זי צו זיין א נאציאנאלעס ווערק, אין אן אויסגעהאלטענעם, מאדערנעם אידיש־נאציאנאלען גייסט.

ליטעראַרישער פארלאג.

איינפיהרונג

1. ש. מ. דובנאָוו

די באַדייטונג פון דער אידישער געשיכטע

וואָס פאַר אַ באַדייטונג האָט די אויספאָרשונג און די באַטראַכטונג פון דער אידישער געשיכטע פאַר אונזער היינטיגער צייט און פאַר די קומענדיגע דורות?

די באַדייטונג פון דער אידישער געשיכטע איז אַ צווייפאַכיגע: אַ נאַציאָנאַלע און אַן אוניווערסאַלע. דער אידישער נאַציאָנאַלער קיום שטיצט זיך איצט מעהרסטענס אויף דעם היסטאָרישען באַוואוסטזיין. אין אַלטערטום זיינען די אידען געווען צוזאַמענגעשלאָסען אין אַ פאַראייניגטער נאַציאָן דורך דער דרייפאַכיגער קראַפט פון איין מלוכה, איין ראַסע און איין רעליגיאָן. דאָס הייסט: דער סך־הכל פון די מאַטעריעלע און גייסטיגע פאַקטאָרען. אין דער ווייטערדיגער צייט, ווען די אידען האָבען פאַרלאָרען זייער לאַנד און האָבען געלעבט צעשפּרייט איבער דער וועלט, האָט דאָס רעליגיעזע באַוואוסטזיין זיי צוזאַמענגעהאַלטען אין איינעם און האָט ממלא געווען די פאַרשוואונדענע פּאָליטישע פאַרבינדונג און אויך דעם אָפּגעטעמפּטען ראַסען־אינסטינקט, וועלכער מוז שוואַכער ווערען. וואָס מעהר מען דערווייטערט זיך פון דעם פּרימיטיווען צושטאַנד און פון דעם היימישען באָדען. אין דער נייעסטער צייט אָבער, ווען די פאַרשפּרייטונג פון פרייען געדאַנק, וואָס האָט אַרומגענומען די גאַנצע מענשהייט, האָט שטאַרק געענדערט ביי אַ באַדייטענדען טייל פון אידישען פאָלק דאָס רעליגיעזע באַוואוסטזיין אָדער עס איז גאַנצען צעטרייסעלט: ווען עס האָט זיך באַוויזען אַזאַ פונדאַמענטאַלע פאַרשידענקייט אין די מיינונגען בנוגע גלויבען און קולט, און דאָס טראַדיציאָנעלע, היסטאָריש־אַנטוויקעלטע יודענטום האָט זיך אַרויסגעוויזען מאַכטלאָז צוזאַמענצוהאַלטען די פאַרשידענאַרטיגע חלקים פון נאַציאָנאַלען אָרגאַניזם — אין אַט דער צייט ערשיינט פאַר אונז דאָס היסטאָרישע באַוואוסטזיין אַלס דער „עמוד התוך" פון דער נאַציאָנאַלער איינינקייט. אַט דאָס באַוואוסטזיין שטעלט מיט זיך פאַר אַן אויסערגעוועהנליך טיפע און קאָמפּליצירטע פּסיכישע ערשיינונג, וועלכע איז צוזאַמענגעזעצט פון פיזישע, אינטעלעקטועלע און מאַ־

ראַלישע עלעמענטען. עס באַשטעהט פון געוואוינהייטען, מיינונגען, גע־פיהלען און איינדרוקען, וועלכע האָבען זיך אין אונז אויסגעבילדעט דורך אַ ירושה פון טויזענדער יאהרען. מיר אידען זיינען באַוואוסטזיניג אָדער ניט־באַוואוּסטזיניג, מאַראַליש פעסט פאַרבונדען דורך די שותפות'דיגע ערינערונגען אַן אונזער גרויסער, רייכער פאַרגאַנגענהייט, אַן אונזערע העל־דישע אויפטואונגען אויפ'ן שלאַכטפעלד פון גייסט; דורך דער דערהויבענער היסטאָרישער שליחות, וואס איז באַשערט געווען פאַר אונזער גורל; דורך אונזערע טויזענדיעהריגע ליידען; דורך אונזערע וואַנדער־וועגען, וואס זיי־נען באַזעעט מיט דערנער; דורך דאָס מאַרטירערטום וואָס מיר האָבען אָנ־גענומען צוליב אונזערע אידעען. וואָרים, ווי רענאַן האָט באַמערקט, „שותפות'דיגע צרות פאַרבינדען די מענשען אסך פעסטער, איידער שותפות'דיגע פרייד". אַ גרויסע קייט פון היסטאָרישע טראַדיציעס נעמט אונז אַלעמען אַרום אַזוי ווי מיט אַ מעכטיגען רינג; די וואונדערליכע פאַר־גאַנגענהייט אונזערע, וועלכע האָט ניט קיין גלייכען צו זיך, ציהט אונז צו זיך צו ווי מיט אַ מאַגנעטישען כוח. דורכמאַכענדיג דיזעלבינע היסטאָרישע שיקזאַלען, האָבען מיר אין אַ משך פון הונדערטער יאהרען אַנגעקליבען אין אַ גאַנצער רייה פון דורות אויך עהנליכע איינדרוקען. און ווען זיי האָבען זיך קריסטאַליזירט, האָט זיך פון זיי אָפּגעזעצט דאָס וואָס מ'קען באַצייַ־כענען אַלס „די אידישע פאָלקס־נשמה". אָט דאָס איז דער באָדען, אין וועלכען עס ליגען טיף איינגעוואָרצעלט אַלס אומבאַוואוסטער עלעמענט דער אידישער נאַציאָנאַלער ג ע פ י ה ל, און אַלס באַוואוסטער עלע־מענט — דער אידישער נאַציאָנאַלער ג ע ד אַ נ ק.

דער פועל יוצא דערפון איז, אַז דער אידישער נאַציאָנאַלער געדאַנק און דער נאַציאָנאַלער געפיהל, וואָס איז מיט איהם פאַרבונדען, שטאַמען מעהר ווי אַלץ פון היסטאָרישען באַוואוסטזיין; דאָס הייסט: פון אַ געוויי־סער סומע פון אידעען און פּסיכישע נייגונגען. דורך דעם סך־הכל פון די דערהאַלטענע היסטאָרישע איינדרוקען, זיינען די דאָזיגע אידעען און נייגונג־גען געוואָרען דאָס שותפות'דיגע אייגענטום פון דער גאַנצער נאַציאָן; און דורך דער אָפּפרישונג פון אָט די איינדרוקען — דורך דעם שטודיום פון געשיכטע, קענען זיי שטאַרק אויסגעבילדעט און געפּרעפּטיגט ווערען. די שטאַרקייט פון נאַציאָנאַלען באַוואוסטזיין העננט בכן אָפּ פון דער באַ־קאַנטשאַפט מיט דער געשיכטע.

אָבער אויסער אָט די נאַציאָנאַלע באַדייטונג האָט די אידישע גע־שיכטע, ווי שוין פריהער באַמערקט, אויך אַן אוניווערסאַלע באַדייטונג.

אלס ערשטע זאך ווילען מיר אנווייזען אויף איהר וויסענשאפטליך־פילא־
זאפישען ווערט. אזוי ווי די אידישע געשיכטע שטעלט פאר צום גרעסטען
טייל א כראניק פון אידעען און גייסטיגע באוועגונגען, גיט זי דערפאר
דעם פילאזאף אדער פסיכאלאג דעם וויכטיגסטען און נוצליכסטען מאטע־
ריאל פאר באטראכטונגען. דורך דעם שטודיום פון אנדערע, דאס רוב
לאנגווייליגע, קאפיטלען פון דער וועלט־געשיכטע, האט מען פעסטגע־
שטעלט פסיכאלאגישע אדער סאציאלאגישע הנחות; מ'האט אויסגעאר־
בייט גאנצע פילאזאפישע סיסטעמען און ארויסגעבראכט אלגעמיינע געזע־
צען. מ'קען דערפון זיכער דרינגען, אז דער קאפיטעל וואס דערצעהלט
וועגען דער א י ד י ש ע ר געשיכטע, איז אין מאנכע פרטים דער ארי־
גינעלסטער מאטעריאל פאר אזעלכע הנחות און סיסטעמען. ווארים די אי־
דישע געשיכטע האט אין זיך מערקווירדיגע, זונדערבארע שטריכען. און זי
פאסט זיך דעריבער ניט אריין אין דעם אלגעמיינעם ראהם. איהר אינהאלט
מוז דערפאר אויך אנטהאלטען אן אריגינעלען בייטראג צו דער פילאזאפיע.
ס'איז קיין ספק ניט, אז אויף דעם געביט פון געשיכטס־פילאזאפיע און
פעלקער־פסיכאלאגיע וועט דער שטודיום פון אידישער געשיכטע ארויס־
ברייננגען נייע באהויפטונגען, וועלכע די פארשער פון די איבעריגע אפטיי־
לונגען פון דער וועלט־געשיכטע האבען ביז איצט פארבייגעקוקט. אין דער אינ־
דוקטיווער לאגיק איז פאראן א כלל וועגען אן ערשיינונג, וועלכע איז דער רע־
זולטאט פון צוויי אדער פון מעהרערע אורזאכען. לויט אט דעם כלל קע־
נען מיר בלויז דאן פעסטשטעלען גענוי דאס געזעץ פון דער דאזיגער ער־
שיינונג, ווען מיר האבען די פארשידענע אורזאכען אפגעשיידט איינע פון
די אנדערע דורך א קינסטליכען עקספערימענט און דורך דעם באקומען די
מעגליכקייט פעסטצושטעלען מיט מאטעמאטישער פינקטליכקייט דעם אנ־
טייל, וואס יעדע אורזאך באזונדער האט אין דער, פון אלע אורזאכען צוזא־
מען ארויסגערופענער, ערשיינונג. אט די מעטאדע פון אויסשיידען קאן
מען באנוצען בלויז ביי זעהר ווייניג ערשיינונגען, און אויך דאס בלויז אין
דער נאטור־וויסענשאפט, אבער ניט אין די גייסטיגע וויסענשאפטען, וואו
מ'קען די ערשיינונגען נאר באטראכטען, ניט אבער זיי קינסטליך
רעפראדוצירען. די אידישע געשיכטע גיט אונז אבער איז אט דעם פרט
די מעגליכקייט פון אזא'ן עקספערימענט. אינ'ם היסטארישען לעבען פון
די געוועהנליכע נאציאנען, וואס האבען א טערריטאריע און א מלוכה, זיי־
נען דער גייסטיגער און דער פאליטישער עלעמענט לגמרי צונויפגעוואק־
סען. מיר קאנען דעריבער נאר אומגעפעהר און זעהר אומבאשטימט פעסט־

שטעלען די געזעצען וואָס באַהערשען יעדען פון די ראַזיגע ביידע עלע־מענטען באַזונדער. מיר קענען לחלוטין ניט וויסען, למשל, ווי דער גייס־טיגער עלעמענט וואָלט זיך אנטוויקעלט, ווען ער וואָלט לגמרי געווען אָפּ־געשיידט פון׳ם פּאָליטישען עלעמענט. די אידישע געשיכטע אָבער, וואו דער פּאָליטישער און דער גייסטיגער עלעמענט זיינען דורך אַזוי פיעל יאהר־הונדערטען געווען פאַנאַנדערגעשיידט איינער פון אַנדערען, פאַרשאַפט אונז אַט אַזאַ׳ן עקספּערימענט, און מיר האָבען די מעגליכקייט פעסטצושטע־לען די געזעצען פון די גייסטיגע ערשיינונגען מיט אַ פיעל גרעסערער ווי־סענשאַפטליכער גענויאינקייט איידער די געזעצען, וואָס קומען אַרויס פון מעהרערע עהנליכע ערשיינונגען.

אָבער אויסער דורך איהר הויכער באַדייטונג פאַר וויסענשאַפטליכע צוועקען: אויסער דורך איהר פרוכטבאַרער אָנרעגונג פאַר דעם פילאָזאָפישען דענקען, צייכענט זיך די אידישע געשיכטע אויס פון דער געשיכטע פון אַנדערע פעלקער אויך דערמיט, וואָס זי האָט אַן איינפלוס אויף דעם גע־פיהל. קיין זאַך אין דער וועלט דערהייבט ניט אַזוי דאָס הארץ און מאַכט ניט אַזוי איידעל דעם מענשען׳ס נאַטור, ווי די באַטראַכטונג פון דער מאָ־ראַלישער פעסטקייט, פון דער ליידענס־געשיכטע פון אַ מאַרטירער, וואָס האָט פאַר זיינע אידעען געשטריטען און געליטען. און די צווייטע העלפט פון דער אידישער געשיכטע איז דאָך בעצם ניט מעהר ווי דאָס. דער הוי־כער דערציהונגס־ווערט פון דעם ערשטען, ביבלישען, טייל פון דער אידי־שער געשיכטע ווערט פון קיינעם ניט באַשטריטען. מ׳רופט עס זאָגאַר „הייליגע געשיכטע", וואָס אַז מ׳לערענט זי, באַקומט מען דערפאַר „עולם הבא". דאָך דעם טיפען, מאָראַלישען אינהאַלט פון צווייטען טייל פון דער אידישער געשיכטע, פון דער גלות־טראַגעדיע, אָנערקענען נאָך גאַנץ ווייניגע. און דאָך איז דוקא זי, דורך איהרע אויסערגעוועהנליכע אייגענשאַפ־טען און איהרע הויך־טראַגישע שטריכען, אַם מעהרסטען מסוגל צו דערהיי־בען און צו פאַראיידלען דעם מענשען׳ס גייסט. מ׳דאַרף באַטראַכטען דאָס אי־דישע פאָלק ניט בלויז אין יענע מאָמענטען, ווען עס האָט אנטוויקעלט זיין מאַכט און זעלבשטענדיגקייט, נאָר אויך אין די צייטען פון שוואַכקייט און פון דריקענדער אָפּהענגיגקייט, ווען עס איז געצוואונגען געווען כסדר צו קויפען זיין גייסטיגע אנטוויקלונג מיט די שווערסטע קרבנות. אַ דענקער, געקרוינט מיט דערנער, פאַרדינט ניט ווייניגער פאַרעהרונג איידער אַ דענ־קער מיט אַ לאָרבער־קראַנץ אויף זיין קאָפּ. דער פלאַם פון די שייטער־הויפענס, אויף וועלכע די קדושים זיינען פאַר זייערע אידעען געשטאָרבען

אלס העלדען, דערוועקט אין אונז אזא הייליגע מורא ווי דער פלאַם אויפ'ן שפּיץ פון בארג סיני. מיט א גלייכער קראפט, נאָר אויף פארשידענע אופנים, פארכאפעןביידע דאַס הארץ און דערוועקען דעם מאראַלישען גע־פיהל. דאָס גרויסמעטע פאלק ישראל פון דער ביבלישער צייט און דאָס פאראכטעטע יודא פון מיטעלאַלטער — איז דאַסזעלביגע פאלק, נאָר פאר־שידען באאורטיילט אין די פארשידענע צושטענדען פון זיין היסטאָרישען לעבען. אויב ישראל האָט געשאַנקען דער מענשהייט א רעליגיעזען וועלט־קוק, האָט יודא געוויזען דער וועלט א וואונדערבארען ביישפּיל פון א שווע־רען לעבען און פון א כוח אלצדינג גובר צו זיין אין נאָמען פון זיינע אי־בערצייגונגען. דאָס דאָזיגע ניט אונטערבראָכענע גייסטיגע לעבען; אָט די ניט מיד ווערענדיגע שטרעבונג צו געהן אלץ ווייטער און ווייטער אויף דעם געביט פון רעליגיעזען געדאַנק, פון פילאָזאָפיע, פון וויסענשאַפט; אָט די מאָראַלישע ניט דערשראָקענקייט אין נאַכט און אין שטורם, אויף להכעיס אלע קלעפּ פון שיקזאַל — צי דען איז דאַס אלץ ניט א דראַמע, וואָס פאָדערט דעם גרעסטען יראת־הכבוד?... די שרעקליכע טראַגעדיע פון אידישען היסטאָרישען לעבען מוז מאַכען א ווירקונג אויף יעדען איידעלען געמיט. אָט דאָס וואונדערבארע בילד פון א גייסט, וואָס טריאומפירט איבער אלע שמערצען פון קערפּער, מוז יעדען איינעם פארכאפּען ביים הארצען און מוז האָבען אן איינפלוס אויף ניט קיין אידען ניט ווייניגער ווי אויף א אידען.

פאר דעם ניט־אידען האָט די באַקאַנטשאַפט מיט דער אידישער גע־שיכטע, אונטער געוויסע באדינגונגען, נאָך אן אנדערע, א ריין הומאַני־טאַרישע באדייטונג. ווער עס קען די טראַגישע און העלדישע פארגאַנגענ־הייט פון דער אידישער נאַציאָן, דער וועט קוים קענען זי האַסען אָדער פאַר־דאַמען. פּראָפּעסיאָנעלע אידישע שונאים דאַרפען מיר ניט אַזוי לייכט ראַטען צו שטודירען די אידישע געשיכטע, ווייל עס קען זיי נאָך שלעכט באַקומען. זיי קענען נאָך סוף כל סוף קורירט ווערען פון זייער מאָדערנער קראַנקהייט און קענען דערגעהן צו אַזוינע געדאַנקען, וואָס וועלען מאַכען זייער גאַנצע פּראָפעסיאָן צו גאָרנישט: מען מוז באמת זיין טיף געזונ־קען ביז'ן סאַמע דעק פון אנטיסעמיטישער געפיהללאָזיגקייט, אום ניט צו ווערען פאַרציטערט ביז'ן גרונט פון הארצען פון אָט דער דערהויבענער העלדישקייט, פון אָט דער הייליגער דערנידעריגונג, פון אָט דעם שטאַרקען בטחון, פון אָט דער סטאָאישער פעסטקייט וואָס מיר זעהען אין דער אי־דישער געשיכטע. מ'קען זיך ניט אנטזאָגען צו פאַרעהרען דעם, אויף ווע־מען עס פּאַסען פּושקין'ס ווערטער:

„ניט צו שטאַרבען איז געווען זיין שטרעבען,
נאָר צו דענקען און צו דולדען אין זיין לעבען“...

ווען די האַרצרייסענדע טראַגעדיע פון דער אידישער געשיכטע וועט אמאָל אנטפּלעקט ווערען פאַר דעם שטוינענדען אויג פון דעם מאָדערנעם דור, וועלכער, ניט אכטענדיג אויף דעם געבאָט פון זיין משיח, טראַגט אזוי ווע־ניג ליבע און אזוי פיעל האַס אין האַרצען, דעמאָלט וועלען פיליכט די הערצער ווייכער ווערען, און אויף די חורבות פון נאַציאָנאַלער שנאה וועט זיצען אויף א טראָן די געגענזייטיגע ליבע, באַגרינדעט אויף געגענזייטיגער פאַרשטענדעניש און נעגענזייטיגער אכטונג. און ווער ווייסט?... אפשר וועט די אידישע געשיכטע ניט האָבען קיין קליינעם חלק אין דער צוקינפ־טיגער גייסטיגער איבערקעהרעניש. וואָס וועט פאַרניכטען די מאָדערנע נאַ־ציאָנאַלע אומטאָלעראַנץ, וועלכע האָט פאַרנומען דעם פּלאַץ פון דער מי־טעלאַלטערליכער רעליגיעזער אומטאָלעראַנץ? אין אַט דעם פאַל וועט די אויפגאַבע פון דער אידישער געשיכטע זיך ארויסווייזען אין דער צוקונפט פונקט אזוי דערהויבען ווי די שליחות פון אידישען פאָלק אין דער פאַר־גאַנגענהייט: די לעצטע איז באַשטאַנען אין פאַרשפּרייטען די דאָגמע פון דער אחדות פון דער בריאה: די אידישע געשיכטע וועט אינדירעקט ביי־טראָגען דורכצופיהרען די (צום באַדויערען נאָך ניט אנערקענטע) דאָגמע פון דער אחדות פון דער מענשהייט.

2. טש. פ. קענט

די קוועלען פון דער אידישער געשיכטע

(אין דער ביבלישער עפאכע).

ווען מ'האט געפרעגט דעם היסטאריקער פאן ראנקע, ווי אזוי ער איז געווען בכוח צו שרייבען א געשיכטע, וואס האט ניט פארלארען איהר ווערט אין פארלויף פון דער צייט, האט ער געענטפערט. „איך געה ניט צו די קוועלען, נאר איך געה ארויס פון די קוועלען.“ ער האט גע־מיינט דערמיט צו זאגען, אז ער האט ניט אריינגענומען אין זיין געשיכטע יעדע נאאיווע מעשה'לע וואס איז איהם צו האנט געקומען. אנשטאט דעם האט ער פריהער באשטימט די צייט און דעם שטאנדפונקט פון יעדען אל־טען מאנוסקריפט, פון וועלכען ער האט געשעפט זיינע ידיעות. דאן ערשט איז ער געווען ביכולת ארויסצושיילען און צו געברויכען די היסטארישע פאקטען וואס דער מאנוסקריפט האט אנטהאלטען.

אט דער כלל איז ריכטיג פאר יעדער היסטאריע. איידער מ'קען אויפ־בויען א בנין, וואס זאל האבען א קיום, מוז מען פריהער לעגען א פעסטען פונדאמענט. אום דאס צו טאן, מוז מען די ערשטע זאך גוט אונטער־זוכען די מאטעריאלען, וואס מ'באנוצט פאר'ן פונדאמענט. באזונדערס פארזיכטיג מוז מען זיין ביים אונטערזוכען די קוועלען פון דער געשיכטע פון אידישען פאלק, מחמת די פאסירונגען, וועלכע ווערען אין איהר באהאנ־דעלט, געהערען צו אזא ווייטער פארגאנגענהייט.

פון אלע קוועלען פון דער אידישער געשיכטע איז די רייכסטע קוועלע דער תנ"ך. דאס איז א גרויסע ביבליאטעק, וועלכע אנטהאלט די ליטערא־טור וואס איז געבליבען פונ'ם אידישען פאלק אין דער אוראלטער צייט. זי באשטעהט פון ביכער און פון טיילען פון ביכער, וואס שטאמען פון פארשידענע צייטען און פון פארשידענע פארפאסערס, וועלכע האבען גע־שריבען פון פארשידענע שטאנדפונקטען און צוליב פארשידענע צוועקען. דער מאדערנער פארשער פון מערב־לאנד קען זיך אפט ניט ארויסגעפינען און ווערט צעטומעלט לעזענדיג אט די ליטעראטור פון תנ"ך, ווייל דער מאטעריאל איז דארטען ניט צונויפגעשטעלט סיסטעמאטיש. קלאסיפי־

קאציע איז דערפאר די ערשטע נויטווענדיגקייט. א גרינטליכען און פראק־טישען סיסטעם ווי צו קלאסיפיצירען די ביכער פון תנ"ך געפינען מיר אין א ציטאט וואס איז ארייגעלעגט אין מויל פון ירמיה'ס שונאים: „עס וועט ניט אונטערגעהן די תורה פונ'ם כהן, די עצה פונ'ם חכם און דאס ווארט (דבר) פונ'ם נביא" (ירמיה י"ח 18). אט דא געפינען מיר פארגעשטעלט די דריי קלאסען לעהרער און פיהרער אין אידישען לעבען און זייערע כא־ראקטעריסטישע ליטעראַרישע שאפונגען.

די אידישע נביאים, וועלכע זיינען געשטאנען העכער פון די מענשען פון זייער צייט אין הייליגקייט, אינטעליגענץ און ערנסטקייט, האבען גע־זעהן פאקטען און אמת'ן, וועלכע זיינען געווען אומבאקאנט צו זייער דור. האבענדיג אט דעם טיפערען אריינקוק, האבען זיי געבראכט צו זייער פאלק די שליחות פון גאט, אין וועמעס נאמען זיי האבען גערעדט. זייער הארץ איז געווען פול מיט א געטליכען אידעאל פון גערעכטיגקייט און מאראַ־לישער פולקומענהייט. זייער שטארקע שטרעבונג צו זעהן אט דעם אידעאל פארווירקליכט אין זייער פאלק, וואס איז געווען אזוי ניט קלוג און אזוי פארדארבען אין זיינע וועגען, האט זיי געמאכט פאר שטאאטסלייט, פאר סאציאלע רעפארמער און פאר רעליגיעזע און עטישע לעהרער. דורך ריה־רענדע רעדעס, דורך עפענטליכע אויפשריפטען און סימבאלישע האנדלונגען האבען זיי געזוכט קלאר צו מאכען צו די ווייניגער אויפגעקלערטע קינדער פון זייער דור די גרויסע אמת'ן, וואס זיינען צו זיי אנטפלעקט געווארען. מיט דער צייט האבען זיי אויך אנגעהויבען אויפצושרייבען זייערע רייד. די נבואות פון די נביאים זיינען אויף אזא'ן אופן געווארען א טייל פון די ביכער פון תנ"ך.

די ליטעראַרישע טעטיגקייט פון די נביאים האט זיך אבער ניט אפ־געשטעלט ביים אויפשרייבען זייערע רייד. שוין אין די מונדליכע נבואות געפינען מיר אן אנצוהערעניש אויף אן אנדער זארט באלעהרונג. ס'איז זעהר ניט גוט וואס די באדייטונג פונ'ם ווארט „נביא" איז היינט־צו־טאג זעהר באשרענקט און פיהרט צו א פאלשער אויפפאסונג פון דער זאך. דאס ווארט „נביא" האט לכתחילה ניט באדייט „איינער וואס זאגט פאראויס", נאר „איינער וואס איז א פארשפרעכער פאר אן אנדערען". דאס זעהען מיר אין דעם פסוק, וואו גאט זאגט צו משה'ן: „זעה, איך האב דיך גע־מאכט פאר א גאט פאר פרעה'ן, און אהרן דיין ברודער וועט זיין דיין נביא" (שמות ז 1). אהרן, הייסט עס, וועט זיין משה'ס נביא, ווייל ער וועט ריידען אין זיין נאמען. די נביאים, האט איינער גוט באמערקט, זייי־

נען ניט געוועזן קיין „פאראויסזאגער”, נאר „ארויסזאגער”. אפטמאל האט זייער געטליכע שליחות אנגענומען די פארם פון א פאראויסזאגונג ווענען דער צוקונפט; עפטער אבער איז זי באשטאנען אין א פלאמענדער רעדע וועגען די לעבעדיגע פאליטישע, סאציאלע און רעליגיעזע פראגען פון טאג. אפט, ווען דער נביא האט איינגעזעהן, אז זיינע צוהערער באגרייפען ניט די גרויסע אמת׳ן און פרינציפען, וועלכע ער האט געזוכט זיי צו דערקלע־רען, האט ער געמאכט א הפסקה אויף א ווייל און האט געבראכט עפעס זז באקאנטע אילוסטראציע, וועלכע האט געמוזט קלאר מאכען די זאך אפילו פאר די אפגעטעמפטע הערצער. געוועהנליך פלעגט ער שעפען זיינע אי־לוסטראציעס פון דעם רייכען אוצר פון ערפאהרונגען, וואס זיין פאלק האט דורכגעמאכט. אט אזוי פלעגט ער א ווײלע באלעהרען ניט מיט דער צ׳קונפט און ניט מיט דער געגענוואַרט, נאר מיט דער פארגאנגענהייט. ער פלעגט זיך באנוצען מיט א דערצעהלונג אדער א טראדיציע פון די אמאליגע צייטען אום צו אילוסטרירען און קלאר צו מאכען א נביאי׳שען אמת. אט די ווירקזאמע מעטאדע פון באלעהרונג איז געווען זעהר פאפולער ביים פאלק און אויך ביים נביא אליין. מעהרערע ביכער פון תנ״ך מעג מען קלאסיפיצירען אלס נבואות וועגען דער פארגאנגענהייט. די אידען האבען טאקע דעריבער באצייכענט יהושע, שופטים, שמואל און מלכים אלס „נביאים ראשונים” (פריהערינגע נביאים), זיי צו אונטערשיידען פון די אנדערע „נביאים אחרונים” (שפעטערינגע נביאים). צו די „נביאים ראשונים” געהערט אויך באמת דאס קליין ביכעל „רות” (וואס איז א פא־ראלעל צו די מעשיות פון דעם בוך „שופטים”) און מאנכע טיילען פון חומש. אן עהנליכקייט אין שפראך און אין ליטעראַרישען סטיל און א שותפות׳דיגקייט אין דעם געדאנק און אין דעם אינהאלט צייכענען אויס די דאזיגע ביכער און שטיקער פון ביכער פון אנדערע טיילען פון תנ״ך און ווייזען באשיינפערליך, אז זיי שטאמען פון שריפטשטעלער, וועלכע האבען געהערט צו די קרייזען פון די נביאים. עס זעהט זיך אין זיי א שותפות׳ער ציל. א היסטארישע מאס איז אין זיי ניטא. אין שמואל, למשל, ווערט די וויכטיגע שלאכט פון גלבע באהאנדעלט אין עטליכע פסוקים, בעת דאס פארהעלטעניש צווישען שמואל׳ן (דעם נביא) און שאול׳ן פארנעמט מעה־רערע קאפיטלען.

אט דער פאקט און אנדערע אזוינע עהנליכע פאקטען לאזען זיך דער־קלערען, ווען מ׳האלט אין אויג דעם ציל פון דעם נביא׳ישען שריפטשטע־

לער. פאר איהם זיינען די געשעהענישען גופא ניט פון גרויס וויכטיגקייט, מחמת ער איז דא ניט אויסען צו שרייבען בלויז א געשיכטע פון זיין פאלק, נאר ער וויל גיכער פון אלץ אויסדריקען און דערקלערען גייסטיגע אמת'ן. כדי דאס צו דערגרייכען, איז ער געווען גרייט צו געברויכען א שפּעטערדיגע טראדיציע אלס אן אלטע געשיכטע. אפט, ווען ער האט געפונען צוויי באריכטען וועגען דערזעלביגער פאסירונג, האט ער זיי ביידען אריינגעשטעלט און האט זיך ווייניג געקימערט וואס זיי זיינען זיך סותר און זייענען היסטאריש ניט אויסגעהאלטען. אפילו ווען ער וואלט באהערשט זיין מאטעריאל און וואלט געקאנט באשטימען, וועלכער פון די צוויי דאקומענטען איז דער עלטערער און דערפאר דער זיכערער, וואלט ער עס אויך ניט געטאן, ווייל דאס וואלט לחלוטין ניט געהאלפען צו מאכען ווירקזאמער די לעהרע, וואס ער האט געוואלט געבען די קינדער פון זיין דור. אין היסטארישע קענטענישען איז ער ניט געשטאנען העכער פון זיין צייט; ער האט אריינגענומען אין זיינע ביכער די געשיכטען און טראדיציעס, מיט וועלכע די מענשען פון זיין דור זיינען געווען באקאנט. ווען ער האט געשריבען וועגען א תקופה פון יאהרהונדערטען צוריק, איז ער אין גאנצען געווען אפּהענגיג פון דעם וואס ער האט זיך אנגעהערט פון אנדערע. די שרייבער פון די ביכער שמואל און מלכים באציהען זיך אפט אויף געוויסע עלטערע דאקומענטען, וועלכע זיי האבען געקאנט נאכקוקען, למשל, דאס כראניק־בוך פון די מלכים פון יהודה און פון ישראל („דברי הימים למלכי יהודה", „דברי הימים למלכי ישראל") . אבער בנוגע די סאמע עלטסטע עפּאכען, ווען שרייבען איז נאך געווען א גרויסע זעלטענקייט, זיינען די שרייבער קענטיג לגמרי געווען אפּהענגיג פון דער פאפּולערער טראדיציע פון זייער צייט. די דאזיגע טראדיציעס האבען זיך אנגעזאמעלט ארום געוויסע ערטער און מנהגים. ווען די פרויען אין שפּעטערדיגע צייטען פלעגען שעפּען פון דעם באריהמטען ברונים, וואס ווערט דערמאנט אין במדבר (כ"א 16), פלעגען זיי זינגען א געזאנג, וואס ווערט דארטען אויפ'ן זעלביגען שטעל ציטירט. דער געזאנג האט דערהאלטען אין דעם זכרון פון פאלק פאסירונגען וואס זיינען פארגעקומען מיט יאהרהונדערטען צוריק ארום דעם דאזיגען אוראלטען ברונים. די ערינערונגען וועגען דבורה'ן זיינען געווען פארבונדען מיט דבורה'ס פאלמען־בוים („תמר דבורה", שופטים ד 4): פונקט ווי די ערינערונגען וועגען אברהם'ען זיינען געווען פארבונדען מיט זיין הייליגען בוים אין באר שבע (בראשית כ"א 33). געוויסע שטעדט האבען באטראכט דעם אדער יענעם פון די אבות אלס זייער הייליגען פאטראן (באשיצער)

און האבען דעריבער געהאלטען טייער די טראדיציעס וועגען איהם. אט אזוי איז יעקב פאראייביגט געווארען אין בית־אל און אברהם אין חברון. אפט האבען זיך צונויפגעקליבען מעשיות ארום א געוויסען מאנומענט פון דייער נאטור, וואס האט דערוועקט די נייגעריגקייט פון דורות נאכאנאנד. רחל׳ס קבר, למשל, האט ארויסגערופען אין זכרון די געשיכטען וועגען יעקב׳ס געליבטער פרוי (בראשית ל״ה 20). פונקט ווי די „מערת המכפלה“ האט ארויסגערופען אין זכרון די געשיכטען וועגען די אבות (בראשית כ״ג 9־20) און אבשלום׳ס קבר — די געשיכטע פון דוד׳ס רעוואלטירענדען זוהן (שמואל ב, י״ח 17, 18). עהנליכע דערמאנערס זיינען געווען דער הויפען שטיינער אין ירדן (יהושע ד 9), וועגען וועלכען דער שרייבער פון ספר יהושע זאגט עדות, אז ער איז נאך געשטאנען אין דער צייט ווען ער האט געשריבען זיין בוך. די בערגלעך אין דעם „עמק עכור“ און ביי „עי“ (יהושע ז 26; ח 29) האבען דערמאנט אן דער עראבערונג פונ׳ם לאנד כנען. אסך טראדיציעס האבען זיך אויך צונויפגעקליבען ארום די לאקאלע הייליגטימער, ווי, למשל, „בית־אל“ און „דן“. ווען די אידישע טעכטער אין מזרח־זייט פון ירדן האבען יעדעס יאהר באוויינט דעם טראגישען טויט פון יפתח׳ס טאכטער, האבען זיי דערהאלטען די ערינערונגען וועגען די העלדישע אויפטואונגען פון יענעם גבור פון די אוראלטע צייטען. אפטמאל פלעגט א פאפולער שפריכווארט — ווי, למשל, „ווי קומט שאול צווישען די נביאים?“ (שמואל א, י 12: י״ט 24) — ארויסרופען אין זכרון א געוויסע פאסירונג, וואס וואלט אהן דעם פארגעסען געווארען.

פון אט די פיעלע קוועלען האבען די נביאים געשעפט זייערע אילוסטראציעס און די פאקטען, דורך וועלכע זיי האבען אויפגעשטעלט די גרונטליניען פון דער געשיכטע פון זייער נאציאן. אבער די געשיכטע גופא איז פאר זיי געווען ניט מעהר ווי א גרויסע אילוסטראציע פון די אמת׳ן בנוגע יהוה, וואס זיי האבען געזוכט איינצוקריצען אין די הערצער פון די מענשען. וועגען וויסענשאפטליכע אדער היסטארישע גענויאיגקייט האבען זיי זיך ניט געקימערט. די גרויסקייט פון די היסטאריע־ביכער פון תנ״ך וואקסט אין אונזערע אויגען, ווען מיר האלטען אין זינען, אז זיי שטאמען פון א באגרעניצטער צייט, ווען וויסענשאפטליכע מעטאדען פון פארשונג זיינען ניט געווען באקאנט און דער גייסט פאר היסטארישער פינקטליכקייט איז נאך ניט געווען געבארען. ס׳איז אבער פארשטענדליך, אז אויב דער מאדערנער פארשער וויל באקאנט ווערען מיט די ווירקליכע פאקטען פון דער אידישער געשיכטע, מוז ער טאן דאס. וואס די נביאי׳שע שריפטשטעלער זאבען ניט

געהאט פאר דעם ניט דעם פארלאנג און ניט די מיטלען. ער מוז, הייסט עס, „ארויסגעהן פון די קוועלען." ער מוז פארזיכטיג פאנאנדערגלידערען איט־ליכע געשיכטעלע און זיך קלאר מאכען פון וועלכער צייט זי שטאמט און פון וואס פאר א שטאנדפונקט זי איז געשריבען געווארען.

בעת די נביאים און די וואס זיינען געשטאנען נאהנט צו זיי האבען אויסגעדריקט זייער געטליכע שליחות אין א דויערהאפטיגער ליטערארישער פארם, האט די צווייטע גרופע פון די לעהרער פון'ם פאלק ישראל — די כהנים — אויך געשאפען. זייער הויפט־אויפגאבע אין זייער גרויסער ליטע־ראַרישער פעריאדע איז באשטאנען אין אכטונג געבען אויף די נאציאנאלע הייליגטימער און אין אויספיהרען די רעליגיעזע צערעמאניעס. ס'איז וואהר־שיינליך, אז די הייליגע געזעצען און מנהגים זיינען הונדערטער יאהרען איבערגעגעבען געווארען מונדליך פון דור צו דור, אדער זיינען בלויז צום טייל געווען אויפגעשריבען. אבער עס איז סוף כל סוף געקומען א צייט, ווען די באקוועמליכקייט אדער די צושטענדען, וואס האבען דאן געהערשט, האבען געפאדערט, אז די דאזיגע געזעצען און מנהגים זאלען צונויפגעשריבען ווערען אין א געזעצבוך. מ'האט זיך אויך דעמאלט שטארק פאראינטערע־סירט צו וויסען דעם אורשפרונג און די געשיכטע פון אט די געזעצען. דאס האט געפיהרט דערצו, אז, פונקט ווי די נביאים, זאלען אויך די כהנים ווערען היסטאריקער. אט דער פאקט דערקלערט די פאראלעלע געשיכטען, וועלכע מ'געפינט ארייגעוועבט אין חומש זייט ביי זייט מיט יענע געשיכטען, וועל־כע טראגען אויף זיך דעם נביא'ישען אויסדרוק: שותפות'קייט אין שפראך, אין ליטערארישען סטיל, אין געדאנק און אין ציל אונטערשיידען אט די היסטאריש־געזעצגעבערישע טיילען פון די היסטאריש־נביא'ישע, און ווייזען אן זייער שייכות איינע צו די אנדערע. די פריסטערליכע דאקומענ־טען וואס זיינען אנטהאלטען אין דיביידע ביכער פון „דברי הימים" און אין זייער פארטזעצונג, אין „עזרא" און „נחמיה", גיבען אונז די געשיכטע פון בית המקדש, פון די הייליגע געזעצען און פון דער כהונה פון דער סאמע עלטסטער צייט ביז ווייט אריין אין דער תקופה פון צווייטען בית המקדש. ווען מיר פארגלייכען אט די שפעטערדיגע פריסטערליכע דאקומענטען מיט די עלטערע דאקומענטען וואס זיינען אנטהאלטען אין שמואל און אין מלכים, זעהען מיר דאן קלאר דעם חילוק צווישען דער פריסטערליך־געזעצ־געבענדער און דער נביא'ישער ליטעראטור פון תנ"ך. ביידע ליטעראטורען באהאנדלען צום טייל דיזעלביגע תקופה; אבער איינע קאנצענטרירט איהר גאנצע אויפמערקזאמקייט אויף די כהנים און ווייסט בלויז פון דער מלוכה

פון יהודה, וואו זייער איינפלוס איז געווען אם שטארקסטען; בעת די אנ־דערע איגנארירט כמעט די כהנים און דערצעהלט וועגען די אויפטואונגען פון די נביאים און שטעלט זיך אפ באריכות אויף דער צפון־מלוכה ישראל, וואו די נביאים זיינען געווען די גייסטיגע הויפט־פיהרער. מ'זעהט דערפון באשיינפערליך, אז די פריסטעריליכע היסטאריע־ביכער קען מען ניט רופען קיין געשיכטע אין געוועהנליכען זין פון'ם ווארט; מחמת זייער הויפט־ציל איז צו געבען מענשען א רעליגיעזע לעהרע, און אויך דאס נאר פון א ריין ריטועלען כאראקטער. די פאקטען וואס זיי אנטהאלטען בנוגע דעם פאליטישען לעבען פון אידישען פאלק זיינען דעריבער א טפל און האבען א גאנץ קליינע באדייטונג.

דער דריטער קלאס פון די אידישע לעהרער זיינען די חכמים. זיי האבען געטאן זייער ארבייט אזוי שטיל, אז מ'האט זיי כמעט גאר ניט באַ־מערקט. זיי האבען גערעדט צום יחיד און ניט עפענטליך צו דער נא־ציאן. זיי האבען פארגעשטעלט אין זייער פערזאן די חכמה פון זייער דור און פאלק. רייף אין פערזענליכער ערפאהרונג, שארף אין דער באאבאכטונג פון דער מענשליכער נאטור, באריייכערט מיט גע'ירש'עטער חכמה, זיינען זיי געווארען די עצה־געבער פון אלע קלאסען פון אידישען פאלק אין דער אוראלטער צייט. אלץ וואס איז געווען נוגע דעם פשוט'ען מענשען האט ארויסגערופען זייער אויפמערקזאמקייט. זיי זיינען געווען גרייט מיט א פראקטישער עצה פאר יעדער מינדסטער זאך, פון קויפען א נחלה ביז דעם מענשען'ס פליכט צו גאט. הונדערטער יאהרען האבען זיי באלעהרט די מאסען ביים טויער פון שטאדט, איידער זיי האבען אויסגעדריקט זייערע עצות אין א געשריבענער פארם. דער ספר משלי איז זייער כאראקטעריס־טישסטער פראדוקט; ער אנטהאלט די קריסטאליזירטע ערפאהרונגען פון די אויפגעקלערטע חכמים. ווען זיי האבען זיך אפגעגעבען מיט די גרעסערע פראבלעמען פון לעבען, האט מען צוגעלעגט צו זייער ליטעראטור „שיר השירים", „איוב" און „קהלת".

עס בלייבען נאך צוויי אנדערע ביכער, פאעטיש אין פארם און טיף רעליגיעז אין אינהאלט, — „תהלים" און „איכה". זיי דריקען אויס די „השתפכות הנפש" פון פרומע אידען פון אלע צייטען, בעת זיי האבען זיך געפונען אין דער אנוועזענהייט פון גאט. מ'מעג זיי באצייכענען אלס די פרומע ליטעראטור פון תנ"ך. לויב־געזאנגען צו גאט, דעם מקור פון ברכה, אדער אן ערנסטער הילף־געשריי נאך באפרייאונג פון שלעכטסקייט און סכנה, איז דארטען דער הערשענדער טאן. דער נביא, דער כהן און דער

חכם זיינען פאראייניגט מיט דעם קעניג און מיט דעם פויער אלס די פאר־פאסערס פון דעם דאזיגען געזאנג־בוך פון דער פרומער מענשהייט.

דער מאטעריאל אין אט דער אלטער ביבליאטעק, דעם תנ"ך, וואס איז די הויפט־קוועלע פאר דער געשיכטע פון אידישען פאלק אין דעם ערשטען יאהרטויזענד פון זיין היסטארישען לעבען, קען קלאסיפיצירט ווערען ווי פאלגט:

א) נביאים־ליטעראטור, — די נביא'ישע טיילען פון חומש און יהושע, און שופטים, רות, שמואל, מלכים, יונה און די נבואות פון די נביאים אחרונים.

ב) געזעצגעבערישע ליטעראטור, — די פריסטערליכע טיילען פון חומש און יהושע, און דברי הימים, עזרא, נחמיה און אסתר.

ג) חכמה־ליטעראטור, — משלי, שיר השירים, איוב און קהלת.

ד) פרומע ליטעראטור, — תהלים און איכה.

דער בייטראג פון יעדער פון אט די פיער קלאסען ליטעראטור צו דער אידישער געשיכטע איז זעהר פארשידען לויט זיין כאראקטער און לויט זיין ווערט. אזוי ווי די נביאים זיינען געווען די אידישע שטאאטסלייט און זיינען געשטאנען אין דער נעהנטסטער באריהרונג מיט די נאציאנאלע באוועגונגען, אנטהאלטען דעריבער זייערע שריפטען די מעהרסטע פאקטען בנוגע דעם פאליטישען לעבען פון אידישען פאלק; זיי גיבען אונז אויך דאס קלערסטע בילד פון די סאציאלע, רעליגיעזע און מאראלישע צושטענדען. פון אלע ביבלישע קוועלען זיינען די נביאים די זיכערסטע, ווייל זייערע פארפאסערס דערצעהלען דארטען זאכען וואס זיי האבען אליין געזעהן מיט די אויגען. די געזעצגעבערישע ליטעראטור איז ווערטפול איבערהויפט פאר די ידיעות, וואס זי גיט אונז בנוגע די רעליגיעזע מנהגים פון אידישען לעבען. איהרע פריסטערליכע געשיכטעס אבער זיינען געשריבען געווארען לאנג נאכדעם ווי עס זיינען פארגעקימען די פאסירונגען, וועגען וועלכע זיי באריכטען און זיי אנטהאלטען דערפאר זעהר ווייניג נייע פאקטען וואס געפינען זיך ניט אין נביאים ראשונים. די חכמה־ליטעראטור באציהט זיך ניט אויף קיין פאליטישע געשעהענישען; פונדעסטוועגען קאנען מיר ניט אפשאצען צו הויך איהר ווערט, ווייל זי פיהרט אונז אריין אין דעם סאציאלען, הויזליכען און מאראלישען לעבען פון פאלק. דורך דער פרומער ליטעראטור קריגען מיר א צוטריט צו דעם הייליגטום פון דער נשמה פון פאלק, און מיר קענען דארטען זעהן די באוועגונגען פון יענע טיפע רעליגיעזע געפיה־

לען און שטרעבונגען, וואס האבען געמאכט די אידען פאר די גייסטיגע לעה־רער פון דער מענשהייט און די אידישע געשיכטע פאר איינציג אין איהר ארט.

ביז׳ן ניינצעהנטען יאהרהונדערט זיינען אונזערע ידיעות מכות דעם אידישען לעבען אין דער אוראלטער צייט געווען באשרענקט נאר אויפ׳ן תנ״ך. די לעצטע אנטדעקונגען אבער האבען געווארפען א נייע ליכט אויף דער געשיכטע פון יענער צייט. די ליטעראטור פון דער בילדער־שריפט (היראגליפען) פון דער אלטער עגיפטען, פארפולשטענדיגט דורך די טאוולען מיט דער פלעקלער־שריפט (כתב־היתדות) פון פערצעהנטען יאהרהונדערט (פאר דער קריסטליכער ערא) דערצעהלען אונז די געשיכטע פונ׳ם לאנד כנען איידער די אידען האבען דארטען אריינגעוואנדערט, און גיבען אונז די מעגליכקייט צו פארשטעהן די צושטענדען, אונטער וועלכע די אידישע נא־ציאן איז געבארען געווארען. אין פארלויף פון זייער נאציאנאלער עקסיס־טענץ זיינען די באציהונגען צווישען עגיפטען און ישראל געווען זעהר אינ־טים: אונזער קענטעניש פונ׳ם אלט־עגיפטישען לעבען דערקלערט אונז דע־ריבער אסך שווערע פראגען אינ׳ם לעבען פון איהר שוועסטער־מדינה. אין פאלעסטינא גופא האט מען נאך דערווייל אויסגעגראבען ווייניג שריפט־ליכע מאנומענטען. צוויי דריי אויפשריפטען מיט עטליכע שורות איז אלץ וואס מ׳האט דארטען אנטדעקט. אבער אט די פאר אויפשריפטען זיינען גענוג צו ווייזען, אז די אזויגערופענע פעניקישע שריפט איז געווען אין געברויך ביי די אידען אין דער צייט פון דער מלוכה, און אז די שפראך פון אונזער היינטיגען תנ״ך איז כמעט דיזעלביגע, וועלכע דוד און ישעיה האבען גערעדט. אין דער טעריטאריע פון דער אלטער פעניקיען האט מען אנטדעקט א גרויסע קאלעקציע פון אויפשריפטען, וועלכע זיינען זעהר ווערטפול פאר דעם פאר־שער פון סעמיטישע שפראכען און רעליגיאנען. די וויכטיגסטע אויפשריפט אבער, וואס קומט פון דער כנעני׳שער פעלקער־גרופע, איז דער באריהמטער שטיין פון מואב, וואס איז אנטדעקט געווארען אין יאהר 1868 אין מזרח־זייט פון ירדן. דעם דאזיגען שטיין האט אויפגעשטעלט מישע מלך מואב, וועלכער ווערט דערמאנט אין מלכים (ב, ג 4). די שריפט פונ׳ם שטיין איז די פעניקישע: די ווערטער און די גראמאטיקאלישע פארמען זיינען זעהר עהנליך צו העברעאיש. פאר׳ן שטודיום פון אידישער געשיכטע האבען די אויסגעגראבענע אויפשריפטען פון אשור און בבל אונז געגעבען די וויכ־טיגסטע פאקטען. כאטש אפטמאל ענדערען זיי און פארשטארקען אויך די ביבלישע באריכטען, זיינען זיי אבער א ווונדערליכע דערגענצונג צו זיי:

מיט דער הילף פון די דאזיגע אויפשריפטען איז אונז מעגליך צו באטראכטען די אידישע געשיכטע פון דרויסען־זייט און צו קוקען אויף די אידען אזוי ווי די וועלט האט אויף זיי געקוקט אין יענער צייט. ווענינער קאן מען זיך פארלאזען אויף די שפעטערע טראדיציעס, וואס זיינען געבליבען אין העברעאיש, אין גריכיש און אין מאכמעדאנישע שריפטען, אדער וואס געהען נאך איצט ארום אין מויל פון די אראביש־שפרעכענדע פעלקער. פונדעסטוועגען קענען די דאזיגע טראדיציעס אונז געבען אן אנשטויס צו א סך אינטערעסאנטע געדאנקען. ווען מיר שטודירען זיי פארזיכטיג לויט די כללים פון דער אנטוויקלונג פון טראדיציעס, איז עס דאן אפט מעגליך ארויסצושיילען דאס קערענדיל פון אן אמת'ן פאקט וואס זיי אנטהאלטען.

דער רידעל האט אויסגעגראבען פון אונטער דר'ערד ניט בלויז אויפשריפטען, נאר אויך א סך אנדערע „שיריים" פון דער ציוויליזאציע פון אלטען מזרח. די ארכעאלאגיע פארשאפט אונז דעריבער די וויכטיגסטע ידיעות וועגען דעם היימישען לעבען און דער מאטעריעלער סביבה פון די אידען אין דער אוראלטער צייט. די היינטיגע מנהגים פונ'ם אומפארענדערליכען מזרח זיינען א רייכער קוואל, פון וואנעט מיר קענען שעפען ידיעות וועגען דעם סאציאלען לעבען פון די אידען. די לפי ערך נייע וויסענשאפט פון היסטארישער געאגראפיע פיהרט אריין דעם פארשער אין דעם הינטערגרונט פון די היסטארישע געשעהענישען, און דעקט אויף יענע נאטירליכע באדינגונגען, וואס האבען געהאט אזא ווירקונג אין פארמירען דאס לעבען פון אידישען פאלק. די אויפגאבע פון דעם אידישען היסטאריקער איז די ערשטע זאך פאנאנדערצוגלידערען אט דעם פארשידענארטיגען מאטעריאל, און דאן עס צונויפצובינדען אין איין איינהייטליכער, לעבעדיגער גאנצקייט.

דאס לאנד און זיינע איינוואוינער

1. בענצינגער

1. י. בענצינגער

דאָס לאַנד

די נעמען.

דער נאמען פ א ל ע ס ט י נ א איז די גריכישע פארם פון „פלשת“ (שמות ט“ו 14; ישעיה י“ד 29; תהלים ס 10), וואס באצייכענט דאס לאנד פון די פ ל ש ת י ם, דאס הייסט: דעם פאס לאנד ביים ברעג ים אין דרום. אבער ביי די גריכען איז דער נאמען שוין זינט העראדאט אנגעווענדט געווארען אויך אויף דאס אינערליכע לאנד. אין דעם דאזיגען זין געברויכען עס דאן די קריסטליכע שריפטשטעלער.

אלס עלטסטען נאמען טרעפען מיר אין די באבילאנישע אויפשריפטען די באצייכענונג א ־ מ ו ־ ר ו, וועלכע נעמט ארום פאלעסטינא, פעניקיען און א שטיק פון דרום־סיריען. די אמארנא־בריף רופען די היינטיגע פאלעסטינא און מיטעל־סיריען ק י נ א ה י אדער ק י נ א ה נ י. ביי די עגיפטער איז כנען די באצייכענונג פאר דאס גאנצע עגיפטישע פאדעראזיען, אריינרעכענענדיג פעניקיען. אזוי האבען די איינוואוינער אנגערופען זיך גופא און זייער לאנד, די עגיפטער אבער האבען פארנעצוויגען די נעמען ה א ר ו פאר דעם דרום (פאלעסטינא) און ר ו ט ע נ ו פאר דעם צפון. די באדייטונג פוןווארט כנען איז אומבאקאנט.

אין תנ“ך ווערט באצייכענט אלס כנען: די פאלעסטינא אין דער מערב־זייט פון ירדן, אריינגנעמענדיג דאס פלאכלאנד ביים ברעג ים. די גרעניצען פון לאנד ווערען אין תנ“ך פארשידען אנגעגעבען, באזונדערס דער גרעניץ אין צפון. אסך מאל ווערט דער צוגאנג צו חמת (לבוא חמת) אנגערופען אלס גרעניץ אין צפון (עמוס ו 14; שופטים ג 3; מלכים א, ח 65; יחזקאל מ“ז 20; יהושע י“ג 5; במדבר ל“ד 8). אונטער דעם ווערט געוועהנליך פארשטאנען די „גרויסע“ חמת („חמת רבה“, עמוס ו 2), דאס איז די געגענד ביים צפון־ענד פון לבנון. ניכער אבער וואלט זען באדארפט אונטער דעם פארשטעהן ח מ ת צ ו ב א אין דרום־זייט פון חרמון (דברי הימים ב, ח 3). אין יעדען פאל האט די אידישע טעריטאריע געגרייכט נאר אזוי ווייט („מדן ועד באר שבע“). דער דרום־גרעניץ פון

כנען גרייכט איבער באר־שבע ארוים ביז קיין ק ד ש ב ר נ ע איז דעם טייך פון מצרים („נחל מצרים“, וואדי־על־אריש, יחזקאל מ“ז 19 ; במדבר ל“ד 3—5). די אומבאשטימטקייט פון די גרעניצען הענגט צוזאמען דער־מיט, וואס עס פעהלט א פעסטע, נאטירליכע אפגרעניצונג.

די שטיק אידישע לאנד אויף דער מזרח־זייט פון ירדן ווערט אין תנ“ך באצייכענט אלס ג ל ע ד. דער נאמען ווערט אין ענגסטען זין געברויכט פאר דאס בערגלאנד פון גלעד אין דרום־זייט פון יבוק, ער ווערט אבער אויסגעשפרייט אויף דער געגענד אין דרום־זייט פון יבוק ביז צום יארמוק (דברים ג 10 ; יהושע י“ג 11 ; מלכים ב, י 33) און ווערט סוף כל סוף א באצייכענונג פאר'ן גאנצען עבר־הירדן (בראשית ל“ו 25 ; יהושע כ“ב 9).

די גרעניצען.

פאלעסטינא איז א טייל פונ'ם גרויסען לאנד־שטח, וואס טראגט פון דער אלטער צייט אן דעם נאמען סיריען. דער געברויך פון דעם נאמען האט זיך געביטען אין פארשידענע צייטען, נאר די היינטיגע סיריען ציהט זיך פון דעם הויכלאנד פון טוירוס ביז צום גרעניץ פון עגיפטען. ווען מיר זאלען זיך פארשטעלען צוויי ליניעס געצויגען פונ'ם צפון־מזרח־ווינקעל און פונ'ם דרום־מזרח־ווינקעל פון מיטעללענדישען ים דירעקט נאך מזרח, וואלטען מיר דאן האבען אומגעפעהר די צפון און דרום־גרעניצען. די אויסשפרייטונג פון צפון קיין דרום פארנעמט בערך 600 קילאמעטער.

אומגעפעהר דעם דרום'דיגען דריטעל פון דעם דאזיגען שטח פאר־נעמט פאלעסטינא. צו באשטימען איהר גרעניץ אין צפון דארפען מיר זיך פארשטעלען א ליניע אין צפון־זייט פון צור, וועלכע ציהט זיך קיין מזרח פארביי דעם דרום־פוס פון לבנון און פון חרמון און פארביי דער רואינע פון דער שטאדט דן (שופטים י“ח 29). אין דרום ווערט אפגעשיידט דאס בערגלאנד פון סיני פונ'ם בערגלאנד פון פאלעסטינא דורך אן ערד־פאר־טיפונג, וואס ציהט זיך פון עזה פארביי באר־שבע צום דרום־ענד פון ים־המלח ; אויף דער מזרח־זייט פון ים־המלח איז דער טייך ארנון דער גרעניץ. אט די אויסשפרייטונג פון צפון קיין דרום שטימט מיט דער באקאנטער גרעניץ־באשטימונג „פון דן ביז באר־שבע“. אין „תורת־כהנים“ ווערט אבער דער אידעאל־גרעניץ פיעל ווייטער ארויסגערוקט. אין צפון ביז צו דעם אריינגאנג פון חמת, דאס איז : ביז צום צפון־ענד פון דער „בקעה“ צווישען דעם לבנון און דעם אנטי־לבנון, אין דרום ביז צום נ ח ל

מ צ ר י ם (וואדי־על־אריש) און ק ד ש ב ר נ ע (במדבר ל"ד, יהושע ט"ו). אין מערב איז דער גרעניץ דער מיטעללענדישער ים. דער מזרח־גרע־ניץ איז אומבאשטימט: ער דעקט זיך מיט'ן גרעניץ פון מענשליכען ישוב געגען סירישען מדבר, וואו עס ציהען ארום נאמאדישע שבטים.

די לענג פונ'ם גאנצען לאנד איז ארום 230 קילאמעטער, בערך צוויי פינפטעל פון דער לענג פון גאנץ סיריען. די ברייט איז אין דרום גרעסער איידער אין צפון: דאס לאנד אין מערב־זייט פון ירדן איז אין דרום ארום 120, אין צפון 35 — 40 קילאמעטער ברייט: דער שטח פונ'ם לאנד אין מערב־זייט פון ירדן פארנעמט ארום 15.700 קוואדראט־קילאמעטער; דעם שטח פון דעם עבר הירדן וועט מען דארפען שאצען אויף העכסטענס 12.000 קוואדראט־קילאמעטער. א רעכטער טייל פון אט דעם לאנד, דער ברעג פון מיטעללענדישען ים, איז קיינמאל ניט געווען באזעצט פון די „בני ישראל".

די פאָרמען פון אויבערפלאך.

די פארם פון אויבערפלאך פון סיריען איז באשטימט דורך א גרויסען איינברוך־סיסטעם, וועלכער ציהט זיך פאר לענגס דורך דאָס לאנד פון צפון קיין דרום און וועלכער האט צעריסען אין צוויי טיילען די לכתחילה צוזאמענהענגענדע, לאנג אויסגעשטרעקטע קרייד־פלאטע. דער גראבען הייבט זיך אן אין צפון־זייט פון דער אלטער אנטיאכיען: ער בילדעט דעם אראנטעס־טאל און די פארטיפונג צווישען דעם לבנון און דעם אנטי־לבנון (בקעת הלבנון, יהושע י"א 17; י"ב 7), לאזט זיך שנעל טיף אראפ אין ירדן־טאל, אום צו דערגרייכען אין ים־המלח זיין גרעסטע טיפקייט. דער איינברוך פונ'ם גאנצען גראבען איז פארגעקומען ביים ענד פון דער טערטיער־צייט אין דער געשיכטע פון דער ערד. אויך די מערב־ליניע פונ'ם בערגלאנד און די ים־ברעג־ליניע געהערען צו דעם דאזיגען איינברוך־סיסטעם, נאר אינערהאלב פון פאלעסטינא איז פארנעלאגערט פאר די בערג א טיפלאנד ביים ברעג ים, וואס שטאמט פון אן אינגערער צייט. אט אזוי צעפאלט פאלעסטינא אין פיער פאסען לאנד, וועלכע זיינען פון דער נאטור שטארק אונטערשידען: דאס טיפלאנד ביים ברעג ים, דאס בערג־לאנד אין מערב־זייט פון ירדן, דער ירדן־שפאלט און דאס לאנד אין מזרח־זייט פון ירדן.

1\. ד ע ר י ם ־ ב ר ע ג איז, ווי שוין דערמאנט, פון אן אינגערער צייט. אמאל איז דער ים געשטאנען 60—70 מעטער העכער און האט

נענרייכט ביז די בערג. בשעת ער איז אפגעטראטען צוריק איז דאס פלאכע לאנד ביים ברעג געבליבען טרוקען. אין איינצעלנע שטעלען (צום ביישפיל צור, עכו, עזה) קאן מען נאך פעסטשטעלען אין דער היסטארישער צייט, אז דער ברעג וואקסט פון דער אפזעצונג פון ים. דער דאזיגער טאל ביים ים־ברעג פעהלט צו צפוז צו, פון ר א ס ע ן ־ נ א ק ו ר א אן; דא איז א משופע'דיגער ברעג. פון דארטען אן אבער צו דרום צו ביז עגיפטען האבען מיר א פלאכען ברעג, וואס ווערט נאר אונטערבראכען אין איין שטעל דורך א צווייג פונ'ם בערגלאנד, וואס ציהט זיך ארוים צום ים. דאס איז דער כרמל. די פארמירונג פונ'ם ים־גרונט פאלגט נאך דער פארמי־רונג פונ'ם ים־ברעג: אויך דער ים־באדען לאזט זיך אראפ זעהר לאנגזאם אין דרום. די טיפקייט פון 100 מעטער איז ביי עזה בערך 30 קילאמעטער פון דער יבשה. דערפאר אבער ביים כרמל און ביים ר א ס ע ן ־ נ א־ ק ו ר א קומט אט די טיפקייט ביז אויף 10־13 קילאמעטער, און ווייטער ביים ראס על־אביאד אויף 3 קילאמעטער. איבער דעם האט ניט דער פאלעסטינישער ים־ברעג קיין גוטען האפען און קיין געשיצטען אנקער־פלאץ: די שיפען קענען ניט קומען גענוג נאהנט צום לאנד און זיי נע־פינען ניט אין קיין ים־־אויסגוס א באשיצונג געגען ווינט (ספעציעל געגען דעם מערב־ווינט).

דער טאל ביים ים אין דרום־זייט פון כרמל ווערט געטיילט דורך דעם נ א ה ר ־ ר ו ב י ן דירעקט אין דרום־זייט פון יפו אין צוויי פיזיש און פאליטיש פאנאנדערגעשיידטע טיילען. די דרום'דיגע נידערונג, דאס פ ל ש ת י ם ־ ל א נ ד, איז א וועלען־פארמיג טיפלאנד. צאהלרייכע קייטלעך פון בערג שניידען עס דורך פון בערגלאנד אויס צו מערב און צפון־מערב, אפגעשיידט דורך פארשידענע טאלען. דער אריבערגאנג צום בערג־לאנד איז בההדרגה'דיג. וועניגער שארף ווי אין דער צפון־העלפט. די שטרע־קע לאנד מיט בערגלעך צווישען דעם בערגלאנד און דעם פלאכלאנד ביים ברעג הייסט אין תנ"ך שפלה (דברים א 7: יהושע ט 1); אפט איז אט דער נאמען כולל דעם טאל גופא ביים ים. די גאנצע געגענד, א חוץ קליינע שטרעקעס ביי דעם ים, איז פרוכטבאר און גוט קולטיווירט. די צפון־העלפט, דער „טאל שרון", ליגט נידעריגער און האט גאנץ ווינציג בערג־לעך. איהר לענג (צפון־דרום) באטרעפט ארום 100 קילאמעטער; איהר ברייט ווערט צו צפון צו אלץ קלענער פון ארום 20 קילאמעטער (ביי יפו) ביז צו 3 קילאמעטער (אין דרום־זייט פון כרמל). זי ווערט רייך באוואו־סערט דורך דעם נאהר על־אאורזשא, דעם צווייטען גרעסטען טייך פין

פּאַלעסטינאַ, ווייטער אין צפון דורך דעם נאַהר על־זערקאַ און נאָך אַנדערע טייכען. שוין אין אַלטערטום איז דער שרון־טאָל באַקאַנט געוועזן אַלס פרוכטבאַר און רייך אין בלומען (ישעיה ל״ג 9; ס״ה 10; שיר השירים ב 1) און אַלס לאַנד מיט גוטער פּאַשע (דברי הימים א, כ״ז 29). היינט איז דער שרון־טאָל נאָר אין דרום גוט קולטיווירט.

אין צפון־זייט פון כרמל האָט דאָס פלאַכלאַנד ביים ברעג ים אַ פאָרטזעצונג אינ׳ם פלאַכלאַנד פון עכו, וואָס שפּרייט זיך אויס אין אַ לענג פון אַן ערך 35 קילאָמעטער ביז צום אַרויסגעשטאַרצטען באַרג ראַס על־נאַקורא. דער דרום־טייל דערפון צווישען חאיפא און עכו גרייכט אין לאַנד אַריין אַרום 6 קילאָמעטער.

2. **דאָס בערגלאַנד אין מערב־זייט פון ירדן**, וואָס ציהט זיך אין אַ גראַדער ליניע פון דרום צו צפון, בילדעט דאָס פאַרבינדונגס־גליד צווישען דעם פּלאַטאָ עט־טיה אויפ׳ן האַלב־אינזעל סיני און דעם לבנון. פון גרעסטען איינפלוס אויף דער געשטאַלטונג פונ׳ם לאַנד איז דאָס וואָס די אַקס פון דער בערג־קייט ציהט זיך ניט אין מיטען פון לאַנד, נאָר אַסך נעהנטער צום ירדן איידער צום ים. אַרום צוויי־דריטעל פון מערב־פּאַלעסטינאַ ליגען אין מערב־זייט פונ׳ם וואַסער־שייד (דער העכסטער רוקען פון די בערג). דאָס איז זעהר וויכטיג פאַר די וואַסער־פאַרהעלטענישען פון לאַנד: דער אַראָפּפאַל פון די טאָלען צו מערב צו איז אַביסעל אַ לאַנגזאַמערער, אַזוי אַז פונ׳ם וואַסער־שייד פון דער בערג־קייט ביז׳ן ים האָבען זיך געקאָנט אַנטוויקלען לענגערע און רייכערע טאָל־סיסטעמען. צו מזרח צו איז דער אַראָפּשטייג צו קורץ, די ווינטער־וואַסערן רייסען אַריין אין די בערג טיפע, כמעט פּערפּענדיקולאַר אַריינגעשניטענע, אומפרוכטבאַרע טאָלען.

דער קאַם פון די בערג איז פיזיש ווי אויך קולטורעל דער צענטער פון לאַנד. אויף איהם זיינען געלעגען און ליגען כמעט אַלע וויכטיגערע שטעדט: חברון, בית־לחם, ירושלים, בית־אל, שכם, שומרון. אין דער לענג פון קאַם האָט זיך אויך געצויגען דער הויפּטוועג, וואָס האָט יעדענפאַלס געהאַט אַ באַדייטונג נאָר פאַר׳ן אינערליכען פאַרקעהר. אַט די זונדערבאַרע ערשיינונג האָט איהר גרונט אין דער פאָרם פון דעם אויבערפלאַך פון לאַנד: אין דער ריכטונג פון צפון־מזרח האָבען זיך געקאָנט ציהען וועגען נאָר אויפ׳ן קאַם אָדער אויפ׳ן פלאַכלאַנד, אָבער ניט אויף דעם מזרח׳דיגען אָדער מערב׳דיגען שיפּוע, ווייל מ׳האָט דאָ זעהר שווער

געקאנט אריבערנעהן די טיפע טאלען, וואס זיינען דא פאראן אין א גרויסער צאהל.

דער סאמע דרום־טייל פון פאלעסטינא טראגט אין תנ"ך דעם נאמען „נגב", דאס טרוקענע לאנד. דער נ ג ב איז נאך א שטיק פונ'ם גרויסען פלאטא, וואס ציהט זיך אויף דער מערב־זייט פון דער ע ר ב ה ביז צום מיטעללענדישען ים. די דאזיגע שטרעקע לאנד איז נאך ניט גענוג אויסגעפארשט. אין איהר צפון־טייל צו דער געגענד פון יהודה צו האט זי א הויך פון בערך 350 מעטער; דער דרום־טייל איז העכער. א חוץ דער ניי באזעצטער באר־שבע איז דער נ ג ב היינט באוואוינט בלויז פון בעדואינער; אין דער אלטער צייט אבער, ווי ס'איז צו זעהן פון תנ"ך און פון די רואינען וואס זיינען נאך איצט פאראן, איז ער געווען גוט באפעלקערט.

פון דעם דאזיגען נגב־פלאטא הייבט זיך ארויס אביסעל צו צפון־זייט פון באר־שבע דאס בערגלאנד פון יהודה און דערגרייכט שנעל א מיטעלסטע הויך פון 900 מעטער (ביי חברון און ביי בית־אל ארום 1000 מעטער, ביי ירושלים ארום 800, העכסטער פונקט דער ט ע ל א צ ו ר אין צפון־זייט פון בית־אל). אט דא ווייזען זיך אם דייטליכסטען די אויבען דערמאנטע כאראקטעריסטישע שטריכען פון דעם בערגלאנד אין מערב־זייט פון ירדן. דער וואסער־שייד ציהט זיך כמעט אין א גראדער ליניע פון חברון צו בית־אל. אין מערב־זייט פון אט דעם וואסער־שייד געפינען זיך אייניגע קלענערע פרוכטבארע טאלען: אט אזוי דער טאל פון חברון, דער טאל פון בית־לחם און דער טאל ר פ א י ם אין דרום־מערב־זייט פון ירושלים (ישעיה י"ז 5). די הויכע פלאכען פון די בערג זיינען אין זייער דרום־טייל, ארום בית־לחם, אויסערגעוועהנליך פרוכטבאר. דער שיפוע פון די בערג פון יהודה אין מזרח־זייט טראגט אין תנ"ך דעם נאמען „מדבר יהודה". די סטעפע פון יהודה. די וויסטעניש, וועלכע ברייננגט נאר ארויס אין פריהיאהר אן ארימע גרינקייט, הייבט זיך שוין אן אין צפון־זייט פון ירושלים; משופע'דיגע אפגרונטען, ווילדע עפענונגען, שרעקליכע טיפענישען גיבען דער סטעפע איהר לאנדשאפטליכען אויסדרוק.

דאס ש ו מ ר ו נ' י ש ע ב ע ר ג ל א נ ד, די פארטזעצונג צו צפון פונ'ם בערגלאנד פון יהודה, ווייזט שוין מעהר פארשידענקייט אין פארם. דער וואסער־שייד ציהט זיך דא מעהר ניט אין א גראדער ליניע, נאר ער בייט כסדר זיין ריכטונג. אין ע י ב ל און אין ג ר ז י ם, אויףביידע זייטען פונ'ם טאל פון ש כ ם, דערגרייכט דער וואסער־

שייך ווידער א הויך פון 850 און 938 מעטער. אום דאַן זיך אראָפּצולאָזען לאַנגזאַם ביז דעם טאָל יזרעאל. אין דער דרום־העלפט פון אָט דעם שומרונ׳ישען בערגלאַנד האָט מען קענטיג צו זוכען די בערג אפרים פון תנ״ך. פונ׳ם בערגלאַנד פון שומרון שיידט זיך אָפּ די צפון־מזרח׳דיגע אָפּצווייגונג, דער בארג כרמל, אלס א באַזונדערער גליד פאַר זיך. זיין אַקס געהט אין אַ קרומער ליניע פון דרום־מזרח קיין צפון־מערב. צום ים צו ווערט זיין רוקען (העכסטע הויך 552 מעטער) א משופּע׳דיגער שפּיץ. נאָך היינט אַזוי ווי אין די אַמאָליגע צייטען צייכענט זיך דער כרמל אויס מיט זיין רייכקייט אין וואַלד; ער איז א יוצא מן הכלל דערמיט וואָס ער בלייבט אויך גרין אין זומער. זיין שענקייט, וועלכע ער האָט צו פאַרדאַנקען דעם רייכען טוי, ווערט אָפט געריהמט אין תנ״ך (ישעיה ל״ה 2; שיר השירים ז 6).

דער טאָל יזרעאל, וואָס באַגרעניצט דאָס שומרונ׳ישע בערגלאַנד אין צפון, האָט די געשטאַלט פון א רעכטווינקעלדיגען דרייעק, וואָס זיין דרום־שפּיץ ליגט ביי עין־גנים. דאָס וואַסער פונ׳ם טאָל האָט אָפּגעצווייגען דער נחל קישון. אין איינצעלנע שטעלען איז דאָרטען אפילו דער באָדען עטוואָס זומפּיג, אבער בדרך כלל איז ער אויסערגעוועהנליך פרוכטבאַר, ער באַשטעהט פון צעפאַלענע וואולקאַנישע שטיינער. אלס איינציגע פאַרבינדונג צווישען דעם מיטעללענדישען ים און דעם עבר הירדן איז דער טאָל געווען פון גרויס וויכטיגקייט. באַהערשט איז ער געווען אין דער אַלטער צייט פון די באַפעסטיגטע שטעדט: מגידו און יזרעאל. אויפ׳ן באָדען פון דעם דאָזיגען טאָל זיינען אויסגעקעמפט געוואָרען די מעהרסטע שלאַכטען, וואָס האָבען אנטשיידט דעם שיקזאַל פון לאַנד. זיין אַלטען נאָמען האָט דער טאָל געהאַט פון דיביידע דערמאָנטע שטעדט: „טאָל פון יזרעאל“, און „טאָל פון מגידו“: ביי די גריכען האָט ער געהייסען „טאָל עזדרעלאָן“, היינט הייסט ער „מערדש איבן אמור“.

דאָס בערגלאַנד פון גליל אין צפון־זייט פון טאָל יזרעאל ווייזט א גרויסע רייכקייט פון פאָרמען: ברייטע פלאַכלענדער ליגען טיף אין די בערג, פרוכטבאַרע טאָלען און שענע לאַנקעס בייטען זיך מיט הויך־שטייגענדע בערג. דאָס גאַנצע לאַנד מאַכט דעם איינדרוק פון אומרעגעלמעסיגקייט, דער פאַרקעהר איז דאָרטען שווער צוליב דער צעשניטענקייט פון דער געגענד. דערפאַר אבער איז גליל איינע פון די שענסטע און פרוכטבאַרסטע געגענדען פון פאַלעסטינא. די נאַסקייט וואָס פאַלט דאָרטען אין א רייכער מאָס פון הימעל און די קוואַלען וואָס שפּריצען פון אונטער דר׳ערד, די טייכלעך וואָס פליסען שטענדיג אראָפּ פון די בערג און דער צום טייל

וואולקאנישער באדען האבען געמאכט גליל פאר א געבענשט לאנד. יוסף פלאוויוס (אידישע מלחמות, בוך 3, קאפ. 3) רופט אן גליל א גרויסען פרוכט־גארטען און ריהמט באזונדערס איהרע אוילען. מיט די בערג פון דער דרום־העלפט פון לאנד איז גליל ווייניג פארבונדען און זי איז דעריבער געווען אלעמאל זעלבשטענדיג אין א גרויסער מאס.

3. דער ירדן־טאל. כאראקטעריסטיש פאר׳ן ירדן איז זיין שטארקער אראפפאל. דער קוואל פון ירדן ליגט 520 מעטער איבער׳ן ים, דער מי־מרום 2 מעטער איבער׳ן ים, דער ים־כנרת 208 מעטער אונטער׳ן ים, דער ים־המלח 393,8 מעטער אונטער׳ן ים. אין גאנצען פאלט בכן דער ירדן אראפ 914 מעטער, וואס פון דעם ליגען נאר 520 מעטער איבער׳ן ים־שפיגעל. דערצו איז די ווייטקייט פונ׳ם קוואל, וואו דער ירדן הייבט זיך אן, ביז׳ן מויל, וואו ער ענדיגט זיך, אין א גראדער ליניע העכסטענס 220 מעטער. דער דאזיגער שטארקער אראפפאל דערקלערט אויך די פיעלע פארדרעהונגען, דורך וועלכע דער לויף פונ׳ם טייך ווערט פארלענגערט אויף כמעט דריי מאל אזויפיעל.

די וואסער־מאסען פון ירדן ווערען רעגולירט אין אנהויב פון זיין לויף דורך צוויי אזערעס. ביז דער אזערע באהראט על־הולע איז דער טאל פון ירדן מעהרסטענס באדעקט מיט זומפען. ארום דעם וואסער־לויף איז א געדיכטעניש פון פאפירוס־בוימלעך און אנדערע זומפ־פלאנצען. די אזערע גופא איז א דרייקאנטיגער בעקען (גרעסטע ברייט 5,2 קילאמעטער, לענג 5,8 קילאמעטער). מאנכע אידענטיפיצירען די אזערע מיט מי־מרום (יהושע י״א 5, 7).

אין דער דרום־זייט פון דער אזערע ליגט א פרוכטבארער טאל, וועלכען דער ירדן שטראמט לאנגזאם דורך. דאן ווארפט זיך דער ירדן אריין מיט א פאל פון 13 מעטער אויף א קילאמעטער אין דער אזערע פון טבריה. אין תנ״ך טראגט די דאזיגע אזערע דעם נאמען „ים־כנרת“ נאך א שטאדט אדער א געגענד מיט אט דעם נאמען (יהושע י״ט 35: מלכים א. ט״ו 20). דער וואסער־שפיגעל פון אט דער אזערע ליגט 208 מעטער אונטער׳ן מיטעללענדישען ים, איהר טיפקייט באטרעפט 50־70 מעטער. די גרעסטע ברייט 9,5 קילאמעטער, די לענג 21 קילאמעטער, דער אויבערפלאך 170 קוואדראט־קילאמעטער. די פארם איז אומרעגעלמעסיג לענגליך־רונד. מ׳מוז אבער האבען אסך פאנטאזיע צו זעהן דערין דעם בויגיגען קערפער פון א לויטע („כנור“) און צו דערקלערען דערפון דעם נאמען „כנרת“. די אזערע איז

זעהר רייך אין פיש: מאַנכע זאָרטען פיש פון דאָרטען קאָן מען נאָר געפינען בלויז נאָר אין נילוס און אין אנדערע טראָפּישע וואַסערן.

אין אונטערשטען לויף פון ירדן האָט דער טייך זעהר אַ משונה׳דיגען כאַראַקטער. דער טאָל איז ניט אנדערש ווי אַן אַלטער ים־בעקען. דער באָדען באַשטעהט הויפּטזעכליך פון העל־גראָהער מערגעל־ערד. אין אָט דער מערגעל־שיכט האָט דער ירדן איינגעגראָבען אַ דאָפּעלטע בעט: צוערשט אַ בעט אַרום 15 מעטער טיף און אין דורכשניט אַ האַלבע שטונדע ברייט מיט כמעט פּערפּענדיקולאַרע ווענט און אַ רעכט גראָדען לויף. דאָן אין אָט דער אַלטער טאָל־בעט די היינטיגע פלוס־רינע פון בערך 3-4 מעטער טיף. אין אַ ברייט פון אומגעפעהר 30 מעטער לויפט אָט די רינע אין די גרעני־צען פון דער אַלטער בעט מיט גרויסע קרימונגען, באַגלייט אויף ביידע זייטען פון אַ פּרוכטבאַרען ליים־באָדען און ארומגעזוימט פון אַ געדיכטעניש פון ראָהרען און בוימער (ירמיה מ״ט 19; זכריה י״א 3). פון אָט דער משונה׳דיגער געשטאַלטונג שטאַמט דער וויסטער כאַראַקטער פון טאָל. דער ירדן קען דאָדורך ניט אויספּלייצען קיינמאָל איבער די ברעגען און פאַרשפּרייטען פּרוכטבאַרקייט און גערעטעניש ווי דער נילוס אין עגיפּטען: אפילו ביים העכסטען וואַסער־שטאַנד קאָן דער ירדן ניט אויספילען די ברייטע אַלטע בעט. פונקט אַזוי איז די באַוואַסערונג דורך קאַנאַלען כמעט ווי אוממעגליך ביי דער גרויסער טיפקייט פון׳ם וואַסער־שפּיגעל: די וואַסערן פון ירדן געהען ווירטשאַפטליך פאַרלאָרען. שוין אין דער אַלטער צייט איז דער טאָל געוועזען אומפּרוכטבאַר (במדבר כ״א 20); נאָר אין די פּרעכטיגע אָאַזען, וואו עס פאַלען אריין גרעסערע נעבען־טייכען האָבען זיך געפונען אַמאָל באַדייטענדע ישובים: יריחו, פזאַלים (געגרינדעט פון הורדוס׳ן לכבוד זיין ברודער פזאַל), בית־שאן.

די מעהרסטע פון די צאָהלרייכע נעבען־טייכען ברייננגען ווענינ אָדער נאָר קיין וואַסער ניט; דאָס זיינען מעהרסטענס ווינטער־טייכלעך. פון די נעבען־טייכען, וואָס ווערען זומער ניט פאַרטריקענט דאַרפען דערמאָנט ווערען: דער יאַרמוק*), אונטערהאַלב דעם ים־כנרת, וועלכער קומט פון מזרח, פון חורן און גולן; ווייטער צו דרום דער יבוק, קומענדיג פון מזרח; דער וואַדי פאַרא (פיליייכט דער „נחל כרית“, וואָס ווערט דערמאָנט אין

*) ירמוך, דערמאָנט אין משנה, פרה, פרק ח, י.

דער געשיכטע וועגן אליהו, מלכים א, י"ז 5,3) און דער ו ו א ד י ע ל־ ק ע ל ט, וועלכער פליסט דורך דעם טיפלאנד פון יריחו.

דאס דאזיגע טיפלאנד, וואס ווערט אנגערופען אין תנ"ך „ערבות יריחו", געהערט שוין צו דער מויל־געגענד פון ירדן. די טאל־זייט וואס ליגט אנטקעגען דעקט זיך אומגעפעהר מיט די „ערבות מואב". צאהל־רייכע פורטען (54 צווישען דעם ים־כנרת און דעם ים־המלח) מאכען מעגליך דעם אריבערגאנג איבער'ן ירדן, אבער דאך נאר זומער־צייט, ווען דאס וואסער שטעהט נידעריג.

דער ירדן גיסט זיך אריין אין ים המלח אין צוויי ארעמס. יעדערער 50 מעטער ברייט; נאהנט ארום איז זומפיג. דער העכערער ברעג בילדעט נאקעטע, אין משונה'דיגע פארמען צעריסענע ערד־ווענט.

זיין טיפסטען פונקט דערגרייכט דער גראבען פון ירדן אין טויטען ים. ביי די היינטיגע אראבער הייסט ער געוועהנליך ב א ה ר ל ו ט, לוט'ס ים. די אידען האבען איהם גערופען „ים־המלח", זאלץ־ים (בראשית י"ד 3), אדער „ים הערבה", דער ים פון דער וויסטעניש (דברים ג 17; מלכים ב, י"ד 25). דער ים־המלח איז 76 קילאמעטער לאנג, די גרעסטע ברייט אין דרום־זייט פון טייך ארנון באטרעפט 15.7 קילאמעטער. א נידעריגער האלב־אינזעל שיידט אפ דעם דרום'דיגען פלאכען אויסגוס (יהושע ט"ו 2). די טיפקייט באטרעפט אין מאקסימום 399 מעטער; אזוי ווי דער וואסער־שפיגעל גופא ליגט שוין 393,8 מעטער אונטער'ן ים, איז דעריבער דער סך־הכל פון דער טיפקייט פון דער דאזיגער ערד־איינשפאלטונג 793 מעטער. אז דער ים־המלח איז אפגעפאלען אין דער היסטארישען צייט, לאזט זיך ניט באווייזען. פארקערט אבער לאזט זיך באמערקען אין די לעצטע 15 יאהר א באשטענדיגער צואוואוקס.

דער ים־המלח האט ניט קיין אפפלוס; דער גאנצער וואסער־צופלוס (טעגליך ארום 6 מיליאן טאן) מוז פארוואנדעלט ווערען אין דאמף. דער רע־זולטאט דערפון איז, וואס דאס וואסער אנטהאלט אסך מינעראלישע שטא־פען. עס אנטהאלט ארום 25% פעסטע באשטאנדטיילען, דערין 7% קאך־זאלץ. כלארמאגנעזיום גיט דעם וואסער דעם עקעלהאפט־ביטערען טעם, כלארקאלציום מאכט עס אויליג און גליטשיג. די ספעציפישע שווער־קייט פונ'ם וואסער איז צווישען 1,021 — 1,256; נאהנט ביים ירדן־מויל איז די שווערקייט אם ווענינגסטען.

אין אזא לויג קאן ניט עקסיסטירען קיין לעבעדיגע באשעפעניש, ניט קיין פיש, ניט קיין מאלוסקען און ניט קיין קאראלען; אין אט דעם פרט

טראָגט דער ים מיט רעכט דעם נאָמען „דער טויטער". די וועלדלעך אָבער ביי די ברעגען זיינען באַלעבט מיט צאָהלרייכע פויגלען. די חיות־וועלט איז נאַטירליך ניט רייך צוליב דעם מאַנגעל אין זיסע וואַסער; וואו דאָס איז פאַראַן, ווי צום ביישפּיל ביי עין־גדי, אַנטוויקעלט זיך אַ רייך טראָפּיש פלאַנצען־לעבען. דאָס לאַנדשאַפטליכע בילד פון'ם ים מיט זיין טיף־בלאָהען וואַסער, מיט די משופּע'דיגע בערג, וועלכע הויבען זיך אויף האַרט ביים ברעג, האָט אַ געוויסע שענקייט אין זיך. דאָך אָבער פעהלט היינט לעבען. אַמאָל איז עס אַנדערש געווען. נאָך אין דער צייט פון יוסף פלאַוויוס איז מען אָסך אַרומגעפאָהרען איבער דעם ים.

ביים דרום־ענד פון ים־המלח ליגט אַ זומפּ־לאַנד. די פאָרטזעצונג פון טאָל (ערבה) ווערט נאָכדעם פאַרטגעזעצט, אָבער ביסלעכווייז הויבט זי זיך אויף צו דרום צו. אומגעפעהר אין מיטען צווישען דעם ים־המלח און דעם ים־אויסגוס פון אַקאַבאַ (ביים רויטען ים) ליגט דער וואַסער־שייד פון ביידע ימ'ען (246 מעטער איבער'ן מיטעללענדישען ים).

4. דאָס לאַנד אין מזרח־זייט פון ירדן (עבר הירדן) האָט דעם כאַראַקטער פון אַן איינפאָרמיגען הויכלאַנד. וואָס אין מערב פאַלט עס משופּע'דיג אַראָפּ צום ירדן־טאָל, איז מזרח לויפט עס אַריין אָהן פעסטע גרעניצ־ליניען אין מדבר. די שטיק אין סאַמע דרום, וואָס האָט צום גרעסטען טייל געהערט אַמאָל צו די מואבים, ווערט אין תנ"ך ריכטיג אָנגערופען מישור, עס הייסט: אַ פלאַך־לאַנד (דברים ג 10). דאָס לאַנד צווישען דעם יאַרמוק און דעם אַרנון איז די ביבלישע גלעד. גלעד איז באַדייטענד רייכער אין וואַסער איידער די מערב־זייט פון ירדן; אַ סך טייכלעך פאַלען דאָ אַראָפּ אין ירדן־טאָל. די לאַנדשאַפט קאָן בכן געשטעלט ווערען ביי דער זייט פון גליל; דער שיפוע פון די בערג איז באַדעקט מיט פּרעכטיגע וועלדער, און וואו נאָר עס געפינט זיך אַ קליין פלאַכלאַנד, איז עס באַקליידט מיט שענע, זאַפטיגע גראָז. גלעד איז פון אַלעמאָל באַקאַנט אַלס אַ לאַנד פון פּאַשע.

פאַר דעם גאַנצען הויכלאַנד אין מזרח־זייט פון ירדן און אין צפון־זייט פון יאַרמוק ווערט מעהרסטענס געברויכט דער נאָמען הויראַן (חורן, יחזקאל מ"ז 18). האַרט ביים ירדן, אין מזרח־זייט, הייבט זיך אויף גאַנץ משופּע'דיג דער גולן (דזשאָלאַן). אָן דעם גולן שליסט זיך אָן דאָס פלאַכלאַנד פון חורן (ען־נוקראַ), און אין מזרח־זייט פון אָט דעם פלאַכלאַנד דערהייבט זיך דער חורן־באַרג, דער אונז באַקאַנטער הר־בשן (תהלים ס"ח 15-17), וועלכער

באשטעהט פון א רייהע אויסגעברענטע וואולקאנען. די געגענד אין מזרח־זייט פונ׳ם חורן־בארג איז מדבר אין פולען זין פונ׳ם ווארט.

אין וואס פאר א ריכטונג אט דער שארף אויסגעבילדעטער כאראקטער פון דער פארם פונ׳ם אויבערפלאך האט געמוזט באיינפלוסען די אייגענ־ארטיגקייט און די אנטוויקלונג פון די איינוואוינער פון לאנד לאזט זיך גאנץ דייטליך אויפווייזען. דער גרעק אונטער זיין אייביג פרעהליכען הימעל, אין זיינע גרינע וועלדער, אויף זיינע בלומען־באדעקטע לאנקעס און זיינע בערג וואס דער ים וואשט זייערע פיס, האט באקומען א לייכטען קוק אויפ׳ן לעבען, האט געשאפען די לוסטיגע געטער־געשטאלטען פון אלימפוס, האט ארויסגעבראכט די אייביגע אידעאלען פון שענקייט. אנדערש איז עס אין פאלעסטינא. ניט אין פרוכטבארע פלאכלענדער, אין פריינדליכע טאלען. אין טייכען בארייזט מיט שיפען האט דער פויער אין פאלעסטינא פארבראכט זיין לעבען. די לאנדשאפט ארום איהם מאכט דורכ׳ן גרעסטען טייל פון יאהר א רעכט טרויעריגען איינדרוק. די פליקע בערג־שפיצען אהן וועלדער, די רוקענס נאר צום טייל באארבייט, די טאלען נאר אין פריהיאהר באוואקסען מיט בלומען און גראז, אין זומער און אין הערבסט אבער ברוין און פאר־ברענט. דאס לעבען פון די פלאנצען אפגעשטארבען — דאס איז בכלל א פראזאיש בילד, אן אויסזעהן וואס מאכט לאנגווייליג און מיד. וואו האט דא דער פאלעסטינישער פויער געקאנט לערנען וואס שענקייט איז? וואו האבען דא געקאנט א פלאץ געפינען די פריינדליכע געטער פון די גריכען? ערנסט ווי דאס לאנד און דאס לעבען זיינען די געשטאלטען פון די גע־טער: די השגות וועגען גאט. דעם טיפען רעליגיעזען געפיהל, וואס דער סעמיט האט מיטגעבראכט פון די שרעקען און פון דער דערהויבענקייט פון מדבר, האט זיך דא געמוזט ווייטער אנטוויקלען אין דערזעלביגער ריכטונג.

פאליטיש איז די נאטור פונ׳ם לאנד געווען אן אומגליק. בעת די נאטור פון לאנד אין באבילאניען און עגיפטען, באזונדערס דער הכרח צו רעגולירען די באוואסערונג דורך אן אויסגעשפרייטען נעץ פון קאנאלען, האט געטריבען צו אן איינהייטליכער מלוכה, וועלכע אליין איז געווען בכוח צי ערפילען די דאזיגע אויפגאבע, האט די נאטור פון פאלעסטינא בייגע־טראגען צו דער צעשפאלטונג אין קליינע מדינות. מזרח־און מערב־לאנד זיינען שארף אפגעשיידט. דער ירדן איז ניט ווי דער נילוס אין עגיפטען דער פולס־אדער פונ׳ם לאנד, דער גרויסער פארקעהרס־וועג, וואס פאראיי־ניגט און פארבינדט. ניכער צעשיידט ער דיביידע העלפטען פון לאנד. כאטש מ׳קאן איהם אין אסך פורטען אריבערגעהן. די בערג אויף ביידע זייטען

פונ׳ם ראנד פ׳ון טאָל הייבען זיך אויף משופּע׳דיג אין מזרח און אין מערב. און דער גאַנג ארויף און אראָפּ איז צום העכסטען גראד שווער. אלס צוגאָב נאָך קומט די פארשידענקייט אין די לעבענס־באַדינגונגען: דאָס הויכע פלאַכלאַנד פון מזרח איז א לאַנד פון פּאַשע צו האָדעווען בהמות. דאָס בערג־לאַנד פון מערב מיט זיינע פרוכטבאַרע טאָלען און נידערונגען איז א לאַנד פון ערד־ארבייט מיט וויין, פייגען און איילבערטען. די געאָגראַפישע שפּאַלטונג האָט אויך מיטגעבראַכט א פּאָליטישע שיידונג: די שבטים פון עבר־הירדן זיינען פאר דער אידישער מדינה פריה פארלאָרען געגאַנגען. אין מערב־זייט פון ירדן האָט זיך איבערגע׳חזר׳ט דיזעלביגע ערשיינונג. דער לויזער געאָגראַפישער צוזאַמענהאַנג פון דעם צפון מיט די דרום־טיילען דריקט זיך אין דער געשיכטע אוים דערין וואָס גליל האָט שטענדיג אָנגע־האַלטען א געוויסע זעלבשטענדיגקייט. אויך בכלל איז דאָס מערב־לאַנד צעריסען אין קליינע דיסטריקטען, וועלכע הענגען געאָגראַפיש זעהר לויז צוזאַמען. די איינוואוינער פון די איינצעלנע געגענדען האָבען דערפאר געמוזט זיך איזאָלירען און באַפרידיגען זייערע באַזונדערע אינטערעסען מיט אייגענע כוחות. די היסטאָריע גיט אסך ראיות פאר דעם: אין אלע צייטען זיינען די איינוואוינער פון לאַנד געווען צעשפּאַלטען אין קליינע געמיינדען, וועלכע האָבען זיך איינע די אנדערע ביטער באַקעמפט, און דוקא אין א צייט, ווען ס׳איז נויטיג געווען א פעסטע צוזאַמענהאַלטונג פון אלע כוחות, כדי זיך צו קאָנען שטעלען געגען די גרויסע וועלט־מלוכות.

2. מ. לעהר

לאַגע און כאַראַקטער פון דעם לאַנד

קלימאַט און פרוכטבארקייט.

דאַס אידישע פאָלק איז, ווי אנדערע פעלקער, געוועזן שטארק אפּהענגיג אין זיין קולטורעלער אנטוויקלונג פון דער נאַטור פון זיין לאַנד. אין די לעצטע יאָהרצעהנדליגען האָט מען אסך ארבייט אוועקגעלעגט אויסצופאָרשען די נאַטירליכע אייגענשאַפטען פון ארץ ישראל אין דער אוראַלטער צייט, לויט די מאַגערע טראַדיציעס וואָס זיינען אונז געבליבען און לויט דעם איצטיגען צושטאַנד פונ׳ם לאַנד. מיר זיינען דערפאר איצט אימשטאַנד זיך צו מאַכען א בילד פון דער אמאָליגער פאלעסטינא, וואָס זאָל צוטרעפען אין די הויפּט־פּונקטען.

דער האַלב־טראָפּישער קלימאַט מיט זיין איינטיילונג פון יאָהר אין א רעגענצייט און א טרוקענער צייט, אויך מיט דעם גרויסען חילוק צווישען טאָג־ און נאַכט־טעמפעראַטור, האָט צום גרעסטען טייל געהערשט אינ׳ם לאַנד דאַמאַלסט, אזוי ווי איצט. בשעת גאָט האָט ביי דער באשאַפונג פון דער וועלט אנגעוויזען דעם ים זיינע גרעניצען, האָט ער אויך באַשטימט יענעביידע צייטען פון יאָהר, זאָגט דער תהלים־זינגער (ע״ד 17): און יעקב אבינו באַקלאָגט זיך: „ביי טאָג האָט מיך אויפגעגעסען די היץ און ביי נאַכט די קעלט“ (בראשית ל״א 40).

מאַנכע געלעהרטע באַהויפּטען, אַז דאָס וואָס די קולטור איז געגאַנגען אויף אראָפּ אין די לענדער פון מיטעללענדישען ים בכלל און אין פאלעסטינא בפרט, איז אחוץ צוליב היסטאָרישע טעמים, אויך צוליב דעם, וואָס דער קלימאַט האָט זיך געענדערט. מיט געוויסע באשרענקונגען איז די דאָזיגע באַהויפּטונג ריכטיג. מיר מעגען זיכער אננעמען, אַז אין דער צייט ווען די אידען האָבען געוואוינט אין פאלעסטינא, האָט זיך דאָרטען לענגער געהאַלטען די פייכטקייט פון באָדען, און עס פלעגט אויך רעגענען שטאַרקער און רעגעלמעסיגער ווי איצט: די סיבה דערפון איז וואָס אין אלטערטום, לויט ווי ס׳איז צו זעהן פון תנ״ך, האָט דאָס לאַנד געהאַט וואַלד־בוימער.

ווען קולטור און ציוויליזאַציע האָבען זיך אנטוויקעלט אין מערב־זייט

פון ירדן — און דאס איז פארגעקומען נאך הונדערטער יאהרען פריהער איי־דער די אידען האבען דארטען אריינגעוואנדערט — זיינען אפילו די וועלדער געווארען אביסעל שיטערער. דאסזעלביגע איז אויך פארגעקומען אין מזרח־זייט פון ירדן דורך דער פאסטוכער־באפעלקערונג. פונדעסטוועגען ווערט איז תנ"ך דערמאנט פון וועלדער אין אזוינע ערטער פון לאנד וואס זיינען היינט אין גאנצען ליידיג פון בוימער. די דאזיגע וועלדער ווערען נאך אפט באצייכענט צוליב זייער געדיכטקייט אלס אן ארט פאר מענשען צו אנט־לויפען און אלס א וואוינונג פאר ווילדע חיות, ווי בערען און לייבען (יהושע י"ז 14־18: שופטים ט 48, 49; שמואל א. י"ז 19; כ"א 10; מלכים ב. ב 24; יחזקאל כ"א 3,2; חגי א 8; נחמיה ב 8; ח 15; י 35)

כאטש אין די מעהרסטע פון יענע ערטער איז דער וואלד באשטאנען פון נידעריגע בוימלעך, דאך האט ער געהאט ניט קיין קליינע ווירקונג אויפ'ן קלימאט. לויט באאבאכטונגען וואס זיינען געמאכט געווארען אויף דער גאנצער וועלט, פארמעהרט דער וואלדבאשטאנד די נאסקייט וואס פאלט אויף דער ערד, האלט פעסט די פרוכטבארע שיכט פון באדען און לאזט זי ניט אויסגעטריקענט ווערען צו שנעל; גלייכצייטיג מאכט ער אויך די לופט געזינטער.

יעדענפאלס מיז מען האלטען אין זינען, אז פאלעסטינא איז ניט קיין לאנד פון אן איינהייטליכען קלימאטישען כאראקטער, כאטש עס איז אזוי קליין אין שטח. דער רייזענדער ה. שובערט זאגט דעריבער, אז פון טויטען ים (ים־המלח) ביז'ן אנטי־לבנון — א מרחק וואס מ'קען אפגעהן אין עט־ליכע טעג — וואנדערט מען דורך אזוינע פארשידענע קלימאטען וואס אין אנדערע געגענדען פון דער ערד ליגען צווישען זיי הונדערטער מיילען.

דער טאל פון ירדן, וואס ציהט זיך פון דרום־ענד פון ים כנרת ביז'ן ים המלח געהערט צום טראפישען קלימאט. דער וויכטיגסטער ישוב אין דעם דאזיגען געביט איז געווען יריחו. די שטאדט פון די פאלמען־בוימער („עיר התמרים")•ווי זי ווערט אנגערופען אין תנ"ך (דברים ל"ד 3; שופטים ג 13). די בשמים־בוימלעך און די פאלמען האבען דא ארויסגעבראכט זייער בעס־טע פרוכט. נאך אין דער תלמוד'ישער צייט האט די פארפלאנצונג פון די דאזיגע בוימער געשפילט א גרויסע ראלע. די ווילדע פייגען־בוימער („שקמים") אנטוויקלען זיך דארטען נאך היינט־צוטאג איז אן אויסערגעווען־ליכער שענקייט. ווייטער איז דרום איז געלעגען די אאזיס „עין־גדי". וואס איהרע וויינגערטנער ווערען דערמאנט אין שיר השירים (א 14). דער אנ־דערער נאמען פון אט דער אאזיס, „חצצון תמר". ווייזט, אז דארטען זיינען

אויך געווען פאַלמען־וועלדער (דברי הימים ב, כ 2). פיינע טאַמאַריסקען (טאַמאַריסק־אשל), שלאַנקע טאָפּאָלען, אויך וועלדלעך פון אָלעאַנדער, ראָהר און פּאַפּירוס, באַלעבט פון דער טראָפּישער פויגעל־וועלט, האָבען אויף לאַנגע שטרעקעס באַגלייט מיט זייער פאַרשידענער גרינקייט די ברעגען פון דעם ירדן; דאָס איז די אין תנ״ך פיעל מאָל געריהמטע „פראַכט פון ירדן“ (גאון הירדן), וואו לייבען זיינען געלעגען באַהאַלטען (ירמיה מ״ט 19; זכריה י״א 4). דער שניט פון די תבואה איז אין ירדן־טאָל געווען מיט אַ חודש פריהער איידער אויף די בערג. וואָרום אויף די בערג איז דער קלימאַט געווען רויהער. שטאַרקע ווינטער־רעגענס, אָפּטמאָל אויך האָגעל און שניי, האָבען אָפּגעקיהלט די לופט, באַזונדערס אין מזרח־טייל פון׳ם לאַנד; יערען ווינטער איז דער הוירא ן (חורן, אין מזרח־זייט פון ירדן און אין צפון־זייט פון גלעד, יחזקאל מ״ז 18) געווען איינגעהילעט אין אַ מעכטיגער שניי־דעקע אַזוי ווי אין דער היינטיגער צייט. דער מזרח־טייל בפרט איז געווען צו צפון צו אויף גרויסע שטרעקעס באַדעקט מיט וואַלד. די אייכענבוימער פון בשן ווערען געברויכט אין תנ״ך שפּריכווערטליך נעבען די צעדערן פון לבנון (ישעיה ב 13). די ערשטע האָבען צוגעשטעלט רודערס, די לעצטע האָבען צוגעשטעלט מאַסטען פאַר די שיף־לייט פון צור (יחזקאל כ״ז 5, 6). פון׳ם זאַפט פון די מאַסטיקס־ און די סטאַראַקס־קוסטען און פון דער סים־טוס־רויז האָט מען געמאַכט דעם באַלזאַם פון גלעד (נכאת וצרי ולט, בראשית ל״ז 25; ירמיה ח 22; יחזקאל כ״ז 17). אויף די בערג פון מערב־זייט פון ירדן איז דער טייטעלבוים, ווי עס ווייזט אויס פון תנ״ך, זעלטען וואו געווען צו זעהן. פונדעסטוועגען איז אויף די בערג געוואַקסען ניט קיין קליינע צאָהל פון פרוכט־בוימער, אַזוי אַז פּאַלעסטינאַ איז אין אַט דעם פּרט ניט געבליבען אָפּגעשטאַנען פון אַלע אַנדערע לענדער פון מיטעללענדישען ים. אַט אַזוי ווערט דערצעהלט אין חומש ווי יעקב׳ס זיהן ברייננגען אַ מתנה יוסף׳ן אַלס די בעסטע פרוכטען פון זייער היים־לאַנד פּיסטאַשקעס און מאַנדלען, און אין ספר דברים ווערען געריהמט די פייגען און די מילגרוימען פון לאַנד (בראשית מ״ג 11; דברים ח 8). מיר דאַרפען זיך אויך פאָרשטעל־לען די באַרגיגע געגענדען אַרומגעקראַנצט מיט איילבערט־וועלדער און באַ־זונדערס דעם דרום־מערב פון די בערג פון יהודה — מיט רייכע ווייננגערט־נער. ניט זעלטען געפינט נאָך היינט דער רייזענדער אין דער דאָזיגער גע־גענד איבערבלייבונגען פון קעלטערן און אויל־פּרעסען אויסגעהאַקט אין פעלז אַלס שטומע עדות פון אַ רייכער ציוויליזאַציע, וואָס האָט דאָרטען אַמאָל געהערשט.

אין דער שפלה (נידערונג), וואו די בערג לאָזען זיך אראָפּ נידעריגער צום ברעג פון ים, איז דער קלימאַט ווידער געווען אַנדערש. דער ים־ברעג גופא האָט צום גרעסטען טייל ניט געהערט צו די אידען. ערשט אונטער שלמה'ן געהערט צו די אידען א קליינער פּאַס ביים ים אין דרום־זייט פון כרמל (מלכים א, ד 11). פיליכט האָבען זיי עס פון די פלשתים אוועקגענומען. וואַרימקייט און פייכטקייט זיינען דאָרטען, צוליב דער נאָהנקייט פון ים, געווען אין א גרעסערער מאָס איידער אויף די בערג. אויסער וועגען די וועלדער פון כרמל הערען מיר פון שלמה'ס צייט אויך וועגען די סיקאָמאָרען (שקמים) פון דער שפלה (מלכים א, ז, 27): און די פאַרהעלטענישמעסיג באַדייטענדע גרופּען פון אַקאַציען, פּיניען, אייכען, ערדבעער־ און ווילדע יאַהאַניסברויט־בוימער, וועלכע מ'טרעפט נאָך היינט אין פּאַלעסטינא, זיינען א זיכערער באַווייז, אַז אין דער אידישער צייט זיינען זיי נאָך געווען אין א גרעסערער צאָהל.

אין גאַנץ פּאַלעסטינא ווערט מעהרער די מאַסע פון רעגען און וואַסער, וואָס ווייטער צו צפון צו. אין דערזעלביגער פּראָפּאָרציע ווערט אויך וואָס ווייטער צו צפון צו אַלץ גרעסער די פרוכטבאַרקייט פון'ם באָדען. אין גליל באַזונדערס איז די פרוכטבאַרקייט פון באָדען באַדייטענד גרעסער דורך די צעגאַנגענע וואָלקאַנישע שטיינער. יהודה איז געווען פון דער נאַטור אָם ווייניגסטען געבענטשט. די טעריטאָריע פון יהודה מיט א מענשליכען ישוב האָט זיך געצויגען איבער חברון און באר שבע ביז אין דעם היינטיגען מדבר אריין. צום גרעסטען טייל איז עס נאַטירליך געווען א לאַנד פון פּאַשע פאַר סטאַדעס, נאַר וואו ניט וואו האָט מען געזעעט תבואה אָדער געפלאַנצט איילבערטען און וויינשטאָקען. פון דער געשיכטע וועגען נבל'ן זיינען אונז באַקאַנט מעון און כרמל אַלס ישובים פון פּאַסטוכער אין דער געגענד פון דער סטעפּע, וואָס לאָזט זיך אראָפּ צום ים־המלח, און ווייטער צו צפון איז אונז באַקאַנט תקוע, די היים פון עמוס'ן: דאָס איז א רויהע געגענד מיט רויהע מענשען. ווילדע ציגען באַוואוינען נאָך היינט די אומבאַוואוינטע פעלז־געגענדען צום ים־המלח צו. גייערס און אַדלערס האָבען דאָ זייערע וועלדלעך. אין די הייהלען, וועלכע געפינען זיך אין א גרויסער צאָהל אין דער געגענד, האָבען אמאָל געזוכט און זוכען נאָך היינט באַהעלטעניש ווילדע נאַכט־חיות און פוקסען. די פרוכטבאַרע שטעלען ווי חברון, וואו די מרגלים האָבען גענומען די ריזיגע הייגלעך וויינטרויבען, מילגרוימען און פייגען (במדבר י"ג 22, 23), און בית־לחם, וועמעס נאָמען — „הויז פון ברויט" — ווייזט אויף נאַטירליכער רייכקייט, — זיינען געווען

ווי אאזען. ווענען בית־לחם באריכטעט דער אראבישער שריפטשטעלער אידריסי (פון מיטען 12טען יאהרהונדערט), אז נאך אין זיין צייט א'ז זי געלעגען אין א טיפעניש, צווישען בערג געדיכט מיט בוימער, וועלכע האבען געטראגען אויף זיך מאסען איילבערטען, פייגען און ווילדע פייגען (שקמים.)

אין דרום־זייט פון ירושלים איז געלעגען דער קליינער מיט תבואה באַזעעטער טאל רפאים (ישעיה י"ז 5). ווייטער צו מערב און צו דרום צו איז געווען א נידערונג מיט פרוכטבארען אקער און וויין־לאנד, ווענען וועלכער די אידען און די פלשתים האבען געפיהרט א ביטערע מלחמה.

דאס בערגלאנד פון אפרים איז אין איין פרט עהנליך צו דעם בערג־לאנד פון יהודה, מחמת דער מזרח'דיגער פאס, וואס ציהט זיך אראפ צום ירדן־טאל, איז פונקט אזוי פארנאכלעסיגט פון דער נאטור. דערפאר אבער איז דער מערב'דיגער טייל זעהר רייך אין קוואלען. דערצו הייבען די בערג דא אן זיך אויפצושליסען; קליינע, פרוכטבארע טאלען ליגען צווישען זיי. אין איינעם פון אט די טאלען, צווישען דעם עיבל און דעם גרזים, איז געלעגען שכם, וועלכע האט אויסגעזעהן ווי א גן עדן פאר דעם רייזענדען, וואס איז געקומען פון דרום. ווייניגע שטונדען פון דארטען צו צפון־מערב צו, אויף א בארג איזאלירט פון אלע זייטען און ארומגערינגעלט פון געבענטשטע טאלען, איז פון קעניג עמרי געגרינדעט געווארען ש ו מ ר ו ן, א „שטאלצע קרוין", ווי ישעיה האט זי אנגערופען (ישעיה כ"ח 1). דער וואלד פון די איילבערטבוימער, וואס באדעקט היינט דעם בארג, אויף וועלכען ס'איז אמאל געשטאנען די הויפטשטאדט פון ישראל, די קארן־פעלדער און גערטנער אין די טאלען ארום זיינען נאך גוטע עדות ווי אומגעווענליך פרוכטבאר די גאנצע געגענד איז געווען אמאל; און ווי געניאל איז געווען דער מאן, וועלכער האט אויסגעקליבען דעם דאזיגען ארט פאר זיין רעזידענץ (מלכים א, ט"ז 24).

געהענדיג ווייטער צו צפון קומען מיר דאן צום „עמק יזרעאל", איינער פון די תבואה־שפייכלערס פון פאלעסטינא, און צו דער געגענד פון די שבטים זבלון און יששכר, נפתלי און אשר, „זאט מיט צופרידענקייט און רייך מיט גאט'ס ברכה" (דברים ל"ג 23). אנטילאפען און האזען, טויבען און רעבהיהנער און אנדערע חיות פון געיעג האט מען דא אומעטום געקאנט געפינען. די הונדערטער חורבות, וואס באדעקען איצט דעם באדען פון גליל, רעדען צו אונז אין א קלארער שפראך. די מעהרסטע פון זיי שטאמען פון די אוראלטע צייטען. זיי ווייזען ניט בלויז ווי געדיכט דאס לאנד איז אמאל

געוועזן באפעלקערט, נאר אויך ווי רייך עס איז געוועזן אויב עס האט גע־קאנט דערנעהרען אזא גרויסע באפעלקערונג.

דעם טייל פון לאנד אין מערב־זייט פון ירדן האט מען באצייכענט ספעציעל אלס פויערים־לאנד, און דעם טייל אין מזרח־זייט פון ירדן אלס פאס־טוכער־לאנד. די דאזיגע כאראקטעריסטיק איז ריכטיג. גלעד איז פון די עלטסטע צייטען אן געוועזן צום גרעסטען טייל א לאנד פון פאשע, כאטש עס האבען דארטען ניט געפעהלט קיין גרויסע שטעדט, ערד־ארבייט און גארטען־פלאנצונג. אינ׳ם צפון׳דיגען דריטעל פון עבר־הירדן איז געלעגען דער הויראן, א פלאך לאנד מיט א פרוכטבארען וואולקאנישען באדען, באריהמט מיט זיינע ווייץ. אין תנ״ך ווערט דאס ניט דערמאנט. דארטען ווערט נאר גערעדט פון די שענע רינדער פון בשן, א נאמען וואס האט באצייכענט הויפטזעכליך דעם מערב׳דיגען טייל פון׳ם צפון פון עבר הירדן (עמוס ד 1; דברים ל״ב 14).

לויט דעם געאלאגישען כאראקטער פון לאנד — ס׳איז צום גרעסטען טייל קאלך־בערג, — קען מען ניט דערוואַרטען אין דר׳ערד מעטאל־ און מינעראל־אוצרות. נאר אין איינצעלנע וואולקאנישע דיסטריקטען, ווי למשל, ביים מערב־ברעג פון ים־כנרת און אויף דער מזרח־זייט פון ים־המלח, געפינען זיך הייסע קוואלען, וועלכע האבען געדינט אין הורדוס׳עס צייט אלס היילמיטלען. דער ים־המלח האט אויסערדעם צוגעשטעלט אספאלט, שוועבעל, און באזונדערס זאלץ, — א מתנה פון דער נאטור פון אזא גרויסער וויכטיגקייט, אז יחזקאל האט נביאות געזאגט: „ווען די וואסערן פונ׳ם ים־המלח וועלען אין משיח׳ס צייט געזונט ווערען און פישערס וועלען דארטען אויסשפרייטען זייערע נעצען פון עין־גדי ביז עין־עגלים, וועלען אויך דעמאלט די זומפען און די גריבער פון ים־המלח ניט אויסגעהיילט ווערען, כדי מ׳זאל האבען פון זיי זאלץ“ (יחזקאל מ״ז 8—11). ענדליך האט דער ירדן־טאל, און אויך מאנכע שטעלען פונ׳ם טאל ביים ברעג ים, צוגעשטעלט אויך ליים פאר טעפעריי און פאר באקשטיין - ציגעל. פונקט אזוי האט מען אויך פון די באזאלט־בערג פון צפון־מזרח געהאט קוואדראט־שטיינער צום בויען. פונ׳ם שווארצען באזאלט האט מען אויך געמאכט די האנט־מיהלען, וואס מאנכע פון זיי האבען זיך דערהאלטען ביז היינט. די אייזערנע שטיינער פונ׳ם לאנד, וואס ווערען דערמאנט אין דברים (ח 9), זיינען פיליכט באזאלט. ווען עס שטעהט דארטען אין זעלביגען פסוק, אז פון די בערג פון לאנד האקט מען קופער, און ווען דאס פיעל אינגערע בוך איוב ווייזט אויס צו זיין זעהר וואויל באקאנט מיט דער אינדוסטריע פון בערג־גרובען (איוב כ״ח),

מוזען מיר צום באדויערען צוגעבען, אז עס פעהלען אונז לגמרי אויס ידיעות וועגען אידישער גרובען־אינדוסטריע. דער אויבען דערמאנטער אראבישער שריפטשטעלער אידריסי דערצעהלט אפילו וועגען אייזען־גרובען ביירוט, און מיר הערען אז אין דער געגענד פון לבנון און אין אדום אין דרום־זייט פון ים־המלח האט מען געגראבען קופער. אבער אט די ידיעות זיינען אל׳ץ וואס מיר פארמאגען און זיי באציהען זיך ניט אויף דער אידישער טעריטאריע*).

נאטור־קאטאסטראפעס.

ווי קלימאטיש פארשידען די איינצעלנע לאנדשאפטען פון פאלעסטינא זיינען ניט געווען, זיינען זיי אבער אלע געווען גלייך באטייליגט אין נאטור־קאטאסטראפעס. גאנץ כנען מוז באצייכענט ווערען אלס א קלאסישער באדען פאר ערדציטערניש. דער תנ״ך גייסט צו דערצעהלען פון פארשידענע אזוינע קאטאסטראפעס: אם מעהרסטען באקאנט איז דער שיקזאל פון די שטעדט סדום און עמורה נאך אין דער פארהיסטארישער צייט; אבער אויך פון שאול׳ס טעג און פון דער שפעטערדיגער צייט פון דער מלוכה ווערען דערמאנט ערדציטערנישען (שמואל א, י״ד 15; עמוס א 1; זכריה י״ד 5; פארגלייך אויך יאזעפוס פלאוויוס, אידישע מלחמות, בוך 1, קאפ. 19, § 3). „אין די טעג פון גוג־ומגוג“, האט יחזקאל נביאות געזאגט, „וועלען ציטערען די בערג און עס וועלען צעריסען ווערען די פעלזען־ווענט און יעדער מויער וועט צוזאמענפאלען“ (ל״ח 20), א באווייז ווי באקאנט די נאטור־ערשיינונג איז געווען און ווי מ׳האט זיך פאר איהר געשראקען. פיליכט קען מען אויך אויסטייטשען אין דעם דאזיגען זין דעם אויסדרוק פון די מרגלים, אז דאס לאנד פרעסט אויף זיינע איינוואוינער“ (במדבר י״ג 32). אן אנדער פלאג פונ׳ם לאנד זיינען געווען די היישריקען, וועלכע פלעגען מעהרסטענס געבראכט

*) מאנכע מאדערנע פארשער נעמען אן אלס געוויסע זאך, אז דעם מאטעריאל פאר זייערע מעטאל־ארבייטען האבען די אידען געבראכט פון לבנון, זעה זכרית ו 4. פארגלייך אויך „ברזל מצפון“ אין ירמיה ט״ו 12. ווינקלער אין זיינע „אלטטעסטאמענטליכע אונטערזוכונגען“ (ז. 180) איז גורס: „חירע ברזל, הרזל בעל־צפון.“ בעל־צפון איז א טייל פון אנטי־לבנון, וואס ווערט דערמאנט אין סרגון׳ס אויפשריפטען. לויט אט די אויפשריפטען האבען זיך אין דעם דאזיגען בארג געפונען אייזען־גרובען. ח. ש.

ווערען איז לאנד מיט'ן דרום־ווינט און פלעגען פארניכטען דעם גאנצען גע־
וואוקס פון די גערטנער און די פעלדער. פון די פארשידענע נעמען וואס די
דאזיגע חיה'לע טראגט אין העברעאיש קאן מען לייכט ארויסדרינגען ווי גוט
באקאנט דער איד איז געווען מיט אט דער פלאג. ניט קיין קלענערע פלאג
איז געווען אפטמאל דער הייסער ווינט (רוח קדים), וואס פלעגט קומען צו־
וועהען פון דרום־מזרח איבער'ן מדבר אריבער. זיין פייעריגע גלוט פלעגט טרו־
קען מאכען ברונימער און קוואלען און פלעגט פארניכטען וויינגערטנער און
פעלדער (ישעיה כ"ז 8; יחזקל י"ז 10; י"ט 12; יונה ד 8). אבער דאס
גרעסטע אומגליק פאר דאס לאנד, וואס איז געווען אזוי אויך וואסער־ארים,
איז געווען ווען דער רעגען האט זיך פארהאלטען אויף א לאנגער צייט.
דורך דער צוויבער־קראפט פון רעגען פלעגט אפילו דער מדבר־יהודה זיך בא־
ציהען אויף עטליכע וואכען מיט א זאפטיג גרינער פלאנצען־דעקע, שוין ניט
רעדענדיג פון דער בלומען־פראכט פון די לאנקעס און פון דער רייכער
פרוכטבארקייט פון די פעלדער: דערפאר איז דאס אומגליק געווען געוואלדיג
גרויס ווען עס האט ניט גערעגענט אין דער צייט, אדער עס האט ניט גע־
רעגענט גענוג. אין תנ"ך ווערט דאס קלאר אויסגעדריקט: „דאס לאנד
וואס איהר קומט דארטען עס צו ירש'ענען איז א לאנד פון בערג און טא־
לען, וואס טרינקט דעם רעגען פון הימעל" (דברים י"א 11). רעגענט עס,
איז עס „זעהר א שען לאנד" (במדבר י"ד 7: דברים ד 21). „א לאנד מיט
ווייץ און גערשטען, מיט וויינשטאקען, פייגענבוימער און מילגרוימענבוימער,
א לאנד מיט אייל־בערט־בוימער און האניג, א לאנד וואו דו וועסט זיך ניט
דערנעהרען מיט דחקות און וואו עס וועט דיר קיין זאך ניט פעהלען" (דברים
ח 8, 9). אום צו בריינגען פון עגיפטישע קוועלען א דערגענצונג צו דעם
אורטייל פון תנ"ך, וועלען מיר דא דערמאנען די ווערטער פון דער סינוהע־
געשיכטע (פון בערך 2000 יאהר פאר דער קריסטליכער ערא), וועלכע כא־
ראקטעריזירען פאלעסטינא אזוי: „עס זיינען דא פאראן פייגען און וויינ־
טרויבען, און עס האט מעהר ווין ווי וואסער. ס'איז רייך אין האניג און עס
האט אסך אויל, און אלע פרוכטען זיינען אויף די בוימער פון לאנד. דא איז
פאראן גערשטען און ווייץ און די סטאדעס זיינען אהן א צאהל." האט אבער
יהוה אויפגעהערט זארגען וועגען דעם לאנד, דאס הייסט ווען עס האט ניט
גערעגענט, דערמאלט „איז דער הימעל אויבען געווען ווי פון קופער און די ערד
אונטען ווי פון אייזען": דער הייסער ווינט האט געבראכט שטויב און זאמד
(דברים כ"ח 23, 24) און אומגערעטעניש און הונגער זיינען געקומען.

ווען מ'וועגט אפ איינע געגען די אנדערע יענע ברכות פון לאנד, יואס

זיינען אויבען דערמאַנט געוואָרען, און אַט די צופעליגע פלאַגען, נעגען וועל־
כע דער מענש איז מאַכטלאָז, קען מען ניט זאָגען, אז די נאַטור פון פאַלעס־
טינא איז געווען צו רייך און אז זי האָט דעריבער געמאַכט דעם אידען פויל
און אַפּגעלאָזען. אויב ס׳איז אפילו א צו שטרענגער אורטייל, ווי איינער־
דריקט זיך אויס, אז „פּאַלעסטינא איז באהאַנדעלט געוואָרען פון דער נאַטור
ווי פון א שטיפמוטער", איז פון דער אנדערער זייט ווידער א פאַטריאַטישע
פּאַרבלענדעניש, ווען דאָס לאַנד ווערט באַצייכענט אלס „דאָס שענסטע"
(ירמיה ג 19) און די „פרוכטען אלס פעט ווי מילך און זיס ווי האָניג"
(דברים כ"ו 15).

פּאַרקעהרס־וועגען.

פון גרויס וויכטיגקייט פאַר דער קולטורעלער אנטוויקלונג פון א פאָלק
איז, נעבען דער נאַטור פון זיין לאַנד, אויך די פאַרקעהרסמיטלען פונ׳ם
לאַנד.

די נאַטירליכע פאַרקעהרסמיטלען פון פאַלעסטינא זיינען זעהר שוואַך
צוליב דער צעריסענקייט פונ׳ם לאַנד, באַזונדערס אין דער דרום׳דיגער יהודה.
פונדעסטוועגען זיינען געווען דורכגעבראָכענע וועגען („מסלה. — דער היפּוך
דערפון „דרך לא סלולה", ירמיה י"ח 15). נאַטירליך דאַרף מען זיך דערביי
ניט פּאָרשטעלען קיין מאָדערנע שאָסייען, פיליינכט אפילו ניט אזוינע וועגען
ווי ביי די רוימער. לויט דער באַדייטונג פונ׳ם וואָרט איז „מסלה" געווען
אזא מין אנגעשאָטענע און עפּעס באַפעסטיגטע דאַמבע. אזוינע וועגען האָ־
בען די מלכים געלאָזט מאַכען בעיקר פאַר סטראַטעגישע צוועקען. זיי האָ־
בען דעריבער געהייסען „דרך המלך", דעם קעניג׳ס וועג (במדבר כ 17;
כ"א 22). פונקט ווי די גרויסע מלכים פון אשור דערמאָנען ביי געלעגענ־
הייטען וועגען בויען וועגען, אזוי באַריכטעט אויך מישע מלך מואב אויף זיין
שטיין: „איך האָב געבויט דעם וועג ביים ארנון". וואָס א מלך פון מואב
האָט געטאָן אין עבר הירדן, האָבען וואַרשיינליך אויך געטאָן די אידישע
מלכים פאַר און נאָך איהם. אין דער תורה ווערט אָנגעזאָגט צו מאַכען א
וועג צו די „ערי מקלט", כדי עס זאָל זיין לייכטער צו אַנטלויפען דעם וואָס
האָט גע׳הרג׳עט א מענשען אומגערן (דברים י"ט 3). דער שונא פלעגט צע־
שטערען אַזעלכענע וועגען (ישעיה ל"ג 8); שטענדיג אבער האָבען אַט די
וועגען געליטען פון דעם שטאַרקען ווינטער־רעגען און אויך פון דעם גרויסען
חילוק צווישען דער טאָג־ און נאַכט־טעמפּעראַטור, וואָס העלפט צעשטערען

דעם שטיין־מאטעריאל. אויסער דעם אויבען דערמאנטען וועג פון מואב געפינען מיר נאך אזא וועג ביי בית־שמש אין דער שפלה און ביי ירושלים (שמואל א. ו 12 ; ישעיה ז 3). עס ווערט אויך דערמאנט איין וועג ביי גבעון און אן אנדערער, וואס האט געפיהרט פון בית־אל קיין שכם. דיביידע לעצטע זיינען, ווייזט אויס, געווען טיילען פון'ם וועג פון דעם בערג־קאם, וועלכער האט זיך געצווייגען פון חברון איבער בית־לחם און ירושלים און איז געווען דער געוועהנליכער וועג פאר דעם בערגלאנד אין מערב אין צפון־זייט פון „עמק יזרעאל“ (שמואל ב. כ 12; שופטים כ 45,31; כ"א 19). איבער שכם און שומרון האט את דער וועג געהאט א פיעל באנוצטע פארט־זעצונג דורך דעם טאל פון דותן קיין עין־גנים (דעם איצטיגען דזשעניןׂ). האט דאן דורכגעשניטען דעם טאל און האט אריינגעפיהרט אין גליל אריין.

נאך אנדערע ערטער זיינען געווען וויכטיג דורך באזונדערע וועגען, פון וועלכע מיר קענען ניט וויסען אויב און ווי ווייט זיי זיינען געווען קינסטליך באארבייט. פארבונדען זיינען געווען די דאזיגע וועגען מיט דעם אויבען דערמאנטען בערג־וועג און מיט די אינטערנאציאנאלע וועגען, פון וועלכע מיר וועלען שפעטער ריידען. אט אזוי, צום ביישפיל, איז ירושלים געווען פארבונדען מיט יריחו און מיט'ן עבר־הירדן: דערצו איז געווען א פארבינדונג פון ירושלים איבער שכם קיין בית־שאן, און פון דארטען צום גרויסען וועג קיין דמשק. ירושלים איז אויך געווען פאר־בינדען דורך פארשידענע וועגען מיט דעם ברעג פון ים, מיט עזה און יפו. ניט ווייניגער גינסטיג זיינען אויך געווען די פארבינדונגען פון שכם און שומרון.

צו אט די וועגען, וועלכע האבען געדינט פאר'ן אינערליכען פארקעהר, דארף מען נאך צורעכענען די שטעגען, וועלכע דער רייזענדער האט באנוצט געהענדיג צו־פוס אדער רייטענדיג אין זאטעל. פון די דאזיגע וועגען און שטעגען מוז מען אונטערשיידען די גרויסע אינטערנאציאנאלע קאראוואנען־וועגען. אט אזא גרויסער האנדעלס־וועג האט זיך געצויגען פאר לענגס ביים ברעג ים איבער עזה, אשקלון, יפו און האט פארבונדען די ניל־דעלטא מיט די לענדער צווישען פרת און חידקל. ביים כרמל האט זיך אט דער וועג פאנאנדער־געטיילט, איין צווייג האט זיך אוועקגעצויגען איבער דעם מזרח־טייל פון די בערג, האט דורכגעקרייצט דעם גרויסען טאל, אומגעפעהר פארביי מגידו, תענך, יזרעאל. כדי אין דרום־זייט פון ים־כנרת צוצוקומען צום ערב־הירדן דורך אן אריבערגאנג (מעבר) ביי בית־שאן און פון דארטען צו קומען קיין דמשק. דער אנדערער צווייג האט זיך ווייטער געצויגען ביים ברעג ים ביז

ארויף צו די פעניקישע האנדעלס־שטעדט; האט דאן דורכגעשניטען גליל און איז אריבער דעם ירדן אין צפון־זייט פון ים־כנרת. אט דער וועג, וואס ווערט אנגערופען אין ישעיה „דרך הים", דער וועג ביים ברעג ים (ח 23), האט געהאט א שטארקען קאנקורענט אין דעם לעבהאפטען שיף־פארקעהר, וועלכער איז אנגעגאנגען שוין אין מיטען צווייטען יאהרטויזענד פאר דער קריסטליכער ערא צווישען די פעניקישע האנדעלס־שטעדט און דעם קעניג־רייך פון די פרעה'ס. לויט ווי עס ווייזען די עגיפטישע מאנומענטען, מ'האט אהער נאך געקאנט קומען אין דער דעלטא פון נילוס דורך א דריטען גרויסען וועג פון דמשק אויס, וועלכער האט זיך געצויגען ביים זוים פון סיריש־אראבישען מדבר. צום ענד דארף מען נאך דערמאנען א פארקעהרס־אדער, וואס האט פארבונדען אילת ביים ים־סוף מיט'ן ברעג פון מיטעללענדישען ים דורך דער „ערבה" איבער חברון די רויבערישע בעדואינער־שבטים אין דרום־זייט פון ים־המלח פלעגען פאר א באצאהלונג באגלייטען די האנדעלס־קאראוואנען, וועלכע פלעגען דורך אט דעם וועג דורכגעהן זייער געגענד, און זיי האבען זיך אט אזוי ארויסגעוויזען אלס באשיצער פון קולטור.

דער אנטייל אין וועלט־פארקעהר — ווי ווייט עס האט בכלל געקאנט זיין דערפון די רייד, איז נאטירליך געווען גרעסער אין צפון איידער אין דרום, און די גרעסטע שטעדט, וואס זיינען געלעגען נאהנט צו די פארקעהרס־וועגען האבען דערביי געהאט א מעלה געגען די שטעדט און דערפער, וואס זיינען געלעגען אן א זייט אין די בערג. די סטעפעס פון יהודה און זייערע טיף אריינגעשניטענע טאלען דארפען מיר זיך פארשטעלען אלס גאנץ ווייניג באריהרט פון דער גרויסער וועלט־קולטור. דעריבער האט אויך די באפעלקערונג אין די דאזיגע געגענדען זיך דערהאלטען ריינער ווי אנדערשוואו אין אפשטאמונג און מנהגים.

די לאגע פון פאלעסטינא אין דער אלטער וועלט.

פאלעסטינא איז באטראכט געווארען אלס בריק צווישען אזיען און אפריקא, און די וועלט־מלוכות איז מעסאפאטאמיען און ביים נילוס האבען דעריבער געזוכט פון דריטען יאהרטויזענד אן (פאר דער קריסטליכער צייט) זי צו באהערשען. פאלעסטינא האט דערפאר כמעט ניט קיין אייגענע געשיכטע. הן די אויסגעגראבענע אויפשריפטען, הן דער תנ"ך ווייזען אונז דייטליך, אז די געשיכטע פון פאלעסטינא איז געווען ענג פארקניפט מיט דער געשיכטע פון יענע גרויסע מלוכות. פאלעסטינא האט אבער אויך ניט

נעהאט קיין אייגענע קולטור־אנטוויקלונג: איהר מאטעריעלע ציוויליזאציע און צום טייל אויך איהר גייסטיגע קולטור איז אריינגעטראַגען געוואָרען אין לאנד פון מזרח און פון מערב און האָט ביז צו א געוויסער מאָס אויך אריינגעצויגען די אידען אין איהר קרייז.

אט דאָס איז אומגעפעהר געווען די נאַטור און די לאגע פונ׳ם לאנד, אין וועלכען די אידישע שבטים האבען זיך באזעצט און זיינען דאָרטען א פאָלק געוואָרען.

3. ר. קיטעל

די אײנוואוינער און די שכנים פון כנען

1. ד י א י י נ ו ו א ו י נ ע ר. דאס פאלק וואס האט געוואוינט אינ׳ם לאנד כנען נאך משה׳ס טויט האט זיך גופא אנגערופען „בני ישראל“, קינדער פון ישראל, אדער קורץ „ישראל“. עס לעגט זיך אויפ׳ן שכל, אז דער נאמען ישראל, וואס איז אין דער היסטארישער צייט באזונדערס געברויכט געווארען פאר די שבטים פון צפון, איז לכתחילה געווען דער נאמען פון אן אײנצעלנעם הויפט־שבט. צוליב זיין באדייטונג איז אט דער שבט־נאמען אריבערגעטראגען געווארען נאכהער אויף דער גאנצער גרופע שבטים פון צפון און דאן אויף דאס גאנצע פאלק. עהנליך צו דעם איז אויך פארגעקומען מיט אנדערע נעמען פון שבטים, וואס זיינען מיט דער צייט געווארען נעמען פון פעלקער. — לויט דעם תנ״ך ווייזט עס אויס, אז ישראל איז געווען יענער נאמען, וועלכען די נאציאן האט מיט פארליבע באנוצט פאר זיך. עס קלינגט ניט זעלטען ווי א נאציאנאלער און רעליגיעזער עהרען־נאמען. דער דאזיגער כאראקטער פונ׳ם נאמען טרעט ארויס באזונדערס קלאר, ווען מיר באטראכטען דעם געברויך פון דעם נאמען „עברים“.

אין מויל פון ניט־אידען, אדער אין פארגלייכונג מיט זיי, ווערען די אידען אנגערופען אין תנ״ך „עברים“, העברעער (בראשית מ 15 ; שמות ב 6, 13: ג 18). די באדייטונג פון „עברים“ „יענע זייטיגע“. דאס הייסט: פון שבטים וואס האבען אריינגעוואנדערט אין א ניי לאנד, וואס האט צו זיי ניט געהערט, לאזט צו פארשידענע דערקלערונגען. אמאל האט מען געגלויבט, אז דער נאמען איז אן ערינערונג, אז די העברעאישע שבטים האבען אמאל אריינגעוואנדערט פון מעסאפאטאמיען, פון יענער זייט פרת. היינט אבער האלט מען מעהר, אז מ׳האט באצייכענט די אידען אלס עברים, ווייל זיי זיינען געקומען פון יענער זייט ירדן. ס׳איז אבער גלייכער איבערהויפט זיך צו באגנוגענען מיט דער אלגעמיינער איבערזעצונג „יענעזייטיגע“ אינ׳ם זין פון וואנדער־שבטים. מ׳וועט דערמיט גערעכט בלייבען אי פאר דעם ביבלישען שפראכגעברויך אי פאר דעם פארהעלטעניש צו די האבירי פון דער טעל־על־אמארנא־צייט.

די שפראך פון פאלק ישראל איז, אזוי ווייט ווי מיר קענען געהן צו־

ריק איז זיין געשיכטע, יענער צווייג פונ'ם גרויסן סעמיטישן שפראך־שטאם, וועלכן מ'באצייכנט קורץ אלס „העברעאיש". דאס פאלק ישראל האט געהאט די העברעאישע שפראך — ניט רעכנענדיג די קלענערע דיאַלעקטישע חילוקים, וואס זיינען אַיך פארגעקומען צווישן ד'עם צפון און דעם דרום ביי די אידען גופא — בשותפות מיט דער באפעלקערונג, וועלכע איז געוועז באזעסען אין לאנד פאר איהם, ווי אויך מיט זיינע נאהענטסטע פארוואנדטע שכנים־פעלקער, וועלכע זיינען געקומען צו וואנדערען גלייכצייטיג מיט איהם אדער פאר און נאך איהם. עס לאזט זיך ניט באשטימען, אויב דאס פאלק ישראל האט אנגענומען די העברעאישע שפראך פון דער כנעני'־שער אדער אמורי'שער אורבאפעלקערונג (אין דעם פאל האט די שפראך גיכער באהאַרפט הייסען כנעני'ש אדער אמורי'ש); אדער אויב ישראל און זיינע שכנים האבען שוין פון דערהיים אויס געהאט דיזעלביגע שפראך און זיינען לויט אפשטאמונג און שפראך גאר ניט געווען אזוי אפגעשיידט איינע פון די אנדערע ווי די טראדיציע שטעלט אונז פאר. עס דארף אין יעדען פאל אנגענומען ווערען אלס א פאקט, אז העברעאיש איז געוועדט געווארען אין פאלעסטינא נאך איידער די אידען האבען זיך דארטען באזעצט. ווייטערדיגע השערות וועגען דער אורשפרינגליכער שפראך פון אידישען פאלק קען מען העכסטענס נאר מאכען ווען מ'לאזט זיך אריין אין חקירות וועגען דעם, וואו די אידען און זייערע שכנים האבען זיך פריהער אויפגעהאלטען.

יעדענפאלס איז זיכער, אז די כנענים האבען געוואוינט אינ'ם לאנד איידער די אידען האבען זיך דארטען באוויזען. אין ענגערען זין ווערען אין דער שפעטערדיגער צייט באצייכנט אלס כנענים די פעניקיער, וועלכע זיינען ארויסגעשטופט געווארען פון יענער עלטערער באפעלקערונג און האבען זיך באזעצט אין דער צפון־העלפט פונ'ם ברעג פון מיטעללענדישען ים. כנעני קאן דאן האבען דיזעלביגע באדייטונג ווי „פעניקישער סוחר" (ישעיה כ"ג 8; יקזקאל י"ז 4; הושע י"ב 8; צפניה א 11; זכריה י"ד 21; משלי ל"א 24; איוב מ 30). די באצייכענונג כנענים פאר דער גאנצער באפעלקערונג פון לאנד, וואס האט דארטען געוואוינט פריהער ווי די אידען, ווערט אגב ניט געברויכט אין אלע דאקומענטען, פון וועלכע דער חומש און יהושע זיינען צוזאמענגעזעצט. אין איין דאקומענט ווערט יענע אלטע באפעלקערונג אנגערופען אמורים.ביידע נעמען, אמורים און כנענים, זיינען געוועזן אן אנגענומענע באצייכענונג פאר די אלט־פאלעסטינישע עלעמענטען פון דער באפעלקערונג שוין אין צווייטען יאהרטויזענד פאר דער קריסטליכער ערא, לויט ווי עס ווייזען די אויסגעגראבענע אויפשריפטען. נעבען אט די

צוויי הויפטנעמען, וועלכע האָבען קענטיג פאַרגעשטעלט די צוויי וויכטיגסטע באַפעלקערונגס־שיכטען פון יענע אוראײנװאױנער פון לאַנד, רופען אַז ביב־לישע שריפטשטעלער, באַזונדערס די אינגערע, א רייה פון קלענערע פעלקער־שאַפטען, וועלכע האָבען געוואוינט אין פאַלעסטינא פריהער ווי די אי־דען: גרגשי, פרזי, חוי און יבוסי. מאַנכע פון די נעמען האָבען נאָר א לאָקאַלע באַדייטונג. אזוי הייסען יבוסים די אַלטע איינוואוינער פון יבוס (ירושלים) און דער אומגעגענד, חוים פּיליכט די באַפעלקערונג פון גבעון און שכם. מאַנכע אַנדערע נעמען קען מען שוין לויט זייער באַדייטונג אי־בערהויפּט ניט דערקענען און זיי ווייזען פיליכט אויף א פּאַרצייט וואָס ליגט נאָך ווייטער צוריק.

אַז די כנענים און אמורים זיינען ניט געווען די סאַמע ערשטע אוראײנ־וואוינער פון דעם אידישען לאַנד, קען מען זעהן פון אסך שטעלען אין תנ"ך. וואו עס לעבט נאָך א שוואַכע ערינערונג פון יענע אַרויסגעשטופּטע ערשטע אוראײנוואוינער. דאָס וואָס די זעלביגע ווערען באַצייכענט אַלס ריזען־„רפאים, ענקים" — איז נאָך א קנאַפּער גרונד צו דערקלערען יענע ערינערונג אַלס דיכטונג. פּונקט אזוי זאָלען זיך האָבען געפונען אין די אי־דישע שכנים־לענדער, איידער דאָרטען זיינען אריינגעקומען יענע פעלקער־שאַפטען, וואָס וועלען באַלד דערמאָנט ווערען, אַזוינע ריזענהאַפטע שבטים, וועגען וועלכע מ'האָט ניט געוואוסט ווער זיי זיינען געווען און פון וואַנעט זיי זיינען געקומען. אין מואב און עמון: די „זמזומים", און „אימים", אין אדום און פלשתים: די „חורים" און „עוים" (דברים ב 20—23: בראשית י"ד 5, 6).

2. י ש ר א ל ' ס ש כ נ י ם. די אין קרובה'שאַפט נאָהנטסטע שכנים פון ישראל, וועלכע מעגען דעריבער אין א ווייטערען זין אריינגע־רעכענט ווערען מיט זיי צווישען די העברעאישע שבטים, זיינען די עמונים, די מואבים און די אדומים. אדום איז ישראל'ס לייבליכער ברודער און שטעלט פאַר די קינדער פון יעקב'ס ברודער עשו. אדום איז דער עלטערער ברודער, וועלכער איז פריהער געוואָרען זעלבשטענדיג, נאָר יעקב האָט פון איהם צוגענומען די בכורה, דאָס הייסט, אַז יעקב איז שפּעטער געוואָרען שטאַרקער פאַר איהם. מיר ווייסען א שטייגער, אַז אין אדום איז געווען א מלוכה לאַנג נאָך פאַר שאול'ס צייט (בראשית ל"ו 31; במדבר כ 14; שופטים י"א 17), אבער זינט דער צייט פון שאול און דוד זיינען די אדומים אַלץ מעהר און מעהר געוואָרען אָפּהענגיג פון ישראל (שמואל א, י"ד 47;

שמואל ב, ח 14). בנוגע זייער נאַציאָנאַליטעט האָבען די אדומים שטאַרק פאַרמישט אורשפּרינגליך זייער העברעאיש בלוט מיט פרעמדע עלעמענטען. די חורים, די אורא־ייינוואוינער פונ׳ם לאַנד אדום, וועלכע זיינען ביסלעכווייז אין גאַנצען פאַרשלונגען געוואָרען פון די אדומים, האָבען, ווייזט אויס, א לענגערע צייט אויפגעהאַלטען זייער אייגענאַרטיגקייט. אויך אַראַבישע שבטים פון מדבר האָבען קענטיג זיך אנגעשלאָסען אָן די אדומים, בפרט ווען זיי האָבען זיך געריסען ווייטער אין דרום; און אין צפון־זייט פון זייער טעריטאָריע, אין דרום־יהודה, האָבען זיי זיך צעמישט מיט כנעני׳שע און אַנדערע עלעמענטען. עשו, שטעהט עס, האָט געהייראַט טעכטער פון די ישמעאלים, די חתים און די חוים (בראשית כ״ו 34; כ״ח 9; ל״ו 2, 3). די טעריטאָריע פון ארום איז געווען דאָס ווילדע, צעשפּאָלטענע בערגלאַנד שעיר, וואָס זיינע איינוואוינער זיינען מעהר אנגעוויזען אויף רויב און גציעג איידער אויף באַאַרבייטען די ערד און האָדעווען בהמות. מיט דעם נאָמען „בארג שעיר" ווערט באַצייכענט אין תנ״ך דאָס באַרגיגע לאַנד צווישען דעם ים המלח און דעם ים־אויסגוס פון אילת (ביים רויטען ים).

א צווייטער קרוב פון ישראל, וואָס איז געשטאַנען צו איהם אין נאָהנטע באַציהונגען, איז מואב, זיין שכן אין דרום־מזרח־זייט. דאָס לאַנד מואב איז אין מערב־זייט באַגרעניצט דורך דעם ים־המלח, אין דרום זייט צו אדום צו דורך דעם „נחל־הערבה", אין מזרח זייט דורכ׳ן מדבר, צום טייל אויך דורך דאָס לאַנד פון עמון. זיין צפון־גרעניץ איז, פאַר דער שפּעטערדיגער צייט יעדענפאַלס, דער טייך ארנון. דאָס פאָלק פון אָט דעם בערגלאַנד, וואָס איז באַוואַסערט פון טייכלעך און איז אמאָל געווען גאַנץ גוט באַאַרבייט און באַזעצט, איז געשטאַנען זעהר נאָהנט צו ישראל אין שפּראַך, קולטור און רעליגיאָן. פון דעם געדענק־שטיין פון מישע מלך מואב איז צו זעהן, אַז זיי האָבען געהאַט א פאַרהעלטענישמעסיג אנטוויקעלטע חוש פאַר ליטעראַטור און שריפט.

מואב׳ס ברודער־שבט אין צפון־מזרח איז געווען עמון. דאָס לאַנד פון עמון איז געלעגען צווישען דרום־טייל פון עבר הירדן, וואָס איז געווען באַזעצט פון ראובן, גד און מנשה, און דעם מדבר און האָט אין געוועהנליכע צייטען זיך אויסגעשפּרייט פון אויבערסטען יבוק, וועלכער זאָל האָבען געבילדעט דעם צפון־מערב־גרעניץ, ביז צום ארנון אין דרום. דאך האָבען די עמונים אָפט געפּרובירט זיך ווייטער אויסשפּרייטען. באַזונדערס האָט זיך זיי דאָס איינגענגעבען, ווי עס זעהט אויס, אין צפון. דאָס איז לייכט צו

דרינגען דערפון, וואס זייער הויפטשטאדט רבת־עמון איז געלעגען ביים יבוק גופא. און וואס זיי האבען שפעטער געפיהרט מלחמות וועגען גלע־.

אין דרום־מערב האט זיך באריהרט נאהנט מיט ישראל דאס פאלק פון די פלשתים, וואס איז שטענדיג געווען פיינדליך צו זיינע שכנים. זייער טערי־טאריע איז דער ים־ברעג, וואס ציהט זיך ביים מיטעללענדישען ים אין זיין דרום־העלפט פון עזה ביז יפו, דאס הייסט: פון דעם עגיפטישען ביז דעם פעניקישען גרעניץ. אט דא פארשפארען זיי די אידען דעם צוגאנג צום ים. זיי פארמאגען א רייהה פון באפעסטיגטע שטעדט, וועלכע שטעהען אונטער זעלבשטענדיגע פירשטען: עזה, אשדוד, אשקלון, גת, עקרון. פון דאנעט אויס זיינען זיי צייטענווייז אריינגעדרונגען ווייט אין דעם לאנד כנען. לויט זייער אפשטאמונג זיינען זיי ניט קיין איינגעבארענע פון כנען און איבער־הויפט ניט קיין סעמיטען. לויט דעם תנ"ך זיינען זיי געקומען פון כפתור (עמוס ט, 7; ירמיה מ"ז 4; דברים ב 23), וואס מ'דארף אונטער דעם, וואהרשיינליך, פארשטעהן דעם אינזעל קרעטא. אז די פלשתים זיינען שפע־טער געווארען שטארק סעמיטיזירט, איז קיין ספק ניט.

ווייטער צו צפון צו קומען, מיט די פלשתים אין איין רייהה, די פעניקיער. — זיי פארטרעטען אין דער צייט פון דער אידישער מלוכה די לעצטע פון די כנענים, וואס זיינען געבליבען ביים ברעג ים. זיי האבען געהאט אלעמאל א שטארקען איינפלוס אויף דאס לאנד הינטער זיי, ניט בלויז מאטעריעל, דורך רייכטום און דורך רער באהערשונג פונ'ם האנדעל, נאר זיי האבען אין דער צייט פון דער אידישער מלוכה בכלל געווירקט אויף דער קולטור און דאס גייסטיגע לעבען פון אידישען פאלק. פון זייער אלטער „פישער־שטאדט" צידון, דעם אורשפרינגליכען צענטער פון זייער גרויסארטיגען ים־האנדעל, האבען זיי געטראגען צווישען זיך, ווי אויך ביי די אידען און די גריכען, דעם נאמען צידונים.

אין צפון פונ'ם אינערליכען לאנד האבען די אידען נאך געהאט פאר שכנים די ארמים און די חתים. מיט די חתים וועלען מיר באלד האבען זיך צו באשעפטיגען. נעבען זיי און אויף זייער שטעל האבען, באזונדערס נאכ־דעם ווי זייער מאכט איז געפאלען, אלץ מעהר און מעהר זיך איינגעפונ־דעוועט די ארמים (אראמעער) אין צפון און אין צפון - מזרח פון פאלעסטינא. אזוי ווי די בני ישראל, זיינען אויך די ארמים א סעמיטי־שער שבט, וועלכער איז געקומען פון דער סיריש־אראבישער סטעפע אין דער גרויסער פעלקער־באוועגונג פון דעם צווייטען יאהרטויזענד פאר דער

קריסטליכער ערא. לויט זייער שפּראַך און מנהגים זיינען זיי קרובים מיט די העברעער. זייערע הויפּט־ישובים האָבען זיי געהאַט אין דער היסטאָרי־שער צייט ביי דמשק, ביים אונטערסטען לויף פון אָראָנטעס און ווייטער אהין אין מזרח־טאָל ביז געגען דעם פּרת, וואו זיי זיינען צעפאַלען אין אַסך איינ־צעלנע מלוכות.

4. ר. קיטעל

פּאַלעסטינא אין דער אורצייט

1.

די עלטסטע פעלקער־פאַרהעלטעניסען אינ'ם לאַנד.

דאָס אריינדרינגען פון די סעמיטען אין פּאַלעסטינא.

לויט דעם שפּראַכגעברויך אין דער ליסט פון די פעלקער אין חומש בראשית (קאַפּ. י) רופען מיר סעמיטען — אין אונטערשייד פון די אינדאָגער־מאַנען און די אפריקאַנישע חאַמיטען — יענע גרופּע פעלקער, וועלכע האָט געהערשט אין פאָדעראַזיען אין דרום־זייט פון טוירוס פון מיטעללענדישען ים ביז צום פּרת און חידקל. די געשטאַלט פון זייערע קערפּערס, זייער שפּראַך און אייגענאַרטיגקייט טיילען אָפּ אָט די גרופּע פון יענע ביידע. פון וואַנעט די פעלקער קומען פון סאַמע ערשטען אָנהויב אָן, ווייסען מיר ביז היינט ניט. אָבער אין דער צייט, וואָס קומט פאַר אונז אין באַטראַכט, האָט אָט די גרופּע פעלקער געהאַט איהר היים אין דעם אַראַבישען האַלב־אינזעל און פון דאָרטען האָט זי זיך כסדר אַלץ ווייטער פאַנאַנדערגעשפּאַרט און אויף אַזאַ'ן אופן פאַרנומען די לענדער, וואָס ליגען אין צפון־זייט פון אַראַ־ביען. דאָס איז אַ זאַך, וואָס ס'איז מעהר ניט נויטיג צו באַווייזען.

אַזוי ווי עגיפּטען — לויט ווי איהר שפּראַך ווייזט — איז שוין אין זעהר אַ פריהיגער צייט געקומען אונטער דעם איינפלוס פון די סעמיטען, איז עס דעריבער וואַהרשיינליך, אַז אויך דער האַלב־אינזעל סיני, וואָס ליגט נאָהנט צו עגיפּטען, צוזאַמען מיט דעם דרום פון פּאַלעסטינא, זיינען שוין אין פריהיגע צייטען באַזעצט געוואָרען פון סעמיטישע שבטים. די ידיעות וואָס מיר האָבען וועגען עגיפּטען באַשטעטיגען דאָס. עס דאַרף באַטראַכט ווערען אַלס זעהר וואַהרשיינליך, אַז פון אָנהויב אָן, אַזוי גיך ווי די עגיפּטי־שע הערשער האָבען נאָר אָנגעהויבען זיך אויסצושפּרייטען איבער די ענגסטע גרעניצען פון דעם אייגענעם לאַנד, — דאָס הייסט בכן אין פערטען, אויב ניט שוין אין פינפטען יאָהרטויזענד פאַר דער קריסטליכער ערא — האָט די עגיפּטישע מאַכט זיך אויסגעשפּרייט איבער דעם האַלב־אינזעל סיני און אין

ווייטער אוועק איבער פּאַלעסטינאַ און א טייל פון סיריען. זיכערע ראיות פאר דעם האבן מיר ערשט פון'ם ענד פון פערטען יאהרטויזענד, אבער מיר מעגען דרינגען פון די ראיות אויך אויף נאך א פריהערדיגער צייט.

דעם אנהויב מאכען שוין די הערשער פון דער ערשטער און צווייטער דינאַסטיע, בערך ארום 3400 פאר דער קריסטליכער ערא. דער פינפטער קעניג פון דער ערשטער דינאַסטיע ווערט פארגעשטעלט אויף א בילד, ווי ער ווארפט אן אזיאַט צו דר'ערד מיט א מעכטיגען שטעקען. שוין לאנג פאר איהם, קען מען זיך משער זיין, האבען די פרעה'ס ארונטערגענומען אונטער זייער רשות די פּראָדוקטיווע קופּער- און טירקיז-גרובען פון האלב-אינזעל סיני. פיעלע הונדערטער אוראלטע שטיינמעסערם ווייזען נאך היינט די באזוכערם פון וואדי מאגהארא אין וואס פאר א פריהיגער צייט מ'האט שוין אנגעהויבען צו עקספּלואטירען יענע גרובען. אפטמאל, ווייזט עס אויס, איז עס געקומען צו א קאמף איבער אט דער ווערטפולער געגענד. לויט דעם מלבוש און דער בארד האבען מיר דא צו טאן מיט א סעמיטן, צי פון'ם האלב-אינזעל, צי פון'ם דרום-מזרח פון פאלעסטינא. דאס דאזיגע בילד איז ניט דאס איינציגע פון דער צייט פון דער ערשטער די- נאסטיע.

אז מיר מוזען באטראכטען די אזיאטען פון סיני און פון די שכנות'ע געגענדען אויף די עגיפּטישע מאנומענטען פון יענער אורגראהער צייט אלס סעמיטען, ווערט נאך באשטעטיגט פון די אויפשריפטען גופא, וועלכע דערצעהלען אונז וועגען די עלטסטע באציהונגען פון די פרעה'ס צו פּאַלעסטינאַ און סיריען. דער ערשטער קעניג פון דער דריטער דינאסטיע (2980) האט זיך ווידער שטארק גענומען צו די קופּער-גרובען אויפ'ן האלב- אינזעל סיני. דערמיט הענגט צוזאמען וואס עס האבען זיך דענסטמאל אנגעהויבען, אדער וואס עס זיינען פּילייכט ווידער אויפגענומען געווארען, די גרויסע עקספּעדיציעס קיין סיריען. קעניג סנאַפורו פון דער פערטער דינאַסטיע (ארום 2900) האט געלאזט אויפשטעלען א טאוועל אויף דעם האלב-אינזעל סיני צו פאראייביגען זיין נצחון: ער האט זיינע שיפען קיין סיריען געשיקט צו ברייגגען פון דארטען צעדערבוימער פאר זיינע בנינים. עס רעדט זיך דארטען פון 40 שיפען באלאדען מיט צעדערהאלץ — נאטיר- ליך פון לבנון.

נאך דייטליכער ווערען פאר אונז די דאזיגע פארהעלטענישען אין איינצעלנע בילדערווערק, וועלכע געהערען צו דער צייט פון דער פינפטער

דינאסטיע. מיר זעהען דארטען ווי די עגיפטישע פלאטע קעהרט זיך צו־ריק אהיים נאך א נצחון אין דער געגענד פון לבנון. נעבען די עגיפטער־שטעהען אין די שיפען די אזיאטישע געפאנגענע מיט דער קליידונג און מיט דעם אויסזעהן פון סעמיטען.

דיזעלביגע פארהעלטענישען געפינען מיר ביים ענד פון דער אלטער מלוכה אונטער פעפי דעם ערשטען (ארום 2550). ער האט מעהר ווי די פרעה'ס פאר איהם געהאלטען זיין זויג אויף דאס אויסלאנד און האט אונטערנומען פינף עקספעדיציעס אין דעם האלב־אינזעל סיני צו זיכערען די בערג־גרובען און זיך אפצואוועהרען פון די בעדואינער, ווי אויך צו באפעסטיגען זיין ממשלה אין פאלעסטינא. אויף זיין זעקסטער עקספעדיציע האט ער געשיקט זיינע מחנות און שיפען אזש ביז צום ים־ברעג פון פא־לעסטינא. עס ווערט אונז דערמיט קלאר דער פאקט, אז די פרעה'ס אין יענער צייט — ארום דעם מיטען דריטען יאהרטויזענד, אוב שוין ניט פריהער — האבען באטראכט פאלעסטינא און דעם פעניקישען ים־ברעג אלס עגיפטישע טעריטאריע, כדי צו זיין זיכער מיט די בערג־גרובען פון סיני און מיט דעם צוגאנג צו די צעדערוועלדער פון לבנון.

דאס וואס די פיינד ווערען גערעכענט צו די „אמו", די איינוואוינער פון מדבר, מאכט טאקע זעהר וואהרשיינליך, אז מיר האבען דא צו טאן מיט סעמיטען. באטראכטענדיג אלע פאקטען וואס מיר האבען אין האנט, קאנען מיר פעסטשטעלען אלס זיכערען רעזולטאט, אז שוין אין זעהר א פריהיגער צייט, לכל הדעות פון מיטען פערטען ביז דעם מיטען און דעם ענד פון דריטען יאהרטויזענד, דאס הייסט בכן ביז ארום דעם יאהר 2000, זיינען דער האלב־אינזעל סיני און דרום־ און מיטעל־סיריען געווען באזעצט אהן הפסקות מיט איינוואוינער פון א סעמיטישער אפשטאמונג.

די אויסגראבונגען אין פאלעסטינא, באזונדערס אין גזר, האבען אבער באוויזען, אז נאך פריהער איידער די סעמיטען זיינען געקומען אין לאנד האט זיך שוין דארטען געפונען א ניט־סעמיטישע באפעלקערונג. עס געפינען זיך אויך אסך ניט־סעמיטישע לאקאלע נעמען אין לאנד, ווי למשל: יבוק, בשן גלבע, יבוס, לכיש. אזוי אבער ווי מיר ווייסען אז די סעמיטען האבען געוואוינט אין לאנד נאך אין דער גאר ערש־טער פארצייט, מוזען מיר דעריבער אננעמען, אז סעמיטען און ניט־סעמיטען האבען דארטען געלעבט גלייכצייטיג זייט ביי זייט בכלל וועט מען מוזען אננעמען על־פי השערה, אז דער סעמיטישער טייל פון אט דער עלטסטער באפעלקערונג פון פאלעסטינא איז אריינגעדרונגען אין לאנד פון דרום אהער

און דער ניט־סעמיטישער פון צפון; מחמת די סעמיטען האבען זייער מי־טעלפונקט אין אראבישען האלב־אינזעל, און די ח ת י ם און אינדאגער־מאנען מעהר אין דעם פאדעראזיאטישען און אייראפעאישען צפון.

עס דארף דערביי אנגענומען ווערען פאר זעלבסטפארשטענדליך, אז דיביידע טיילען פון דער באפעלקערונג, וואוינענדיג זייט ביי זייט, האבען זיך דורכגעמישט. מ'האט שוין לאנג באמערקט, אז די היינטיגע אידען, ווי אויך די אידען פון דער אמאליגער צייט, וועלכע מיר טרעפען אויף די מאנומענטען, פארטרעטען ניט געטריי דעמזעלביגען טיפ ווי די אראבער און אויך ניט ווי די באבילאניער. נייערע אונטערזוכונגען האבען אויך ארויסגע־בראכט דעם שלוס, אז די היינטיגע קליינאזיאטען און ארמעניער שטעהען אנטראפאלאגיש אם נעהנטסטען צו יענעם טיפ, וועלכען די ח ת י ם פארטרעטען אויף די מאנומענטען פון עגיפטען און פון צפון־סיריען. די ראסע פון די קליינאזיאטען און די ח ת י ם האט זיך בכן דערהאלטען ביז אויף היינט; און פיליכט איז ריכטיג די השערה פון מאנכע פארשער, אז די א ש ו ר י ם און די היינטיגע אידען לאזען אין זיך דערקענען די פארמישונג פון סעמיטישע און קליינאזיאטיש־ארישע עלעמענטען. אויב שוין אין דער אורצייט האבען געוואוינט אין פאלעסטינא איינע נעבען די אנדערע סעמיטען און ניט־סעמיטען, דאן איז עס זעהר וואהרשיינליך, אז שוין זיי האבען ארויסגעבראכט יענעם געמישטען טיפ. די סעמיטען פון פאלעסטינא פון די עלטסטע צייטען שטעהען טאקע פאקטיש אסך נעהענ־טער צו געוויסע טיפען פון די היינטיגע אידען איידער צו די אראבישע בעדואינער.

שומערער און סעמיטען אינ'ם לאנד פון די צוויי טייכען (מעסאפאטאמיען).

דער אנהויב פון דער געשיכטע פון מעסאפאטאמיען ליגט נאך איינ־געוויקעלט אין טונקעלקייט. מען איז אבער איצט געניינגט אנצונעמען, אז די עלטסטע אויסגעגראבענע מאנומענטען און שריפטשטיקער פון באבי־לאניען דערגרייכען צוריק ניט וויטער ווי ביז ארום יאהר 3000 (פאר דער קריסטליכער ערא). נאטירליך האט הינטער די דאקומענטען נאך גע־מוזט ליגען א לענגערע צייט פון פארהיסטארישער אנטוויקלונג.

דאס טיפלאנד, וואס דער פרת און דער חידקל שטראמען דורך אין זייער אונטערסטען לויף, איז אין דער עלטסטער צייט געווען צעפאלען אין צוויי טיילען. דער צפון האט געהייסען אקאד (אכד), דער דרום שומער (שנער).

שומער דארף בעטראכט ווערען אלס די היים פון די ניט־סעמיטישע איינ־וואוינער פון באבילאניען*), וועלכע האבען ערפונדען די פלעקלער־שריפט (כתב־היתדות). זיי ווערען דעריבער באצייכענט אלס שומערער. דא האט די אלטע שפראך זיך דערהאלטען לפי ערך לאנג, בעת די אויפשריפטען פון אקאד אנטהאלטען פון די פריהסטע צייטען אן סעמיטישע טעקסטען. אין אקאד האבען בכן שוין גאנץ פריה באקומען די אויבערהאנט די סעמיטישע עלעמענטען, וועלכע זיינען אהן א ספק געקומען אהין צו וואנדערען פון אראביען.

פאליטיש זיינען שומער און אקאד צעפאלען אין דער עלטסטער צייט אין א גרויסער צאהל זעלבשטענדיגע שטאדט־ממשלות. דער אמת'ער הערשער איז געווען דער גאט פונ'ם היליגטום, און דער קעניג אדער „פאטעסי" איז געווען זיין פארטרעטער. אזוינע וויכטיגע שטעדט און היי־ליגטימער זיינען געווען: אור (פאר דעם גאט סין), לארסא (פאר דעם גאט שמש), ארך (פאר דער געטין אישטאר), ניפור (פאר דעם גאט בל) און אנדערע מעהר. פון איינעם א פאטעסי מיט'ן נאמען לוגאלזאגיזי ווערט באריכטעט, אז ער האט אונטערווארפען אונטער זיך גאנץ שומער און האט דאן געמאכט אונטערטעניג די לענדער ביז צום מיטעללענדישען ים. ער ריהמט זיך, אז „דער גאט בל" האט אונטערווארפען די לענדער אונטער זיין מאכט און האט גלייך געמאכט פאר איהם די וועגען פון אויפגאנג ביז צום אונטערגאנג, פון אונטערסטען ים ביז צום אויבערסטען ים.

דאס איז די ערשטע ידיעה וואס מיר האבען וועגען א באבילאנישען חיל, וואס האט זיך געשטופט קיין סיריען און צום מיטעללענדישען ים. שוין אין יענער צייט (אין אנהויב פון דריטען יאהרטויזענד) זיינען די הערשער פון מעסאפאטאמיען בא'כישופ'ט געווען פון דעם געדאנק צו בא־זיצען די לענדער פון לבנון און פון דארטען דעם צוטריט צום מערב־ים.

סעמיטישע באפעלקערונגען זיינען געווען אין מעסאפאטאמיען זינט די עלטסטע צייטען אן. זייער הויפטארט איז געווען דאס לאנד אקאד אין צפון, די געגענד וואוביידע טייכען, דער פרת און דער חידקל, דערנעהנ־טערען זיך איינער צום אנדערען. זייערע הויפטגעטער זיינען געווען:

*) פון גענויקייט וועגען געברויכען מיר באבילאניען פאר דאס לאנד און בבל פאר דער שטאדט. אשור אבער געברויכען מיר אויך פאר דאס לאנד (אסיריען), מחמת אשור די שטאדט האט קיין ראלע ניט געשפילט אין דער היסטאריע.

ת. ש.

מלוכה, וועלכע האָט באַהערשט די האַנדעלס־וועגען וואָס פיהרען פון בבל צום מיטעללענדישען ים. די מלוכה פון בבל האָט דורך דעם פאַרלאָרען איהר האַנדעל מיט'ן מערב־לאַנד, און דאָס איז געוועזען איינע פון די וויכטיגסטע סיבות פאַרוואָס איהר מאַכט איז צעפאַלען.

די געשיכטע פון דעם מעכטיגען פאָלק פון די חתים, וואָס איז ביז היינט נאָך א רעטעניש, גרייכט ווייט צוריק ביז אין דריטען יאָהרטויזענד אַריין. ס'איז אויך קיין ספק ניט, אז די חתים האָבען גאַנץ פריה זיך אויך אויסגעשפּרייט קיין דרום. מיר מעגען בדרך השערה אננעמען אז חתי'שע עלעמענטען זיינען געוועזען אין דער באַפעלקערונג פון סיריען און פּאַלעסטינא שוין א לאַנגע צייט פאַר די אמארנא־בריף. אין דער אמארנא־צייט הערשט דאָרטען א קאָנטראַסט צווישען חתים און מיטאַני.

דאָך איז שווער אָנצונעמען אז די דאָזיגע גרויסע פעלקער־וואַנדערונג האָט געהאַט איהר מקור אין קליינאַזיען און סיריען. גיכער איז די באַוועגונג אין קליינאַזיען און סיריען גופא ווידער פאַראורזאַכט געוואָרען דורך די אַריער, וועלכע האָבען אָנהויב פון צווייטען יאָהרטויזענד זיך גענומען באַוועגען און געמאַכט אַנדערע פעלקער אויסצוואַנדערען. אין דער אַנדערער העלפט פון יענעם יאָהרטויזענד געפינען זיך דעריבער אַרישע געטער און הערשער אין קליינאַזיען. דאָס זעלביגע קאָן אויך געזאָגט ווערען וועגען סיריען. אויך דאָ לאָזען זיך זיכער אויפווייזען אין יענער צייט די אַרישע עלעמענטען דורך די פיעל אַרישע הערשער־נעמען אין די אמארנא־בריף.

מיר מוזען לויט דעם אָננעמען, אז אין צווייטען יאָהרטויזענד האָבען אין סיריען זיך אַריינגעגאָסען פון צוויי זייטען נייע באַפעלקערונגען: חתי'שע, קליינאַזיאַטישע און אַרישע. פון די חתים דאַרפען מיר אָננעמען, אז זיי האָבען זיך באַזעצט אויך אין פּאַלעסטינא.

אין באַבילאָניען גופא איז, פיליכט אין צוזאַמענהאַנג מיט דער וואַנדערונג פון די חתים, די קאַסיטישע דינאַסטיע געוואָרען די יורש'טע פון די אמורים. צוליב דעם וואָס די חתים האָבען זיך אַלץ ווייטער געשטופּט, זיינען די קאַסיטען געוואָרען שטאַרק נוצליך פאַר די הערשער פון בבל אין מיט דער צייט האָבען זיי אין גאַנצען פאַרנומען זייער אָרט. דאָך האָט זייער מאַכט ניט דערגרייכט ביז סיריען.

בערך אין דערזעלביגער צייט בשעת די מיטאַני טרעטען אויף אין צפון און די קאַסיטען אין דרום, טרעטען אויך אויף די אַסיריער (אשורים) אין אשור. אָנגעהויבען זיך צו באַוועגען האָבען זיי שוין אַרום 2000, דאַמאַלסט נאָך

אלס וואסאלען פון בבל. זיי שטויסען אלץ מעהר אפּ אויף צוריק די חתי'טישע מיטאני, וועלכע זיינען פריהער געוועזן די הערשער אין דער דאָזיגער גע־גענד. נעבען זיי שטופּען זיך די חתים אין 18. יאהרהונדערט פון דאס ניי. נאָך די חתים קומען אין 16. און 15. יאהרהונדערט די מיטאני. זיי זיינען קרובים צו די חתים, האָבען אָבער מלכים פון ארישען יחוס. ערשט ארום דאָס יאהר 1600 צעוואקסט זיך ווידער אשור'ס מאכט. איינער פון זייערע הערשער האָט, ווי עס ווייזט אוים, דאמאלסט ערּאָבערט גאנץ מעסאָפּאָ־טאמיען. די דאָזיגע הערשאפט האָט אבער לאנג קיין קיום ניט געהאט. שפּעטסטענס אין 15. יאהרהונדערט איז יענע גרויסע אשורישע מלוכה גע־פאלען פאר איהרע מעכטיגע געגנער: די מיטאני אין צפון פון מעסאָפּאָטא־מיען און די חתים אין קליינאזיען. אז אָט די אלע געשעהענישען, כאָטש זיי שפּילען זיך אָפּ ווייט אין צפון און אין מזרח, האָבען געמוזט האָבען עפּעס א השפּעה אויך אויף סיריען און פאלעסטינא; דאס זעהען מיר באַ־שיינפּערליך פון די אמארנא טאָוולען.

די היקסאָס און די עגיפּטישע ממשלה אין סיריען.

מיט דעם סוף פון דער צוועלפטער דינאסטיע און מיט דעם אויפטרע־טען פון דער דרייצעהנטער הויבט זיך אָן אין עגיפּטען די צעפאלונג פון דער מיטעלסטער מלוכה, און וועגען אן עגיפּטישען איינפלוס אויף פאלעסטינא קאָן שוין גאר קיין רייד ניט זיין. איין אוזורפּאטאר נאָך דעם אנדערען פארכאפּט דעם טראָן, און דאס לאנד איז א שפּילבאל אין זייערע הענט. אָט אזוי ווערט אלץ צוגעגרייט פאר פרעמדע ערּאָבערער צו פארנעמען דאָס לאנד. און עס ווייזט אוים, אז די לעצטע הערשער פון דער דרייצעהנטער דינאסטיע זיינען שוין געוועזן א מין וואסאלען אונטער די פרעמד־ע הערשער.

ווי מאָגער עס זיינען ניט די ידיעות, וועלכע מיר האָבען וועגען די פרעמדע וואָס זיינען אריינגעדרונגען אין עגיפּטען, לאָזט זיך אָבער פאר־זאָגען אויף געוויס, אז מיר האָבען דאָ צו טאָן מיט א פעלקער־כוואליע, וועלכע האָט זיך אריינגעגאסען פון אזיען אין עגיפּטען, עהנליך צו דער־פעלקער־כוואליע, וועלכע האָט באלד נאָך מאחמעד'ס טויט פארפלייצט גאנץ פאָדעראזיען. פון וואנעט אָט די כוואליע איז געקומען, קאָנען מיר ניט זי־כער באשטימען. עס איז אָבער זעהר ווארשיינליך, אז די פארשטעלונג פון זיי עגיפּטישע טעקסטען ווי אויך פון יוסף פלאוויוס, אז די פרעמדע זיינען

כלומרש'ט געקומען פון פאלעסטינא אדער סיריען איז ניט אין גאנצען אמת. די דאזיגע פארשטעלונג גיט קענטיג אז ניט דעם ערשטען אויסגאנג פון דער באוועגונג, נאר דעם לעצטען עטאפ איהרען, וועלכער האט זיך בלי ספק געצויגען איבער פאלעסטינא און האט פון דאנעט, ווי אויך פון די שכנות'ע געגענדען, מיטגעפיהרט מיט זיך א מאסע סעמיטישע עלעמענטען. לויט אלץ וואס מיר האבען אויבען פאנאנדערגעלעגט דארף מען גיכער אננעמען, אז די התים, וועלכע האבען זיך אין 18. יאהרהונדערט אריינגעריסען אין באבי־לאניען, און די קליינאזיאטישע פעלקער און די פעלקער פון צפון, וועלכע האבען ארום דערזעלביגער צייט גענומען וואנדערען, — אז זיי זיינען עס געווען די אמת'ע איניציאטארס פון דער באוועגונג, וועלכע האט פון צפון און מזרח זיך אויסגעשפרייט אויך איבער סיריען און פאלעסטינא און אזוי געהענדיג פון דאנעט, פארנומען עגיפטען און דארטען זיך געענדיגט.

יוסף פלאוויוס רופט אן די דאזיגע פרעמדע ה י ק ס א ס, און ער טייטשט אוים דאס ווארט אלס פ א ס ט ו ך ־ מ ל כ י ם, זיך באציהענ־דיג אויף דער עגיפטישער פאלקס־שפראך. די עגיפטישע טעקסטען באציי־כענען זיי אלס „אמו", דאס הייסט: אלס סירישע סעמיטען. עס געפינען זיך טאקע אויך צווישען זייערע מלכים אזוינע מיט קענטיגע סעמיטישע נעמען. עס פעהלען אבער אויך ניט קיין פרעמדע, ניט סעמיטישע נעמען. מאנעטהא*) און יוסף פלאוויוס זיינען מורא'דיג מגזם ווען זיי גיבען אן א האלבען אדער כמעט א גאנצען יאהרטויזענד אלס די צייט וואס די ממשלה פון די היקסאס האט געדויערט. פאקטיש האט די הערשאפט פון די היק־סאס אין עגיפטען ניט געדויערט מעהר ווי א יאהרהונדערט, בערך פון 1700 ביז 1580. מ'דארף אבער האלטען דערביי אין זינען, אז ניט בלויז הא־בען די לעצטע מלכים פון דער דרייצעהנטער דינאסטיע שוין געהאט פאר־נומען די שטעלונג פון וואסאלען ביי די פרעמדע, נאר אז אייך שפעטער האבען היימישע פירשטען אין דרום פון לאנד זיך נאך געהאלטען אלס טריבוטצאהלער צו די היקסאס.

ווי נאר אט די נייע זיגער האבען פארכאפט אין זייערע הענט די ממשלה איבער פרעה'ס לאנד האבען זיי שוין מעהר זיך ניט באגנוגענט מיט דער הערשאפט אויף דעם טאל פון נילוס. זיי האבען באטראכט סיריען

---

*) מאנעטהא איז געווען אן עגיפטישער פריסטער און היסטאריקער, וועל־כער האט אין דריטען יאהרהונדערט פאר דער קריסטליכער צייט געשריבען אין גריכיש אן עגיפטישע געשיכטע. ח. ש.

און פאלעסטינא אלס זייער אייגנטום און האבען געהויבען זייער צעפטער ווייטער ארויס אויך איבער מעסאפאטאמיען און באבילאניען. ווי קורץ ס'איז ניט געווען די עקסיסטענץ פון זייער מלוכה און כאטש איהרע שפורען זיינען שפעטער לגמרי אפגעווישט געווארען, איז אבער פארט קיין ספק ניט, אז מיר האבען דא צו טאן מיט א פראבע צו גרינדען א וועלט־מלוכה, א פראבע, וואס האט אויף א ווײלע זיך איינגעגעבען. שוין דער פאקט אליין, וואס די היקסאס האבען געמאכט פאר זייער הויפטשטאדט אויארים אין מזרח פון דער דעלטא, האט א שייכות צו דעם, וואס פון דארטען האבען זיי געקאנט לייכטער באהערשען די אזיאטישע טיילען פון זייער מלוכה איידער פון טעבען. מיר האבען אבער אויך דירעקטע ראיות פאר דער אויסשפרייטונג פון זייער הערשאפט. פון דעם היקסאס־קעניג אפאפיס געפינט זיך נאך היינט א מזבח אין קאאירא, וועלכען ער האט געלאזט אויפשטעלען פאר זיין פאטער סוטעך, „דעם האר פון אויארים, וואס האט אלע לענדער געלעגט אונטער זיינע פיס." פון אן אנדער היקסאס־קעניג, חיאן, האט מען אויסגעגראבען קמיעות אין ג ז ר אין פאלעסטינא. מ'האט אפילו געפונען א דעקעל פון אן אלאבאסטענער כלי מיט'ן זעלביגען נאמען אין א פאלאץ אין קרעטא, און אין באגדאד האט מען אנטדעקט א קליין לייבעל פון גראניט — וואס געפינט זיך איצט אין לאנדאן — מיט זיין נאמען. אלס צוגאב האבען מיר נאך אין חומש במדבר א באמערקונג, וועלכע שטאמט קענטיג פון אן אלטען דאקומענט, אז „חברון איז געבויט געווארען זיבען יאהר פאר צען מצרים" (י"ג 22). צען־טאניס איז געלעגען אין מזרח פון דער דעלטא, ארום 20 קילאמעטער פון דעם קאראוואנען־וועג וואס האט געפיהרט קיין סיריען. דערביי איז אויך געלעגען אויארים. טאניס־צען איז לויט דעם געווען ענג פארבונדען מיט דער הויפטשטאדט פון די היקסאס און האט געשפילט א גרויסע ראלע אין יענער צייט. אויב די גרינדונג פון דער הויפטשטאדט פון דרום־פאלעסטינא האט לויט אט דער באמערקונג אין חומש א נאהנטע שייכות צו דער גרינדונג פון איינער פון די וויכטיגסטע שטעדט פון די היקסאס, איז דאס געווים א ריכטיגע ערינערונג אן דעם, אז חברון איז געווען דער וויכטיגסטער פונקט פון דער הערשאפט פון די היקסאס אינ'ם בערגלאנד פון פאלעסטינא.

פונקט ווי די פרעמדע הערשער האבען זיך געהאלטען ביי זייער יחוס און האבען פראנק און פריי געבאלעבאטעוועט אין עגיפטען, אזוי זיינען זיי אויך געגאנגען מיט זייער אייגענעם דרך אין רעליגיעזע ענינים. זיי האבען זיך אנטזאגט פון די געטער פון לאנד און האבען מיטגעבראכט זייער אייגע־

נעם גאט. „קעניג אפאפי“ — הייסט עס אין א פאפירוס — „האט ניט געדינט קיין גאט פונ׳ם לאנד חוץ סוטעד׳ן און ער האט איהם אויסגעבויט א פראכטיגען טעמפעל און האט אלע טאג צו איהם געאפפערט.“ סוטעד איז געווען ביי די עגיפטער דער גאט פון מדבר און פון אויסלאנד, און ער ווערט שפעטער אינדענטיפיצירט מיט׳ן כנענישען „בעל“. וואס פאר נאמען סוטעד זאל ניט האבען געטראגען ביי די היקסאס, איז ער אבער אויף יעדען פאל געווען איינער פון די סעמיטישע „בעלים“.

די פארטרייבונג פון די פרעמדע הערשער איז פארגעקומען ביים אנהויב פון 16. יאהרהונדערט. עס קומט צו לאנגע מלחמות צווישען די פירשטען פון טעבען און די פרעמדע הערשער, וועלכע זיצען אין דער דעלטא. אלס דער אמת׳ער באפרייער ווערט אנגעזעהן אאמעס דער ערשטער, דער ערשטער קעניג פון דער 18. דינאסטיע. אויאריס איז דאן א לאנגע צייט בעלאגערט געווארען. און עס גיט זיך צום סוף איין די עגיפטער צו עראָבערען די הויפט־שטאדט און ארויסצוטרייבען די פיינד פונ׳ם לאנד. די עגיפטער יאגען זיי נאך ביז אין דרום־פאלעסטינא, אזש ביז פעניקיען און דרום־סיריען: און עס ווייזט אוים, אז עס איז נאך געקומען צו לאנגע און ביטערע מלחמות אויך אויף יענער זייט פון עגיפטישען גרעניץ.

די נצחונות פון אאמעס האבען נאטירליך געהאט א שטארקע ווירקונג אויף עגיפטען און איהר קאנסטיטוציע. עגיפטען ווערט איצט אן אבסאלוטע מיליטערישע מלוכה און גלייכצייטיג אויך א מלוכה פון עראבערער. פארטרייבענדיג די היקסאס האבען די עגיפטישע ארמייען אויספרובירט זייערע כוחות אויף די באפעסטיגטע סירישע שטעדט, אבער זיי האבען אויך פארזוכט דעם טעם פון רייכער מלחמה־רויב. קיין חידוש ניט, וואס די עגיפטישע פאליטיק ווערט איצטער ווידער וועלט־פאליטיק און די פרעה׳ס האלטען ווידער איצט שטענדיג זייער אויג אויף סיריען.

דעם אנהויב האט שוין געמאכט אאמעס׳עס נאכפאלגער אמענהאטעפ דער ערשטער (ארום 1550). עס זעהט אוים, אז ער האט אנגעשפארט ווייט אין צפון. עס קאן זיין ביז צום פרת. זיין נאכפאלגער טהוטמאס דער ערשטער, האט ארום 1530 אונטערנומען אן עקספעדיציע קיין סיריען, אויף וועלכער ער איז ארייננעדרונגען ביז אין נאהארינא (נהרים), אין דער געגענד פון צפון־סיריען, וואו דער פרת גיט זיך א בויג נאהנט צו סיריען צו. ער ריהמט זיך, אז ער האט דארטען געמאכט א בלוטיגע שחיטה צווישען זיינע פיינד. ער שטעלט אויף אין יענער געגענד א גרעניץ־שטיין. וועלכער

שטעלט פאר דעם צייכען פון זיין אויבערהערשאפט איבער די געגענדען אין דרום־ און מערב־זייט פונ׳ם שטיין. פאלעסטינא און סיריען מוזען פון איצט אן צאהלען טריבוט צו עגיפטען.

ס׳איז געווען די צייט, ווען אין יענע געגענדען האבען זיך ארומגע־טומעלט אלערליי צוגעוואנדערטע עלעמענטען, וועלכע זיינען געווען קרובים מיט די היקסאס. צוליב אט די עלעמענטען איז די אלט־באבילאנישע מלוכה אליץ שוואכער געווארען. אט דא האבען מיר אויך איינעם פון די פונקטען, ביי וועלכען מיר קאנען זיך פארשטעלען, אז די שבטים פון די ע ב ר י ם זיינען אריינגעדרונגען אין לאנד אהן שוועריגקייטען. אין אזא לאגע האט עגיפטען געהאט א טאפעלטע אורזאך זיך אריינצומישען. די קרובים פון די היקסאס אדער בכלל די פעלקער און מלוכות, וואס זיינען געשטאנען מיט זיי אין עפעס א פארבינדונג, זיינען שטענדיג געווען א גע־פאהר פאר עגיפטען ווי לאנג מ׳האט זיי ניט געהאלטען אונטערטעניג. דערצו האט די אפשוואכונג פון דער באבילאנישער מאכט געצווינגען די פרעה׳ס צו פארכאפען די רייכע הפקר׳ע ירושה וואס איז געבליבען אין סיריען און ביים פרת.

אויך טהוטמאס דער צווייטער האט, ווי עס ווייזט אויס, ארום דעם יאהר 1490 אונטערנומען א מיליטערישע עקספעדיציע, וואהרשיינליך כדי פון דאס נייי צו צווינגען דאס לאנד איהם דעם טריבוט צו צאהלען. דאך אבער האט זיך דאס איהם געמוזט איינגעבען נאר צום טייל און ניט אויף לאנג. וואַ־רים די באריכטען פון טהוטמאס דעם דריטען ווייזען אונז דייטליך, ווי שטארק מ׳האט זיך געשטעלט אנטקעגען דער עגיפטישער ממשלה. די מלכים פון פאלעסטינא און סיריען האבען זיך פאראייניגט צו קעמפען געגען דעם עגיפטישען יאך. בראש שטעהט דער מלך פון קדש ביים טייך אראנטעס. צעהן יאהר לאנג האט טהוטמאס דער דריטער געפיהרט מלחמות ביז עס גיט זיך איהם איין איינצונעמען די באפעסטיגטע הויפטשטאדט און די געגענד וואס ווערט פון איהר באהערשט. אבער נאך איינמאל רעוואלטירט קדש, אהן א ספק אונטערשטיצט פון אסך וואסאלען, און ערשט כמעט נאך א צוואנציג־יעהריגען קאמף האט טהוטמאס סוף כל סוף די שטאדט און דאס לאנד ענדגילטיג אונטערווארפען. אין סך־הכל האט טהוטמאס געמאכט 17 פעלד־צוגען קיין סיריען און ערשט אויף דעם זיבעצעהנטען פעלד־צוג האט זיך איהם איינגעגעבען צו ברעכען דעם לעצטען ווידערשטאנד פון זיינע אזיאטישע פראווינצען.

ערשט מיט טהוטמאס׳עס לעצטען נצחון איבער קדש האט די ממשלה

פון די היקסאס דערגרייכט איהר אמת'ען סוף, ווארים די מאכט פון קדש איז בלי ספק געווען באגרינדעט אויף דעם, וואס זי האט פארשטאנען אנ־צונעמען די ראלע פון א פיהרערין צווישען די פאלעסטינישע און סירישע שטעדט, און דער הארטער ווידערשטאנד וואס אט די שטעדט האבען כסדר אלץ פון דאס ניי ארויסגעוויזען געגען עגיפטען, ...ט בעצם געשטאמט דערפון וואס די רעשטען פון די היקסאס, וועלכע זיינען ארויסגעטריבען גע־ווארען פון עגיפטען, האבען געפונען א שטיצפונקט אין סיריען און האבען דארטען כסדר אלץ געקאנט העצען צו א ווידערשטאנד. דערפאר האט אויך די שפעטערע טראדיציע געפייערט טהוטמאס דעם דריטען אלס דעם אמת'ען און ענדגילטיגען באפרייער פון עגיפטען פון דער פרעמד׳הערשאפט. נאך אין דורות ארום איז דער נאמען פון דעם גלענצענדען העלד פון עגיפטען און דעם ערשטען גרינדער פון אן אמת'ער וועלט־מלוכה געווען דער שרעק פון אלע סירישע שבטים, און סירישע וואסאלען, פארלאזען פון עגיפטען, באשווערען ביי זיין גרויסען נאמען די שפעטערע פרעה'ס, אז זיי זאלען זיי העלפען.

טהוטמאס האט ערָאבערט נאהארינא, איז צוגעקומען אזוי ווייט ווי ביז אלעפא און ביז כרכמיש ביים פרת און איז אפילו אריבערגעגאנגען דעם פרת, „דאס וואסער פון נאהארינא". דערמיט איז ער אריינגעדרונגען אין דער טעריטאריע פון'ם קעניג פון מיטאני. ער מאכט דארטען א גרויס גע־יעג אויף עלעפאנטען, וואו ער שטעלט זיין לעבען אין סכנה און כאפט 120 עלעפאנטען. די מלכים פון נאהארינא אונטערווארפען זיך אונטער איהם בבל גופא און די חתים שיקען איהם מתנות, און אפילו דער אינזעל ציפערן און דער גאנצער מזרח פון מיטעללענדישען ים בייגען זיך פאר דער עגיפ־טישער הערשאפט.

עגיפטען איז פון איצטער געווארען די שטאלצע וועלט־באהערשערין. ניט בבל, ניט די מלוכות פון צפון האבען מעהר ניט געזאגט קיין דעה אין פאליטישע ענינים. אלע באפעסטיגטע שטעדט אין סיריען און פאלעס־טינא זיינען געווען באזעצט מיט עגיפטישע גארניזאנען; דיפלאמאטישע און מיליטערישע פארטרעטער פון פרעה'ן האבען געבאלעבאטעוועט אי־בער'ן לאנד, וואס איז אגב געבליבען אונטער דער הערשאפט פון זיינע היי־מישע מלכים, אויב עס האט געצאהלט מיט'ן גוטען ווילען דעם טריבוט. מ'דארף ניט ברייגנען קיין ספעציעלע ראיות צו ווייזען, אז ניט בלויז האָ־בען אומגעצעהלטע רייכטימער פון דער גאנצער וועלט זיך אויף אזא'ן אופן אריינגעגאסען אין טעבען און איז אין די האנדעלס־פלעצער פון דער דעלטא,

נאר אויך אומגעקעהרט, אז אסך עגיפּטישע פּראָדוקטען זיינען געקומען אין סיריען און אז אַ שטאַרקע כוואַליע פון עגיפּטישען לעבען און דענקען האָט פּאַרפלייצט דאָס לאַנד, פון זיין דרום־גרעניץ אַז ביז צום גרעניץ פון קליינ־אזיען און ביז צום ברעג פון פרת.

ווען ניט ווען האָבען נאָך די נעכסטע נאָכפאָלגער פון טהוטמאָס דעם דריטען געמוזט אונטערדריקען אַן אויפשטאַנד. זיי באַהערשען אָבער אַלע מאָל די סיטואַציע. אָט אַזוי האָט אַמענהאָטעפּ דער צווייטער גלייך ביים אָנ־הויב פון זיין רעגירונג געהאַט צו טאָן מיט אַ שטאַרקער פאַראייניגונג פון די פירשטען פון נאַהאַרינאַ און מיטאַני און אויך פון לבנון. ער באַזיגט צו־ערשט די לעצטע ביי אַן אָרט פון די לבנון־געגענדען מיט אַ מערקווירדיגען נאָמען „שעמעש־עטעם“, וואָס באַדייט פּיליכט „שמשי־אדום“. אדום איז מיין זון. דאַן צעשלאָגט ער די איבעריגע געגנער זיינע, און, עהנליך צו אַ רוימישען אימפּעראַטאָר, ציהט ער אַריין מיט טריאומף אין מעמפיס און טע־בען — איבער 500 סירישע פירשטען באַצירען זיין טריאומף־צוג; זיבען פון זיי אָפּפערט ער מיט זיין אייגענער האַנט צום גאָט אמאָן און הענגט אַרויס עפענטליך זייערע טויטע קערפּערס, כדי אַנצוואַרפען אַ שרעק. אויך טהוט־מאָס דער פיערטער, וועלכער האָט רעגירט פון 1420 ביז 1411 ציהט נאָך איין מאָל קיין נאַהאַרינאַ; דאַן אָבער גיט זיך איהם איין צוצובינדען דאָס לאַנד צו זיך מיט אַ דויערנדיגען באַנד. די טאָכטער פון דעם מיטאַני־קע־ניג אַרטאַטאַמאַ ווערט זיין פרוי און די מוטער פון אַמענהאָטעפּ דעם דריי־טען, און מיט באַבילאָניען קומט עס צו אַ מין אָפּמאַך. די לאַגע פון עגיפּ־טען איז דערמיט געוואָרען פאַרשטאַרקט און פאַרזיכערט אין אַלע זייטען. ס'איז אָבער דעריין גופא געלעגען די סכנה פון אָפּשוואַכונג. און פּיליכט דאַרף מען אויסטייטשען דעם אָפּמאַך און די הייראַט ניט מעהר ווי אַלס אַ צייכען, אַז עגיפּטען האָט געמוזט נעמען שטאַרק ערנסט דאָס שטופּען זיך פון די קריגס־פעהיגע חתים קיין סיריען.

3.

די אַמאַרנאַ־צייט.

ביים סוף פון'ם יאָהר 1887 האָט מען אַנטדעקט אַ גרעסערע צאָהל טאָוולען פון ליים אין דער געגענד פון דעם היינטיגען בעדואינער־שבט על־אַמאַרנאַ אין אַ בערגיל פון אַ חורבה (טעל, תל) אַרום 300 קי־

לאמעטער אין דרום־זייט פון קאאירא. זיי ווערען אנגערופען על־אמארנא־טאוולען אדער מעהר בקיצור אמארנא־טאוולען. אין סך־הכל באטרעפט זייער צאהל איבער 360; און ניט אלע האבען זיך דערהאלטען. דער ארט פון דער מציאה שטימט מיט דעם אינהאלט:ביידע ווייזען, אז מ'האט דא אנטדעקט א קעניגליכען ארכיוו.

די טאוולען זייגען באשריבען אין דער באבילאנישער שריפט פון די פלעקלעך (כתב־היתדות) און א חוץ דריי זיינען זיי אלע אין דער באבילאניש־אשורישער שפראך. נאך זייער אינהאלט נאך זיינען זיי כמעט אהן אז אויס־נאם בריף. דער גרעסטער טייל פון זיי געשריבען צו פרעה'ן, א קלענערער טייל שטאמען פון פרעה'ן. די שרייבער פון די בריף צו פרעה'ן זיינען כמעט אלע פאדעראזיאטישע מלכים און פירשטען. אויסער די מלכים פון בבל, אשור, מיטאני, האטטי (חתים), נאך באזונדערס פרעה'ס וואסאלען פון סיריען און פאלעסטינא. דער פרעה פון די בריף איז אהן אן אויסנאם ענטוועדער אמענהאטעפ דער דריטער אדער דער פערטער. דערפון זעהט מען שוין די צייט. פאר דער געשיכטע פון פאלעסטינא און די ארומיגע לענדער האט די פאליטישע קארעספאנדענץ פון די אמארנא־טאוולען די העכסטע באדייטונג. עס האט זיך אונז דורך זיי געעפענט לגמרי א נייער, רייכער און פיעל־זייטיגער ארייגקוק אין דער פאליטישער לאגע פון יענער צייט און אין איהרע קולטורעלע פארהעלטענישען. זעהר פיעל, וואס איז אונז פריהער געווען טונקעל, אדער פון וואס מיר האבען לחלוטין קיין שום ידיעה ניט געהאט, איז אונז פלוצלונג דורך די אמארנא־טאוולען געווארען ליכטיג און קלאר. ס'איז דעריבער ניט קיין גוזמא ווען מען באצייכענט די אנטדעקונג פון די דאזיגע טאוולען אלס א געשעהעניש פון אן עפאכע־מאכענדער באדייטונג פאר דער וויסענשאפט פון אלטען מזרח.

דאס וואס די בריף קומען אן צו פרעה'ן פון אלע זייטען: פון בבל, אשור, דעם לאנד פון די חתים, מיטאני, ציפערן, צפון־ און דרום־סיריען, מאכט קלאר די וועלט־שטעלונג וואס עגיפטען האט ביסלעכוויין באקומען. נאך מעהר, די שרייבער פון די בריף זוכען אלע עגיפטען'ס פריינדשאפט, און די סירישע וואסאלען בפרט חנפ'ענען פרעה'ן מיט אן אומזווירדיגער הכנעה און רופען זיך אן „דער שטויב פון דיינע פיס". „דער טראן וואס דו זיצסט אויף איהם". „דאס פוסביינקעלע פון דיינע פיס", אדער אפילו „דיין הונט" און דיין „פערד־קנעכט". אבער נאך דייטליכער ווי אט דעם פאקט ברענגען די בריף אויך ארויס דעם אנדערען פאקט, אז עגיפטען'ס מאכט איז שוין

געווען אריבערגעגאנגען דעם העכסטען פונקט איהרען און אז זי האט שוין אנגעהויבען אויסערגעווהנליך שנעל צו זינקען.

נאך טהוטמאס דעם פערטען באשטייגט דעם טראן זיין שוין דערמאנ־טער זוהן אמענהאטעפ דער דריטער (1375־1411). תחילת געפינען מיר גיט קיין סימן פון אן אפשוואכונג פון פרעה'ס מאכט. אדרבה, אמענהאטעפ דע־ דריטער ווייזט ארוים מאכט אין יעדען פרט. בריף מיט דערקלערונגען פון טרייקייט פון די הערשער פון בבל, מיטאני און די אנדערע לענדער לאזען ניט קיין צווייפעל וועגען דעם: און זיין הערשאפט אין אזיען האט נאך גע־ האט די מעלה געגען דער הערשאפט פון זיינע פארגעגנער, וואס ער האט ניט אזוי ווי זיי נויטיג געהאט זי כסדר צו פארטיידיגען מיט'ן שווערד אין האנט. די פארבינדעטע און באפריינדעטע הערשער פון בבל, אשור, מיטאני א. אז. וו., „די ברידער", ווי זיי רופען זיך אן, ווערען נאך דערין אריבער־ געשטיגען פון די וואסאלען פון סיריען און פאלעסטינא. קיינער דענקט דא ניט מעהר זיך צו שטעלען אפען געגען פרעה'ן. יעדערער פון די מלכים זוכט אריבערצושטייגען דעם אנדערען אין פארזיכערען זיין טרייקייט און הכנעה, פרעה האט אויך אומעטום זיין פארטרעטער. עס ווייזט אוים, אז אין יעדער גרעסערער שטאדט איז געזעסען איינער. די קליינע פירשטען פון סיריען אנערקענען אין זיי מיט'ן גוטען ווילען פרעה'ס אויבער־ממשלה. די דאזיגע פארטרעטער פרעה'ס האבען ביי דער האנט גארניזאנען, כדי צו דערמאנען א וואסאל מיט א שוואכען זכרון וואס ער האט צו טאן. וואהרשיינליך מוזען די וואסאלען גופא זיי אויסהאלטען. און עס ווייזט אוים, אז פרעה'ס גובער־ נאטארען האבען מיט דער הילף פון די גארניזאנען איינגעפיהרט א שטרענ־ גען רעזשים אין לאנד, אזוי אז אנשטאט דער פריהעריגער אנארכיע און דעם פויסט־רעכט האט איצט געהערשט רוה און ארדנונג.

פאקטיש דארף, דוכט זיך, פרעה זיך מעהר ניט קימערען מכוח די ענינים אין אזיען. ער קאן דערפאר אנווענדען דעם רייכטום, וואס האט אהן א מאס אריינגעשטראמט אין עגיפטען פון אלע פראווינצען, פאר די אויפגאבען און די קונסטען פון פרידען. עס אנטשטעהען איצט אומעטום פרעכטיגע טעמפלען און גראנדיעזע בנינים. א לוקסוס, פון וועלכען מ'האט פריהער ניט געוואוסט, פארשענערט און באררייכערט איצט דאס לעבען. א שענער סטיל אין בויען ווייזט דעם פיינעם געשמאק פון דער צייט, און אין טעבען ווערען איצט געפייערט אמת'ע טריאומפען פון דער בוי־קונסט אינ'ם גרעסטען סטיל און אין דער שענסטער פראכט.

אבער די רוה אין אזיען איז געווען נאר א שיין וואס נארט דאס אויג.

וואס לענגער פרעה בלייבט פון ווייטען, אלץ זיכערער ביי זיך ווערען די הערשער און וואסאלען אין דרויסען. ביים סוף פון זיין רעגירונג ווייזען זיך שוין ערנסטע סימנים פון א צערודערונג. די חתים רייסען זיך אריין אין דער געגענד פון מיטאני, און זיי דריגגען אריין ביז אין דעם עגיפטישען וואסא־לען־לאנד ביים צפון פון אראנטעס. איינצעלנע פון די סירישע וואסאלען ביז אראפ אין דער געגענד פון דמשק נוצען אויס די אומזיכערקייט פון דער לאגע און שפרייטען אויס זייער גרעניץ אויף פרעה'ס חשבון. נאך פארפלאנ־טערטער ווערט די לאגע דורך דעם, וואס סעמיטישע נאמאדען־שבטים, די ה א ב י ר י, רייסען זיך איצט אריין פון מדבר אין סיריען און אין פא־לעסטינא. נאר א שנעלע ארייננמישונג פון פרעה'ן גופא מיט א גרויסער מיליטערישער מאכט וואלט איצט געקאנט באפעסטיגען די עגיפטישע אויי־בער־ממשלה. אנשטאט דעם אבער איז דער אלט־געווארענער, פון מלחמות לאנג שוין אפגעוועהנטער אמענהאטעפ דער דריטער, געבליבען אין דערהיים. זיינע חילות האבען געקאנט צוריקהאלטען אויף א ווייל די אומרוהיגע עלעמענטען און אויך באשטראפען פאר א מאמענט אומגעטרייע וואסאלען. זיי האבען אבער ניט געהאט דעם כוח אויפצוהאלטען אויף לאנג די חתים. וועלכע האבען זיך געשפארט מיט א מאכט צו דרום צו, און אז דער פרעה איז געשטארבען ארום 1375 נאך א 36 יעהריגער רעגירונג, האט עגיפטען'ס מאכט אין אזיען שוין געהאט באקומען א שטארקען קלאפ.

וואלט איצט באשטיגען דעם טראן פון די פרעה'ס א מאן, איז וועמען דער גייסט פון דעם גרויסען טהוטמאס דעם דריטען וואלט נאך אמאל לעבעדיג געווארען, וואלט געוועזן נאר וואס די רעכטע צייט צו ראטעווען עגיפטען'ס שטעלונג אין אזיען, וואס איז אזוי שטארק צעטרייסעלט געווא־רען. אנשטאט דעם איז עס געוועזן דער מזל פון עגיפטען צו זעהן ווי א יונגער פאנטאזיאר באשטייגט דעם טראן, איינער וואס איז פון קיין זאך ניט געוועזן אזוי ווייט ווי פון פארשטעהן פראקטישע מלוכה־פיהרונג און פאליטישע נויט־ווענדיגקייטען. צוליב רעליגיעזע שטרעבונגען, וועלכע מאכען די גרעסטע עהרע זיין לייכטענדען גייסט, האט אמענהאטעפ דער פערטער — ער האט רעגירט ביז 1358 — פארזאמט דעם אנטשיידענדען מאמענט פאר עגיפטען'ס צוקונפט אין אזיען. יענע גייסטיגע זייט פון זיין פערזענליכקייט וועט אונז נאך שפעטער באשעפטיגען: דא אינטערעסירט אונז נאר זיין שטעלונג צו די פאליטישע ענינים. ביים אנהויב פון זיין רעגירונג האבען, ווי דער שטייגער איז, ניט אויסגעפעהלט קיין פארזיכערונגען וועגען נעמען אן אנטייל אינ'ם שמערץ איבער דעם פאטער'ס טויט און קיין אויסדרוקען פון פריינד־

שאפט און איבערגעבענקייט צו דעם נייעם פּרעה. מ׳האט דאך ניט געקאנט וויסען ווי ער וועט זיך אנטוויקלען. אבער געגנוג גיך האט מען זיך אין אזיען באַרוהיגט וועגען דעם: און די שכנים און וואסאלען האבען מעהר ניט געהאט קיין מניעה פארטצוזעצען קרעפטיג און אהן מורא דאס שפּיל וואס האט זיך שוין אנגעהויבען אונטער׳ן פאטער. אויף אט דעם אופן האט עס געקאנט קומען דערצו, אז באלד נאך דעם אריבערגאנג פון 15. צום 14. יאהרהונדערט, אויף יעדען פאל אבער זינט ארום 1370, שטעהען סיריען און פאלעסטינא כמעט נאר לויט דעם נאמען אונטער עגיפּטישער הערשאפט. אין צפון שפרייטען זיך אוים די חתים כמעט ביז צו די גרעניצען פון כנען גופא. און אין דרום, וואס ווערט אנגערופען כנען אין אז ענגערען זין, האלט די עגיפּטישע אויבער־ממשלה אין גאנצען ביים צעפאלען. אז מ׳קאן זי שוין באמת גאר ניט נעמען מעהר ערנסט.

בכלל גיבען אונז די אמארנא־בריף א רעכט טרויעריג בילד פון דער אלגעמיינער לאגע אין סיריען און בפרט אין פּאלעסטינא: אפיציעל הערשט דארטען עגיפּטען, אבער קיינער נעמט איהר הערשאפט ניט ערנסט. דער גרויסער האר ביים נילוס איז נאך אלץ צו מעכטיג, אז מ׳זאל וואגען אפען אראפצואווארפען זיין יאך: דערפון שטאמט אומעטום אין די ווערטער פון די וואסאלען די טיפסטע איבערגעבענקייט, פון וועלכער עס הערט זיך הכנעה. אבער וויסענדיג, אז דער פּרעה איז ווייט און ער האט צו טאן מיט גאנץ אנדערע און וויטיגערע זאכען ווי זיך צו קימערען ערנסט וועגען די עניניס אין צפון־זייט פון סיני, טוט יעדערער הינטער זיין רוקען וואס ער וויל. עס פעהלען דא ניט קיין געהיימע צוזאמענרעדענישען פון די וואסאלען מיט פּרעה׳ם פיינד: דערביי שוויבעלט עס און גריבעלט מיט קנאה־שנאה און מחלוקת פון די קליינע פירשטען צווישען זיך גופא. און איינער קלאגט זיך ביים גרויסען האר אויף דעם אנדערען.

געגנויער באטראכט, זיינען עס דריי עלעמענטען, וואס ביי דער נאכלעסיגקייט פון אמענהאטעפּ דעם דריטען און באזונדערס פון אמענהאטעפּ דעם פערטען, ברייננען זיי אין געפאהר די עגיפּטישע הערשאפט: די שכנות׳ע מלוכות אין צפון און צפון־מזרח, די קליינע הארען אינ׳ם אייגענעם לאנד און די בעדואינער, וועלכע רייסען זיך אריין פון דרויסען.

פון די שכנים זיינען די ערגסטע די שוין אסך מאל דערמאנטע חתים. אזוי גיך ווי די שטארקע האנט פון עגיפּטען האט זיך ניט געלאזט מעהר פיהלען, האבען פון דאס ניי זיך אנגעהויבען שטארק צו ריהרען אט די שכנים פון צפון, וועלכע האבען שוין אהן דעם זיך שטענדיג געשפּארט צו דרום־

סיריען און פאלעסטינא און וועלכע זיינען אין איינצעלנע עלעמענטען שוין געווען דארטען באזעצט. אויף וואס פאר אן אופן זיי רוקען זיך אלץ ווייד־טער אין סיריען און פעניקיען, ווייזען די קלאגען פון די דארטיגע פירש־טען. דער קעניג ריב־אדי פון געבאל (גבל, ביבלאס) אין פעניקיען קלאגט זיך, אז די חתים האבען שוין פארוויסט די געגענד ארום זיין שטאדט. פונקט אזוי באריכטעט אבי־מילקי (אבי־מלכי) פון צור וועגען זיי אין אזא פארם, אז מ'קען זעהן, אז זיי שטעהען שוין נאהנט צו צור. אז זיי זיינען פיינדליך צו מיטאני און זיי דריקען שטארק צפון־סיריען, איז זעלבסטפארשטענדליך.

אבער אויך די באבילאניער און די מיטאני זיינען אונטער אזעלכע אומשטענדען רעכט אומבאקוועמע שכנים, וועלכע קענען יעדען אויגענבליק אויסנוצען די געלעגענהייט אנצוטאן עגיפטען צרות. אשור, ווי עס ווייזט אויס, שטעהט נאך, פארמעל אויף יעדען פאל, אונטער באבילאנישער אוי־בער־הערשאפט, און איז נאך דערווייל ניט קיין געפעהרליכער קאנקורענט פון דער אימפעריע פון די פרעה'ס. די קאסיטישע פירשטען אבער פון בא־בילאניען, כאטש פון פרעה'ן רעכט ברוטאל באהאנדעלט, אויך די מיט מעהר איינזעהעניש באהאנדעלטע מלכים פון מיטאני, פאראורזאכען שוין קלאגען און זארג. אט אזוי באקלאגט זיך ריב־אדי, אז זיין געגענד האט געמאכט שותפות מיט זיי, און מ'קאן ניט וויסען, וואס עס וועט נאך ארויסקומען דערפון פאר עגיפטען. מען איז גענייגט צו דער השערה, אז אויב זיי האבען בכלל זיך דאך געהאלטען ווי עס איז רוהיג, איז עס געווען ניט אזוי צוליב דעם יראת הכבוד פאר פרעה'ס מאכט, ווי ניכער צוליב דעם ריוח וואס זיי האבען געקראגען פון דעם האנדעל מיט עגיפטען.

באזונדערס באלעהרענד איז דאס בילד וואס מיר באקומען פון פרעה'ס וואסאלען אין סיריען און פאלעסטינא גופא. דא ווערען דערמאנט די קליינע מלכים און פירשטען פון צור, צידון, ביירוט, ביבלאס, עכו, סימירא, ירושלים, גזר, חציר און אנדערע שטעדט און געגענדען. ביי זיי שטעהט אויף דער טאגעס־ארדנונג די מלחמה פון אלעמען געגען אלעמען צוזאמען מיט אלער־ליי קאנספיראציעס און צונויפרעדענישען געגען דעם גרויסען האר אין עגיפ־טען.

א גרויסען טייל פון די אמארנא־בריף פילען אויס אט די קלאגען און טענות און פארשטעלטע תירוצים. א באזונדערס פארדעכטיגע ראלע האבען געשפילט די גובערנאטארען פונ'ם אמורו־לאנד אבדי־אשירטא און זיין זוהן אזירו. דאס לאנד פון אמורי באצייכענט אין אונזער צייט די געגענד אין צפון־זייט פון ביירוט, בכן באזונדערס דעם לבנון און אנטי־לבנון. עס

גרעניצט זיך אין דרום־זייט מיט ק י נ א ה נ א (כנען), וועלכע ווערט שטרענג אפגעשיידט פון אמורו. די שטעדט פון אמורו־לאנד זיינען צומור, גובלא־ביבלאס, ביירוט און אנדערע. די פארהעלטענישען איז דער דאזיגער געגענד זיינען ניט רעכט קלאר פאר אונז. נאטירליך איז אמורו געווען, ווי גאנץ סיריען פאר דער אמארנא־צייט, אן עגיפטיש וואסאלען־לאנד. דאס שטופען זיך פון חתים ווייטער קיין דרום איז געווען די ערשטע אור־זאך פאר ערנסטע פלאנטערס. אבדי־אשירטא איז קענטיג פרעה׳ס רעגענט אינ׳ם אמורו־לאנד און אז די חתים האבען אנגעהויבען זיך ווייטער צו רי־קען, האט ער זיך אין אנהויב געהאלטען טריי ביי זיין אמט. אזוי אבער ווי ער איז ניט גענוג אונטערשטיצט געווארען פון פרעה׳ן ווערט ער אליין אומגעטריי. ער ווערט דער אנפיהרער פון די פיינדליכע סא־גאז און מאכט דאס גאנצע לאנד פון אמורו זיך אפצוקעהרען פון פרעה׳ן. פון פרעה׳ס א פאר־טרויטען מאן איז ער געווארען א העלפער און נאכמאלער פון די חתים. נאך זיין טויט ירש׳עט איהם זיין זוהן אזירו. אזוי ווי פרעה האט זיך ניט אריינגעמישט, האט ער אויך נאכגעפאלגט דעם ביישפיל פון די חתים, און, קענטיג, נאך מיט מעהר הצלחה. מיט פשוט׳ער געוואלד ערגבערט ער גע־גענדען, וועלכע שטעהען אונטער אנדערע גובערנאטארען אדער פירשטען. ער בארויבט פרעה׳ס קאראוואנען, באלאגערט און דריקט שטעדט ווי סימירא און טוניפ, און ווי שטארק זיי זאלען זיך ניט קלאגען ביי פרעה׳ן, ווייסט ער אלצדינג צו נישט צו מאכען דורך פארזיכערונגען פון טרייקייט און דורך הויכגעשטעלטע מליצים.

א באזונדערס רייכע קוועלע פאר׳ן שטודיום פון די דאזיגע פארהעלטע־נישען זיינען די פיעלע בריף פון ריב־אדי פון ביבלאס אין פעניקיען. עס הערען זיך אין זיי בקשות פאר הילף געגען אזירו און זיין פאטער אבד־אשראט, אבער אהן ערפאלג. אומזיסט ווייזט ער אז פרעה׳ן אויף די שלעכ־טע רעזולטאטען פון דער דאזיגער העזה פאר דער עגיפטישער הערשאפט—עס זעהט אויס, אזוי ווי מ׳וואלט גאר אין הויף קיין אויער ניט געהאט דערפאר. ריב־אדי׳ס געדריקטע לאגע און זיין ערגערניש איבער דער גלייכגילטיג־קייט פון דער רעגירונג געהט אזוי ווייט, אז ער סטראשעט פשוט, אז אויב מ׳וועט איהם ניט ענטפערען און זיינע שלוחים וועלען נאך אויסגערויבט ווערען, וועט ער קיין אנדער ברירה ניט האבען ווי מאכען שותפות מיט דעם פארהאסטען געגנער, ווי אנדערע האבען עס שוין געטאן, אדער ער וועט לאזען זיין שטאדט און אנטלויפען.

אויף אט דער סטראשונאק האט ניט געווירקט, און נאכדעם ווי ריב־אדי האט

לאנג געווארט און ס'איז איהם סוף כּל סוף געבליבען נאר די שטאדט ביב־לאס, האט ער זי געמוזט לאזען פאלען אין אזירו'ס הענט. אין הויף האט מען שוין כלומר'שט אנגעהויבען עפּעס צו טאן וועגען דעם. א פאדערונג איז געשיקט געווארען, אז מ'זאל ארויסגעבען די שולדיגע און אז אזירו זאל פערזענליך ערשיינען אין א יאהר ארום. אזירו האט שוין אבער געהאט ידיעות פאראויס פון אלץ וואס געהט דארטען פאר און דורך קלוגע תירוצים און העזה'דיגע אפּלייקענונגען האט ער צו גארנישט געמאכט אלע מיטלען, וואס מ'האט אנגענומען געגען איהם. צום סוף, ווי עס זעהט אויס, איז ער גאר דערהויבען געווארען פון דער עגיפּטישער רעגירונג צום קעניגליכען גו־בערנאטאר און איז דערמיט פאקטיש באשטימט געווארען צום האר פון אמורי־לאנד. אהן א ספק האט מען געגלויבט, אז דער איינציגער וועג ביי־צוקומען זיין רמאות און זיין טעטיגע קראפט איז זיי צו שטעלען אינ'ם דינסט פון דער רעגירונג. אגב, ווייזט אויס, איז עס געווען בעסער צו האבען איין גרויסען גנב און רויבער אין סיריען איידער אסך קליינע. דעם ארט פון פויסט־רעכט האט איצט פארנומען די טיראנייע פון א שטארקען מאכטהאבער. דאס אלצדינג אבער ווייזט דייטליך ווי שוואך און ראטלאז די עגיפּטישע רעגירונג איז געווען. — ווי לאנג אזירו איז באמת טריי געווען פּרעה'ן, ווייסען מיר ניט. ביי דער איבערמאכט פון די חתים האט איהם אויך געמוזט זיין שווער זיך צו האלטען געגען זיי אויף זיין צפון־גרעניץ. ער האט דעריבער נאך א געוויסער צייט — ביי פּרעה'ס שוואכ־קייט האט ער קיין אנדער ברירה ניט געהאט — זיך פאקטיש געשטעלט אונטער'ן שוץ פון די חתים און ווערט אלס „קעניג פון אמורו" זייער וואסאל. אז אפּמאך רעגולירט די גרעניצען.

כּמעט נאך ערגער זיינען די פארהעלטענישען ווייטער אין דרום. וואס ווערט אנגערופען כנען אין אן ענגערען זין. די פירשטען פון די פעניקישע האפען־שטעדט פארשטעהען אויסצונוצען אלצדינג לטובת זייער האנדעל. קיין מיטעל פון קריכעריי און מסירה איז ניט צו נידעריג פאר זיי, ווען עס האלט ביים קריגען לייטזעליגקייט אין פּרעה'ס אויגען. אין דער געגענד פון גזר און אין מיטעלסטען טייל פון לאנד שפּילט דארטען א גרויסע ראלע איי־נער א געוויסער לאפאיא, דאך אבער האט ער, ווי עס ווייזט אויס, געכאפּט א מיאוס'ען אפּשניט פון די פאראייניגטע הויפּטלינגען. מעהר ווי אלץ זיינען כאראקטעריסטיש די פארהעלטענישען אין ירושלים. די שטאדט גופא שטעהט אונטער א גובערנאטאר מיט'ן נאמען אבדיחיבא. ער האט זיך אסך צו באקלאגען, ווארים זיין האנט איז געווען געגען יעדערען און יעדערען'ס האנט

איז געווען נענעז איהם. גזר, אשקלון, לכיש, מילכיאל, א פירשט פון א געגענד פון פלשתים און זיין שוועהר טאני, די משפחה פון לאפאיא און נאך מאנכע אנדערע געגענדען און פירשטען זיינען איהם שונאים. קיין חידוש ניט דעריבער וואס די „האבירי“ צעשפרייטען זיך אלץ מעהר און אפילו די קאראוואנען פון דעם קעניג גופא ווערען אויסגערויבט.

ווער דאס זיינען די דאזיגע ה א ב י ר י איז נאך ביז אויף היינט ניט אין גאנצען קלאר. אהן א ספק האבען מיר דא צו טאן מיט הארדען פון בעדואינער, וועלכע, זיך ארייגרייסענדיג פון דער סטעפע אין מזרח, האבען אויסגענוצט די מהומות אין כנען און אויף אט דעם אופן געהאפט צו קענען פארנעמען איינצי͏͏לנע טיילען פונ׳ם לאנד. עס לאזט זיך אננעמען די השערה, אז ניט בלויז טראגען זיי דעמזעלביגען נאמען ווי די ע ב ר י ם, נאר זיי געהערען טאקע אויך פאקטיש צו דערזעלביגער גרופע. צו זעהן איז די האבירי גראד אויס די „בני ישראל“, דאס נאטירליך שיקט זיך ניט. אבער זיי האבען דארטען געקאנט קומען דורך דערזעלביגער באוועגונג, וועלכע האט געמאכט די ישראל־שבטים צו וואנדערען און ארייצודרינגען אין פאלעסטינא. די עברים, וועלכע מיר באצייכענען אלס „קינדער פון ישראל“. האבען אויך ניט געמוזט זיין עפעס אנדערש ווי אז איינצעלנער צווייג פון דערזעלביגער גרעסערער שטאם־גרופע, וועלכע האט געטראגען דעם נאמען „האבירי“.

א נייע שווערקייט אנטשטעהט אבער דאדורך, וואס א גאנץ עהנליכע דאלע ווי די האבירי, וועלכע קומען פאר אין די בריף פון ירושלים און זיינען באשרענקט אויפ׳ן דרום, שפילען די שוין אפט דערמאנטע סא־גאז, נאר מיט דעם חילוק וואס זיי טרעטען אויף אומעטום, באזונדערס צאהלרייך אבער, ווי עס ווייזט אויס, אין צפון. אויך זיי זיינען אהן א ספק ארייגעדרונגענע פון מזרח, וועלכע ווילען קריגען די מאכט אין לאנד. מען מאכט דעריבער קיין טעות ניט, ווען מ׳נעמט אן, אז די סא־גאז, וועמעס אמת׳ער נאמען איז נאך אומבאקאנט, שטעהען בעצם נאהנט צו יענע האבירי, אפילו ווען עס זאל זיך ניט לאזען דערווייזען אז זיי זיינען איין און דיזעלביגע זאך.

מלוכה, וועלכע האט באהערשט די האנדעלס־וועגען וואס פיהרען פון בבל צום מיטעללענדישען ים. די מלוכה פון בבל האט דורך דעם פארלארען איהר האנדעל מיט׳ן מערב־לאנד, און דאס איז געווען איינע פון די וויכטיגסטע סיבות פארוואס איהר מאכט איז צעפאלען.

די געשיכטע פון דעם מעכטיגען פאלק פון די חתים, וואס איז ביז היינט נאך א רעטעניש, גרייכט ווייט צוריק ביז אין דריטען יאהרטויזענד אריין. ס׳איז אויך קיין ספק ניט, אז די חתים האבען גאנץ פריה זיך א קעהר ווייאז קיין דרום. מיר מעגען בדרך השערה אננעמען אז חתי׳שע עלעמענטען זיינען געווען אין דער באפעלקערונג פון סיריען און פאלעסטינא שוין א לאנגע צייט פאר די אמארנא־בריף. אין דער אמארנא־צייט הערשט דארטען א קאנטראסט צווישען חתים און מיטאני.

דאך איז שווער אנצונעמען אז די דאזיגע גרויסע פעלקער־וואנדערונג האט געהאט איהר מקור אין קליינאזיען און סיריען. גיכער איז די באוועגונג אין קליינאזיען און סיריען גופא ווידער פאראורזאכט געווארען דורך די אריער, וועלכע האבען אין אנהויב פון צווייטען יאהרטויזענד זיך גענומען באוועגען און געמאכט אנדערע פעלקער אויסצואוואנדערען. אין דער אנדערער העלפט פון יענעם יאהרטויזענד געפינען זיך דעריבער ארישע געטער און הערשער אין קליינאזיען. דאס זעלביגע קאן אויך געזאגט ווערען וועגען סיריען. אויך דא לאזען זיך זיכער אויפווייזען אין יענער צייט די ארישע עלעמענטען דורך די פיעל ארישע הערשער־נעמען אין די אמארנא־בריף.

מיר מוזען לויט דעם אננעמען, אז אין צווייטען יאהרטויזענד האבען אין סיריען זיך אריינגעגאסען פון צוויי זייטען נייע באפעלקערונגען: חתי׳שע, קליינאזיאטישע און ארישע. פון די חתים דארפען מיר אננעמען, אז זיי האבען זיך באזעצט אויך אין פאלעסטינא.

אין באבילאניען גופא איז, פילייכט אין צוזאמענהאנג מיט דער וואנדערונג פון די חתים, די קאסיטישע דינאסטיע געווארען די יורש׳טע פון די אמורים. צוליב דעם וואס די חתים האבען זיך אלץ ווייטער געשטופט, זיינען די קאסיטען געווארען שטארק נוצליך פאר די הערשער פון בבל אין מיט דער צייט האבען זיי אין גאנצען פארנומען זייער ארט. דאך האט זייער מאכט ניט דערגרייכט ביז סיריען.

בערך אין דערזעלביגער צייט בשעת די מיטאני טרעטען אויף אין צפון און די קאסיטען אין דרום, טרעטען אויך אויף די אסיריער (אשורים) אין אשור. אנגעהויבען זיך צו באוועגען האבען זיי שוין ארום 2000, דאמאלסט נאך

אלס וואסאלען פון בבל. זיי שטויסען אלץ מעהר אפּ אויף צוריק די חתי'טישע מיטאני, וועלכע זיינען פריהער געווען די הערשער אין דער דאזיגער געגענד. נעבען זיי שטופען זיך די חתים אין 18. יאהרהונדערט פון דאס ניי. נאך די חתים קומען אין 16. און 15. יאהרהונדערט די מיטאני. זיי זיינען קרובים צו די חתים, האבען אבער מלכים פון ארישען יחוס. ערשט ארום דאס יאהר 1600 צעוואקסט זיך ווידער אשור'ס מאכט. איינער פון זייערע הערשער האט, ווי עס ווייזט אויס, דאמאלסט עראבערט גאנץ מעסאפּאָטאמיען. די דאזיגע הערשאפט האט אבער לאנג קיין קיום ניט געהאט. שפּעטסטענס אין 15. יאהרהונדערט איז יענע גרויסע אשורישע מלוכה געפאלען פאר איהרע מעכטיגע געגנער: די מיטאני אין צפון פון מעסאפּאטאמיען און די חתים אין קליינאזיען. אז אט די אלע געשעהענישען, באט'ש זיי שפּילען זיך אפּ ווייט אין צפון און אין מזרח, האבען געמוזט האבען עפּעס א השפעה אויך אויף סיריען און פאלעסטינא; דאס זעהען מיר באַשיינפּערליך פון די אמארנא טאוולען.

די היקסאס און די עגיפּטישע ממשלה אין סיריען.

מיט דעם סוף פון דער צוועלפטער דינאסטיע און מיט דעם אויפטרעטען פון דער דרייצעהנטער הויבט זיך אן אין עגיפּטען די צעפאלונג פון דער מיטעלסטער מלוכה, און וועגען אן עגיפּטישען איינפלוס אויף פאלעסטינא קאן שוין גאר קיין רייד ניט זיין. איין אוזורפּאטאר נאך דעם אנדערען פארכאפּט דעם טראן, און דאס לאנד איז א שפּילבאל אין זייערע הענט. אט אזוי ווערט אלץ צוגעגרייט פאר פרעמדע עראבערער צו פארנעמען דאס לאנד, און עס ווייזט אויס, אז די לעצטע הערשער פון דער דרייצעהנטער דינאסטיע זיינען שוין געווען א מין וואסאלען אונטער די פרעמדע הערשער.

ווי מאגער עס זיינען ניט די ידיעות, וועלכע מיר האבען וועגען די פרעמדע וואס זיינען אריינגעדרונגען אין עגיפּטען, לאזט זיך אבער פארט זאגען אויף געוויס, אז מיר האבען דא צו טאן מיט א פעלקער-כוואליע, וועלכע האט זיך אריינגעגאסען פון אזיען אין עגיפּטען, עהנליך צו דער פעלקער-כוואליע, וועלכע האט באלד נאך מאחמעד'ס טויט פארפלייצט גאנץ פאדעראזיען. פון ווענעט אט די כוואליע איז געקומען, קאנען מיר ניט זיכער באשטימען. עס איז אבער זעהר ווארשיינליך, אז די פארשטעלונג פון זיי עגיפּטישע טעקסטען ווי אויך פון יוסף פלאוויוס, אז די פרעמדע זיינען

כּלומרש'ט געקומען פון פּאַלעסטינא אָדער סיריען איז ניט אין גאַנצען אמת. די דאָזיגע פאַרשטעלונג גיט קענטיג אַן ניט דעם ערשטען אויסגאַנג פון דער באַוועגונג, נאָר דעם לעצטען עטאַפּ איהרען, וועלכער האָט זיך בלי ספק געצויגען איבער פּאַלעסטינא און האָט פון דאָנעט, ווי אויך פון די שכנות'ע געגענדען, מיטגעפיהרט מיט זיך א מאַסע סעמיטישע עלעמענטען. לויט אַלץ וואָס מיר האָבען אויבען פאַנאַנדערגעלעגט דאַרף מען גיכער אָננעמען, אַז די התים, וועלכע האָבען זיך אין 18. יאָהרהונדערט אריינגעריסען אין באַבי־לאָניען, און די קליינאַזיאַטישע פעלקער און די פעלקער פון צפון, וועלכע האָבען ארום דערזעלביגער צייט גענומען וואַנדערען, — אַז זיי זיינען עס געווען די אמת'ע איניציאַטאָרס פון דער באַוועגונג, וועלכע האָט פון צפון און מזרח זיך אויסגעשפּרייט אויך איבער סיריען און פּאַלעסטינא און אַזוי געהענדיג פון דאָנעט, פאַרנומען עגיפּטען און דאָרטען זיך געענדיגט.

יוסף פלאַוויוס רופט אָן די דאָזיגע פרעמדע ה י ק ס אָ ס, און ער טייטשט אויס דאָס וואָרט אַלס פּ אָ ס ט ו ך ־ מ ל כ י ם, זיך באַציהענ־דיג אויף דער עגיפּטישער פאָלקס־שפּראַך. די עגיפּטישע טעקסטען באַציי־כענען זיי אַלס „אמו“, דאָס הייסט: אַלס סירישע סעמיטען. עס געפינען זיך טאַקע אויך צווישען זייערע מלכים אַזוינע מיט קענטיגע סעמיטישע נעמען. עס פעהלען אָבער אויך ניט קיין פרעמדע, ניט סעמיטישע נעמען.

מאַנעטהאָ*) און יוסף פלאַוויוס זיינען מורא'דיג מגזם ווען זיי גיבען אָן א האַלבען אָדער כמעט א גאַנצען יאָהרטויזענד אַלס די צייט וואָס די ממשלה פון די היקסאָס האָט געדויערט. פאַקטיש האָט די הערשאַפט פון די היק־סאָס אין עגיפּטען ניט געדויערט מעהר ווי א יאָהרהונדערט, בערך פון 1700 ביז 1580. מ'דאַרף אָבער האַלטען דערביי אין זינען, אַז ניט בלויז האָ־בען די לעצטע מלכים פון דער דרייצעהנטער דינאַסטיע שוין געהאַט פאַר־נומען די שטעלונג פון וואַסאַלען ביי די פרעמדע, נאָר אַז אייך שפּעטער האָבען הייםישע פירשטען אין דרום פון לאַנד זיך נאָך געהאַלטען אַלס טריבוטצאָהלער צו די היקסאָס.

ווי נאָר אָט די נייע זיגער האָבען פאַרכאַפּט אין זייערע הענט די ממשלה איבער פּרעה'ס לאַנד האָבען זיי שוין מעהר זיך ניט באַגנוגענט מיט דער הערשאַפט אויף דעם טאַל פון נילוס. זיי האָבען באַטראַכט סיריען

---

*) מאַנעטהאָ איז געווען אַן עגיפּטישער פּריסטער און היסטאָריקער, וועל־כער האָט אין דריטען יאָהרהונדערט פאַר דער קריסטליכער צייט געשריבען אין גריכיש אַן עגיפּטישע געשיכטע. ת. ש.

און פאלעסטינא אלס זייער אייגנטום און האבען געהויבען זייער צעפטער ווייטער ארוים אויך איבער מעסאפאטאמיען און באבילאניען. ווי קורץ ס׳איז ניט געווען די עקסיסטענץ פון זייער מלוכה און כאטש איהרע שפורען זיינען שפעטער לגמרי אפגעווישט געווארען, איז אבער פארט קיין ספק ניט, אז מיר האבען דא צו טאן מיט א פראבע צו גרינדען א וועלט־מלוכה, א פראבע, וואס האט אויף א ווײלע זיך איינגעגעבען. שוין דער פאקט אליין, וואס די היקסאס האבען געמאכט פאר זייער הויפטשטאדט אוואריס אין מזרח פון דער דעלטא, האט א שייכות צו דעם, וואס פון דארטען האבען זיי געקאנט לייכטער באהערשען די אזיאטישע טיילען פון זייער מלוכה איידער פון טעבען. מיר האבען אבער אויך דירעקטע ראיות פאר דער אויסשפרייטונג פון זייער הערשאפט. פון דעם היקסאס־קעניג אפאפים געפינט זיך נאך היינט א מזבח אין קאאירא, וועלכען ער האט געלאזט אויפשטעלען פאר זיין פאטער סוטעך, „דעם האר פון אוואריס, וואס האט אלע לענדער געלעגט אונטער זיינע פים.“ פון אן אנדער היקסאס־קעניג, חיאן, האט מען אויסגעגראבען קמיעות אין ג ז ר אין פאלעסטינא. מ׳האט אפילו געפונען א דעקעל פון אן אלאבאסטענער כלי מיט׳ן זעלביגען נאמען אין א פאלאץ אין קרעטא, און אין באגדאד האט מען אנטדעקט א קליין לייבעל פון גראניט — וואס געפינט זיך איצט אין לאנדאן — מיט זיין נאמען. אלס צוגאב האבען מיר נאך אין חומש במדבר א באמערקונג, וועלכע שטאמט קענטיג פון אן אלטען דאקומענט, אז „חברון איז געבויט געווארען זיבען יאהר פאר צען מצרים“ (י״ג 22). צען־טאנים איז געלעגען אין מזרח פון דער דעלטא, ארום 20 קילאמעטער פון דעם קאראוואנען־וועג וואס האט געפיהרט קיין סיריען. דערביי איז אויך געלעגען אוואריס. טאנים־צען איז לויט דעם געווען ענג פארבונדען מיט דער הויפטשטאדט פון די היקסאס און האט געשפילט א גרויסע ראלע אין יענער צייט. אויב די גרינדונג פון דער הויפטשטאדט פון דרום־פאלעסטינא האט לויט אט דער באמערקונג אין חומש א נאהנטע שייכות צו דער גרינדונג פון איינער פון די וויכטיגסטע שטעדט פון די היקסאס, איז דאס געוויס א ריכטיגע ערינערונג אן דעם, אז חברון איז געווען דער וויכטיגסטער פונקט פון דער הערשאפט פון די היקסאס אינ׳ם בערגלאנד פון פאלעסטינא.

פונקט ווי די פרעמדע הערשער האבען זיך געהאלטען ביי זייער יחוס און האבען פראנק און פריי געבאלעבאטעוועט אין עגיפטען, אזוי זיינען זיי אויך געגאנגען מיט זייער אייגענעם דרך אין רעליגיעזע ענינים. זיי האבען זיך אנטזאגט פון די געטער פון לאנד און האבען מיטגעבראכט זייער אייגע־

נעם גאָט. „קעניג אַפּאָפּי" — הייסט עס אין אַ פּאַפּירוס — „האָט ניט געדינט קיין גאָט פון׳ם לאַנד חוץ סוטעך׳ן און ער האָט איהם אויסגעבויט אַ פּראַכטיגען טעמפּעל און האָט אַלע טאָג צו איהם געאָפּפערט." סוטעך איז געווען ביי די עגיפּטער דער גאָט פון מדבר און פון אויסלאַנד, און ער ווערט שפּעטער אידענטיפיצירט מיט׳ן כנעני׳שען „בעל". וואָס פאַר נאָמען סוטעך זאָל ניט האָבען געטראָגען ביי די היקסאָס, איז ער אָבער אויף יעדען פאַל געווען איינער פון די סעמיטישע „בעלים".

די פאַרטרייבונג פון די פרעמדע הערשער איז פאָרגעקומען ביים אָנהויב פון 16. יאָהרהונדערט. עס קומט צו לאַנגע מלחמות צווישען די פירשטען פון טעבען און די פרעמדע הערשער, וועלכע זיצען אין דער דעלטא. אַלס דער אמת׳ער באַפרייער ווערט אָנגעזעהן אַאָמעס דער ערשטער, דער ערשטער קעניג פון דער 18. דינאַסטיע. אַוואַריס איז דאַן אַ לאַנגע צייט באַלאַגערט געוואָרען, און עס גיט זיך צום סוף איין די עגיפּטער צו עראָבערען די הויפּט־שטאָדט און ארויסצוטרייבען די פיינד פון׳ם לאַנד. די עגיפּטער יאָגען זיי נאָך ביז אין דרום־פּאַלעסטינאַ, אַזש ביז פעניקיען און דרום־סיריען; און עס ווייזט אויס, אַז עס איז נאָך געקומען צו לאַנגע און ביטערע מלחמות אויך אויף יענער זייט פון עגיפּטישען גרעניץ.

די נצחונות פון אַאָמעס האָבען נאַטירליך געהאַט אַ שטאַרקע ווירקונג אויף עגיפּטען און איהר קאָנסטיטוציע. עגיפּטען ווערט איצט אַן אַבסאָלוטע מיליטערישע מלוכה און גלייכצייטיג אויך אַ מלוכה פון עראָבערער. פאַרטרייבענדיג די היקסאָס האָבען די עגיפּטישע ארמייען אויספּרובירט זייערע כוחות אויף די באַפעסטיגטע סירישע שטעדט, אָבער זיי האָבען אויך פאַרזוכט דעם טעם פון רייכער מלחמה־רויב. קיין חידוש ניט, וואָס די עגיפּטישע פּאָליטיק ווערט איצטער ווידער וועלט־פּאָליטיק און די פּרעה׳ס האַלטען ווידער איצט שטענדיג זייער אויג אויף סיריען.

דעם אנהויב האָט שוין געמאַכט אַאָמעס׳עס נאָכפאָלגער אַמענהאָטעפּ דער ערשטער (ארום 1550). עס זעהט אויס, אַז ער האָט אָנגעשפּאַרט ווייט אין צפון. עס קאָן זיין ביז צום פרת. זיין נאָכפאָלגער טהוטמאָס דער ערשטער, האָט ארום 1530 אונטערנומען אַן עקספּעדיציע קיין סיריען, אויף וועלכער ער איז אריינגעדרונגען ביז אין נאַהאַרינאַ (נהרים), אין דער געגענד פון צפון־סיריען, וואו דער פרת גיט זיך אַ בויג נאָהנט צו סיריען צו. ער ריהמט זיך, אַז ער האָט דאָרטען געמאַכט אַ בלוטיגע שחיטה צווישען זיינע פיינד. ער שטעלט אויף אין יענער געגענד אַ גרעניץ־שטיין. וועלכער

שטעלט פאר דעם צייכען פון זיין אויבערהערשאפט איבער די געגענדען אין דרום־ און מערב־זייט פון׳ם שטיין. פאלעסטינא און סיריען מוזען פון איצט אן צאהלען טריבוט צו עגיפטען.

ס׳איז געוועזען די צייט, ווען אין יענע געגענדען האבען זיך ארומגע־טומעלט אלערליי צוגעוואנדערטע עלעמענטען, וועלכע זיינען געוועזען קרובים מיט די היקסאס. צוליב אט די עלעמענטען איז די אלט־באבילאנישע מלוכה אלץ שוואכער געווארען. אט דא האבען מיר אויך איינעם פון די פונקטען, ביי וועלכען מיר קאנען זיך פארשטעלען, אז די שבטים פון די ע ב ר י ם זיינען אריינגעדרונגען אין לאנד אהן שוועריגקייטען. אין אזא לאגע האט עגיפטען געהאט א טאפעלטע אורזאך זיך אריינצומישען. די קרובים פון די היקסאס אדער בכלל די פעלקער און מלוכות, וואס זיינען געשטאנען מיט זיי אין עפעס א פארבינדונג, זיינען שטענדיג געוועזען א גע־פאהר פאר עגיפטען ווי לאנג מ׳האט זיי ניט געהאלטען אונטערטעניג. דערצו האט די אפשוואכונג פון דער באבילאנישער מאכט געצווינגען די פרעה׳ס צו פארכאפען די רייכע הפקר׳ע ירושה וואס איז געבליבען אין סיריען און ביים פרת.

אויך טהוטמאס דער צווייטער האט, ווי עס ווייזט אויס, ארום דעם יאהר 1490 אונטערנומען א מיליטערישע עקספעדיציע, וואהרשיינליך כדי פון דאס ניי צו צווינגען דאס לאנד איהם דעם טריבוט צו צאהלען. דאך אבער האט זיך דאס איהם געמוזט איינגעבען נאר צום טייל און ניט אויף לאנג. ווא־רים די באריכטען פון טהוטמאס דעם דריטען ווייזען אונז דייטליך, ווי שטארק מ׳האט זיך געשטעלט אנטקעגען דער עגיפטישער ממשלה. די מלכים פון פאלעסטינא און סיריען האבען זיך פאראייניגט צו קעמפען נעגען דעם עגיפטישען יאך. בראש שטעהט דער מלך פון קדש ביים טייך אראנטעס. צעהן יאהר לאנג האט טהוטמאס דער דריטער געפיהרט מלחמות ביז עס גיט זיך איהם איין איינצונעמען די באפעסטיגטע הויפטשטאדט און די געגענד וואס ווערט פון איהר באהערשט. אבער נאך איינמאל רעוואלטירט קדש, אהן א ספק אונטערשטיצט פון אסך וואסאלען, און ערשט כמעט נאך א צוואנציג־יעהריגען קאמף האט טהוטמאס סוף כל סוף די שטאדט און דאס לאנד ענדגילטיג אונטערווארפען. אין סך־הכל האט טהוטמאס געמאכט 17 פעלד־צוגען קיין סיריען און ערשט אויף דעם זיבעצעהנטען פעלד־צוג האט זיך איהם איינגעגעבען צו ברעכען דעם לעצטען ווידערשטאנד פון זיינע אזיאטישע פראווינצען.

ערשט מיט טהוטמאס׳עס לעצטען נצחון איבער קדש האט די ממשלה

פון די היקסאס דערגרייכט איהר אמת'ען סוף, ווארים די מאכט פון יִדש איז בלי ספק געווען באגרינדעט אויף דעם, וואס זי האט פארשטאנען אָנצונעמען די ראלע פון א פיהרערין צווישען די פאלעסטינישע און סירישע שטעדט, און דער הארטער ווידערשטאנד וואס אט די שטעדט האבען כסדר אלץ פון דאס ניי ארויסגעוויזען געגען עגיפטען. ט בעצם געשטאמט דערפון וואס די רעשטען פון די היקסאס, וועלכע זיינען ארויסגעטריבען געווארען פון עגיפטען, האבען געפונען א שטיצפונקט אין סיריען און האבען דארטען כסדר אלץ געקאנט העצען צו א ווידערשטאנד. דערפאר האט אויך די שפעטערע טראדיציע געפייערט טהוטמאס דעם דריטען אלס דעם אמת'ען און ענדגילטיגען באפרייער פון עגיפטען פון דער פרעמד'הערשאפט. נאך אין דורות ארום איז דער נאמען פון דעם גלענצענדען העלד פון עגיפטען און דעם ערשטען גרינדער פון אן אמת'ער וועלט־מלוכה געווען דער שרעק פון אלע סירישע שבטים, און סירישע וואסאלען, פארלאזען פון עגיפטען, באשווערען ביי זיין גרויסען נאמען די שפעטערע פרעה'ס, אז זיי זאלען זיי העלפען.

טהוטמאס האט ערֺאבערט נאהארינא, איז צוגעקומען אזוי ווייט ווי ביז אלעפא און ביז כרכמיש ביים פרת און איז אפילו אריבערגעגאנגען דעם פרת, „דאס וואסער פון נאהארינא". דערמיט איז ער אריינגעדרונגען אין דער טעריטאריע פונ'ם קעניג פון מיטאני. ער מאכט דארטען א גרויס געיעג אויף עלעפאנטען, וואו ער שטעלט זיין לעבען אין סכנה און כאפט 120 עלעפאנטען. די מלכים פון נאהארינא אונטערווארפען זיך אונטער איהם בבל גופא און די חתים שיקען איהם מתנות, און אפילו דער אינזעל ציפערן און דער גאנצער מזרח פון מיטעללענדישען ים בייגען זיך פאר דער עגיפטישער הערשאפט.

עגיפטען איז פון איצטער געווארען די שטאלצע וועלט־באהערשערין. ניט בבל, ניט די מלוכות פון צפון האבען מעהר ניט געזאגט קיין דעה אין פאליטישע ענינים. אלע באפעסטיגטע שטעדט אין סיריען און פאלעסטינא זיינען געווען באזעצט מיט עגיפטישע גארניזאנען: דיפלאמאטישע און מיליטערישע פארטרעטער פון פרעה'ן האבען געבאלעבאטעוועט איבער'ן לאנד, וואס איז אגב געבליבען אונטער דער הערשאפט פון זיינע היימישע מלכים, אויב עס האט געצאהלט מיט'ן גוטען ווילען דעם טריבוט. מ'דארף ניט ברייגנען קיין ספעציעלע ראיות צו ווייזען, אז ניט בלויז האבען אומגעצעהלטע רייכטימער פון דער גאנצער וועלט זיך אויף אזא'ן אופן אריינגעגאסען אין טעבען און אין די האנדעלס־פלעצער פון דער דעלטא.

נאָר אויך אומגעקעהרט, אַז אַסך עגיפּטישע פּראָדוקטען זיינען געקומען אין סיריען און אַז א שטאַרקע כוואַליע פון עגיפּטישען לעבען און דענקען האָט פאַרפלייצט דאָס לאַנד, פון זיין דרום־גרעניץ אַז ביז צום גרעניץ פון קליינ־אַזיען און ביז צום ברעג פון פרת.

ווען ניט ווען האָבען נאָך די נעכסטע נאָכפאָלגער פון טהוטמאָס דעם דריטען געמוזט אונטערדריקען אַן אויפשטאַנד. זיי באַהערשען אָבער אַלע מאָל די סיטואַציע. אַט אַזוי האָט אַמענהאָטעפּ דער צווייטער גלייך ביים אָנ־הויב פון זיין רעגירונג געהאַט צו טאָן מיט א שטאַרקער פאַראייניגונג פון די פירשטען פון נאַהאַרינא און מיטאַני און אויך פון לבנון. ער באַזיגט צו־ערשט די לעצטע ביי אַן אָרט פון די לבנון־געגענדען מיט א מערקווירדיגען נאָמען „שעמעש־עטעם", וואָס באַדייט פיליכט „שמשי־אדום", אדום איז מיין זון. דאַן צעשלאָגט ער די איבעריגע געגנער זיינע, און, עהנליך צו א רוימישען אימפּעראַטאָר, ציהט ער אַריין מיט טריאומף אין מעמפיס און טע־בען — איבער 500 סירישע פירשטען באַצירען זיין טריאומף־צוג: זיבען פון זיי אָפּפערט ער מיט זיין אייגענער האַנט צום גאָט אַמאָן און הענגט אַרויס עפענטליך זייערע טויטע קערפּערס, כדי אַנצואוואַרפען א שרעק. אויך טהוט־מאָס דער פיערטער, וועלכער האָט רעגירט פון 1420 ביז 1411 ציהט נאָך איין מאָל קיין נאַהאַרינא: דאַן אָבער גיט זיך איהם איין צוצובינדען דאָס לאַנד צו זיך מיט א דויערנדיגען באַנד. די טאָכטער פון דעם מיטאַני־קע־ניג אַרטאַטאַמאַ ווערט זיין פרוי און די מוטער פון אַמענהאָטעפּ דעם דריי־טען, און מיט באַבילאָניען קומט עס צו א מין אָפּמאַך. די לאַגע פון עגיפּ־טען איז דערמיט געוואָרען פאַרשטאַרקט און פאַרזיכערט אין אַלע זייטען. ס'איז אָבער דערין גופא געלעגען די סכנה פון אָפּשוואַכונג. און פיליכט דאַרף מען אויסטייטשען דעם אָפּמאַך און די הייראַט ניט מעהר ווי אַלס א צייכען, אַז עגיפּטען האָט געמוזט נעמען שטאַרק ערנסט דאָס שטופּען זיך פון די קריגס־פעהיגע חתים קיין סיריען.

3.

די אַמאַרנאַ־צייט.

ביים סוף פון'ם יאָהר 1887 האָט מען אַנטדעקט א גרעסערע צאָהל טאָוולען פון ליים אין דער געגענד פון דעם היינטיגען בעדואינער־שבט ע ל ־ א מ א ר נ א איז א בערגיל פון א חורבה (טעל, תל) אַרום 300 קי־

לאמעטער אין דרום־זייט פון קאאירא. זיי ווערען אנגערופען ע ל ־ א מ א ר ־ נ א ־ ט א ו ו ל ע ן אדער מעהר בקיצור א מ א ר נ א ־ ט א ו ו ל ע ן. אין סך־הכל באטרעפט זייער צאהל איבער 360; און ניט אלע האבען זיך דערהאלטען. דער ארט פון דער מציאה שטימט מיט רעם אינהאלט; ביידע וויזען, אז מ'האט דא אנטדעקט א קעניגליכען ארכיוו.

די טאוולען זיינען באשריבען אין דער באבילאנישער שריפט פון די פלעקלעך (כתב־היתדות) און א חוץ דריי זיינען זיי אלע אין דער באבילאניש־אשורישער שפראך. נאך זייער אינהאלט נאך זיינען זיי כמעט אהן אז אויס־נאם בריף, דער גרעסטער טייל פון זיי געשריבען צו פרעה'ן, א קלענערער טייל שטאמען פון פרעה'ן. די שרייבער פון די בריף צו פרעה'ן זיינען כמעט אלע פאדעראזיאטישע מלכים און פירשטען. אויסער די מלכים פון בבל, אשור, מיטאני, האטטי (חתים), נאך באזונדערס פרעה'ס וואסאלען פון סיריען און פאלעסטינא. דער פרעה פון די בריף איז אהן אן אויסנאם ענטוועדער אמענהאטעפ דער דריטער אדער דער פערטער. דערפון זעהט מען שוין די צייט. פאר דער געשיכטע פון פאלעסטינא און די ארומיגע לענדער האט די פאליטישע קארעספאנדענץ פון די אמארנא־טאוולען די העכסטע באדייטונג. עס האט זיך אונז דורך זיי געעפענט לגמרי א נייער, רייכער און פיעל־זייטיגער אריינקוק אין דער פאליטישער לאגע פון יענער צייט און אין איהרע קולטורעלע פארהעלטענישען. זעהר פיעל, וואס איז אונז פריהער געווען טונקעל, אדער פון וואס מיר האבען לחלוטין קיין שום ידיעה ניט געהאט, איז אונז פלוצלונג דורך די אמארנא־טאוולען געווארען ליכטיג און קלאר. ס'איז דעריבער ניט קיין גוזמא ווען מען באצייכענט די אנטדעקונג פון די דאזיגע טאוולען אלס א געשעהעניש פון אן עפאכע־מאכענדער באדייטונג פאר דער וויסענשאפט פון אלטען מזרח.

דאס וואס די בריף קומען אן צו פרעה'ן פון אלע זייטען: פון בבל, אשור, דעם לאנד פון די חתים, מיטאני, ציפערן, צפון־ און דרום־סיריען, מאכט קלאר די וועלט־שטעלונג וואס עגיפטען האט ביסלעכווייז באקומען. נאך מעהר, די שרייבער פון די בריף זוכען אלע עגיפטען'ס פריינדשאפט, און די סירישע וואסאלען בפרט חנפ'ענען פרעה'ן מיט אן אומזווירדיגער הכנעה און רופען זיך אן „דער שטויב פון דיינע פיס". „דער טראן וואס דו זיצסט אויף איהם". „דאס פוסביינקעלע פון ריינע פיס". אדער אפילו „דיין הונט" און דיין „פערד־קנעכט". אבער נאך דייטליכער ווי אט דעם פאקט ברייגען די בריף אויך ארויס דעם אנדערען פאקט, אז עגיפטען'ס מאכט איז שוין

געוועז אריבערגעגאנגען דעם העכסטען פּונקט איהרען און אז זי האָט שוין אנגעהויבען אויסערגעוועהנליך שנעל צו זינקען.

נאָך טהוטמאָס דעם פערטען באַשטייגט דעם טראָן זיין שוין דערמאָנ־טער זוהן אמענהאָטעפּ דער דריטער (1375-1411). תחילת געפינען מיר ניט קיין סימן פון אן אפּשוואַכונג פון פּרעה'ס מאַכט. אדרבה, אמענהאָטעפּ דער דריטער ווייזט ארויס מאכט אין יעדען פּרט. בריף מיט דערקלערונגען פון טרייקייט פון די הערשער פון בבל, מיטאני און די אנדערע לענדער לאָזען ניט קיין צווייפעל וועגען דעם; און זיין הערשאַפט אין אזיען האָט נאָך גע־האַט די מעלה געגען דער הערשאַפט פון זיינע פאָרגעגנער, וואָס ער האָט ניט אזוי ווי זיי נויטיג געהאַט זי כסדר צו פאַרטיידיגען מיט'ן שווערד אין האַנט. די פאַרבינדעטע און באַפריינדעטע הערשער פון בבל, אשור, מיטאני א. אז. וו., „די ברידער", ווי זיי רופען זיך אן, ווערען נאָך דערין אריבער־געשטיגען פון די וואַסאַלען פון סיריען און פּאַלעסטינא. קיינער דענקט דאָ ניט מעהר זיך צו שטעלען אַפען געגען פּרעה'ן. יעדערער פון די מלכים זוכט אריבערצושטייגען דעם אנדערען אין פאַרזיכערען זיין טרייקייט און הכנעה, פּרעה האָט אויך אומעטום זיין פאַרטרעטער. עס ווייזט אויס, אז אין יעדער גרעסערער שטאָדט איז געזעסען איינער. די קליינע פירשטען פון סיריען אנערקענען אין זיי מיט'ן גוטען ווילען פּרעה'ס אויבער־ממשלה. די דאָזיגע פאַרטרעטער פּרעה'ס האבען ביי דער האַנט גארניזאָנען, כדי צו דערמאָנען א וואַסאַל מיט א שוואַכען זכרון וואָס ער האָט צו טאָן. וואַהרשיינליך מוזען די וואַסאַלען גופא זיי אויסהאַלטען. און עס ווייזט אויס, אז פּרעה'ס גובער־נאַטאָרען האבען מיט דער הילף פון די גארניזאָנען איינגעפיהרט א שטרענ־גען רעזשים אין לאַנד, אזוי אז אנשטאַט דער פריהעריגער אנאַרכיע און דעם פויסט־רעכט האָט איצט געהערשט רוה און אָרדנונג.

פּאַקטיש דאַרף, דוכט זיך, פּרעה זיך מעהר ניט קימערען מכוח די ענינים אין אזיען. ער קאָן דערפאַר אָנווענדען דעם רייכטום, וואָס האָט אהן א מאָס אריינגעשטראָמט אין עגיפּטען פון אַלע פּראָווינצען, פאַר די אויפגאַבען און די קונסטען פון פרידען. עס אנטשטעהען איצט אומעטום פּרעכטיגע טעמפּלען און גראַנדיעזע בנינים. א לוקסוס, פון וועלכען מ'האָט פריהער ניט געוואוסט, פאַרשענערט און באַרייכערט איצט דאָס לעבען. א שענער סטיל אין בויען ווייזט דעם פיינעם געשמאַק פון דער צייט, און אין טעבען ווערען איצט געפייערט אמת'ע טריאומפען פון דער בוי־קונסט אינ'ם גרעסטען סטיל און אין דער שענסטער פּראַכט.

אָבער די רוה אין אזיען איז געווען נאָר א שיין וואָס נאַרט דאָס אויג,

וואס לענגער פרעה בלייבט פון ווייטען, אלץ זיכערער ביי זיך ווערען די הערשער און וואסאלען אין דרויסען. ביים סוף פון זיין רעגירונג ווייזען זיך שוין ערנסטע סימנים פון א צערודערונג. די חתים רייסען זיך אריין אין דער געגענד פון מיטאני, און זיי דרינגען אריין ביז אין דעם עגיפטישען וואסאַלען־לאנד ביים צפון פון אַראַנטעס. איינצעלנע פון די סירישע וואסאלען ביז אראפ אין דער געגענד פון דמשק נוצען אויס די אומזיכערקייט פון דער לאגע און שפרייטען אויס זייער גרעניץ אויף פרעה׳ס חשבון. נאך פארפלאַנטערטער ווערט די לאגע דורך דעם, וואס סעמיטישע נאַמאדען־שבטים, די ה א ב י ר י, רייסען זיך איצט אריין פון מדבר אין סיריען און אין פאַלעסטינא. נאר א שנעלע ארייננמישונג פון פרעה׳ן גופא מיט א גרויסער מיליטערישער מאַכט וואלט איצט געקאנט באפעסטיגען די עגיפטישע אויבער־ממשלה. אנשטאַט דעם אבער איז דער אלט־געוואָרענער, פון מלחמות לאנג שוין אפגעוועהנטער אמענהאטעפ דער דריטער, געבליבען אין דערהיים. זיינע חילות האבען געקאַנט צוריקהאַלטען אויף א ווײַלע די אומרוהיגע עלעמענטען און אויך באַשטראפען פאר א מאמענט אומגעטרייע וואסאלען. זיי האבען אבער ניט געהאַט דעם כוח אויפצוהאַלטען אויף לאנג די חתים. וועלכע האבען זיך געשפּארט מיט א מאכט צו דרום צו. און אז דער פרעה איז געשטארבען ארום 1375 נאך א 36 יעהריגער רעגירונג, האט עגיפטען׳ס מאַכט אין אזיען שוין געהאט באקומען א שטארקען קלאפּ.

וואלט איצט באשטיגען דעם טראָן פון די פרעה׳ס א מאן, אין וועמען דער גייסט פון דעם גרויסען טהוטמאס דעם דריטען וואלט נאך אמאל לעבעדיג געווארען, וואלט געווען נאר וואס די רעכטע צייט צו ראטעווען עגיפטען׳ס שטעלונג אין אזיען, וואס איז אזוי שטארק צעטרייסעלט געוואָרען. אנשטאט דעם איז עס געווען דער מזל פון עגיפטען צו זעהן ווי א יונגער פאנטאַזיאר באשטייגט דעם טראָן, איינער וואס איז פון קיין זאך ניט געווען אזוי ווייט ווי פון פארשטעהן פראקטישע מלוכה־פיהרונג און פאליטישע נויטווענדיגקייטען. צוליב רעליגיעזע שטרעבונגען, וועלכע מאכען די גרעסטע עהרע זיין לייכטענדען גייסט, האט אמענהאטעפ דער פערטער — ער האט רעגירט ביז 1358 — פארזאמט דעם אנטשיידענדען מאמענט פאר עגיפטען׳ס צוקונפט אין אזיען. יענע גייסטיגע זייט פון זיין פערזענליכקייט וועט אונז נאך שפעטער באשעפטיגען: דאַ אינטערעסירט אונז נאַר זיין שטעלונג צו די פאליטישע ענינים. ביים אנהויב פון זיין רעגירונג האבען, ווי דער שטייגער איז, ניט אויסגעפעהלט קיין פארזיכערונגען וועגען נעמען אן אנטייל אינ׳ם שמערץ איבער דעם פאטער׳ס טויט און קיין אויסדרוקען פון פריינד־

שאפט און איבערגעבענקייט צו דעם נייעם פרעה. מ׳האט דאך ניט געקאנט ווויסען ווי ער וועט זיך אנטוויקלען. אבער גענוג גיך האט מען זיך איין אזיען באַרוהיגט וועגען דעם; און די שכנים און וואסאלען האבען מעהר ניט געהאט קיין מניעה פארטצוזעצען קרעפטיג און אהן מורא דאס שפיל וואס האט זיך שוין אנגעהויבען אונטער׳ן פאטער. אויף אט דעם אופן האט עס געקאנט קומען דערצו, אז באלד נאך דעם אריבערגאנג פון 15. צום 14. יאהרהונדערט, אויף יעדען פאל אבער זינט ארום 1370, שטעהען סיריען און פאלעסטינא כמעט נאר לויט דעם נאמען אונטער עגיפטישער הערשאפט. אין צפון שפרייטען זיך אוים די חתים כמעט ביז צו די גרעניצען פון כנען גופא, און אין דרום, וואס ווערט אנגערופען כנען אין אן ענגערען זין, האלט די עגיפטישע אויבער־ממשלה אין גאנצען ביים צעפאלען, אז מ׳קאן זי שוין באמת גאר ניט נעמען מעהר ערנסט.

בכלל גיבען אונז די אמארנא־בריף א רעכט טרויעריג בילד פון דער אלגעמיינער לאגע אין סיריען און בפרט אין פאלעסטינא: אפיציעל הערשט דארטען עגיפטען, אבער קיינער נעמט איהר הערשאפט ניט ערנסט. דער גרויסער האר ביים נילוס איז נאך אלץ צו מעכטיג, אז מ׳זאל וואגען אפען אראפצוואורפען זיין יאך; דערפון שטאמט אומעטום אין די ווערטער פון די וואסאלען די טיפסטע איבערגעבענקייט, פון וועלכער עס הערט זיך הכנעה. אבער וויסענדיג, אז דער פרעה איז ווייט און ער האט צו טאן מיט גאנץ אנדערע און נויטיגערע זאכען ווי זיך צו קימערען ערנסט וועגען די עניניב אין צפון־זייט פון סיני, טוט יעדערער הינטער זיין רוקען וואס ער וויל. עס פעהלען דא ניט קיין געהיימע צוזאמענרעדענישען פון די וואסאלען מיט פרעה׳ס פיינד: דערביי שוויבעלט עס און גריבעלט מיט קנאה־שנאה און מחלוקת פון די קליינע פירשטען צווישען זיך גופא, און איינער קלאגט זיך ביים גרויסען האר אויף דעם אנדערען.

גענויער באטראכט, זיינען עס דריי עלעמענטען, וואס ביי דער נאכלעסיגקייט פון אמענהאטעפ דעם דריטען און באזונדערס פון אמענהאטעפ דעם פערטען, ברענגען זיי אין געפאהר די עגיפטישע הערשאפט: די שכנות׳ע מלוכות אין צפון און צפון־מזרח, די קליינע הארען אינ׳ם אייגענעם לאנד און די בעדואינער, וועלכע רייסען זיך אריין פון דרויסען.

פון די שכנים זיינען די ערגסטע די שוין אסך מאל דערמאנטע חתים. אזוי גיך ווי די שטארקע האנט פון עגיפטען האט זיך ניט געלאזט מעהר פיהלען, האבען פון דאס ניי זיך אנגעהויבען שטארק צו ריהרען אט די שכנים פון צפון, וועלכע האבען שוין אהן דעם זיך שטענדיג געשפארט צו דרום־

סיריען און פאלעסטינא און וועלכע זיינען אין איינצעלנע עלעמענטען שוין געווען דארטען באזעצט. אויף וואס פאר אן אופן זיי רוקען זיך אלץ ווייטער אין סיריען און פעניקיען, ווייזען די קלאגען פון די דארטיגע פירשטען. דער קעניג ריב־אדי פון געבאל (גבל, ביבלאס) אין פעניקיען קלאגט זיך, אז די חתים האבען שוין פארורסט די געגענד ארום זיין שטאדט. פונקט אזוי באריכטעט אבי־מילקי (אבי־מלכי) פון צור וועגען זיי אין אזא פארם, אז מ׳קען זעהן, אז זיי שטעהען שוין נאהנט צו צור. אז זיי זיינען פיינדליך צו מיטאני און זיי דריקען שטארק צפון־סיריען, איז זעלבסטפארשטענדליך.

אבער אויך די באבילאניער און די מיטאני זיינען אונטער אזעלכע אומשטענדען רעכט אומבאקוועמע שכנים, וועלכע קענען יעדען אויגענבליק אויסנוצען די געלעגענהייט אנצוטאן עגיפטען צרות. אשור, ווי עס ווייזט אויס, שטעהט נאך, פארמעל אויף יעדען פאל, אונטער באבילאנישער אויבער־הערשאפט, און איז נאך דערווייל נים קיין געפעהרליכער קאנקורענט פון דער אימפעריע פון די פרעה׳ס. די קאסיטישע פירשטען אבער פון באבילאניען, כאטש פון פרעה׳ן רעכט ברוטאל באהאנדעלט, אויך די מיט מעהר איינזעהעניש באהאנדעלטע מלכים פון מיטאני, פאראורזאכען שוין קלאגען און זארג. אט אזוי באקלאגט זיך ריב־אדי, אז זיין געגענד האט געמאכט שותפות מיט זיי, און מ׳קאן נים וויסען, וואס עס וועט נאך ארויסקומען דערפון פאר עגיפטען. מען איז גענייגט צו דער השערה, אז אויב זיי האבען בכלל זיך דאך געהאלטען ווי עס איז רוהיג, איז עס געווען נים אזוי צוליב דעם יראת הכבוד פאר פרעה׳ס מאכט, ווי גיכער צוליב דעם ריוח וואס זיי האבען נעקראגען פון דעם האנדעל מיט עגיפטען.

באזונדערס באלעהרענד איז דאס בילד וואס מיר באקומען פון פרעה׳ס וואסאלען אין סיריען און פאלעסטינא גופא. דא ווערען דערמאנט די קליינע מלכים און פירשטען פון צור, צידון, ביירוט, ביבלאס, עכו, סימירא, ירושלים, גזר, חצור און אנדערע שטעדט און געגענדען. ביי זיי שטעהט אויף דער טאגעס־ארדנונג די מלחמה פון אלעמען געגען אלעמען צוזאמען מיט אלערליי קאנספיראציעס און צונויפרעדענישען געגען דעם גרויסען האר אין עגיפטען.

א גרויסער טייל פון די אמארנא־בריף פילען אוים אט די קלאגען און טענות און פארשטעלטע תירוצים. א באזונדערס פארדעכטיגע ראלע האבען געשפילט די גובערנאטארען פונ׳ם אמורו־לאנד אבדי־אשירטא און זיין זוהן אזירו. דאס לאנד פון אמורי באצייכענט אין אונזער צייט די געגענד איז צפון־זייט פון ביירוט, בכן באזונדערס דעם לבנון און אנטי־לבנון. עס

גרעניצט זיך אין דרום־זייט מיט ק י נ א ה נ א (כנען), וועלכע ווערט שטרענג אפגעשיידט פון אמורו. די שטעדט פון אמורו־לאנד זיינען צומור, גובלא־ביבלאס, ביירוט און אנדערע. די פארהעלטענישען אין דער דאזיגער געגענד זיינען ניט רעכט קלאר פאר אונז. נאטירליך איז אמורו געווען, ווי גאנץ סיריען פאר דער אמארנא־צייט, אן עגיפטיש וואסאלען־לאנד. דאס שטופען זיך פון חתים ווייטער קיין דרום איז געווען די ערשטע אור־זאך פאר ערנסטע פלאנטערס. אבדי־אשירטא איז קענטיג פרעה׳ס רעגענט אינ׳ם אמורו־לאנד און אז די חתים האבען אנגעהויבען זיך ווייטער צו רו־קען, האט ער זיך אין אנהויב געהאלטען טריי ביי זיין אמט. אזוי אבער ווי ער איז ניט גענוג אונטערשטיצט געווארען פון פרעה׳ן ווערט ער אליין אומגעטריי. ער ווערט דער אנפיהרער פון די פיינדליכע סא־גאז און מאכט דאס גאנצע לאנד פון אמורו זיך אפצוקעהרען פון פרעה׳ן. פון פרעה׳ס א פאר־טרויטען מאן איז ער געווארען א העלפער און נאכמאכער פון די חתים. נאך זיין טויט ירש׳עט איהם זיין זוהן אזירו. אזוי ווי פרעה האט זיך ניט אריינגעמישט, האט ער אויך נאכגעפאלגט דעם ביישפיל פון די חתים, און, קענטיג, נאך מיט מעהר הצלחה. מיט פשוט׳ער געוואלד ערובערט ער גע־גענדען, וועלכע שטעהען אונטער אנדערע גובערנאטארען אדער פירשטען. ער בארויבט פרעה׳ס קאראוואנען, באלאגערט און דריקט שטעדט ווי סימירא און טוניפ, און ווי שטארק זיי זאלען זיך ניט קלאגען ביי פרעה׳ן, ווייסט ער אלצדינג צו נישט צו מאכען דורך פארזיכערונגען פון טרייקייט און דורך הויכגעשטעלטע מליצים.

א באזונדערס רייכע קוועלע פאר׳ן שטודיום פון די דאזיגע פארהעלטע־נישען זיינען די פיעלע בריף פון ריב־אדי פון ביבלאס אין פעניקיען. עס הערען זיך אין זיי בקשות פאר הילף געגען אזירו און זיין פאטער אבד־אשראט, אבער אהן ערפאלג. אומזיסט ווייזט ער אז פרעה׳ן אויף די שלעכ־טע רעזולטאטען פון דער דאזיגער העזה פאר דער עגיפטישער הערשאפט—עס זעהט אויס, אזוי ווי מ׳וואלט גאר אין הויף קיין אויער ניט געהאט דערפאר. ריב־אדי׳ס געדריקטע לאגע און זיין ערגערניש איבער דער גלייכגילטיג־קייט פון דער רעגירונג געהט אזוי ווייט, אז ער סטראשעט פשוט, אז אויב מ׳וועט איהם ניט ענטפערען און זיינע שלוחים וועלען נאך אויסגעטרויבט ווערען, וועט ער קיין אנדער ברירה ניט האבען ווי מאכען שותפות מיט דעם פארהאסטען געגנער, ווי אנדערע האבען עס שוין געטאן, אדער ער וועט לאזען זיין שטאדט און אנטלויפען.

אויך אט דער סטראשונאק האט ניט געווירקט, און נאכדעם ווי ריב־אדי האט

לאנג געווארט און ס׳איז איהם סוף כל סוף געבליבען נאר די שטאדט ביבלאס, האט ער זי געמוזט לאזען פאלען אין אזירו׳ס הענט. אין הויף האט מען שוין כלומר׳שט אנגעהויבען עפעס צו טאן וועגען דעם. א פאדערונג איז געשיקט געווארען, אז מ׳זאל ארויסגעבען די שולדיגע און אז אזירו זאל פערזענליך ערשיינען אין א יאהר ארום. אזירו האט שוין אבער געהאט ידיעות פאראויס פון אלץ וואס געהט דארטען פאר און דורך קלוגע תירוצים און העזה׳דיגע אפלייקענונגען האט ער צו גארנישט געמאכט אלע מיטלען, וואס מ׳האט אנגענומען געגען איהם. צום סוף, ווי עס זעהט אויס, איז ער גאר דערהויבען געווארען פון דער עגיפטישער רעגירונג צום קעניגליכען גובערנאטאר און איז דערמיט פאקטיש באשטימט געווארען צום האר פון אמורו־לאנד. אהן א ספק האט מען געגלויבט, אז דער איינציגער וועג ביי־צוקומען זיין רמאות און זיין טעטיגע קראפט איז זיי צו שטעלען אינ׳ם דינסט פון דער רעגירונג. אגב, ווייזט אויס, איז עס געווען בעסער צו האבען איין גרויסען גנב און רויבער אין סיריען איידער אסך קליינע. דעם ארט פון פויסט־רעכט האט איצט פארנומען די טיראנייע פון א שטארקען מאכטהאבער. דאס אלצדינג אבער ווייזט דייטליך ווי שוואך און ראטלאז די עגיפטישע רעגירונג איז געווען. — ווי לאנג אזירו איז באמת טריי געווען פרעה׳ן, ווייסען מיר ניט. ביי דער אויבערמאכט פון די חתים האט איהם אויך געמוזט זיין שווער זיך צו האלטען געגען זיי אויף זיין צפון־גרעניץ. ער האט דעריבער נאך א געוויסער צייט — ביי פרעה׳ס שוואכקייט האט ער קיין אנדער ברירה ניט געהאט — זיך פאקטיש געשטעלט אונטער׳ן שוץ פון די חתים און ווערט אלס „קעניג פון אמורו“ זייער וואסאל. אז אפמאך רעגולירט די גרעניצען.

כמעט נאך ערגער זיינען די פארהעלטענישען ווייטער אין דרום. וואס ווערט אנגערופען כנען אין אז ענגערען זין. די פירשטען פון די פעניקישע האפען־שטעדט פארשטעהען אויסצונוצען אלצדינג לטובת זייער האנדעל. קיין מיטעל פון קריכעריי און מסירה איז ניט צו נידעריג פאר זיי, ווען עס האלט ביים קריגען לייטזעליגקייט אין פרעה׳ס אויגען. אין דער געגענד פון גזר און אין מיטעלסטען טייל פון לאנד שפילט דארטען א גרויסע ראלע איינער א געוויסער לאפאיא, דאך אבער האט ער, ווי עס ווייזט אויס, געכאפט א מיאוס׳ען אפשניט פון די פאראייניגטע הויפטלינגען. מעהר ווי אלץ זיינען כאראקטעריסטיש די פארהעלטענישען אין ירושלים. די שטאדט גופא שטעהט אונטער א גובערנאטאר מיט׳ן נאמען אבדיחיבא. ער האט זיך אסך צו באקלאגען, ווארים זיין האנט איז געווען געגען יעדערען און יעדערען׳ס האנט

איז געווען געגען איהם. גזר, אשקלון, לכיש, מילכיאל, א פירשט פון א גע־גענד פון פלשתים און זיין שוועהר טאני, די משפחה פון לאפאיא און נאך מאנכע אנדערע געגענדען און פירשטען זיינען איהם שונאים. קיין חידוש ניט דעריבער וואס די „האבירי" צעשפרייטען זיך אלץ מעהר און אפילו די קאראוואנען פון דעם קעניג גופא ווערען אויסגערויבט.

ווער דאס זיינען די דאזיגע ה א ב י ר י איז נאך ביז אויף היינט ניט אין גאנצען קלאר. אהן א ספק האבען מיר דא צו טאן מיט הארדען פון בעדואינער, וועלכע, זיך אריינרייסענדיג פון דער סטעפע אין מזרח, האבען אויסגענוצט די מהומות אין כנען און אויף אט דעם אופן געהאפט צו קענען פארנעמען איינצעלנע טיילען פונ׳ם לאנד. עס לאזט זיך אננעמען די השערה, אז ניט בלויז טראגען זיי דעמזעלביגען נאמען ווי די ע ב ר י ם, נאר זיי געהערען טאקע אויך פאקטיש צו דערזעלביגער גרופע. צו זעהן אין די האבירי גראד אויס די „בני ישראל", דאס נאטירליך שיקט זיך ניט. אבער זיי האבען דארטען געקאנט קומען דורך דערזעלביגער באוועגונג, וועלכע האט געמאכט די ישראל־שבטים צו וואנדערען און אריינצודרינגען אין פא־לעסטינא. די עברים, וועלכע מיר באצייכענען אלס „קינדער פון ישראל", האבען אויך ניט געמוזט זיין עפעס אנדערש ווי אן איינצעלנער צווייג פון דערזעלביגער גרעסערער שטאם־גרופע, וועלכע האט געטראגען דעם נאמען „האבירי".

א נייע שווערקייט אנטשטעהט אבער דאדורך, וואס א גאנץ עהנליכע ראלע ווי די האבירי, וועלכע קומען פאר אין די בריף פון ירושלים און זיינען באשרענקט אויפ׳ן דרום, שפּילען די שוין אפט דערמאנטע סא־גאז, נאר מיט דעם חילוק וואס זיי טרעטען אויף אומעטום, באזונדערס צאהלרייך אבער, ווי עס ווייזט אויס, אין צפון. אויך זיי זיינען אהן א ספק אריינגעדרונגענע פון מזרח, וועלכע ווילען קריגען די מאכט אין לאנד. מען מאכט דעריבער קיין טעות ניט, ווען מ׳נעמט אן, אז די סא־גאז, וועמעס אמת׳ער נאמען איז נאך אומבאקאנט, שטעהען בעצם נאהנט צו יענע האבירי, אפילו ווען עס זאל זיך ניט לאזען דערווייזען, אז זיי זיינען איין און דיזעלביגע זאך.

5. די פאר־אידישע קולטור פון דעם לאַנד

י. בענצינגער

די פאר־היסטאָרישע צייט.

די קולטור פון אידישען פאָלק האָט איהר שורש ניט אין מדבר, נאָר אינ׳ם לאַנד כנען. מ׳קאָן זי ניט פארשטעהן, ווען מ׳ווייסט ניט די אנטשטעהונג און אַנטוויקלונג פון דער קולטור פון כנען.

די פעריאָדע דירעקט פאַר דער אידישער טרעט ביסלעכווייז אַרויס פאר אונז אין דער ליכטיגקייט אַ דאַנק די עגיפּטישע און באַבילאָנישע אויפשריפטען און די אויסגראַבונגען אינ׳ם לאַנד גופא. וועגען דער נאָך פריהערדיגער צייט אַבער ערלויבען אונז די ווינציגע ידיעות נאָר פאַרזיכטיג ארויסצודרינגען עטוואָס.

1. אין דער ע אָ ל י ט י ש ע ר פעריאָדע, דאָס הייסט בשעת דער גרויסער רעגענצייט, וואָס אין איהר אָנהויב איז פאָרגעקומען דער צוזאַמענפאַל פונ׳ם סירישען גראָבען, האָבען דאָרטען געקאָנט עקסיסטירען מענשען העכסטענס נאָר אויף דעם הויכלאַנד פון עבר־הירדן, און אויך דאָ איז נאָך ניט געפונען געוואָרען פאר דעם קיין באַווייז.

2. א י ן ד ע ר פ אָ ל ע אָ ל י ט י ש ע ר צ י י ט (עלטסטע שטיין־צייט) קאָן מען שוין אין דער עלטסטער פעריאָדע באַווייזען, אַז די שפּיצען פון די בערג זיינען באַוואוינט געווען פון מענשען. אינ׳ם טאל רפאים, צום ביישפּיל, און אין אַנדערע ערטער אויף דער מערב־זייט פון ירדן זיינען געפונען געוואָרען שטיינערנע געצייג פון דער דאָזיגער פעריאָדע. דער פעניקישער ים־ברעג האָט פון דער מיטעלסטער שטיין־צייט אַ רייה סטאַנציעס ביים נ א ה ר ־ ע ל ־ ק ע ל ב (הונט־טייך), ביי ביירוט א. אַז. וו.

פין דער ש פ ע ט ־ פ אָ ל ע אָ ל י ט י ש ע ר צייט (דער לעצטער אייז־צייט) האָט מען מאַנכעס געפונען אינ׳ם טאַל צווישען גזר און ראמלע און אין אַ הייהל ביים נ אַ ה ר א נ ט ע ל י א ס. פון די לעבעדיגע ברואים פעהלט נאָך אוים דאָס רינד, עס געפינען זיך שוין אַבער דאָס פערד, דער הירש, די אַנטילאָפּע, דער חזיר און אַז. וו.

3. בערך אין מיטען פון דער נ ע א ל י ט י ש ע ר פעריאדע (שפעטערע שטיין־פעריאדע, ארום 5000 פאר דער קריסטליכער צייטרעכע־נונג) איז שוין אנטשטאנען א העכערע קולטור אין די שטראם־לענדער פון פרת און חידקל און פון נילוס; פונ'ם סוף פון אט דער פעריאדע (ארום 2500) האבען מיר שוין באוויזען, אז די דאזיגע הויך־אנטוויקעלטע קול־טורען זיינען שוין געווען אריינגעדרונגען אין כנען. די אונטערסטע שיכט ביי די אויסגראבונגען אין גזר געהערען צו דער דאזיגער פעריאדע. אלס וואוינונגען האבען געדינט פעלז־הייהלען, צום טייל נאטירליכע, צום טייל קינסטליכע אין דעם ווייכען קאלך־שטיין; דאך ווערט מען מוזען אננע־מען, אז ס'איז שוין דאמאלסט פארגעקומען דער אריבערגאנג צו ליים־ און שטיין־געבויען. מעטאלען זיינען נאך אומבאקאנט, די כלים זיינען נאר פון שטיין (מעסערם, זעגען, שאבערס, קריצערס, שנייד־מעסערס, העק). די ליי־מענע כלים זיינען רויה, זאמדיג און פול מיט לעכעלעך. מ'באארבייט די ערד און מ'האדעוועט בהמות. הויז־חיות זיינען: שאף, קיה, חזירים, ציגען און פיליייכט אויך אייזלען. די איינציגע קברים־הייהל פון דער דאזיגער־פעריאדע וואס מ'האט אויסגעגראבען אין גזר איז געווען א מין קרעמא־טאריום, וואו מ'האט פארברענט די טויטע. צי מ'מעג דערפון דרינגען, אז די פארברענונג פון די טויטע איז געווען דאמאלסט אז אלגעמיינער מנהג, איז א פראגע.

ווענען דער רעליגיאן פון דער דאזיגער פאר־כנעני'שער באפעלקערונג לערנען אונז די צאהלרייכע שטיינער וואס מ'האט געפונען (מאנומענט־שטיין, „מצבה"; שטיין־קרייז, „גלגל"; שטיין־טיש, „מזבח"). אז די דאזיגע צייט האט שוין געהאט מצבות, האבען געוויזען די אויסגראבונגען אין גזר. די־זעלביגע שטיין־מאנומענטע טרעפען מיר אויך נאכהער אלס כאראקטעריס־טישע סימנים פון דעם כנעני'שען און אלט־אידישען קולט. זיי וועלען דערי־בער ארומגערעדט ווערען שפעטער מעהר באריכות.

ר. קיטעל

דאס לעבען פון די כנענים.

דאס כנעני'שע לעבען אין פאלעסטינא וואס מיר באשרייבען ווא אויף די פאלגענדע זייטען נעמט ארום די צייט זינט די היקסאס זיינען ארויסגע־טריבען געווארען פון עגיפטען ביז די אידען האבען אנגעהויבען צו פארנעמען

דאס לאַנד. דאָס איז בערך פון 16טען ביז דעם מיטען 13טען יאהרהונדערט
פאר דער קריסטליכער צייטרעכענונג. צו דער דאָזיגער פאר־אידישער צייט
געהערט אויך די קולטור פון די פלשתים.

פאלעסטינא ווערט דאמאָלסט אלץ מעהר און מעהר אן עגיפּטישע פּראָ־
ווינץ. די היקסאָס, זיך צוריקציהענדיג פון עגיפּטען קיין סיריען און פּא־
לעסטינא, ברייגגען דאָרטען די עגיפּטישע קולטור, וועלכע זיי האָבען ארוי־
בערגענומען אין עגיפּטען. וואס מעהר די היקסאָס ווערען צעריבען, אלץ
מעהר פאלט פּאלעסטינא ארונטער אין אויסערליכען און אינערליכען לעבען
אונטער דעם איינפלוס פון דער נייער אימפּעריע פון די פּרעה׳ס. ניט קוק־
קענדיג אבער אויף דעם, פליסט אין לאַנד א שטאַרקער שטראָם פון באבילאָ־
נישען גייסט, וועלכער שטאַמט נאָך פון פריהעריגע צייטען און וועלכער
ווערט אויפגעהאלטען דורך א שטענדיגען פארקעהר.

אלגעמיינע פארהעלטעגישען פון לעבען.

אין דער צייט, פון וועלכער מיר ריידען דאָ, האָט דאָס לעבען אין די
שטעדט פון פּאלעסטינא זיך שטארק אנטוויקעלט. די רייכקייט פון די פעני־
קישע האנדעלס־שטעדט האָט זיך אויך אריבערגעטראגען אין די שטעדט פון
אינערליכען לאַנד. די איינוואוינער פון די דאָזיגע שטעדט האָבען געלעבט
אין אזא שפע, אז די פריש־אריינגעקומענע, נאָך ניט פארדאָרבענע אידען האָ־
בען באטראכט אַט די שטאָדט־מענשען פון כנען אלס שלעכטע און זינדיגע.
די באפעלקערונג באשטעהט פון פויערים און שטאָדט־איינוואוינער, צווישען
וועלכע עס באוועגען זיך דאָ און דאָרטען נאמאדישע עלעמענטען. באזונדערס
מאכען פון זיך אסך צו ריידען די האבירי אין דרום און די סא־גאז אין
צפון. די איינוואוינער פון די שטעדט באשטעהען פון לאנדאייגענטימער,
סוחרים, האנטווערקער און קריגס־לייט. אז מ׳האָט דאמאלסט שוין געהאט
אנגעזאַמעלט גרויסע מאסען סחורה, קאָן מען זעהן פון דעם אויסגעגראבענעם
שפייכלער אין ג ז ר, אין וועלכען מ׳האָט געפונען 600 קערב. פונקט אזוי
ווייזען די קאראוואנען פון פּרעה׳ן, וועלכע ווערען אזוי אָפט דערמאָנט אין
די אַמאַרנא־בריף, ווי רייך דער האנדעלס־פארקעהר איז געווען. וואָרים
געווים רעדט זיך דא ניט בלויז וועגען א דורכגאנג־פארקעהר, נאָר טאָקע אויך
וועגען סירישע סחורות און פּראָדוקטען. די האנטווערקער זיינען דאָס רוב:
טעפּער, וועבער, האָלצארבייטער און מאכער פון געוועהר און שניידגעצייג.
זיגעל־קריצער און שמידען פון בראָנז, גאָלד און זילבער פארטרעטען דאָס
קונסט־האנטווערק. די גרויסע צאָהל פון שפּין־רינגלעך און וועבער־גע־

וויכטען וואס מ'האט אויסגעגראבען אין ג ז ר זיינען אן עדות פאר דער פליסיגקייט פון די פאלעסטינישע און סירישע וועבער. די לאנד־פראדוקטען פונ'ם פויער זיינען, נעבען מילך, פלייש און פעל פון די בהמות פון דער פאשע, באזונדערס: תבואה, פלאקס, אויל, וויין, פייגען און ווילדע פייגען (סיקאמארען, שקמים).

דאס לאנד ליגט אין די הענט פון איינצעלנע מלכים. נאר זינט טהוט־מאס דעם 3טען זיינען זיי פרעה'ס וואסאלען. און אין דער אמארנא־צייט איז זייער צאהל גרוים גאר אהן א שיעור. יעדע געגענד און יעדע שטעדטעל האט, ווייזט אויס, געהאט אן אייגענעם פירשט אדער מלך. ווי באשיידען און ארים א טייל פון די דאזיגע פירשטען זיינען געווען, קאן מען זעהן פון דעם בריף פון לכיש אין דער אמארנא־קארעספאנדענץ, וואו דער פירשט באט זיך אן, אז אויב מ'וואלט איהם געבען דריי שפיזען און שווערדען און עטליכע בויגענס וואלט ער אונטערוואַרפען דאס לאנד פונ'ם קעניג. צווישען זיך גופא רייסען זיך די פירשטען כסדר ארום. נאר אין מאנכע צייטען פאר־איניגען זיי זיך אין א בונד.

פ י ה ר ו נ ג פ ו ן מ ל ח מ ה.

פון דער שילדערונג פון די מלחמות פון טהוטמאס דעם 3טען לערנען מיר ווי אזוי א מלחמה פלעגט דעמאלט געפיהרט ווערען פון די עגיפטער און אינדי־רעקט אויך פון די כנענים. נאך מאטעריאל וועגען דעם האבען מיר אין די אויסגראבונגען פון פאלעסטינא און אין די אמארנא־בריף. פאר דער שלאכט ווערט אפגעהאלטען א קריגס־ראט. אין א געפעהרליכער לאגע און ביים שטורעמען איז עס די אויפגאבע פון דעם העלדישען פיהרער פון דער שלאכט צו געהן פאראויס פאר די סאלדאטען. חשוב'ע קריגס־לייט האבען פראכטיגע רייטוועגען באשלאגען מיט גאלד און זילבער. האט מען געמאכט אן אויספאל פון א פעסטונג און מען איז צוריקגעשטויסען געווארען, עפענט מען דאן ניט די טויערען פאר די זיך צוריקקעהרענדיגע קריגס־לייט, נאר מ'לאזט אראפ קליידער פון מויער פון שטאדט און מ'ציהט זיי אזוי ארויף. קומט עס צו א באלאגערונג, שיט מען אן שאנצען ארום שטאדט, כדי פון דאר־טען זי אנצוצינדען אדער זי צו באצווינגען. ארום שטאדט האקט מען אויס אלע בוימער, כדי צו שעדיגען דעם פיינד און אויך כדי צו האבען האלץ צום ברענען. דער זיגער פיהרט אוועק מיט זיך די געפאנגענע פיינד. איבער 500 סירישע פירשטען באצירען דעם טריאומפצוג פון אמענהאטעפ דעם 2טען. זיבען פון זיי האט ער מיט דער אייגענער האנט געאפפערט צו אמאן און זייע־

רע קערפּערס אַרויסגעהאַנגען אַלס וואָרנונג און געווים אויך לכבוד דעם גאָט פון דער זון. ווען מיר געפינען עהנליכעס אין דער געשיכטע פון שמואל און שאול (שמואל א. ט"ו 33 : ל"א 10 : שמואל ב' כ"א 9), איז עס דערפון צו דרינגען, אַז אַזעלכענע מנהגים האָבען אין יענער צייט געהערשט ביי אַלע־מען, ניט נאָר ביי די פּרעה'ס. געפאַנגענע פיינד ווערען איצט שוין אַפּט־מאָל באַזעצט אין דעם לאַנד פון'ם זיגער.

כ ל י ־ ז י ן.

פון כלי־זין קען מען אין יענער צייט : מעסערס, שפּיזען און פיילען פון פייערשטיין און בראָנז. אַזעלכענע געוועהר האָט מען אויסגעגראָבען אין ת ע נ ך, מ ג י ד ו און ג ז ר. בראָנז פאַרמעהרט זיך און פאַרנעמט אַלץ מעהר דעם פּלאַץ פון שטיין. אַמאָל אין אַ נאָווינע האָבען נאָך אויך געדינט שפּיציגע ביינער אַלס כלי־זין. די שענסטע שטיק געוועהר וואָס האָט זיך אונז דערהאַלטען פון דאַמאָלסט איז אַ בראָנזענער שווערד, וואָס מ'האָט געפונען אין ג ז ר. באַזונדערס אינטערעסאַנט איז, אַז צום ערשטען מאָל, הגם נאָר אין איינצעלנע פאַלען, לאָזט זיך נאָכווייזען אייזען. אָהן אַ ספק דאַרפען מיר זיך פאָרשטעלען די אויבען דערמאַנטע רייטוועגען, אויב ניט ביים אָנהויב, על כל פנים ביים סוף פון אונזער פּעריאָדע, ביי די פשוט'ע קריגס־לייט אַלס אייזערנע, דאָס הייסט : באַשלאָגען מיט אייזען.

ה א נ ד ע ל.

אַז האַנדעל און פאַרקעהר מיט עגיפּטען און, מיט די לענדער פון צפון און פון מזרח האָבען דעמאָלט געבליהט, אויף אַזוי פיעל ווי זיי זיינען ניט געשטערט געוואָרען פון די אומרוהען אין לאַנד, קענען מיר זעהן אין דער פריי־היגער צייט פון אונזער פּעריאָדע שוין פון'ם רייכטום פון די פעניקישע האַפען־שטעדט און פון דעם רייכען רויב וואָס טהוטמאָס און זיינע נאָכפאָל־גער ברייגען אהיים פון סיריען און פּאַלעסטינא. אין דער שפּעטערדיגער צייט פון אונזער פּעריאָדע זעהען מיר עס פון דעם פיעלפאַכיגען דיפּלאָמאַטי־שען פאַרקעהר פון די פעלקער און די פירשטען צווישען זיך, ווי ער דריקט זיך אויס דייטליך אין די אַמאַרנאַ־בריף. דער שכל איז מחיב, אַז אַט דער דיפּלאָ־מאַטישער פאַרקעהר איז געגאַנגען האַנט אין האַנט מיט אַ פאַרקעהר אין האַנדעל. זינט דער אַמאַרנאַ־צייט ווייסען מיר אויף זיכער, אַז פּאַלעסטינא און סיריען האָבען געהאַט אַ פאַרקעהר איבער די ים'ען מיט די מערב־לענ־

דער, מיט ציפערן און נאך ווייטער מיט קרעטא און מיט די געגענדען פון דער מיקעניש-עגעאישער קולטור.

האנטווערק און קונסט.

באזונדערס רייך איז יענע צייט אין פראדוקטען פון האנטווערק און קונסט, וועלכע האבען שוין באשיינפערליך דערגרייכט א חשוב׳ע מדרגה. ווען מ׳באטראכט וואס פאר א הויכען גראד פון שלמות די עגיפטישע קונסט האט שוין דערגרייכט אין דער אלטער און מיטעלסטער מלוכה; און ווען מ׳באטראכט נאך דערצו ווי לעבעדיג עס זיינען געווען די באציהונגען צו באבילאניען, צו די חתים און צו ציפערן, וועט מען זיך ניט חידוש׳ען צו זעהן די פרוכט פון אזא פיעלזייטיגער השפעה אויך אין דער קונסט פון אלטעג־ליכען לעבען און פון קולט. די פרעמדע פראדוקטען ווערען זעהר פיעל ארי־בערגענומען אדער נאכגעמאכט, ניט זעלטען אריבערשטייגענדיג דעם נאכ־געמאכטען מוסטער.

סירישע פראדוקטען פון יענער צייט זעהען מיר אויף אן עגיפטישען בילד וואס שטעלט פאר אזיאטען טראגענדיג טריבוט צום קעניג טוטאנכא־מאן פון דער 18. דינאסטיע. די מלבושים ווייזען א רייכע וועבעריי מיט פרעהליכע פארבען. צווישען די געבראכטע מתנות ווארפט זיך באזונדערס אין די אויגען א צאהל וואזען פון א קלאסישער פארם. איין וואזע איז אזוי גרויס, אז צוויי מאן טראגען זי אויף א שטאנג איבער די פלייצעס. די דאזיגע וואזען, קאן זיין, זיינען געקומען פון די עגעאישע אינזלען אדער פון קרעטא. מ׳זעהט אבער פון זיי וואסערע טייערע סחורות מ׳האט געקראגען צו קויפען אין די פעניקישע שטעדט.

דעם הויפט-מאטעריאל אבער אין אט דעם פרט גיבען אונז די אויס־גראבונגען אין פאלעסטינא גופא.

אין ל כ י ש האט מען געפונען א בראנז-פיגור פון אן עגיפטישער געטין און אלערליי ציפערישע און מיקענישע זאכען, ווי אויך צוויי עקזעמפ־לארען פון אן ע ש ת ר ת. פון בראנזענע זאכען דארף מען דערמאנען עלעגאנטע שפיזען און צוואנגען, אויך העק, קריצערס און נאדלען פון אן עגיפטישער פארם. דערצו א בראנזענע סטאטועלע פון עגיפטישען גאט פטאה מיט גאלדענער ברוסט-צירונג; פון ליימענע זאכען: דינע, קירביסארטיגע שיסלען, קאנען מיט א קליינעם פוס און א הויכען האלז. די באמאלטע שארבענס ווייזען ארויס אין זייערע ליניען אן עהנליכקייט מיט ציפערישע

שטיקער. די מוסטערונג איז מיט דיק־רויטער פארב אויף א פיינעם קרייד־ווייסען איבערצוג.

פון די אויסגראבונגען אין גזר קומען פאר אונזער צייט אין באַטראכט די צוויי־אויערדיגע קריג מיט טויטע קערפערס פון קינדער, און מעהר ווי אַלץ די צאהלרייכע בילדער פון דער עשתרת. מעהרסטענס נאַקעט און ניט זעלטען באטאנענדיג אויסדריקליך איהר אייגענשאַפט אלס ווייבליכע געטין פון פרוכטבארקייט, אפטמאל אויך אנגעטאן און באלאַדען מיט צירונג, קלאפענדיג אין א פייקעל פון טענצערינס. אין אן עגיפּטיזירטער פארם אלס הא טא ר טראגט די געטין אויך די עגיפּטישע געטער־קרוין. אפטמאל ווידער ערשיינט זי ווי האטהאר אלס א פרוכטבארע קוה מיט הערנער*). ווי שטארק פאפולער די געטין עשתרת איז געוועזן, קען מען זעהן דערפון, וואס זי איז אסך מאל אויסגעגאסען פון פורעמס; דאס ווייזט, אז מ'האט פון איהר געמאכט א גרויסע צאהל.

שטארק רייך אין די זאכען זיינען אויך געווען די אויסגראבונגען פון תענך און מגידו. דא איז צפון פיהלט זיך שוין ווינציגער דער עגיפּטישער איינפלוס. דערפאר איז דא בולט דער ספעציפיש לאקאלער און נעבען איהם דער אלט־באבילאנישער טיפּ.

די קונסט פון דער צייט, וועלכע מיר באהאנדלען דא, ווייזט גאנץ קלאר, אז דער עגיפּטישער איינפלוס האט אין דרום פון פּאלעסטינא גע־האט די איבערהאנט, בעת אין צפון האט דער עגיפּטישער איינפלוס גע־האלטען די וואגשאל מיט דעם איינפלוס פון מזרח און פון מערב. אין דער פּאליטיק איז אפיציעל עגיפּטען אליין מאסגעבענד, א לאנגע צייט מאקע פאקטיש: שפּעטער איבעל נאר פארמעל, די היימישע דינאסטיעס געוועלטי־גען זעלבשטענדיג אדער לאזען זיך באאיינפלוסען פון צפון, באזונדערס פון די חתים, אבער בנוגע דער שריפט זעהען מיר א גאנצע אנדער בילד.

שריפט און בילדונג.

די צווייטע העלפט פון אונזער תקופה, די אזויגערופענע אמארנא־צייט, איז זעהר רייך אין געשריבענע. כמעט פון יעדער שטאדט פון כנען ליגען פאר אונז בריף, צום טייל געשריבען צו פרעה'ן, צום טייל געשריבען פון די

*) דאס דערמאנט אונז אן דעם נאמען „עשתרת קרנים" (בראשית י"ד 5). דער נאמען פון דעם ארט, הייסט עס, קומט דערפון, וואס דארטען האט זיך געפונען אן עשתרת מיט הערנער. ח. ש.

מלכים צווישען זיך גופא אדער צו־די עגיפטישע גובערנאטארען. פון ת ע נ ד און ל כ י ש האבען מיר ליסטען, וועלכע ווייזען אונז, אז מ׳האט געברויכט די שריפט פאר דער קלענסטער זאך. ביי אזא שטארקער פארשפרייטונג און ביי אזא׳ן אפטען געברויך פון דער שריפט דארף אונז קיין חידוש ניט זיין, ווען מיר הערען שוין פון זאמלונגען פון שריפטשטיקער, פון ארכיווען, אין וועלכע עס ווערען באהאלטען די וויכטיגערע געשריבענע דאקומענטען. אין תענך איז אזא׳ן ארכיוו אנטדעקט געווארען אין דער געשטאלט פון א ליימענעם קאסטען, אין יריחו האט אויך עהנליכעס עקסיסטירט, און לויט דעם אין יעדען באדייטענדען ארט, — לכל הפחות אין יעדען ארט וואו א פירשט איז געזעסען.

פונקט ווי אין עגיפטען איז שוין לאנג געווען די מאדע, באזונדערס זינט טהוטמאס דעם 3טען, אויפצוצייכענען וויכטיגע געשעהענישען אויף מגילות פון פעל און זיי אוועקצולעגען אינ׳ם טעמפעל פון די געטער, אזוי האט מען זיך אויך אין כנען זינט דער נייער עגיפטישער הערשאפט געמאכט די מאדע צו פיהרען א בוך איבער וויכטיגע פאסירונגען אין דער פארם פון כראניקעס און צו היטען די באדייטענדע דאקומענטען אז זיי זאלען ניט פארפאלען געהן. אין תנ״ך איז קענטיג געבליבען אן ערינערונג אן דעם אפטען געברויך פון דער שריפט אין כנען. דאס איז דער נאמען פון דעם ארט „קרית־ספר“ („בוך־שטאדט“, אדער פילייכט „שרייבער־שטאדט“, שופטים א 11). עס קען גריילעך זיין, אז עס זיינען געווען באשטימטע ערטער און צעכען, וואו די דאזיגע שווערע און געוויס נאך זעלטענע קונסט איז געווען היימיש.

א באזונדערס וויכטיגע ראלע צווישען אט די ערטער האט געשפילט די פעניקישע שטאדט ביבלאס. אין אן עגיפטישען באריכט (פון ארום 1100 פאר דער קריסטליכער ערא) ווערט דערצעהלט וועגען 500 מגילות פון פאפי־רוס, וואס די עגיפטישע הערשער האבען געשיקט קיין ביבלאס אלס קויף־פרייז פאר האלץ פון לבנון*). מיר זעהען דערפון קלאר, אז ביים סוף פון

*) ס׳איז געוויס ניט קיין צופאל, וואס גראד ביבלאס איז דער האנדעלס־פלאץ פאר פאפירוס. פון ביבלאס שטאמט דער גריכישער נאמען „ביבעל“ פאר א בוך (געבליבען א באצייכענונג פאר די הייליגע ביכער), פונקט ווי פארמעט פון פערגאמאן. פאר דעם נאהנטען מזרח און די לענדער פון מיטעללענדישען ים זיי־נען בכן די פארשטעלונגען פון פאפיר און בוך געווען פארבונדען מיט ביבלאס. דאס לאזט זיך נאר דערקלערען, ווען ביבלאס איז געווען א לאגער־פלאץ פאר פאפירוס

צווייטען יאהרטויזענד איז פאפירוס געווען פאר סיריען און פאלעסטינא א וויכטיגע אימפארט־סחורה. עס האט געמוזט זיין א נאכפראגע אויף דעם דאזיגען שרייב־מאטעריאל אין פאלעסטינא און דאס שרייבען האט שוין דארטען געמוזט זיין הויך אנטוויקעלט — צוערשט ביי די כנענים, אבער ביסלעכווייז שוין אויך ביי די אידען.

ב ו כ ש ט א ב ע נ ש ר י פ ט.

אין וועלכען כתב האט מען געשריבען אויף יענע פאפירוסען? אין דעם אויבען דערמאנטען באריכט פון ביבלאס רעדט זיך אויך מכוח א גערענק־שטיין, אויף וועלכען דער פירשט פון ביבלאס פאראייביגט זיינע אן אויפ־טואונג. איינצוקריצען אויפשריפטען אויף שטיינער איז בכן שוין דעמאלט געווען אן אנגענומענער מנהג אין סיריען. אין וועלכער שריפט האט מען געשריבען אויף די שטיינער? דא קומען אין באטראכט דער באבילאנישער כתב פון די פלעקלעך (כתב היתדות) און דער כנעני׳שער כתב. פון איין זייט האבען מיר דעם שטיין פון מישע מלך מואב און אלט־סירישע מאנו־מענטען, און פון דער אנדערער זייט האבען מיר דעם פאקט, אז אין ציפערן און קרעטא האט מען שוין זעהר פריה געשריבען אין אן אייגענער שריפט. די סברא איז דעריבער מחיב, אז אזעלכענע גערענק־שטיינער זיינען ניט פאר־פאסט געווארען אין דער באבילאנישער, נאר אין דער היימישער שריפט. דערצו נאך הערען מיר פון 500 פאפירוסען, אויף וועלכע מ׳האט מיט דער שריפט פון די פלעקלעך ניט געקאנט שרייבען. מיר זיינען דערי־בער גענויט צו דער השערה, צו וועלכער די שריפט פון מישע׳ס שטיין איז לחלוטין ניט קיין סתירה, אז די צפון־סעמיטיש־כ נ ע נ י ׳ ש ע ב ו כ ־ ש ט א ב ע ן ־ ש ר י פ ט (הגם ניט גענוי אין דער שפעטערדיגער גע־שטאלט) איז שוין געווען אין געברויך ארום 1100, איבערהויפט ביים סוף פון צווייטען יאהרטויזענד.

אט דא העלפען אונז אסך ארוים די באשריבענע שערבלעך, וועלכע מ׳האט אויסגעגראבען אין די חורבות פון שומרון אין יאהר 1910 און וועלכע שטאמען פון דער צייט פון עמרי׳ס דינאסטיע. די דאזיגע שערבלעך זיי־נען באשריבען מיט טינט און א ראהר־פעדער, און נאך היינט, 28 הונדערט יאהר נאכדעם, לאזען זיך די שריפט־ליניען כמעט אומעטום גרינג לייענען.

און אויך א צענטער פון שרייבער־שולען. וואס קרית־ספר איז געווען אין דרום איז ביבלאס געווען אין צפון פון כנען.

באזונדערס גרינג זיינען זיי דורכדעם, וואס די ווערטער זיינען, אזוי ווי אויף די אלט־העברעאישע און פעניקישע אויפשריפטען, אפגעטיילט איינס פונ'ם אנדערען דורך פונקטען אדער שרעגע־שטריכען. וואס עס האט זיך בכלל גע־לעגט אויפ'ן שכל, ווערט דורך די שערבלעך כמעט א געוויסע זאך. אויב ארום יאהר 900, פון ווען די שערבלעך שטאמען, איז די צפון־סעמיטישע בוכשטאב־בענשריפט שוין געברויכט אויף שערבלעך, דאן האט זי שוין בלי ספק א לאנגע פארגאנגענהייט הינטער זיך אין שטיין, מעטאל, פעל און פאפירוס. אז מ'האט אויף די ליימענע שערבלעך זיך באנוצט מיט טינט און שרייב־ראהר דאס ערשטע מאל, דאס קאן ניט געמאלט זיין. אויך די אותיות פון די שערבלעך פון שומרון ווייזען, אז מ'האט געברויכט די שריפט שוין לאנג פאר 900. די דאזיגע אלע פאקטען באשטעטיגען די הנחה, אז די כנעני'שע שריפט איז אויפגעטראטען אסך פריהער ווי מ'האט עס ביז איצט אנגע־נומען.

פילייכט איז דאס פארהעלטעניש פון דער היימישער שריפט צו דער באבילאנישער געווען אזא, אז אין דיפלאמאטישען פארקעהר, וואו מ'האט זיך באנוצט מיט דער באבילאנישער שפראך, האט מען געברויכט דעם כתב פון די פלעקלעך, און אז מ'האט געשריבען אין דער לאנד־שפראך האט מען געברויכט די היימישע שריפט.

ווען מיר לעזען אונטער די דאזיגע אומשטענדען וועגען ארכיוועז, כרא־ניקעס און א לעבעדיגער קארעספאנדענץ, ערשיינט אויך פאר אונז די גע־שטאלט פונ'ם ש ר י י ב ע ר אין א נייער ליכט. דער קעניג אין זיין הויף האט איינעם אדער מעהרערע שרייבער: דער שרייבער באגלייט דעם קעניג'ס שליח אויף זיין וועג; נאך מעהר, דעם שרייבער באטראכט מען אזוי ווי ער וואלט האבען א געהיימען קונץ, עפעס אזוי ווי עס וואלט ליגען אין איהם א מיסטעריעזע קראפט.

פאר דעם מצב פון ג י י ס ט י ג ע ן ל ע ב ע ן אין כנען בכלל האט אט דער שטארקער געברויך פון דער שריפט ניט קיין גרויסע באדייטונג. לויט דעם מאטעראל וואס מיר פארמאגען ביז איצט איז דאס געשריבענע באשרענקט אויף די באקאנטע דיפלאמאטישע און פאליטישע קארעספאנ־דענצען, אויף מיטטיילונגען מכוח שטרייטיגקייטען און געלט־נויט, מכוח שיקען סאלדאטען און טריבוט. העברעע גייסטיגע פראדוקטען, ווי: באריכ־טען וועגען מלחמות, היסטארישע דערצעהלונגען אדער גאר לידער אדער רע־ליגיעזע און יורידישע דאקומענטען, פעהלען אונז ביז היינט.

מיר האבען אבער אינדירעקטע ראיות, אז עס האט דעמאלט עקסיס־

טירט אין כנען א העכערעס גייסטיג לעבען. פון די שוין דערמאנטע כנעני'שע ארכיוועו קען מען דרינגען בדרך השערה, אז זיי זיינען ניט געווען באשרענקט בלויז אויף ליסטען, אפמאכען און חשבונות. נאך דייטליכער קענען מיר עס דרינגען פון אן אנדער פאקט. אין די אמארנא־טאוולען געפינט זיך צווישען די בריף וועגען סאלדאטען, געלט און באשיצונג אויך א טייל פון דעם באבילאנישען מיטוס פון אדאפא*), אויך פראגמענטען פונ'ם באבילאנישען מיטים פון נרגל און ערעש־קיגאל**). די דאזיגע ביידע מעשה'לעך, און מיט זיי מן הסתם נאך אנדערע, האבען בכן געוויזט זיין א טייל פון דער ביבליאטעק פון אמענהאטעפ דעם 4טען, פון וועלכער עס שטאמען די אמארנא־בריף. אין מאנכע טאוולען זיינען אפילו די ווערטער אפגעשיידט איינס פון אנדערען אויף דעם עגיפטישען אופן מיט רויטער טינט. דאס ווייזט, אז די דאזיגע טאוולען האבען געדינט אלס א מין כרעסטאמאטיע אויסצולערנען די באבילאנישע שפראך און שריפט.

מיר קענען ניט באווייזען, אז די דערמאנטע באבילאנישע מעשיות האבען געדינט פאר דעמזעלביגען צוועק אויך אויסען עגיפטען. פאלעסטינא איז אבער געווען אן עגיפטישע פראווינץ און האט פונקט אזוי ווי עגיפטען באדארפט הילפס־מיטלען זיך אויסצולערנען באבילאניש; אין נאך מעהר, יענע טעקסטען גופא האבען דאך געקאנט אנקומען אין עגיפטען נאר איבער פאלעסטינא. מען מעג דעריבער כמעט ווי זיכער אננעמען, אז אויך אין פאלעסטינא איז מען געוועהנט געווען צו לייענען עהנליכע טעקסטען, צי אלס מיטעל זיך צו לערנען די שפראך און די שריפט, צי וויל מען איז טאקע געווען פאראינטערעסירט אין דעם אינהאלט. אויף אט דעם אופן זיינען די געבילדעטע פון כנען, וועלכע האבען געקאנט לייענען און שרייבען, באקאנט געווארען ניט בלויז מיט די אלטע באבילאנישע געטער־מעשיות און רעליגיעזע השגות, נאר אויך מיט די רעליגיעזע לידער און די געזעצען פון באבילאניען. די דאזיגע געבילדעטע פון כנען דארפען מיר זיך פארשטעלען צווישען די מלכים און די גובערנאטארען אדער צווישען די כהנים און אין די הייליגטימער

---

*) אדאפא (אדאמא־אדם). דער דאזיגער מיטוס האט אן עהנליכקייט צו דער מעשה'לע אין בראשית וועגען דעם בוים פון לעבען. ח. ש.

**) נרגל, גאט פון מלחמה, פון פעסט און אויך פון דער אונטערוועלט, וואו די טויטע געפינען זיך. ערעש־קיגאל, געטין פון דער אונטערוועלט, נרגל'ס פרוי. ח. ש.

פון דער עשתרת און פון אנדערע געטער. אזוי ווי צווישען כנען און דעם פרת איז שוין זינט הונדערטער יאהרען אנגעגאנגען א לעבהאפטער פארקעהר. האט זיך דא דעריבער ניט געהאנדעלט וועגען א נייער זאך. נאר גיכער וועגען א פארטזעצונג פון אלטע באציהונגען; פיליייכט האט מען געלעזען אין טעקסטען אזוינע זאכען וואס מ׳האט שוין לאנג געהערט אויסווענינ.

אויב די דאזיגע הנחה איז ריכטיג, עפענט זיך דאן פאר אונז א נייער אריינקוק אין דעם גייסטיגען לעבען פון כנען. דאן האבען מיר באמת א פעסטען גרונט אנצונעמען, אז אין כנען אזוי ווי אין באבילאניען גופא האט מען שוין לאנג אנגעהויבען נאכצוטראכטען וועגען די העכערע ענינים, וועלכע באווענען דעם מענשען׳ס הארץ: וועגען רעכט און אומרעכט, וועגען דער אנטשטעהונג פון דער וועלט און דעם אורשפרונג פונ׳ם מענשען און זיין שיקזאל. וועגען גאט׳ס ממשלה איבער דער נאטור און דעם מענשען.

נאר ווי דאס זאל ניט זיין, איין פאקט איז אבער על־כל־פנים זיכער. אז די שריפט און דאס געשריבענע פון אונזער צייט באווייזען, אז די מאכט פון באבילאנישען גייסטיגען לעבען איבער כנען איז געווען אסך גרעסער ווי מ׳וואלט זיך אהן דעם געקאנט פארשטעלען. מען מוז האלטען אין זינען, אז די פירשטען און הארען פון דער אמארנא־צייט שרייבען זייערע בריף צו פרעה׳ן ניט אין עגיפטישער, נאר אין באבילאנישער שפראך און שריפט. נאך מעהר חידוש איז, וואס פרעה גופא ענטפערט זיי איז אט דער שפראך, ניט אין זיין אייגענער. דער דאזיגער מערקווירדיגער פאקט קאן נאר דערקלערט ווערען דערמיט, וואס ניט עגיפטיש, נאר באבילאניש איז דעמאלט געווען די שפראך פון וועלט־פארקעהר אין פאדער־אזיען.

פארוואס האט מען אבער בעסער ניט אויסגעקליבען די עגיפטישע שפראך און שריפט, וועלכע מ׳האט אין יענער צייט געקענט אין כנען בעסער ווי די באבילאנישע? דאכט זיך געווען דארטען אזויפיעל עגיפטישע גארניזאנען און גובערנאטארען; דערצו נאך איז דאך עגיפטען אזוי נאהנט.

דער ענטפער דערצו קאן גאר זיין, אז די אמארנא־צייט האט ניט געשאפען אט דעם צושטאנד. איז וועלכען מיר געפינען זי. עס זיינען גאר דעמאלט ניט געווען קיין שום באדינגונגען פאר דעם. באבילאניען האט ניט געהאט קיין שום ממשלה איבער כנען. אין דער וועלט־פאליטיק פון אט דער צייט איז באבילאניען לאנג שוין נעווען אויסגעשפילט. ווען מ׳וואלט זינט די טעג פון טהוטמאס דעם 3טען און דער עגיפטישער וועלט־אימפעריע, אפילו זינט דער צייט פון דער מלוכה פון די היקסאס, באדארפט זוכען א שפראך וואס וואלט געווען פאסיג צו ווערען די שפראך פונ׳ם וועלט־פארקעהר און דער עיקר

פונ׳ם דיפּלאָמאַטישען פאַרקעהר מיט דעם וועלט־באהערשער פון נילוס: וואָלט מען זיכער ניט געקאַנט אויסקלייבען קיין אנדערע ווי די שפּראַך פון עגיפּטען. באַזונדערס די פרעה׳ס פון דער דאָזיגער פּעריאָדע וואָלטען ניט געגעבען דעם פאַרצוג איבער זייער שפּראַך צו א שפּראַך פון א הערשער און א מלוכה, וואָס שטעהען טיף אונטער זיי און זייער מלוכה.

ווען דאָס פּאַסירט פּאַרט, איז עס נאָר דערפאַר וואָס ביידע, אי פּרעה און אי די מלכים פון כנען מוזען זיך צופּאַסען צו א גרויסען פאַקט פון דער פאַרגאַנגענהייט, וועלכער איז שטאַרקער פאַר זיי גופא. ניט די אַמאַרנא־צייט האָט געשאַפען אַט די פאַרהעלטענישען. נאָר א לאַנג שוין פאַרגאַנגענע פּעריאָדע, און די אַמאַרנא־צייט, אין וועלכער מיר געפינען זיי, האָט זיי בלויז איבערגענומען אלס א ירושה פון די אַמאָליגע צייטען. וואָס די מלכים און פירשטען פון כנען טוען איצט, דאָס האָבען מן־הסתם געטאָן אויך די פּריוואַטע לייט פון לאַנד, בשעת זיי האָבען געשריבען. דאָס האָט שוין געטאָן אַטאַנאַהילי, א כנעני׳שער אדער באַבילאָנישער קאָלאָניסט, אי־בער א האַלבען יאָהרטויזענד פאַר דער אַמאַרנא־צייט. דאָס ווייסען מיר פון דעם זיגעל וואָס מ׳האָט אויסגעגראָבען אין ת ע נ ך און וואָס גיט אָן זיין אייגענטימער אלס קנעכט פון דעם גאָט נרגל. פונקט ווי אַטאַנאַהילי האָט געשריבען זיין זיגעל אין באַבילאָניש. אַזוי האָבען עס אויך מן הסתם געטאָן זיינע לאַנדסלייט אין אנדערע ערטער פון כנען. אויב זיי האָבען זיך דעמאָלט געשריבען בריף אָדער זיי האָבען פאַרפאַסט ליסטען און דאָקומענ־טען, האָבען זיי פאַר דעם קיין אנדער שפּראַך און שריפט ווי די באַבילאָנישע ניט געברויכט. דאָס וואָס איז פאַר אונז עפּעס א חידוש פאַר דער אַמאַרנא־צייט, אַזוי אַז אויב מיר וואָלטען ניט געהאַט די פאַקטען וואָלט דאָס קיי־נעם גאָר ניט געקאָנט איינפאַלען, איז דורכאויס נאַטירליך פאַר דער צייט פון אַמוראַבי.

אַט דאָ ליגט באמת דער שליסעל פאַר דער גאַנצער ערשיינונג. אין דער צייט פון אַמוראַבי, און בכלל אין דער אַלטער באַבילאָנישער צייט, זינט זי האָט איהרע אָרעמס אויסגעשטרעקט צום לבנון און צום מערב־ים, איז באַבילאָניען געווען פּאָליטיש און גייסטיג די אַנטשיידענדע מאַכט פאַר גאַנץ סיריען, כנען אריינגערעכענט. מעהר ווי אַלץ האָט די געוואַלדיגע הערשער־נאַטור פון אַמוראַבי גופא אַרויפגעלעגט אויף דער צייט דעם שטעמפּעל פון איהר אייגענצייכענטער פּערזענליכקייט. דאַמאָלסט שוין האָבען באַבילאָנישע גע־שריפטען — קודם כל דאָס גייסטיג־מעכטיגע געזעצבוך פון אַמוראַבי — געמוזט באַשעפטיגען און גייסטיג באַאיינפלוסען דעם סירישען מערב. דאַ־

מאַלסט שוין האָבען אויך געמוזט געפיהרט ווערען אין באַבילאָנישער שפּראַך און שריפט די פּאָליטישע פאַרהאַנדלונגען פון פאָלק צו פאָלק, וואָס זייער מיטעלפּונקט איז איצט געווען דער קעניג פון באַבילאָניען, פּונקט ווי שפּעטער פּרעה. אַט אַזוי האָבען די פעלקער פון נאָהענטען מזרח שוין דאַמאָלסט זיך געשטעלט צוגלייך מיט דעם פּאָליטישען אייך אונטער דעם גייסטיגען איינפלוס פון באַבילאָניען. וואָס זיי האָבען אָבער אריבערגענומען אין די אַלטע צייטען, דאָס האָבען זיי דערהאַלטען אונטער גאַנץ נייע פּאָליטישע פאַרהעלטעניסען, און אין עגיפּטען גופא, אין פּאָליטישען צענטער פון די וועלט־געשעהעניסען, איז מען שפּעטער ניט געווען בכוח צו ענדערען אַ צו־שטאַנד, וועלכער איז שוין אַלט געווען הונדערטער יאָהרען. נאַטירליך האָבען די דאָזיגע פאַרהעלטעניסען אויך געמוזט האָבען אַ ווירקונג אויף דער רעליגיאָן.

די קבורה פון מתים.

די כנענים האָבען מקבר געווען זייערע טויטע. אין מגידו ווערט דער בר־מינן, צי אין איינצעלנער, צי אין גרופּען, ארומגעצאָהמט מיט אַ קרייז פון גרויסע פעלד־שטיינער און אַזוי אויסגעבעט איז דר׳ערד — נאַטירליך אַלעמאָל מיט די זאַכען וואָס מען איז זיך נוהג מיטצולעגען. אין גזר האָט מען, צוליב דעם צוואַוואוקס פון דער באַפעלקערונג, אריבערגעטראָגען די ערטער פון די קברים אויסען דעם מויער פון שטאָדט. מ׳הייבט דאָ איצט אָן מקבר צו זיין אין אַזויגערופענע שאַכט־קברים. די טויטע לעגט מען אוועק כמעט אַלע מיט אָנגעצויגענע קניה. אַט דאָ אין גזר איז אַמאָל אויך געווען דער מנהג פון מקבר זיין אַ לאָמפּ, דעם סימבאָלישען „במקום" פאַר מענשען־אָפּפער. פּונקט ווי דעם בר־מינן גופא, אַזוי האָט מען אויך מקבר געווען זיין „במקום", דעם לאָמפּ. דער מענש בלייבט לעבען און די אָפּפערונג קומט פאַר בלויז סימבאָליש.

דער מנהג פון אָפּפערען די קינדער צו גאָט איז קענטיג שטאַרק אנגעגאַנגען אין גזר זעהר נאָהענט ביי דעם הייליגטום פון די „מצבות" וואָס מיר וועלען באַלד באַשרייבען. איינגעבעט אין אַן ערד־שיכט פון כמעט אַ מעטער טיף און באַגראָבען אין גרויסע, דיק־ווענטיגע, צוויי־אויערדיגע קריג אַהן וואַסערע באַפּוצונג האָט מען דאָ געפונען ארום אַ טוץ טויטע קערפּער פון קינדער. דער קערפּער איז אריינגעדריקט אין קרוג מיט׳ן קאָפּ פאַראויס: דערביי ליגען צוויי, דריי קלענערע קריגלעך, אַ שיסעל און אַ שעלכעל. אַלץ איז איינגעהילעט אין פיינער זאַמד. די כלים זיינען די

באלעבאטישקייט פונ׳ם בר־מינן פאר זיין לעבען דא אונטען. די זאמד־מעהל איז א „במקום" פאר מעהל. פונקט אזוי האבען די עגיפטער אין א האלב־נאאיווער קמצנות מיטגעגעבען זייערע טויטע אין קבר אלערליי זאכען, וועל־כע גיבען כלומר׳שט אן אנצוהערעניש אויף שפייזען און כלים. די קינ־דער פון ג ז ר זיינען כמעט אלע נייגעבארענע, צוויי פון זיי 5 ביז 6 יאהר אלט. דער אופן פונ׳ם ארייננדריקען אין קרוג ברייננגט נאהענט די השערה, אז מ׳האט די נייגעבארענע געטויט מיט געוואלד — געוויס דערשטיקט — און זיי געבראכט אלס קרבן צו דער גאטהייט אין הייליגען ארט. דער דא־זיגער מנהג דערמאנט אונז שטארק אן דעם מקריב זיין פון די בכורים, וואס איז אונז באקאנט פון תנ"ך (שמות כ"ב 28). נאר דארטען איז שוין דאס לאנג מטושטש און פארביטען אויפ׳ן אויסלייזען (שמות י"ג 13).

אויב מ׳דארף לויט דעם אננעמען אלס אויסער צווייפעל, אז די כנענים האבען פראקטיצירט דעם מנהג פון אפפערען די בכורים — ווי בכלל דעם מענשען־אפפער — דאן לעגט עס זיך אויפ׳ן שכל, אז אין די פאלען וואו דער קבר פון קינדער געפינט זיך אין זעהר א נאהענטער פארבינדונג מיט א היי־ליגטום, האט דאס באמת צו טאן מיט אט דעם מנהג. די וואהרשיינליכקייט ווערט נאך שטארקער דורך דעם פאקט, וואס די זאכען וועלכע מ׳גיט מיט די טויטע אין קבר, צווישען זיי אויך לאמפען — צי צום לייכטען, צי אלס סימבאל פון לעבען — געפינען זיך אפטמאל אויך אליין אהן א בר־מינן. זיי ווערען באהאנדעלט פונקט ווי די מיטגעלעגטע זאכען פון אמת׳ע בר־מינן׳ס, דער עיקר אנגעשאטען פול מיט פיינער זאמד. נאר דער טויטער קערפער גופא פעהלט. אט דער מנהג לאזט זיך אויף קיין אנדער אופן ניט דערקלערען, סיידען אז די ביינגעלעגטע זאכען זיינען א „במקום" פאר׳ן טויטען קערפער. פונקט ווי מ׳האט זיך באנוצט מיט פיינער זאמד וואס גיט אן אנצוהערעניש אויף מעהל, אזוי האט מען זיך אויך באניצט מיט עטוואס וואס גיט אן אנצוהערעניש אויף א קרבן, מיט דער האפענונג, אז די גאט־הייט וועט זיך צופרידענשטעלען מיט דעם „במקום" אדער דעם אנצוהערעניש אויף עפעס ווירקליכעס.

די השנה פון גאט.

די אלגעמיינסטע באצייכענונג פון אלע סעמיטען פאר דער גאטהייט, אלס א מהות וואס געוועלטיגט איבער דעם מענשען און דער נאטור, איז „אל". וואו מיר טרעפען נאר סעמיטען אין פאלעסטינא און סיריען און אויך אנדערשוואו, זינט די צייטען אין וועלכע די סעמיטען שפילען דארטען

א ראלע. האבען זיי שוין א מעהרהייט פון געטער, וועלכע זיי זיינען כולל אונטער דעם אלגעמיינעם באגריף פון „אל".*) זיי פארבינדען דערמיט וואהרשיינליך פון אנהויב אן די השגה פון „מאכט" און פון א מיסטעריעזען מעכטיגען מהות. דאך איז עס ניט אויסגעשלאסען, אז אויך אט די פאר־שטעלונג האט זיך אויסגעבילדעט אין משך פון דער צייט — נאטירליך פון דער סאמע עלטסטער צייט. פאקטיש ליגען נאך דער נאמען און די זאך אין דער טונקעלקייט פון א פאר־היסטארישער צייט. עס לעגט זיך אבער שווער אויפ'ן שכל, אז „אל" זאל אמאל האבען באצייכענט נאר א גייסט וואס מ'קען ניט זעהן.

אין איינקלאנג מיט דעם גאנצען כאראקטער פון דער השגה וועגען גאט איז אורשפרינגליך קיין גרויסער חילוק ניט צווישען „אל", גאטהייט, און אנ־דערע עהנליכע באצייכענונגען ווי: „בעל", אייגענטימער, „אדון", האר אדער „מלך", קעניג. עס קאן דערפאר גרייליך טרעפען, אז אט די אלע אל־געמיינע באצייכענונגען פאר גאט ווערען פארביטען צווישען זיך, און דיזעל־ביגע פערזאנען רופט זיך נאך איין באצייכענונג ווי נאך דער אנדערער**).

פון דאנעט אויס לאזט זיך באשטימען בדרך כלל דער מהות פון דער גאטהייט ביי די סעמיטען פון כנען איידער די אידען האבען דארטען אריינ־געוואנדערט. די געטער זיינען מהות'ן מיט א מיסטעריעזער מאכט. זעהן קאן מען זיי ניט, און פון זייער נאמען קאן מען דערקענען, אז זיי זיינען די „הארען" און „באלעבאטים" פון זייער געגענד. זיי זיינען בכן פון אנהויב אן בשום אופן ניט קיין פערזאניפיצירטע כוחות אדער זאכען פון דער נאטור. ניט די זון אדער די לבנה, אדער דער בוים אדער דער שטיין, פארגעשטעלט אלס פערזאנען, זיינען דער מהות פון דער גאטהייט לויט דער פארשטעלונג וואס הערשט אין דער רעליגיעזער שפראך. נאר דאס אייגענ־טום־רעכט אויף אן ארט און א זאך און די ממשלה איבער זיי. דער „בעל" פון צ ו ר, די „בעל'טע" פון ביבלאס זיינען פשוט נעבען און הינטער די מלכים, וועלכע מ'קען זעהן, די העכסטע באהערשער פון שטאדט און לאנד־

*) די עלטסטע שפור דערפון געפינט זיך אין די אויפשריפטען פון די אלט־אקאדישע מלכים זינט סרגון.

**) אט אזוי געפינען מיר „בעל־ברית" און „אל־ברית" (שופטים ט 4, 46); „בעלידע" און „אלידע"; „אדוני־צדק" און „מלכי־צדק", און נאך פיעל אנדערע אזוינע פאלען.

שאפט, וועלכע מ׳קען ניט זעהן. פונקט ווי ערדישע הארען זיינען זיי די באלעבאטים פון זייער געגענד. און מען מוז זיי דעריבער אויך ברייננען דאס בעסטע וואס די געגענד גיט ארוים. זיי זיינען, אזוי לאנג ווי זיי זיינען לייט־זעליג, נאטירליך אויך די פארזארגער און באשיצער פון זייערע אונטערטא־נען ,די וועלכע ברייננען א ברכה און א שפע אומעטום.

דאס פעלד און דער וויינגארטען, דער ברונים און דער קוואל האבען דערפאר זייער ב ע ל אדער ב ע ל ה (בעל׳טע). אויך זיי זיינען ניט קיין פערזאניפיצירונגען, נאר אייגענטימער פונ׳ם ארט. מ׳קאן די דאזיגע אייגענטימער ניט זעהן, אבער זיי וואוינען נאהנט דערביי און באזעצען זיך אפט אין בוימער אדער שטיינער, וועלכע ווארפען זיך אין די אויגען. אלס פועל יוצא דערפון האבען אויך די זון, די לבנה און די שטערן געמוזט האבען זייערע ב ע ל י ם. דאך אבער ליגט שוין דא פאר אונז א צווייטע מדרגה פון דער כנעני׳שער רעליגיאן, א מדרגה וועלכע איז שווערליך באגרינדעט אויף הייי־מישע איינפלוסען. אט דא, ביי דער זון, דער לבנה און די שטערן, איז מען שוין צוגעקומען צו א פערזאניפיצירונג פון דער נאטור. — אויך דער שבט און די משפחה קאנען האבען זייער אייגענע גאטהייט, זייער ב ע ל. אויך דא האנדעלט זיך ניט וועגען א שטרענגער בעל־פארשטעלונג, נאר ווע־גען דינען די אבות. דער לאקאלער ב ע ל פון דער געגענד אדער דער שטאדט, דער ב ע ל פון בית־לחם, גד, חברון, האט דא א פארבינדונג גע־מאכט מיט דעם אור־פאטער פון דעם שבט אדער פון דער משפחה.

דער נאמען ב ע ל איז ניט אנטשטאנען אויף דעם באדען פון כנען. אבער די פארשטעלונג וועגען די ב ע ל י ם האט דא דורכגעמאכט אן אייי־גענארטיגע אנטוויקלונג. די עלטסטע פארם פון דינען איבער־ערדישע כוחות, וואס מיר קאנען אויפווייזען אויפ׳ן באדען פון כנען, ווייזט אויף א גלויבען אין ערד־גייסטער, אזעלכע מיסטעריעזע מהות׳ן, וועלכע האלטען זיך אויף אין דר׳ערד און מ׳קאן זיי קיינמאל ניט זעהן. וואס פאר א נאמען זיי האבען געטראגען, ווייסען מיר ניט. דאס וואס זיי האבען ביי די סעמיטען פון כנען נעבען דער אלגעמיין סעמיטישער באצייכענונג „אל“ פון אנהויב און שוין אנגענומען די באצייכענונג ב ע ל, „האר“, איז אהן א ספק א פועל יוצא דערפון וואס דער באבילאנישער „בל“ איז אריינגעדרונגען אין מערב.

אט דער אלט־באבילאנישער ב ל פון נ י פ ו ר איז, ווייזט אוים, דער „אבי אבות“ פון די סעמיטישע ב ע ל י ם. אויסערדעם וואס ער ער־שיינט, ווי דער אלטער שומערישער גאט ע נ ל י ל, אלס דער האר פון דער מלוכה פון דער לופט, איז ער אויך פון די עלטסטע צייטען אן דער

„בעל מאטאטי“, דער האר פון די לענדער און אויך פון דער ערד. אז מארדוק (מרודך) איז געווארען דער אויבערסטער גאט פון בבל, האט מען אויך אויף איהם אנגעווענדט דעם נאמען בל. בל ווערט דערמיט אלס מרדך דער באַשעפער פון דער וועלט, דער גאט פון הימעל און דער אויבערסטער גאט, דער „האר פון אלע הארען“. מיט דער אנטוויקלונג פון דעם קעניגטום זיינען „מלך“ און „אדון“ געווארען שמות־נרדפים (סינאנימען) פון ב ע ל.

עס בלייבט מילא בכן, אז ב ע ל איז אורשפרונגליך א גאטהייט מיט א לאקאלען כאראקטער: לאקאלע רוחות, וועלכע האלטען זיך אויף אין א געגענד, א שטאדט, א בארג און א ברונים. אבער די געגענדען מאכען פאַרבינדונגען איינע מיט די אנדערע; מיט דעם אויפקומען פון שטעדט און מיט דער אנטוויקלונג פונ׳ם פארקעהר בייטען אויס די געגענדען און שטעדט זייערע פראדוקטען און זייערע איינוואוינער און מיט זיי אויך זייערע געטער. מיט דעם אריינדרינגען פון פרעמדע אינ׳ם לאנד און מיט דעם פארקעהר מיט׳ן אויסלאנד הערט מען פון פרעמדע געטער און מ׳זעהט זייערע בילדער. אט אזוי ווערט ברייטער דער בליק און מ׳נעמט אויף כל׳ערל׳י השפעות. די גרויסע מאסע האט אט אזוי שטילערהייד אריינגענומען: די פרעמדע ב ע ל י ם צווישען די אייגענע און צוגעשטעלט אויסלענדישע גאטהייטען צו די היימישע. די צאהל פון די געטער ווערט אויף דעם אופן אלץ גרעסער. פאר מענשען וואס קלערען נאך איז דא געווען א גוטע געלעגענהייט צו אנטוויקלען זייער השגה פון גאט. עס האט פון זיך אליין געמוזט ארויפשווימען די פראגע, אויב די דאזיגע אלע גאטהייטען זיינען גלייך אין מאכט און ראנג, אדער אויב איינצעלנע גרעסערע און מעכטיגע זיינען ניט דערהויבען איבער דער מאסע פון די קלענערע געטער און אויב איבער יענע איינצעלנע דערהייבט זיך ניט פיליכט אן אויבערסטער און מעכטיגסטער גאט אלס דער האר פון אלע הארען, דער „אל עליון*)“. דערמיט האט מען אין כנען פאראגרעסירט פון דעם איינפאכען פאליטעאיזם צו דער העכערער מדרגה פון דעם מאנארכישען פאליטעאיזם, פון אסך געטער מיט איינעם אן אויבערגאט, אז אנטוויקלונג, אין וועלכער באבילאניען מיט איהר אנו**) און בלמרדך איז שוין לאנג פאראויסגעגאנגען.

אבער די פראגע איז דא, אויב מענשען מיט א העכערען גייסט — אין

---

*) פארגלייך בראשית י"ד 18.

**) א נ ו, ע נ ל י ל און ע א, די דריי אלט־באבילאנישע געטער פון הימעל, ערד און וואסער. מארדוק איז שפעטער געווארען זייער יורש. ח. ש.

כנען און אין באבילאניען—האבען געקאנט בלייבען שטעהן דערביי. אז מ׳האט טיפער נאכגעקלערט וועגען די פיעלע גאטהייטען, העכערע און ני־דעריגערע, אייגענע און פרעמדע, האט מען פארט געמוזט זוכען הינטער זיי דאס וואס איז שותפות פאר זיי אלעמען, ד י ג א ט ה י י ט א ל ס א ז א. דאמאלסט האבען יענע פיעלע גאטהייטען דאך געמוזט סוף כל סוף באטראכט ווערען בלויז אלס זיך בייטענדיגע ערשיינונג־פארמען פון דער גאטהייט, וועל־כע איז אין תוך גענומען נאר איינע. דאס איז נאך ניט קיין מאנאטעאיזם, קיין גלויבען אין דער אחדות פון גאט. אבער עס איז אן אופן פון דענקען, וועל־כער פארגייסטיגט דורך ספעקולאציע דעם פאליטעאיזם און וואלט געקאנט אמאל פיהרען צום אמת׳ן מאנאטעאיזם. דאס געהערט צו די פארשידענע פאר־שטופעס פון אט דער העכסטער השגה פונ׳ם געדאנק וועגען גאט.

אז מ׳האט זיך ארומגעטראגען מיט עהנליכע געדאנקען אין פאלעסטינא שוין אין דער אלטער צייט, האט ביז איצט אזוי ווי דורכגעשימערט פון תנ״ך. די מעהרהייט א ל ה י ם ווערט דארטען געברויכט אלס איינ־הייט. פון די אמארנא־בריף ווייסען מיר דאס אבער איצט אויף זיכער עס זעהט אויס עפעס משונה׳דיג וואס גאט ווערט באצייכענט אין תנ״ך דורך א פארם פון מעהרהייט מיט א פארשטעלונג פון איינהייט. מ׳האט זיך אבער ביז אהער געמוזט רעכענען מיט דער מעגליכקייט, אז דאס שטאמט פון דער סעמיטיש־כנעני׳שער פארצייט. וועלכער האט געשאפען די העברע־אישע שפראך און מיט איהר אויך דאס ווארט „אלהים“. דער נאמען „אלהים“ פאר גאט שטאמט, הייסט עס, פון פאליטעאיסטישען געדאנק. אבער די אמארנא־טעקסטען פיהרען אונז דא אויף אן אנדער וועג. אמת טאקע, אז ביי דער גרויסער מאסע פון די כנענים אין דער אמארנא־צייט האט גע־הערשט דער ריינער פאליטעאיזם. אבער ביי א געלעגענהייט ווערט שוין אויך דא געברויכט די פארם פון מעהרהייט „געטער“ (אילאני) צו באציי־כענען נאר איין גאט אדער א געטליכע פערזאן. דאס ווייזט אונז בא־שיינפערליך, אז אין א גייסטיג העכערער שיכט איז שוין דאמאלסט גע־ווען פארטראטען די אנדערע פארשטעלונג, פון באטראכטען די פיעלע גע־טער אלס פארשידענע ערשיינונגען פון איין און דעמזעלביגען גאט.

ד ע ר פ א נ ט ע א ן.

וועגען דעם כנעני׳שען הויפט־גאט ב ע ל האבען מיר שוין גערעדט. בעל איז דער נאמען פון יעדער לאקאלער גאטהייט אלס דער „האר“ פון אט דעם ארט. ס׳איז אבער געווען נאטירליך, אז אין דעם ארט וואו מ׳האט

איהר געדינט האט די גאטהייט. וועלכע האט באמת געהייסען בעל פון צידון. שטאדט־גאט פין צור א. אז. וו. נעקאנט אנגערופען ווערען קורץ „דער בעל“. וואס האט דאן פאקטיש געקלונגען ווי אן אייגעננאמען.

ווי אלט דער גלויבען אין בעל איז אין כנען קענען מיר זעהן דערפון. וואס ניט בלויז האט די עלטסטע סעמיטישע שיכט אין באבילאניען שוין געהאט אין דעם ב ל פון נ י פ ו ר א באבילאנישע געגענשטיק צום בעל. נאר זינט סרגין דעם 1טען און נאראם־סין ביז אויף דער צייט פון אמוראבי גע־פינען זיך שוין אין באבילאניען נעמען. וועלכע ווייזען אז מ׳האט דארטען געדינט טאקע דעם מערב־סעמיטישען בעל גופא. ביי דער ענגער פאר־בינדונג פון די אמורי׳שע קרייזען פון באבילאניען מיט כנען. קאן עס קיין ספק ניט זיין. אז דער דינסט פון דעם בעל האט שוין אריבערגעוואנדערט אין כנען מיט די ערשטע אמורים וואס זיינען געקומען פון מזרח און האט זיך אט דא פארבונדען מיט דעם גלויבען אין ערד־גייסטער פון דער עלטערער פאר־סעמיטישער באפעלקערונג. דערמיט איז אין איינקלאנג וואס אין דער היקסאס־צייט זעהען מיר אין עגיפטען אין פאדערגרונט דעם גאט סוטעך. וועלכער איז גלייך צו דעם בעל פון די כנענים.

שוין דערפון אליין קאן מען זעהן ווי פארשפרייט די רעליגיאן פון ב ע ל איז געווען אין פאלעסטינא און סיריען. דער איינדרוק ווערט נאך שטארקער דורכ׳ן תנ״ך. מיר געפינען דארטען אזוי פיעל מאל דערמאנט. אז אריינקומענדיג אין לאנד האט דארטען ישראל געפונען דעם דינסט פון דעם ב ע ל און דער עשתרת. דאס איז א גוטער באווייז פאר דער לעצטער פאר־אידישער און דער עלטסטער אידישער צייט אין כנען. פאר נאך פרי־העררינע צייטען זיינען אן עדות די צאהלרייכע נעמען פון ערטער. וועלכע זיינען פארבונדען מיט ב ע ל און ע ש ת ר ת*). מיר ווייסען ניט ווען די נעמען זיינען געשאפען געווארען: אבער עס לעגט זיך אויפ׳ן שכל, אז לכל הפחות א טייל פון אט די ערטער האבען באקומען זייערע נעמען פון די סעמיטישע בעל־דינער. גלייך ווי זיי האבען זיך אין לאנד באזעצט.

דער מהות פון ב ע ל איז פרוכטבארקייט. אלס אייגענטימער פונ׳ם ארט איז ער פאר דעם כנעני׳שען פויער, גארטענפלאנצער און האדעווער פון בהמות דער עיקר א גאט וואס גיט א גערעטעניש איז לאנד און פרוכט־בארקייט אין די סטאדעס. אזוי ווי דער ב ע ל איז דער מאן פון דער

---

*) למשל: בעל צפון, בעל פעור, בעל חרמון, בעל גד, בעל שלישה, בעל חצור, בעל ברעים, ב״ל תמר, עשתרת קרנים, עשתרות.

ע ש ת ר ת ווערט איהם דעריבער אויך צוגעשריבען די מענשליכע פרוכט־באַרקייט. און ווען דער בעל באַקומט אַ נאָהנטע שייכות צו דעם באַבילאַ־נישען בל־מרדך, ווערט ער אַ זון־גאָט, צו וואָס ער, אלס גאָט וואָס מאַכט אַלץ וואַקסען, איז זעהר מסוגל. אלס אַ זון־גאָט וואוינט ער אין הימעל און איז דער האַר פון הימעל.

נעבען דעם „בעל" שטעהט זיין זיווג די „בעלה" (בעל'טע), די האַ־רינטע. אונטער דעם דאָזיגען כלל־נאָמען דינט מען איהר אין ביבלאָס און אין מאַנכע אַנדערע ערטער. דאַך אַבער טרעפען מיר זי לפי ערך איז ווייניג פאַלען אונטער דעם דאָזיגען נאָמען. די סיבה דערפון איז וואָס אין אונטערשייד פון ב ע ל האָט די ב ע ל ה גאַנץ פריה אַנגענומען אַן אייגענגאָמען עשתרת. און אונטער אָט דעם נאָמען האָט מען איהר געדינט. די בעל'טע טרעט דעריבער צוריק און אויף איהר שטעל האָט דער בעל די עשתרת נעבען זיך. באַזונדערס איז דאָס אַזוי אין תנ"ך.

דער דינסט פון דער עשתרת ווערט אָפט דערמאָנט אין תנ"ך אַלס אַ מנהג פון די פאַר־אידישע כנענים, פון וועמען די אידען האָבען עס אַרי־בערגענומען. אַז זי האָט אַן אַלט־כנעני'שע אָפּשטאַמונג קאָן מען זעהן קלאָר פון מאַנכע נעמען פון ערטער, וועלכע זיינען פאַרבונדען מיט איהר. זי ערשיינט דאָ איינפאַך אַלס כנעני'שע, אין אייניגע שטעלען אלס צידוני'שע געטין. אין תנ"ך ווערט אַנגעדייט אויף איהר נאָהנטע שייכות צום ב ע ל, אויך אַז זי איז געווען אַ געטין פון דער פרוכטבאַרקייט פון די בהמות*). מיר ערפאַהרען אויך פון ספר שמואל, אַז ביי די פלשתים איז זי געווען אַ געטין פון מלחמה**).

גענויערע ידיעות וועגען דעם כאַראַקטער פון דער ע ש ת ר ת האָ־קומען מיר פון איהר נאָהנטער שייכות פון איין זייט צו דער באַבילאַנישער אישטאַר און פון דער אַנדערער זייט צו דער אשרה, וועלכע איז אונז באַ־קאַנט פון תנ"ך און אויך פון אויסען דעם תנ"ך.

אַז אישטאַר הענגט צוזאַמען עטימאָלאָגיש און זאַכליך מיט דער עשתרת, איז קיין ספק ניט. אין באַבילאָניען האָט אישטאַר פאַרנומען די שטעלע פון אַ געטין פון תאוה'דיגער ליבע און איז אַלס אַזאַ אַרומגערינגעלט געוועזן פון אַ כאַלאַסטרע פון דינערינס (אויך פון דינער), וועלכע האָבען זיך איבערגעגעבען צו איהר דינסט פון אויסגעלאַסענקייט. מ'האָט זיך זי בכן

*) „ועשתרת צאנך", דברים ז 13.

**) שמואל א, ל"א 10.

פארגעשטעלט אלס געטין און באשיצערין פונ׳ם לעבען וואס ווערט געבארען און וואקסט. דאס לעבען איז אין אלע צייטען געווען פאר דעם מענשען א גרויס געהיימעניש: דא האט מען זיך פארגעשטעלט זיין אורשפרונג אין מענש און חיה, באזונדערס דאס גאנצע סעקסועלע לעבען פונ׳ם מענשען, אלס שטעהענדיג אונטער דער באשיצונג און פיהרונג פון א באזונדערס גרויסער גאטהייט.*)

ווי שטארק אט די זייט איז געווען אנטוויקעלט אין דער כנעני׳שער עשתרת, ווייזען אונז די אויבען באשריבענע בילדער איהרע, וואס מ׳האט לעצטענס אויסגעגראבען. באזונדערס אבער ווערט אונז קלאר דער דאזי־גער כאראקטער פון דער כנעני׳שער געטין אין יענע שטעלען פון תנ״ך, וואו זי טראגט דעם נאמען „אשרה“, אדער וואו עס האנדעלט זיך וועגען דער רע־ליגיעזער פראסטיטוציע, וועלכע איז אהן א ספק פארבונדען מיט דער אשרה.

אין תנ״ך געפינט זיך דאס ווארט אשרה אין צוויי באדייטונגען: אלס א הילצערנער חפץ און אלס א געטין**). אבער די אויסגעגראבענע טעקסטען לאזען מעהר קיין ספק ניט, אז ס׳איז געווען אן אלט־כנעני׳שע געטין מיט׳ן נאמען אשרה. וואס פאר א מין געטין זי איז געווען און אז איהר נאמען איז בלויז א וואריאנט פון בעלה און עשתרת, קאן מען שוין זעהן דערפון וואס אויך זי, פונקט אזוי ווי יענע ביידע, האט אזא נאהנטע שייכות צום בעל. נאך ראיות האבען מיר פון די אמארנא־בריף, און ועל כולם זעהען מיר דאס פון דעם, וואס ווערט אין תנ״ך דער־צעהלט וועגען איהר. ניט נאר רעדט זיך דארטען אונטער אסא מלך יהודה וועגען א שאנד־בילד (מפלצת) פון דער אשרה, נאר דא, און נאך מעהר אין א שפעטערען שטעל, ווערט דער דינסט פון דער אשרה געבראכט אין דער נעהנטסטער שייכות צו די „קדשים“, און די „קדשות“, די רעליגיעזע פראס־טיטואירטע***).

*) זינט אישטאר איז ארונטערגעשטיגען אין דער אונטער־וועלט, הייסט עס אין א באבילאנישער מעשה׳לע, שפרינגט ניט דער אקס אויף דער קוה, דער מאן שלאפט אין זיין צימער, די פרוי שלאפט אליין.

**) זעה מלכים א, ט״ו 13; י״ח 19; מלכים ב, כ״א 7; אויך שופטים ג 7.

***) פארגלייך באזונדערס מלכים א ט״ו 12, 13; כ״ב 47; מלכים ב, כ״ג 7.

דיזעלביגע זאך אונטער דעמזעלביגען נאמען געפינען מיר אין באבי־לאניען פארבונדען מיט א י ש ט א ר. מ'דארף דעריבער אננעמען אלס זיכער, אז מיר האבען דא צו טאן מיט דעם דינסט פון דערזעלביגער גאט־הייט, וועלכע האט אין באבילאניען געהייסען א י ש ט א ר און אויך ב ע ל י ט, און אין פאלעסטינא ב ע ל ה אדער ע ש ת ר ת און א ש ר ה. זי איז די געטין פון לעבען און פון פרוכטבארקייט — אין באבי־לאניען מעהר פון דעם לעבען פון מענשען און חיות, אין פאלעסטינא איז זי אלס זיווג פונ'ם ב ע ל אויך די געטין פון דעם לעבען פון די פלאנצען, די הארינטע פונ'ם לאנד און פון זיינע קוואלען, אויך די הארינטע פון הי־מעל. אויסער דעם איז זי אין באבילאניען שטענדיג, אין כנען ווענינסטענס אויפ'ן צווייטען פלאץ, אויך די געטין פון מלחמה.

נאר איין זייט פון דער באבילאנישער אישטאר, לויט וועלכער זי איז גלייכצייטיג אויך די שוועסטער פונ'ם זון־גאט און די געטין פון אווענד און מארגען און פון דעם שטערן ווענוס (מזל נגה), קענען מיר ניט נאכווייזען אין דער ביבלישער און כנעני'שער עשתרת. אזוי אבער ווי מיר טרעפען זי אלס גאטהייט פון הימעל אין דער שפעטערער ביבלישער צייט*), און אזוי ווי אין דער אמארנא־צייט וואנדערט זי שוין אין דער דאזיגער איי־גענשאפט פון מיטאני דורך פאלעסטינא קיין עגיפטען, איז עס דעריבער לחלוטין ניט אויסגעשלאסען, אז זי איז אויך באקאנט געווען אין כנען אין יענער באשטימטער שטעלונג אין הימעל, וועלכע זי האט פארנומען אין באבילאניען.

א וויכטיגע געטין פון מלחמה, א קרובה'טע אין אט דעם פרט מיט דער אישטאר־עשתרת איז, ווי עס ווייזט אויס, געווען ע נ ת. פון תנ"ך קענען מיר זי בלויז אלס נאמען פון א פאטער פון איינעם פון די שופטים (שמגר בן ענת, שופטים ג 31). עס קאן אבער גריילעך זיין, אז ענת איז ניט דער נאמען פון שמגר'ס פאטער, נאר בן־ענת האט באדייט: דער זוהן פון דער קריגס־געטין, עס הייסט: דער גבור פון מלחמה. אויסער דעם טרעפען מיר נאך ענת אין תנ"ך אלס נאמען אדער אלס טייל פון א נאמען פון אן ארט (ענתות, ירמיה הענתותי). אין עגיפטען אבער האט ענת געשפילט א ראלע, באזונדערס אין דער צייט, ווען דארטען איז געווארען א מאדע ארייננצונעמען סירישע געטער. זי ווערט פארגעשטעלט אויף עגיפטישע בילדער מיט א שפיז און א פאנצער. א סירישער גאט פון מלחמה איז אויך געווען ר ש ף. אין תנ"ך

*) „מלכת השמים", ירמיה מ"ד 18, 19.

געפינען מיר איהם ניט. דאס ווארט ר ש ף באדייט דא נאר די פייערינגע גלוט און דעם בליץ, אויך די פעסט*). דאס גיט אונז אבער שוין א שטיקעל אנצוהערעניש וואס פאר א מין גאט ר ש ף איז אמאל געווען אין כנען. אלס גאט טרעפען מיר איהם ניט בלויז אין די שפעטעריגע אראמעאישע און פעניקישע אויפשריפטען, נאר א סברא שוין אויך אין די אלטע אשוריש־באבילאנישע טעקסטען. באזונדערס דייטליך אבער טרעט רשף אויף פאר אונז אלס כנעני'ש־פעניקישער גאט פון בליץ און מלחמה אויף עגיפטישע מאנומענטען פון אט דער צייט, וועלכע מיר באהאנדלען דא. פונקט ווי ענת ווערט אויך רשף פארגעשטעלט מיט א שפיז און א פאנצער.

עס קומען נאך אין באטראכט א רייה פון געטער, וואס ענטוועדער זייער אמת'ע היים איז באבילאניען אדער זיי האבען דארטען לכל הפחות זייער נעהנטסטען פאראלעל. ביי דער שטארקער גייסטיגער השפעה, וואס באבילאניען האט נאך אלץ געהאט אויף פאלעסטינא און סיריען, זיינען יענע געטער (צי פריהער שוין, צי אין דער צייט, פון וועלכער מיר ריידען דא) ענטווערער פשוט אריבערגענומען געווארען אדער מ'האט זיך זיי פארגעשטעלט און זיי געדינט אויף א שטארק באבילאנישען אופן.

צו די ערשטע פון אט דעם מין געטער געהערען: ש א מ א ש (שמש) דער גאט פון דער זון און ס י ן, דער גאט פון דער לבנה, דער לעצטער איז אין פאלעסטינא גופא אנגערופען געווארען י ר ח. אז מ'האט אין פאלעסטינא געדינט אין יענער צייט צו דעם זון־גאט, איז זיכער. מ'קאן אויך דערקענען ווי מאנכע איינצעלנע פערזאנען פון דער אידישער לעגענדע און געשיכטע האבען אין זיך שטריכען, וועלכע האבען לכתחילה געהערט צו דעם זון־גאט. באזונדערס זעהט זיך דאס אין די געשיכטען וועגען שמשון און אליהו. דאס וואס ווערט וועגען זיי דערצעהלט גיט אז אנצוהערעניש, אז אין דער אידישער פארצייט און באזונדערס אין דעם לאנד, וואו דאס פאלק האט זיך באזעצט, האט מען געקענט און זיך איבערדערצעהלט מאנכע געטער־געשיכטען פון דעם זון־גאט.

דעם נאמען פון'ם באבילאנישען לבנה־גאט ס י ן ווילען מאנכע דערקענען אינ'ם נאמען פון בארג ס י נ י, אויך אין דעם פון מ ד ב ר ס י ן. אויב די דאזיגע סברא איז ריכטיג, לעגט זיך דאן אויפ'ן שכל, אז אט דער גאט איז געקומען צום סיני ניט פון באבילאניען, נאר פון ח ר ן אין

*) שיר השירים ח 6; תהלים ע"ח 48. דברים ל"ב 24; חבקוק ג 5.

מעסאפאטאמיען. חרן האט געהאט א גרויסע באדייטונג פאר דעם דינסט פון דעם לבנה־גאט און איז אויך געווען דער מיטעלפונקט פאר דעם פאר־קעהר צווישען מזרח און מערב. מאנכע ווילען דערמיט פארבינדען אזוינע נעמען ווי: ל ב ן, ש ר ה און מ ל כ ה*). דאס האט אבער זעהר א שוואכען יסוד. דאך אבער איז קיין ספק ניט, אז מ'האט אין די אלטע צייטען געדינט אין כנען דעם גאט פון דער לבנה. דאס זעהען מיר פון דעם אוראלטען אידישען יום־טוב פון ראש חדש און אויך פון דעם כנעני'שען נאמען י ר י ח ו, לבנה־שטאדט.

א נאהנטער קרוב פון דער גאטהייט פון דער זון און דער לבנה איז אין באבילאנישען פאנטעאן געווען דער גאט פון שטורם, דונער, און בליץ רימון (ראמאן), וועלכער איז געווען באקאנט אין מערב־לאנד אונטער'ן נא־מען ה ד ד. זיין סימבאל איז די בליץ־שנור און די האק, זיין חיה דער אקס. פון די אמארנא־טאוולען זעהען מיר, אז דער דאזיגער גאט איז געווען פאפולער אין די אלטע צייטען אין סיריען און אין כנען. מיר געפינען אויך זיין נאמען פארבונדען מיט אסך נעמען פון ערטער און פערזאנען. אין אלישע'ס צייט ווערט ער אנגערופען אלס דער הויפט־גאט פון דמשק (מלכים ב, ה 18). מ'האט איהם קענטיג געדינט אין דעם סימבאל פון א בילד פון אן אקס.

א באדייטענדע ראלע האט געמוזט שפילען אין אלטען כנען אויך דער גאט „מלך“. אין תנ"ך ווערט דערצעהלט ערשט אין דער שפעטערער צייט פון דער מלוכה וועגען דעם דינסט פון אט דעם גאט. דארטען ערשיינט ער אלס א בלוטדורשטיגער אכזר, צו וועמען מ'מוז מקריב זיין מענשען אלס קרבנות. עס ווייזט אבער אויס, אז שוין אין דער אמארנא־צייט האט מען אסך געדינט דער דאזיגער גאטהייט.

מ'מוז נאך דערמאנען עטליכע געטער, וועלכע קומען פאר זעלטענער און האבען דערפאר א קלענערען באטרעף, זיינען אבער דאך אלט־כנעני'שע גאט־הייטען. צו אט דעם מין געהערען די פון דערהיים אויס באבילאנישע גע־טער: נ ב ו, נ י נ י ב און נ ר ג ל. נ ב ו איז אין תנ"ך דער נא־מען פון א בארג. נ י נ י ב געפינט זיך אין די אמארנא־בריף אלס נאמען

*) אלע דריי זיינען פון חרן. לבן איז נאהנט צו לבנה; שרה — שאראטו איז א באצייכענונג פאר דער לבנה־געטין פון חרן און מלכת־מאלקאטו איז א באַ־צייכענונג פאר דער אישטאר. פארגלייך אויך „מלכת חשמים“, ירמיה מ"ד 18.

פון אן ארט נעבען ירושלים (בית־ניניב). דעם נאמען נ ר ג ל האט מען אויסגעגראבען אין ת ע נ ד*). דאן קומט נאך דער גאט ד ג ו ן, וועל־כער איז אין דערהיים אין כנען און איז נאכהער פון דארטען געקומען אין מעסאפאטאמיען און צו די פלשתים. אויך דער כנעני׳שער און אראמעאישער גליקס־גאט ג ד (ישעיה ס״ה 11) און די לאקאלע גאטהייטען, וועלכע קו־מען נאר פאר אין א גרויסער נאווינע, צ ד ק און ש ל ם**).

די אונטערסטע שורה פון דעם איבערבליק וואס מיר האבען דא גע־געבען איז, אז אין דער אמארנא־פעריאדע און אין די צייטען באלד נאך איהר האט דער פאנטעאן אין כנען, אפילו אזוי ווייט ווי ער האט אנטהאלטען היי־מישע כנעני׳שע אדער אראמעאישע גאטהייטען, דורכאויס געהאט זיין יסוד אין דער באבילאנישער געטער־וועלט. וואו ניט וואו האט אויך ניט געפעהלט די עגיפטישע השפעה. אבער זי טרעט צוריק געגען דער באבילא־נישער, באזונדערס אינ׳ם אינערליכען לאנד און אין די געגענדען וואס ליגען ווייט פון עגיפטישען גרעניץ. דער פאקט קומט אוים משונה׳דיג, ווייל לויט די פאליטישע פארהעלטענישען האט אין דער דאזיגער צייט באדארפט אראפ־וועגען דער עגיפטישער איינפלוס. די איינציגע דערקלערונג דערצו איז, אז אין דער צייט פון דער עגיפטישער הערשאפט אין דער פאנטעאן אין כנען שוין לאנג געווען איינגעפונדעוועט. די כנעני׳שע געטער־וועלט האט געמוזט אנשטעהן אין דער פעריאדע פון דער אומבאגרעניצטער באבילאנישער השפעה, בכן אין דער צייט פאר 1600. די עראבערונג פון סיריען דורך עגיפטען אונטער טהוטמאס דעם דריטען האט שוין געפונען פארטיג דעם געטער־סיסטעם אין לאנד און האט ווייניג וואס געקאנט ענדערען אין איהם. אדרבה, עגיפטען, ווייזט אוים, האט אין דערזעלביגער מאס מקבל געווען ווי געגעבען: א גאנצע רייה פון געטער וואנדערען קיין עגיפטען און מ׳דינט זיי דארטען צווישען דער היימישער באפעלקערונג און אפילו אין קעניג׳ס הויף.

אבער אט די אלע גאטהייטען געהערען, אזוי ווייט ווי מיר קענען זיי, צו די גרויסע געטער, נעבען וועלכע עס האבען זיך תמיד געפונען נאך אסך נידעריגע געטער פון א קלענערען ראנג. צום טייל האט מען זיי זיך פארגע־שטעלט אלס דינער און משרתים פון די הויפט־געטער, צום טייל אלס ני־

---

*) זעה אויבען ז. 109.

**) פון דעם גאט צדק שטאמען די נעמען מלכי־צדק און אדוני־צדק. דער נאמען פון גאט שלם איז קענטיג דער שורש פון ירושלים (ירו־שלם).

דעריגע כוחות און מחבלים. זיי זיינען געווען באליבט ביי די כישוף־מאכער און ביי די נידעריגע פאלקס־שיכטען האבען זיי פארטראטען דעם ארט פון די גרויסע געטער. ווי אין מאנכע אנדערע רעליגיאנען, האט מען אויך אויף דעם ראזיגען געביט געקאנט מאכען די ערפאהרונג, אז די גרויסע געטער מיט זייערע רייכע טעמפלען און גלענצענדע ימים־טובים זיינען בעצם נאר געווען פאר די רייכע און חשוב׳ע. די ברייטע אונטערסטע שיכט פון ארימע און פארקנעכטעטע, בכלל פון דעם פשוט׳ען פאלק, האט זיך געמוזט באגנוגענען מיט געטער פון א קלענערען ראנג און מיט ביליגערע פרעטענזיעס. צו זיי קאן דער פשוט׳ער מענש אויך האבען א געלעגענהייט צוצוקומען.

אט אזוי ערשיינען שוין אין באבילאניען נעבען די הויפט־געטער גע־וויסע נעבען־געטער, וועלכע רינגלען ארום דעם הימעל־גאט אלס חילות פון הימעל און שטעלען פאר די הימעלשע באראטונגס־פארזאמלונג פון די געטער*). זיי טרעטען אויף צום טייל אלס פאמיליען־גלידער, צום טייל אלס שלוחים פון דער הויפט־גאטהייט.

צו דעם ראזיגען מין פון נידעריגע געטער געהערען אויך אזוינע גע־שטאלטען פון תנ״ך ווי א שטייגער דער „עזאזל“ און די „שעירים“. דער „עזאזל“ איז א בייזער רוח פון מדבר און די „שעירים“ זיינען בייזע רוחות פון פעלד. צו די „שעירים“ האבען אידען אפטמאל אויך מקריב געווען קרבנות (ויקרא י״ז 7). די דאזיגע מחבלים, ווי אויך די רוחות פון די נעשטארבענע, וועלכע דער מענש קאן רופען און ארויסגעפינען פון זיי אלצדינג („אובות“ און מיט זיי פארוואנדט די „ידעונים“), זיינען געבליבען ביי די אידען אלס „שיריים“ פון די אמאליגע כנענים. אנדערש איז אבער מיט אנדערע גע־שטאלטען, וועלכע מיר געפינען ארום יהוה, ווי די „כרובים“, די „שרפים“ און יהוה׳ס שלוחים, די „מלאכים“, אדער געוויסע איינצעלנע צווישען זיי, ווי דער „משחית“, דער פארדארבער. ביז איצט האבען מיר וועגען זיי קיין אנצוהערעניש ניט געפונען אין דער פאר־אידישער צייט. אויך דער שטן שטאמט פון א שפעטערדיגער צייט.

---

*) פון אזא הימעלשער באראטונגס־פארזאמלונג פון די „בני אלהים“ אדער „בני אלים“ רעדט זיך אין תהלים כ״ט 1; איוב א 6, ב 1; אויך אין מלכים א, כ״ב 19 (צבא השמים). בראשית ו 4 (בני האלהים). די אידען האבען אט דעם באגריף אריבערגענומען פון די פעלקער ארום.

ערטער פון קולט.

אלס פלעצער וואו די כנענים האבען געדינט צו די געטער קומען העכסט וואהרשיינליך אין באטראכט אלע וויכטיגע ערטער פון לאנד. יעדער פון זיי האט געהאט זיין לאקאלען „בעל".` דאס שליסט ניט אויס, אז מ'האט דארטען אמאל אין א געווינע אדער אויך דויערענד געדינט צו אנדערע געטער. אויסער די אמת'ע ערטער פון קולט האט דאס לאנד אהן א ספק אויך גע־האט מאנכע הייליגע פלעצער אויפ'ן פרייען פעלד: שפיצען פון בערג, פלא־טען פון פעלזען און פון שטיינער, קוואלען, בוימער און וועלדלעך, וועלכע מ'האט געהאלטען פאר הייליג.

אלס די וויכטיגסטע פון יענע הייליגע ערטער דארף מען, לויט דעם תנ"ך, דערמאנען: שכם, בית־אל, גלגל, גבעון, חברון; לויט די אויסגרא־בונגען און די אויסגעגראבענע אויפשריפטען: אזעלכענע ערטער ווי גזר, תענך, מגידו, ירושלים, יריחו, לכיש, א. אז. וו.: ענדליך דארפען נאך בא־טראכט ווערען אלס הייליגע פלעצער פון די כנענים אלע ערטער וואס זייערע נעמען זיינען פארבונדען מיט „בעל".*) פאר דאס איבעריגע פון סיריען קומען נאטירליך אין באטראכט אלס הייליגע ערטער די לאנג שוין באשטע־הענדע שטעדט: צידון, צור, ביבלאס, ביירוט א. אז. וו. דערצו געהערען נאך קוואלען און ברונימער ווי די פון באר־שבע, לחי־רואי, גיחון און רוגל ביי ירושלים; הייליגע בוימער ווי דער פאלמען־בוים פון דבורה, דער אייכען־בוים פון דעם אראקעל־געבער ביי שכם (אלון מורה), הייליגע שטיינער ווי דער ביי שכם, ביי גבעון אדער בית־שמש אדער דער שטיין פון הילף (אבן העזר**).

סימבאלען פון קולט.

א קולט־ארט פון די כנענים אין יענער צייט, ווי ס'איז צו זעהן פון די אויסגראבונגען אין גזר, האט ניט אנטהאלטען קיין טעמפעל, קיין פעס־טעם הויז און אויך קיין בילד פון גאט. ס'איז א הייליגער ארט צו דינען גאט אונטער'ן פרייען הימעל, אין פנים פון דער אויפגעהעכדער זון. דער עיקר, ווי עס לאזט זיך נאך היינט דערקענען, איז די מ צ ב ה, וועלכע

---

*) זעה אויבען ז. 116.

**) זעה, למשל, שופטים ט 6, 37; בראשית ל"ח 8; שופטים ד 5; יהושע ב"ד 2; שמואל ב, כ 8; שמואל א, ו 14; מלכים א, א 9.

טרעט דא אויף אין פארשידענע זארטען עקזעמפלארען. עס איז א זייל פון איין שטיין, זיך פארגעשטעלט אלס סימבאל פון דעם לאקאלען ב ע ל, אדער אלס דער ארט וואו ער האלט זיך אויף. דער דאזיגער שטיינערנער זייל איז קענטיג ארויסגעוואקסען פון דעם נאך איינפאכערען שטיינבלאק, וועלכען מ'האט באטראכט פון די עלטסטע צייטען אן אלס די וואוינונג פון א לאקאלען גאט. לכתחילה האט דער דאזיגער שטיין ניט געהערט צו דעם ב ע ל, נאר צו יענע ערד־גייסטער, צו וועמען די עלטסטע פאר־סעמיטישע איינוואוינער פון לאנד האבען געדינט.

ביי דער זייט פון דער מ צ ב ה, אלס וואוינונג אדער סימבאל פונ'ם „בעל", שטעהט די א ש ר ה אלס וואוינונג אדער סימבאל פון דער ווייבליכער „בעלה". וועלכע מ'האט גערן אנגערופען עשתרת אדער אויך אשרה. דאס וואס עס האט זיך אונז ניט דערהאלטען פון דער אלטער צייט קיין סימן פון אזא'ן אשרה איז קיין חידוש ניט; ווייל אזא קולט־זאך האט לויט איהר נאטור זיך ניט געקאנט דערהאלטען. דאס העברעאישעווארט א ש ר ה האט נעבען דער באדייטונג פון א גאטהייט, אויך נאך אן אנדער באדייטונג, אין וועלכער עס באצייכענט א הילצערנעם חפץ, וואס האט א נאהנטע שייכות צו דער מצבה און האט אויך בכן אן עהנליכע געשטאלט. די אשרה־עשתרת־בעלה איז אבער די געטין פון פרוכטבאר־קייט און פון וואקסען, פון חיות און באזונדערס אויך פון פלאנצען. מיר קענען אויך פון אסך בילדער נעבען די מצבות אדער אומאפהענגיג פון זיי אייגענארטיגע חפצים פון קולט, וועלכע האבען א פנים פון א סלופ אדער א שטענדער, ניט זעלטען געקרוינט מיט א צייכען פון דער גאטהייט. ס'איז דערפאר קיין ספק ניט, אז די אשרה, וועלכע ווערט דערמאנט אין תנ"ך צו־זאמען מיט דער מצבה, שטעלט פאר דעם הייליגען בוים אדער דעם הילצער־נעם זייל, דאס קינסטליכע בילד פונ'ם פרוכטבוים אדער בכלל פונ'ם בוים, וועלכער שטעלט פאר בחוש דאס וואקסען און לעבען. די אשרה האט אהן א ספק זיך אנטוויקעלט פונ'ם בוים גופא. דארטען וואו מ'האט געהאט א לע־בעדיגען בוים אין הייליגען ארט, האט מען פריהער קיין אשרה ניט באַ־דארפט. וואו אבער אזא בוים איז ניט געווען, איז געווארען זיין „במקום" א שטאם פון א בוים ארייננעשטעקט אין דר'ערד, וועלכער האט אין משך פון דער צייט נאך צוגעקראגען פארשידענע באפוצונג.

ד ע ר ד י נ ס ט פ ו ן ד י ט ו י ט ע.

די אמאליגע כנענים האבען געדינט צו די טויטע. עס האט ביי זיי

גנהערשט די מיינונג, אז כאטש די טויטע פיהרען ניט א פול לעבען ווי די מענשען אויף דער ערד, דאך אבער האבען זיי נאך אזא מין קיום ווי שאַטענס. אונטער דר'ערד אין קבר אדער נאהנט דערביי האלטען זיי זיך אויף און פארלאנגען נאך שפייז, געטראנק און מאנכערליי זאכען, וועלכע מ'גיט זיי מיט אין קבר אדער מ'שטעלט זיי אוועק נאהנט דערביי. וואס פאר א שייכות זיי האבען צו די הייליגע ערטער און צו די ערד־גייסטער, צו וועלכע די פאר־סעמיטישע באפעלקערונג האט דארטען געדינט, ווייסען מיר ניט זיכער. דאך איז די סברא מחיב, אז אין דער עלטסטער אונז צוגענגליכער צייט האבען זיי ביידע זיך צוזאמענגעטראפען אדער זיינען פון דער מאסע פארביטען געווארען. אין דער אידישער פאלקס־רעליגיאן אין דער אוראלטער צייט זיינען די רוחות פון די געשטארבענע באטראכט געווארען אלס געטליכע מהות'ן. דאס זעהען מיר אין דער געשיכטע ווי די מכשפה ברייננגט ארויף פאר שאול'ן שמואל'ס גייסט („אלהים עולים מן הארץ", שמואל א, כ"ח 13). ס'איז דעריבער דא א שטארקער יסוד פאר דער השערה, אז די ראזינע השגה האט שוין עקסיסטירט אין דער אלט־כנעני'שער צייט. פון דער וויטערדיגער אנטוויקלונג פון דער כנעני'שער רעליגיאן קריגען מיר אבער דעם איינדרוק, אז די בעלים און די אנדערע אויבערסטע געטער האבען אליץ מעהר און מעהר באהערשט דעם גאט'ס־דינסט, און דער דינסט פון די טויטע האט זיך דערהאלטען דערביי אלס חוב נעגען די פארשטארבענע אבות, דער עיקר אין די אונטערסטע שיכטען פון פאלק און אויך צום צוועק פון כישוף און טרעפעריי.

קורצער סדר־הכל.

ווען מיר מאכען א קורצען סדר־הכל פון דער ביזאהעריגער אונטערזוכונג, ווייזט זיך אונז דאן א בילד פון א פיעל־געשטאלטיגען רייכען לעבען אין דער אלטער כנען.

אזוי ווי דאס לאנד האט געדינט פון אלעמאל אן אלס דורכגאנג פון באבילאניען קיין עגיפטען, איז עס דורך זיין געאגראפישער לאגע באשטימט אויפצונעמען קולטורעלע השפעות פון צפון און פון דרום און זיי צו לאזען ווירקען אויף זיינע איינוואוינער. זיין לאגע ביים ברעג פון מיטעללענדישען ים מאכט עס גלייכצייטיג פאר א טויער, דורך וועלכען עס קומען אריין די השפעות פון די קולטורען פון די מערב־לענדער און דורך די באוואסערטע טאלען פון סיריען און די דורכגעננג דורך דעם טאל פון לבנון שטראמען תמיד אריין די גייסטיגע שטרעבונגען און אוצרות פון קליינאזיען און פון

צפון־סיריען אין דרום. מיר באקומען דעריבער בסך־הכל אז איינדרוק פון א געמישטער קולטור, אין וועלכער אריבערגענומענע עלעמענטען האבען זיך פארבונדען מיט היימישע. אונטער אלע אומשטענדען שפילט דער פרעמדער איינפלוס ניט קיין קליינע ראלע. פונקט ווי אין בבל, אזוי האט מען אויך אין דמשק און אין שכם געקאנט הערען באבילאנישע מעשיות וועגען די געטער אדער מ׳האט גע׳משפט לויט אמוראבי׳ס געזעצען; און פונקט ווי אין טעבען אזוי האט מען אויך אין ביבלאס, עכו און מגידו געקאנט האבען כראניק־שרייבער און הערען די שטים פון די חכמים פון די קלוגע משלים.

אבער בעת אין קולטורעלען לעבען פון פאלעסטינא איז דער עיקר דאס אויפנעמען און איבערארבייטען פרעמדע השפעות, געהט די רעליגיאן פון כנען אויף אן אייגענעם וועג. אין אט דעם פונקט טרעפען זיך דארטען צוזאמען די ווערטפולע השפעות פון דרויסען מיט געוויסע, קענטיג ז ע ל ב ש ט ע נ ד י ג ע היימישע שטרעבונגען. שוין די אנטוויקלונג פון די געטער־געשטאלטען האט זיך לחלוטין ניט באשרענקט אויפ׳ן איבערנעמען פרעמדע געטער. בעל און עשתרת, די היימישע הויפט־געטער, זיינען — על־כל־פנים אין דער פארם אין וועלכער זיי האבען דא געהערשט — ספעציפיש כנעני׳שע געשטאלטען. דאס ווייזט, אז אין רעליגיעזען לעבען האט אין כנען געהערשט א זעלבשטענדיגער גייסט. מיר וועלען ניט געהן אויף קיין פאלשען וועג, ווען מיר וועלען זעהן בדרך השערה די סימנים פון אט דעם גייסט אויך אין יענע מאנאטעאיזירענדע התחלות אין כנען, פון וועלכע ס׳איז אויבען גערעדט געווארען. עס קאן זיין, אז אויך די דאזיגע התחלות האבען באקומען זייערע השפעות פון בבל און פון עגיפטען. אבער דער אופן ווי אזוי זיי האבען זיך אויסגעדריקט און זיך ווייטער אנטוויקעלט אין כנען איז אונז, לכל הפחות ביז איצט, ניט געוויזען געווארען אין יענע לענדער.

די פאר–היסטאָרישע צייט

י. ח. שוים

די מעשיות וועגן די אבות

קיין פאלק ווייסט ניט צו דערצעהלען קיין גענויע פאקטען פון דער סאמע ערשטער צייט פון זיין געשיכטע. די קינדהייט פון יעדען פאלק איז איינגעוויקעלט אין א וואונדערליכען שלייער פון לעגענדען. היסטארישע ווירקליכקייט מישט זיך דארטען דורך מיט שאפונגען פון דער פאנטאזיע. עס פאלען אוועק די גרעניצען פון ארט און צייט. געשעהענישען וואס האבען זיך אפגעשפילט אין פארשידענע לענדער, וואס זיינען גאנץ ווייט איינס פונ'ם אנדערען, פערזאנען וואס האבען געלעבט אין פארשידענע צייטען ווערען צונויפגעוועבט אין איינעם אין א רייכפארביגען, פאנטאסטישען געוועב.

די דאזיגע קינדהייט פון א פאלק ווערט אנגערופען זיין „פאר־היסטא־רישע" צייט. געוועהנליך הערען מיר אין דער פאר־היסטארישער צייט פון פעלקער וועגען העלדען און געטער. ניטא דארטען קיין גרעניץ צווישען מענש און גאט. די מענשען זיינען האלבע געטער און די געטער האלבע מענ־שען. אנדערש זיינען אבער די געשיכטען פון דער פאר־היסטארישער צייט פון אידישען פאלק. די אידען האבען ניט געהאט קיין ג ע ט ע ר, נאר א י י ן גאט, יהוה. זיי זיינען אויך געווען פון דער עלטסטער צייט אן אנטי־מיטאלאגישע: דאס הייסט: זיי האבען ניט געקאנט פארטראגען דעם געדאנק, אז א מענש זאל זיין א צו גרויסער מקורב מיט גאט. די פי־גורען פון דער אידישער פאר־היסטארישער צייט זיינען דעריבער ניט קיין האלב־געטער, נאר ריינע מענשען. זיי האבען אפילו א נאהנטען פארקעהר מיט גאט, וועלכער באווייזט זיך אפט צו זיי, אבער זיי זיינען צוליב דעם ניט ווייניגער מענשליך. ניטא אין זייער לעבען קיין זאך איבער־מענשליכעס. אלץ וואס ווערט וועגען זיי דערצעהלט, באוועגט זיך אין דעם געוועהנלי־כען קרייז פון מענשען'ס לעבען. די געשטאלטען פון דער אידישער פאר־היסטארישער צייט זיינען דעריבער געבליבען אינטערעסאנט און אנציהענד פאר אלע צייטען; און זייערע בולט'ע מענשליכע שטריכען וועלען קיינמאל ניט פארלירען זייער ווירקונג אויף מענשען פון פא־שידענע מדרגות פון אנטוויקלונג און פון פארשידענע עלטערס.

די געשיכטע פון דער פאר־היסטארישער צייט פון אידישען פאלק הייבען זיך אן אין חומש שמות מיט דער קנעכטשאפט פון די אידען אין מצרים און זייער באפרייאונג דורך משה'ן. אין אט די געשיכטען זיינען שוין די אידען א פאלק און טראגען שוין דעם נאמען „בני ישראל" — זייער נאמען פון דער היסטארישער צייט. אבער פאראויס פאר די דאזיגע געשיכטען קומט אין חומש בראשית א לאנגע, צוזאמענגעפלאכטענע מעשה פון די אבות און זייערע קינדער. אין אט דער מעשה ווערט ניט גערעדט פון קיין אידישען פ א ל ק, ווי אין דער מעשה פון יציאת מצרים, נאר פון א אידישער מ ש פ ח ה און פון איהרע פארהעלטענישען מיט איהרע נעהנטערע און ווייטערע קרובים.

די פאמיליען־געשיכטע פון די אבות שפילט זיך אפ אין דריי לענדער: אין ארם נהרים (מעסאפאטאמיען), אין כנען און אין מצרים; און די סצע־נעס טראגען זיך אפט אריבער פון איין לאנד אין דעם אנדערען. צוערשט קומט א געשיכטע פון דריי דורות: א טאטע, א זוהן און צוויי אייניקלער. דער זיידע פון דער פאמיליע, אברהם אדער אברם, שטאמט פון מעסאפאטאמיען. דארטען באווייזט זיך גאט צו איהם און זאגט איהם, אז ער זאל פארלאזען זיין לאנד און זיין משפחה און געהן אין דאס לאנד וואס ער וועט איהם אנווייזען. אברהם, צוזאמען מיט זיין פרוי שרה און מיט זיין ברודער'ס זוהן לוט, קומט אין כנען. גאט באווייזט זיך דארטען צו איהם און פאר־שפרעכט איהם, אז ער וועט דאס דאזיגע לאנד אוועקגעבען צו איהם און זיינע קינדער. אברהם און לוט זיינען ביידע רייכע שעיך'ס און פארמאגען אסך סטא־דעס. אט אזוי וואנדערען זיי ארום מיט זייערע סטאדעס איבער'ן לאנד. אין א צייט פון הונגער וואנדערט אברהם אוועק אזש קיין מצרים און קומט דערנאך צוריק אין כנען. צום סוף אבער קאנען אברהם און לוט מעהר ניט צורעכט־קומען; זייערע פאסטוכער קריגען זיך וועגען דער פאשע. לוט גיט דערפאר אויף דאס נאמאדישע לעבען. ער ווערט ציוויליזירט און באזעצט זיך אין די כנעני'שע שטעדט אין „ככר הירדן" (קרייז פון דעם ירדן). אברהם אבער האלט זיך ווייט פון די ציוויליזירטע און זינדיגע כנענים. ער בלייבט א נאמאד און לעבט אין געצעלטען אין חברון. די זינדיגע שטאדט סדום פון די כנענים, וואו לוט האט געוואוינט, ווערט איבערגעקעהרט. בלויז לוט און זיינע צוויי טעכטער ווערען געראטעוועט צוליב אברהם'ס זכות. אין פון זיי קומען ארויס עמון און מואב, די צוויי שכנים־פעלקער פון די אידען אין דרום־מזרח פון פאלעסטינא.

אברהם האט צוערשט געהאט א זוהן פון זיין קעפסווייב הגר מיט'ן

נאמען ישמעאל, — דער פאטער פון דעם בעדואינער־פאלק פון די ישמעאלים אין מדבר. ערשט צו די עלטערע יאהרען האט זיין ריכטיגע ווייב שרה געבארען א זוהן יצחק. אברהם טרייבט ארוים פון זיין הויז, אויף שרה׳ס פארלאנג, הגר׳ן מיט איהר זוהן, ווארים דער אמת׳ער זוהן און יורש זיינער איז יצחק.

שרה איז געשטארבען. אברהם איז אלט געווארען. נאר איידער ער איז געשטארבען האט ער געוואלט פארזארגען זיין זוהן יצחק מיט א פרוי פון זיין איינענער משפחה, פון די אראמעער אין חרן. דאס אויסצופיהרען גיט ער איבער דעם עלטסטען קנעכט פון זיין הויז. די סצענע טראגט זיך אויף א וויילע אריבער אין חרן. ביים ברונים אויסער׳ן שטאדט טרעפט דער קנעכט יצחק׳ס שוועסטער־קינד רבקה׳ן. זי קומט קיין כנען און ווערט יצחק׳ס פרוי. אברהם האט נאך קינדער פון אן אנדער קעפסווייב קטורה, אבער ער שיקט זיי אוועק אין „ארץ־הקדם“, אין אראביען. זיין יורש אין כנען בלייבט יצחק.

יצחק און רבקה האבען צוויי זיהן — א צווילינג: יעקב און עשו. און דא הייבט זיך אן די געשיכטע פון יעקב׳ן, וועלכע שפיעלט זיך אפ אין אנ־הויב אין כנען, ווערט אריבערגעטראגען קיין חרן און ענדיגט זיך ווידער אין כנען. אלס ערשטער זוהן ווערט געבוירען עשו, און גלייך נאך איהם קומט יעקב. עשו איז א יעגער און יעקב א פאסטוך. עשו איז דער בכור. אבער דער קלוגער יעקב קריגט ארוים פון איהם די בכורה פאר א טאפ לינזען און שפעטער נארט ער אויך ארוים פון איהם דעם פאטער׳ס ברכה. עשו פאלט אריין אין א גרים צארן און וויל דער׳הרג׳ענען זיין ברודער. יעקב מוז פאר־לאזען באר־שבע, און די סצענע ווערט אריבערגעטראגען אויף א לענגערער צייט קיין חרן; און ווידער זיינען מיר דארטען אויסען שטאדט ביים ברונים. רבקה האט ביים ברונים אנגעטרעגקט אברהם׳ס קנעכט און זיינע קעמלען; יעקב האט ביים ברונים אנגעטרעגקט די סטאדע פון רחל׳ען, — דער שענער טאכטער פון זיין אנקעל לבן. אבער רחל האט אן עלטערע שוועסטער לאה, מיט שוואכע, מיאוס׳ע אויגען. יעקב האט ליב רחל׳ען און ער דינט לבן׳ען זיבען יאהר פאר איהר. אין דער חופה־נאכט אבער ווערט ער אפגענארט פון לבן׳ען, און ער האט קיין אנדער ברירה ניט ווי הייראטען ביידע שוועס־טערס און דינען נאך זיבען יאהר. לאה האט זעקס זיהן: ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר זבלון: רחל האט אין אנהויב בלויז איין זוהן, יוסף. אבער אויסער די צוויי ווייבער האט יעקב נאך צוויי קעפס־ווייבער: רחל׳ס דינסט בלהה און לאה׳ס דינסט זילפה. בלהה האט צוויי זיהן: דן און

נפתלי, און אויך זילפה האט צוויי זיהן: גד און אשר. אין גאנצען האט יעקב צוועלף זיהן.

יעקב דינט לבן'ען א דריטען מאל זיבען יאהר פאר א לוין. לבן זוכט צו נארען יעקב'ן. יעקב איז נאך קליגער און נארט לבן'ען. ווידער ענדיגען זיך די זיבען יאהר. יעקב איז רייך; האט אסך סטאדעס: און איין מאל, ווען לבן געהט אוועק ווייט פון דער היים שערען די שאף, גנב'עט זיך יעקב אפ און אנטלויפט מיט זיינע ווייבער און קינדער און מיט זיין גאנצען האב און גוטס. לבן יאגט איהם נאך, אבער זיי ווערען צום סוף גוט, מאכען א בונד פון פריינדשאפט; לבן געהט צוריק אהיים קיין ארם און יעקב וואנדערט קיין כנען.

די סצענע ענדערט זיך. ווידער זיינען מיר אין כנען און ווידער האבען מיר דיזעלביגע העלדען ווי אין אנהויב פון דער יעקב־געשיכטע: די צוויי פיינדליכע ברידער. יעקב טרעפט זיך מיט עשו'ן, אבער אויך מיט איהם ווערט ער גוט און זיי צעשיידען זיך אין פרידען.

נאך מאנכע קלענערע פאסירונגען דערגרייכט יעקב זיין אלטע היים, וועלכע ער האט פארלאזען אזוי לאנג צוריק. ווען ער איז געקומען אהיים, איז איהם אפגעשטארבען רחל,—זיין געליבטע פרוי, געבארענדיג א צווייטען זוהן, בנימין. בנימין בלייבט דעריבער דער מוזיניק אין דער משפחה, אי־בער וועמען דער פאטער ציטערט כסדר און לאזט איהם פון דער האנט ניט אוועק.

דא ענדיגט זיך די געשיכטע פון די דריי אבות. אלע קינדער פון אברהם'ס פארצווייגטער משפחה זיצען שוין אין זייערע היימען. הגר'ס זוהן ישמעאל זיצט אין מדבר פארן; קטורה'ס קינדער זיצען אין אראביען; עמון און מואב, די אייניקלעך פון לוט, זיצען אין דרום־מזרח פון ארץ ישראל; לבן'ס היים איז חרן אין ארם נהרים; עשו זיצט אויפ'ן בארג שעיר און „יעקב זיצט אינ'ם לאנד וואו זיין פאטער האט געוואוינט, — אין לאנד כנען".

עס קומט דער צווייטער טייל פון דער פאמיליען־געשיכטע פון די אבות: די מעשה פון יעקב'ס קינדער אדער פון יוסף'ן און זיינע ברידער. די דאזיגע געשיכטע איז די שפאנענדסטע און רייכפארביגסטע פון חומש בראשית. וואונדערליך פאנטאסטיש און דאך אזוי איינפאך און נאטירליך לויפען די געשעהענישען און בייטען זיך די סצענעס. די איינצעלנע מאטיוועו זיינען דא פון זיך אליין אריינגעפלאכטען אייגער אין דעם אנדערען; און די קונסט

פון דראמאטישער געשפאנטקייט און אפוויקלונג ווערט דא דערגרייכט מיט די פשוט׳סטע מיטלען.

יוסף איז זיין פאטער׳ס ליבלינג. ער דערצעהלט חלומות, אין וועלכע עס זעהט זיך אן אמביציע צו הערשען. זיינע ברידער האבען איהם דעריבער פיינד, און אז ער קומט צו זיי קיין ד ו ת ן אין זיין פאטער׳ס שליחות, קאנספירירען זיי איהם צו טויטען. נאר ראובן ראט זיי אפ דערפון. ער הייסט זיי בעסער איהם אריינווארפען אין א גרוב, כדי ער זאל איהם נאכ־הער קאנען ארויסנעמען פון דארטען און איהם ברייננגען צוריק צום פאטער. אבער ווען ראובן קומט צוריק צו דער גרוב געפינט ער שוין מעהר ניט יוסף׳ן. א גרופע מדיני׳שע הענדלער זיינען אונטערדעסען פארבייגעצויגען און האבען ארויסגענומען יוסף׳ן פון גרוב און איהם מיטגענומען מיט זיך. לויט א צווייטען נוסח איז עס יהודה, וועלכער האלט אפ די ברידער פון פארגיסען יוסף׳ס בלוט. ער ראט זיי בעסער איהם צו פארקויפען פאר א קנעכט. א קאראוואן ישמעאלים ציהט פארביי. די ברידער נעהמען אן יהודה׳ס עצה און פארקויפען יוסף׳ן צו די ישמעאלים. זיי ברייננגען דאן צום פאטער יוסף׳ס העמדיל איינגעטונקט אינ׳ם בלוט פון א ציגען־באק, און דער פאטער איז זיכער, אז יוסף איז טויט, אז א ווילדע חיה האט איהם אויפגעגעסען.

די דערצעהלונג לאזט די ברידער אין כנען ארום דעם וויינענדיגען פא־טער און געהט ווייטער אן מיט דער אינטערעסאנטער קאריערע פון יוסף׳ן אין מצרים. פון דעם געצעלט פון א נאמאד אין כנען ווערען מיר דאן אריבער־געטראגען אין דעם פאלאץ פון פרעה׳ס א הויכען באאמטען. ביי וועמען אין הויז יוסף קומט אן אלס קנעכט. יוסף׳ס שיקזאל האלט זיך כסדר אין בייטען. ער געפינט חן ביי זיין האר אין די אויגען, ווייל אלץ וואס ער טוט באגליקט איהם. ער איז אבער אויך זעהר שען און די פרוי פון זיין האר הייבט אויף איהרע אויגען צו איהם. יוסף בלייבט געטריי זיין האר; זי נעמט דערפאר פון איהם נקמה; זי באשולדיגט איהם, אז ער האט זי געוואלט פאר־פיהרען און יוסף ווערט אריינגעווארפען אין געפענגעניש. דא צייכענט ער זיך אויס מיט זיין פעהיגקייט אלס „פותר־חלומות“, און אז פרעה דארף א גרויסען חכם ווער עס זאל איהם פותר חלום זיין, ווערט יוסף רעקאמענדירט צו איהם. ער דערקלערט פרעה׳ן, אז זיין חלום באדייט, אז א הונגער וועט באלד קומען אין לאנד, און פרעה באשטימט איהם אויפ׳ן שטעל אלס „משנה למלך“, מיט דער אויפגאבע אנצוזאמלען גענוג שפייז אין מצרים פאר די קומענדיגע הונגער־יאהרען.

באלד קומט דער הונגער, און נאך א לאנגער צייט הערען מיר ווידער פון יעקב׳ן און זיינע קינדער. אויך אין כנען האט דער הונגער זיך געלאזט פיהלען. מצרים איז דאס איינציגע לאנד וואו מ׳קריגט ברויט, און יוסף׳ס ברידער קומען פון כנען קיין מצרים קויפען שפייז. נאר דער מיזיניק בנימין בלייבט אין דערהיים. נאך דעם אומגליק מיט יוסף׳ן לאזט איהם דער פא־טער ניט אוועק פון זיך. יוסף זעהט זיינע ברידער קומענדיג. ער דערקענט זיי, אבער ער גיט זיך ניט ארויס; אדרבה, ער איז שטרענג צו זיי; ער בא־שולדיגט זיי, אז זיי זיינען שפיאנען. זיי דערצעהלען איהם ווער זיי זיינען און ווער זייער פאמיליע איז, און ער נעמט צו איינעם פון זיי, שמעון׳ען, אלס משכון, אז זיי וועלען ברייגגען אהער זייער קליינעם ברודער בנימין, ווען זיי האבען צופעליג דערמאנט, באשטעטיגענדיג דערמיט זייערע רייד. יעקב וויל אבער בשום אופן ניט לאזען געהן בנימין׳ען אזוי ווייט ווי ביז מצרים, אבער דער הונגער איז שטארקער פאר איהם און ער מוז צום סוף נאכגעבען. דער אלטער פאטער בלייבט אין כנען און אלע זיינע געבליבענע קינדער געהען קיין מצרים. דאס ערשטע מאל זינט יוסף איז פארקויפט געווארען פאר א קנעכט זיינען אלע ברידער ווידער צוזאמען. זיי עסען און טרינקען ביי יוסף׳ן, און אויף׳ן וועג אהיים יאגט זיי אונטער דער פארוואל־טער פון יוסף׳ס הויז און באשולדיגט זיי, אז זיי האבען אוועקגע׳גנב׳עט יוסף׳ס זילבערנעם כישוף־בעכער (וועלכען יוסף האט באפוילען אריינצולעגען אין בנימין׳ס זאק). זיי קומען צוריק אין יוסף׳ס הויז. יוסף וויל פאר־האלטען בנימין׳ען אלס גנב, אבער יהודה איז א לאנגער רעדע אפעלירט צו איהם, אז אויב זיי קומען אהיים אהן בנימין׳ען וועט דער פאטער אויף׳ן שטעל שטארבען.

דא האט די דערצעהלונג דערגרייכט איהר קלימאקס. יוסף קאן זיך שוין מעהר ניט צוריקהאלטען און ער לאזט זיך דערקענען צו זיינע ברידער. די ברידער, באשאנקען מיט די בעסטע מתנות, געהען איצט אהיים ברייגגען דעם פאטער. יעקב קומט אין מצרים, און ווידער זיינען אלע קינדער ארום איהם ווי אין אנהויב פון דער געשיכטע, אבער אנשטאט אין כנען לעבען זיי איצטער אלס פאסטוכער אינ׳ם לאנד ג ש ן אין מצרים.

יעקב דערגרייכט א הויכען עלטער און שטארבט אין מצרים מיט א ברכה אויף די ליפען צו יעדען פון זיינע קינדער. די קינדער פאלגען זיין צוואה און טראגען איהם מקבר זיין אין דעם לאנד פון זיינע עלטערן, איז כנען. יוסף טרייסט זיינע ברידער נאך יעקב׳ס טויט און פארשפרעכט זיי, אז ער וועט פון זיי קיין נקמה ניט נעמען, נאר אדרבה, ער וועט זיי אויסהאלטען מיט אל־

דאַס־גוטס. אויסדריקענדיג זיין פעסטען גלויבען, אז גאָט וועט צוריקברייני־גען יעקב'ס משפחה אינ'ם לאַנד פון זייערע פאָטערס, שטאַרבט יוסף אין אַ הויכען עלטער און עס ענדיגט זיך דערמיט די וואונדערליך צוזאַמענ־געפלאַכטענע פאַמיליען־געשיכטע פון די אבות און זייערע קינדער.

2. ח. שוים

וואס שטעלען מיט זיך פאָר די מעשיות וועגען די אבות

אז די מעשיות וועגען די אבות זיינען ניט קיין היסטאריע איז א ענ־גערען זין, אין איבעריג צו באווייזען. אין א גרויסען טייל פון אט די מעשיות זעהט מען באשיינפערליך, אז די נעמען שטעלען פאר ניט קיין פערזאנען, נאר פעלקער און שבטים. ס'איז זיכער, למשל, אז ישראל און זיינע צוועלף זיהן שטעלען פאר דאס פאלק ישראל און די אידישע שבטים אין דער היס־טארישער צייט אין ארץ ישראל. די צאהל 12 איז א קינסטליכע. ווארים דיזעלביגע צאהל געפינען מיר אויך ביי נחור'ס און ביי ישמעאל'ס קינדער (בראשית כ"ב 20־24; כ"ה 13־15). דערצו געפינען מיר אין חומש דריי פארשידענע סיסטעמען פון 12 שבטים*). דאסזעלביגע איז אויך מיט אזיינע נעמען ווי א שטייגער עמון און מואב (לוט'ס קינדער), הגר'ס זוהן, ישמעאל, און קטורה'ס זוהן מדין. ווארים אין איין דור ארום, אין דער געשיכטע פון יוסף'ן טרעפען מיר שוין די ישמעאלים און די מדינים אלס פעלקער, וועלכע פיהרען אן א קאראוואנען־האנדעל צווישען פאלעסטינא און עגיפטען. אויך אין דער געשיכטע פון יעקב און עשו און אין יצחק'ס ברכה שפיגעלט זיך

*) דעם ערשטען סיסטעם געפינען מיר אין בראשית כ"ט, ל.

א. לאה'ס קינדער 7: ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יששכר, זבולן, דינה.

ב. בלהה'ס קינדער 2: דן, נפתלי.

ג. זלפה'ס קינדער 2: גד, אשר.

ד. רחל'ס קינדער 1: יוסף.

דעם צווייטען סיסטעם געפינען מיר אין בראשית ל"ה. דינה איז דאָ ארויס־געפאלען און אנשטאט איהר איז אריינגעשטעלט בנימין. דעמזעלביגען סיסטעם טרעפען מיר אויך אין יעקב'ס ברכה (בראשית מ"ט). דעם דריטען סיסטעם גע־פינען מיר אין במדבר קאפ. א, ז און י"ג. דאָ איז אויך לוי אַרויסגעפאלען, אַלס גייסטליכער שבט, און אנשטאט איהם איז יוסף צעטיילט אויף צוויי שבטים: מנשה און אפרים.

אפ דאס פארהעלטעניש צווישען צוויי פעלקער, די אידען און די אדומים, אין דער צייט פון דער אידישער מלוכה.

עס האבען זיך דעריבער געפונען אסך פארשער, וועלכע דערקלערען די גאנצע געשיכטע פון די אבות אלס א זאמלונג פון אידישען פאלקלאר, וועלכע גיט געשיכטע פון פעלקער, שבטים און ערטער (למשל שכם אין בראשית ל"ד) אין דער פארם פון א סדר־היחוס און א פאמיליען־געשיכטע. לויט זיי, הייסט עס, הייבט זיך אן די אידישע פאר־געשיכטע מיט מצרים, און אלץ וואס ווערט דערצעהלט אין חומש בראשית מכוח אידישע פאמיליעס, וועלכע האבען זיך אויפגעהאלטען אין כנען איידער זיי זיינען געקומען אין מצרים— איז ניט מעהר ווי א פאלקס־פאנטאזיע, וואס האט אריבערגעטראגען אין דער אורצייט צושטענדען און פארהעלטענישען פון דער היסטארישער צייט, בשעת די אידען זיינען שוין אין זייער לאנד געזעסען*).

אבער אזא דערקלערונג שטעלט ניט אין גאנצען צופרידען. ס'איז טאקע אמת, אז אסך נעמען אין חומש בראשית שטעלען פאר פעלקער, אבער ניט אלע. באזונדערס איז דאס דער פאל ביי די דריי אבות: אברהם, יצחק און יעקב, ביי וועמען דאס פערזענליכע שטעהט אין פאדערגרונט און דאס עט־נאלאגישע אין הינטערגרונט. אברהם און יעקב זיינען אויך באוויזען גע־ווארען פון די אויסגעגראבענע אויפשריפטען אלס אלטע סעמיטישע פער־זאנען־נעמען, פארקעהרט אבער האבען מיר ניט דעם מינדסטען שפור פון אברהם, יצחק און יעקב אלס נעמען פון פעלקער אדער שבטים. דערצו נאך איז דאס פרידליכע, מילדע לעבען פון די אבות בשום אופן ניט קיין פאעטישע אפשפיגלונג פון דעם קריגערישען, ווילדען לעבען פון די אידישע שבטים

*) עס געפינט זיך אויך אן אזויגערופענע מיטאלאגישע טעאריע, וועלכע דער־קלערט די אבות אלס געוועזענע לאקאלע געטער פון די כנענים, וואס זיינען פארוואנדעלט געווארען ביי די אידען אין פאטריארכען פון דער אורצייט. באמת אבער וויסען מיר אלס געטער פון די נעמען פון חומש בראשית בלויז „גד" (ישעיה ס"ה 11) און פיליכט אויך „אדום" און „עשו" (וו. מאקס מיללער, אזיען אונד איראפא נאך אלטעגיפטישען דענקמעלערן, לייפציג, 1893, ז. 316—317). צו דערקלערען אבער אברהם, יצחק און יעקב אלס געוועזענע געטער פון די כנענים איז ניט מעהר ווי א וויסענשאפטליכע אויבער־סברא אהן א וואסערען גע־זונטען יסוד. די דאזיגע טעאריע ווערט איצט פארטראטען פון גאנץ ווענ־יג ערנסטע פארשער פון דער ביבעל און עס לוינט ניט דעריבער זיך אריינצולאזען אין דעם באריכות.

בשעת זיי האבען אריינגעוואנדערט אין לאנד כנען. די אבות לעבען בשלום מיט זייערע שכנים, בעת די אידישע שבטים האלטען איין פיהרען מלחמות. צו די אבות געהערט אויך ניט דאס גאנצע לאנד כנען. נאר מאנכע קליינע, אומבאדייטענדע טיילען פון איהם. ווען זייער פערזאן וואלט ניט געווען מעהר ווי א פראדוקט פון דער אידישער פאנטאזיע פון דער היסטארישער צייט, וואלטען זיי געווים פארגעשטעלט געווארען אלס די אייגענטימער און באהערשער פונ'ם גאנצען לאנד, כדי צו באשטעטיגען דאס רעכט פון די אידען אויף דאס לאנד וואס זיי האבען ערואבערט.

מען מוז צוגעבען, אז דער ראהם און דער קאלאריט פון די מעשיות וועגען די אבות שטאמען טאקע אין א גרויסער מאס פון דער היסטארישער צייט, בשעת די דאזיגע מעשיות האבען באקומען די פארם, אין וועלכער מיר האבען זיי היינט. ס'איז אבער ניט געזאגט, אז הינטער רעם ראהם און דעם קאלאריט ליגט ניט א היסטארישער קערן און עס שטעהען ניט היסטארישע פערזאנען פון דער גראהער אורצייט. אפילו די געשיכטען וועגען יעקב'ס קינדער, די שבטים, לאזען זיך ניט דערקלערען אין גאנצען פון די אומשטענדען פון וואסער ניט איז צייט, נאכדעם ווי די אידען האבען זיך שוין געהאט באזעצט אין זייער לאנד. אויך פאר זיי מוזען מיר אנקומען צו אן אורצייט אין דער פאר־געשיכטע פון די אידען איידער זיי זיינען נאך נעקומען אין מצרים.

די אונטערסטע שורה איז, אז די פאמיליען־געשיכטע פון די אבות מוז באטראכט ווערען נאר אלס די פארם, אין וועלכער די פאלקסטימליכע טראדיציע האט דערהאלטען פאר די שפעטעריגע דורות געוויסע געשעהע־נישען און צושטענדען פון אן אלטער, גראהער אורצייט. ארום דעם היסטא־רישען קערן האבען זיך אין משך פון דער צייט זיך ארומגעוויקעלט אסך געשיכטען פון פעלקער און שבטים אין דער פארם פון א דערצעהלונג. עס זיינען אויך אריינגעשפונען געווארען אלגעמיינע פאעטישע מאטיווען, וועלכע האבען לכתחילה גאר קיין שייכות ניט געהאט צו די אבות. מיר מוזען דעריבער ארויסשניידען היינט דעם היסטארישען פאדים פון דעם גרויסען פאעטישען געוועב, אין וועלכען די אידישע פאלקס־פאנטאזיע האט איהם אריינגעפלאכ־טען.

3. ר. קיטעל

דער היסטאָרישער הינטערגרונט פון די מעשׂיות וועגן די אבות

אומעטום אויף דער גרויסער ביהנע פון דער וועלטגעשיכטע איז עס א דערהויבענע דראַמע צו זעהן ווי עס ארבייט זיך ארויס א נייע קולטור־וועלט אויפ׳ן פּלאַץ פון אן אנדער אונטערגעהענדער אָדער אין מיטען פון מעהרערע זינקענדע קולטורען. ארום דעם מיטען פון צווייטען יאהרטויזענד (פאַר דער קריסטליכער ערא) זיינען די עגיפּטישע, ווי אויך די באַבילאָנישע קולטורען שוין לאַנג געווען אריבערגעטראַטען זייער העכסטען שטאַפּעל. אין כנען באַריהרען זיי זיך ביידע. אַט דאָ לעבען זיי זיך אויס; אַט דאָ ברייינגען זיי ארויס ביי דער היימישער באַפעלקערונג, אין פיעלפאַכיגער פאַרבינדונג מיט פרעמדע עלעמענטען, א מיש־קולטור, וועלכע האַט זינט דעם מיטען פון צווייטען יאהרטויזענד שוין געטראַגען אין זיך מאַנכע סימנים פון איבערריפקייט. די באַזעצונג פון די פרוכטבאַרע טאָלען, באַזונדערס פון דעם טאָל יזרעאל, די גרינדונג פון באַפעסטיגטע שטעדט, דער איינפלוס פון די רייכע פּאָרט־שטעדט פון סיריען, און מעהר פאַר אַלעמען — דער פּאָרט־שטאָדט ביבלאָס: דאָס שטאַרקע אריינדרינגען אויך פון עגיפּטישע עלעמענטען — דאָס אַלץ האָבען קענטיג שוין דעמאָלט געשאַפען אין כנען סאַי א קלאַס פון פויערים, וואָס האָבען געפיהרט א באַקוועם לעבען, און סאַי א רייכע שטאָדטישע באַפעלקערונג פון האַנטווערקער, קינסטלער און סוחרים, וואָס זיינען געווען גענייגט צו א לוקסוס־לעבען. די עגיפּטישע גובערנאַטאָרען און גאַרניזאָנען ברייינגען מיט זיך עגיפּטישע מנהגים און דאָס רייכע עגיפּטישע לעבען. חשוב׳ע קריגס־לייט פון מגידו האָבען גאָלדענע און זילבערנע וואָגענס. די סאָלדאַטען פון טהוטמאָס דעם דריטען האָבען נאָך דער עראָבערונג פון פעניקיען „גע׳שיכור׳ט און זיך געזאַלבט מיט אויל ווי אויף אן עגיפּטישען יום־טוב“. שוין זינט דעם אָנהויב פון צווייטען יאהרטויזענד קומען אריין פון סיריען טייערע שטאָפען און זאַלבען, גאָלדענע און זילבערנע תכשיטים, אַלערליי קונסט־האַנטווערק, וועבערייען, וואָזעס און פרויען־צירונג. אלס צוגאָב דערצו האָט מען אין כנען שוין פריה

אריבערגענומען די וויין־קולטור און די ווילדע ארגיען פון דעם קולט, וועלכע העננען מיט איהר צוזאממען. דער תנ"ך גיט געוויס איבער ריכטיגע איינדרוקען, ווען ער באטראכט די כנענים און אמורים אלס אויסגעלאסען (בראשית ט 20—; ט"ו 16; י"ט 4—).

אבער אין מיטען פון אט די זינקענדיגע מעכטען דערהייבט זיך א נייע קולטור. זי לעגט ניט איהר הויפטגעוויכט אויף ציוויליזאציע, אדער פארשע־נערונג און באריכערונג פון'ם אויסערליכען אדער פון'ם אלגעמיין גייסטיגען לעבען. דערפאר אבער גיט זי זיך אפ מיט אזא וויכטיגען עלע־מענט פון גייסטיגען לעבען פון דער מענשהייט ווי די רעליגיאן. אט די נייע קולטור נעהמט אויף א קאמף מיט די עקסיסטירענדע קולטורען און רע־ליגיאנען און שאפט א נייע גייסטיגע וועלט, וועלכע, כאטש זי לערענט פון זיי אלעמען, שיידט זי זיך דאך אפ פון זיי אלעמען דורך איהר אריגינא־ליטעט.

קיין לאנד אין דער וועלט איז לויט זיינע נאטירליכע באדינגונגען ניט געווען אזוי צוגעפאסט פאר דעם גאנג פון די געשעהענישען. וואס האבען זיך דא צוגעגרייט, ווי דאס לאנד כנען. ווער עס איז געניינט צו גלויבען, אז עס הערשען גייסטיגע כוחות אין דער מאטעריעלער פיהרונג פון דער מענש־ליכער וועלט, דער וועט דא געפינען א באשטעטיגונג פאר זיינע געדאנקען. לויט דער געאגראפישער לאגע פון'ם לאנד האבען דארטען פון אלע זייטען אריינגעשטראמט און עס גייסטיג באאיינפלוסט יענע פעלקער, וואס האבען שוין געהאט געוויסע קולטור־גיטער, און דערפאר האבען די שבטים און משפחות, וועלכע האבען זיך דא באזעצט, גאנץ פריה זיך גענומען צו בא־ארבייטען די טאלען און די בערג־רוקענס, בויען שטעדט און פארפיינע־רען דאס לעבען.

ארום דעם מיטען פון צווייטען יאהרטויזענד טרעט בולט ארויס, ווי שוין פיעל מאל פריהער, די באזונדערע אייגענארטיגקייט פון דער לאגע פון לאנד: פאלעסטינא איז ניט בלויז אפען אין דרום, אין צפון און אין מערב פאר קולטיווירטע און האלב־קולטיווירטע אריינוואנדערער: נאך מעהר איז זי אפען אין מזרח, צום מדבר צו. אין א ברייטען, פלאכען שטח בא־ריהרט זיך דאס לאנד פון ים־המלח און זיין הינטערלאנד אין דרום ביז ארויף אין גליל מיט דער אראבישער וויסטע, וועלכע הייבט זיך אפט אן עטליכע שטונדען הינטער דעם ירדן, אדער ביי דעם בערגלאנד אין מזרח, און שפרייט זיך אויס אין א וויטקייט אהן אן ענד. דא לאדט איין צום איינטריט א ווייט געעפענטער טויער, וואס איז ניט פארשלאסען ניט דורך

טייכען און ניט דורך בערג. אין אלע צייטען האָט דאָ אראביען אריינגעשיקט צום מזרח און צום מערב־לאַנד פון ירדן יענע קינדער איהרע, וואָס האָבען קיין אָרט ניט געהאַט מעהר אין דערהיים און זיינען פון הונגער געטריבען געוואָרען צום פרוכטבארען לאַנד. דאָס באארבייטע, לויט זייערע השגות איבעררייכע ישוב־לאַנד ציהט אויף זיך זייערע באַגעהרענדע בליקען: די פרוכטבארע טאָלען, מעהר פאר אלע דער טאָל יזרעאל, ווייטער אייך דער שרון און די שפלה, רייצען צו א צייטווייליגען רויב־צוג, און, ווען מעגליך, אויך צו א דויערענדיגער באזעסענקייט. אויך די רוקענס פון די בערג, ניט אזוי הויך און רויה ווי אין סיריען, גיבען אָפט גענוג געלעגענהייט צו כאַפּען רויב אָדער צו פארבלייבען. מיט דער צייט ווערען די ניי־אריינגעדרונגענע, וועלכע זיינען אין אָנהויב געווען לעסטיגע, אומגעבעטענע געסט, באלעבאטים פון איינצעלנע געגענדען. דער נייער אופן פון לעבען, וועלכער איז זיי פון דערהיים אויס פרעמד, ווערט אלץ מעהר און מעהר אריבערגענומען, מחמת ער שאפט א זיכערע דערנערונג. פון רויבערישע וואנדער־שבטים ווערען אויף אזא'ן אופן פרידליכע האלב־נאמאדען: און פון האלב־נאמאדען ווערען מיט דער צייט פויערים און שטאָדט־מענשען. דאָס פרישע בלוט, וואָס איז ריין לויט דער ראַסע, מישט זיך מיט די אלטע משפחות, און די יונגע, ביז דאמאלסט קולטור־פרעמדע אדער גאָר קולטור־פיינדליכע ניי־אָנגעקומענע ווערען אליין קולטור־טרעגער, און פילייכט, צוליב באזונדערע מעלות און צוליב זייער ריינעם בלוט, ווערען זיי גאָר מיט דער צייט קולטור־פארשפרייטער.

אויף קיינע פון די פארשידענע שיכטען, וואָס זיינען אין לויף פון דער צייט אריינגעדרונגען אין פאלעסטינא, איז עס ניט מקוים געוואָרען אין א העכערער מאָס ווי אויף יענע שיכטען, פון וועלכע ס'איז שפּעטער ארויסגעוואקסען דאָס פאָלק ישראל. ס'איז גאנץ נאַטירליך וואָס זיינע ערשטע התחלות ליגען אין טונקעלקייט. ווען עס זאָל זיך אונז איינגעבען אויפצוכאפּען מאנכע שטראהלען פונ'ם ערשטען מאָרגען־ליכט, וואָס האָט אָנגעהויבען צו באשיינען יענע טונקעלקייט, און צו דערקענען דורך זיי די סאמע ערשטע קאָנטורען פון היסטאָרישע געשעהענישען און געשטאַלטען, וועלען מיר דעמאָלט האָבען אויפגעטאָן אלץ וואָס מ'קאָן בכלל דערוואַרטען אין דער לאַגע פון דעם ענין.

ווייט אין דער ערשטער העלפט פון צווייטען יאהרטויזענט קומט ווידער פאָר א באוועגונג צווישען די פעלקער אין צפון און אין מזרח. דער רעזולטאט פון דעם איז געווען, וואָס די היקסאָס האָבען זיך אריינגעריסען

אין עגיפטען און זיינע נאכהער פון דארטען ארויסגעטריבען געווארען. עס האבען זיך דעמאלט אנגעהויבען די גרויסע מלחמות פון טהוטמאס דעם ערשטען און זיינע נאכפאלגער וועגען דער הערשאפט פון סיריען. עס לעגט זיך לייכט אויפ'ן שכל, אז די אומזיכערקייט פון די צושטענדען איז ניט געווען קיין סוד פאר די, וואס האבען געלויערט ביי די גרעניצען. און האבען געווארט אויף א געלעגענהייט זיך אריינצורייסען אין פרוכטבארען לאנד. מיר דארפען אננעמען, אז שוין באלד נאך דעם יאהר 1600 האבען די וואנדער־שבטים פון מזרח זיך געשטופט אויך צו פאלעסטינא. דער דאזיגער פראצעס האט בלי ספק ניט אויפגעהערט אין דער צייט פון די מלחמות פון טהוטמאס דעם דריטען, וואס אומרוהיגער עס איז אינ'ם ישוב־לאנד, אלץ א בעסערע געלעגענהייט איז עס פאר די וואסווארטען אין דרויסען זיך אהין אריינצורייסען.

א קלארע ידיעה וועגען דעם דאזיגען פראצעס באקומען מיר ערשט פון די אמארנא־בריף און פון דער אמארנא־צייט. אבער ס'איז קיין ספק ניט: דאס וואס מיר טרעפען דא אלס פארטיגען פאקט, אלס ערשיינונג אויף איהר העכסטען פונקט, האט געהאט פארשטופען אין דער פריהערדיגער צייט. די מהומות פון דער אמארנא־צייט האבען באגינסטיגט דאס אריינדרינגען פון די סא־גאז און די האבירי; אבער די פארטרעטער פון די בעדואינער פון מזרח, וועלכע טרעטען איצטער אויף, זיינען זיכער ניט די ערשטע פון זייער זארט. ווען מיר זאלען אננעמען בדרך השערה, אז זייער ערשטער אויפטרעט איז פארגעקומען צווישען די יאהרען 1500 ביז 1550, דאס הייסט אין א יאהרהונדערט אדער אנדערטהאלבען יאהרהונדערט פאר דעם אנהויב פון דער אמארנא־צייט, וועלען מיר קיין גרויסען טעות ניט מאכען.

וואס איז די שייכות פון די האבירי פון די אמארנא־בריף צו די עברים פון תנ"ך?

שפראכליך איז ניטא קיין ערנסטע מניעה פאר וואס מ'זאל ניט דערקלערען ביידע נעמען פאר גלייך. דערצו נאך פאסט גאנץ גוט די באדייטונג פון'ם נאמען „עברים", ווען מ'נעמט איהם אין זין פון „אריבערגעקומענע" — אדער, וואס עס וואלט נאך זיין ריכטיגער, פון „וואנדער־שבטים", — אויך אויף די האבירי. עס לאזט דעריבער באמת גאנץ לייכט באטראכטען ביידע באצייכענונגען אלס גלייכבאדייטענד. נאטירליך איז עס נאך דערפון ניט נעדרונגען, אז די האבירי אדער עברים זיינען איינע און די זעלביגע ווי דער ביבלישער ישראל אדער זיינע פאטער־שבטים. שוין דאס אליין וואס „עבר", דער פאטער פון אלע עברים, איז לויט דער ביבעל אויך דער פא־

טער פון אנדערע סעמיטישע שבטים (בראשית י 25; י"א 17), איז א ראיה געגען דעם. עברים איז לויט דעם אין תנ"ך גופא ניט גלייכבאַדייטענד מיט ישראל, נאָר א באַצייכענונג פאר א ברייטערע גרופּע פון שבטים. די האבירי און די מיט זיי פאַרוואַנדטע סאַ־גאַז דאַרף מען דערפאַר אין א ווייטערען זין באַטראַכטען פאר גלייך מיט יענער גרעסערער גרופּע, עס הייסט: מיט די עברים. האבירי־עברים איז דער נאָמען פאַר יענע סעמיטישע שבטים, וועלכע האָבען זיך גענומען צו וואַנדערען צוליב דער פריהער באַשריבענער פעלקער־באַוועגונג און זיינען אריינגעדרונגען ביז אין פּאַלעסטינא אריין. צווישען אַט די דאָזיגע וואַנדער־שבטים דאַרפען מיר עס זוכען יענע משפּחות, פון וועלכע ס'איז שפּעטער ארויסגעוואַקסען דאָס פאָלק ישראל. אין יאהרהונדערטער ארום האָט זיך נאָך געהאַלטען די ערינערונג אין ישראל, אז ביידע: ישראל און עברים, זיינען פון דערהיים אויס ניט דיזעלביגע זאַך. א געוויסע צייט, נאָכדעם ווי איין צווייג פון די „בני עבר", וועלכער האָט געטראָגען דעם נאָמען י ש ר א ל, האָט זיך געמאַכט זעלבשטענדיג און האָט איבערגעגעבען זיין נאָמען צו א גאַנצער גרופּע פון שבטים, האָבען קענטיג זיך נאָך געהאַלטען אין זכרון די פאַקטען פון די אַמאָליגע צושטענדען. ערשט מיט דער צייט ווערען די איבערבלייבעכצען פון יענע עבר־שבטים, וועלכע האָבען געלעבט אין פּאַלעסטינא ביז דער צייט פון די שופטים נאָך אונטער אַ; איינענעם נאָמען, אבער אונטער פרעמדער הערשאַפט, פאַרשלונגען פון ישראל, וועלכער איז אונטערדעסען געוואָרען מעכטיג. אז עס האָבען זיך דערהאַלטען שפּורען פון די דאָזיגע וואַנדער־שבטים פיליכט אויך אויף אַן אנדער באָדען אויסער פּאַלעסטינא, דאָס וועלען מיר שפּעטער זעהן.

ווען און פון וואַנעט זיינען זיי געקומען אין לאַנד און וואָס ווייסען מיר וועגען דעם אופן פון זייער אריינדרינגען?

די טראַדיציע פון דעם פאָלק ישראל וועגען זיין אוראַלטער צייט האָט זיך ביי אונז דערהאַלטען אין איינצעלנע לעגענדען און גאַנצע קרייזען פון לעגענדען. ווען מ'נעמט פון זיי אראָפּ דאָס ניט וויכטיגע, זעהט מען דאָן, אז זיי האָבען צו טאָן מיט געוויסע פאַקטען. בנוגע דעם מאַטעריאַל דערגרייכען יענע לעגענדען צוריק ביז אין די סאַמע אוראַלטע צייטען, און אין מאַנכע שטעלען קען מען דורך זיי נאָך באַקומען א בליק אויף היסטאָרישע צושטענדען. די פראַגע קאָן דערפאַר פאַר אונז זיין, ניט א ו י ב די לעגענדען אנטהאַלטען אין זיך א היסטאָרישען קערן? נאָר א ו י ף   ו ו י   ו ו י י ט איז דאָס דער פאַל? און וואו דאַרפען מיר היסטאָריש אָנקניפּען זייער אינהאַלט מיט דעם גאַנג פון די געשעהענישען, וואָס זיינען אונז באַקאַנט? אויך דאָ ווערט עס

גוט זיין, ווען מיר ווע‏לען האלטען אין זינען ווי באגרעניצט עס זיינען אונ־זערע מעגליכקייטען. מעהר ווי א פּראָבע צו לאָזען ווידער אויפלעבען די גאר אלטע צייט וועט זיך אונז קיינמאל ניט איינגעבען.

לויט איין טראַדיציע לעבט אברהם אין דער צייט פון האמוראבי („אמרפל מלך שנער"). דאָס איז היסטאָריש ניט ריכטיג. אבער, לויט ווי מיר האָבען אויבען פאַנאַנדערגעלעגט, קאָן עס גריילעך זיין, אז אין דער צייט דירעקט פאר דער אמארנא־פּעריאָדע, פון ארום 1500 אַן, זיינען די ערשטע שבטים פון די עברים געקומען אין פּאַלעסטינא.

פון וואַנעט זיי זיינען געקומען לאָזט זיך דרינגען פון אונזער פריהעריגער פאַנאַנדערגלידערונג. דער אראבישער האלב־אינזעל איז די היים פון אַט די אלע הארדען. אויך די עברים האָבען זיך דאָרטען פריהער געמוזט אויפ־האלטען. ביי וועלכען פּונקט זיי האָבען זיך ארויסגעריסען פון אראביען, און וואו זייער סטאַנציע איז געווען איידער זיי האָבען אַנגעקלאַפּט אַן די טויערן פון פּאַלעסטינא, דאָס וועט זיך קיינמאל ניט לאָזען פעסט באַ־שליסען. אברהם'ס היים ווערט אין איין טראַדיציע אַנגערופען א ו ר־כ ש ד י ם. אָבער מיר קענען ניט באשטימען וואו מ'דאַרף דעם אָרט זוכען, אויך ניט ווי אלט די דאָזיגע טראַדיציע איז. מיט א גרעסערער זי־כערקייט אבער מעגען מיר אַננעמען אלס זייער היים מזרח־ארם, די גע־גענד צווישען דמשק און דעם פרת, און, פילייכט, ביז קיין חרן. וועניגס־טענס דאַרפען מיר דאָס אַננעמען אין דעם זין, אז יענע הארדען, נאָכ־דעם ווי זיי האָבען זיך ארויסגעריסען פון מיטען דער סטעפּע, האָבען דאָרטען א לאַנגע צייט געמאַכט זייער סטאַנציע. זיי האָבען באַנוצט די געגענד ארום חרן און דאָס לאַנד פון די „קינדער פון מזרח" („בני קדם") אַלס וואַרט־פּלאַץ, גרייט ווייטער זיך צו ציהען קיין מערב און קיין דרום, ווען עס וועט זיך מאַכען די געלעגענהייט.

אז זיי האָבען אומעטום געלעבט בשלום, איז ניט זעהר וואהרשיינליך. באמת דערצעהלט אויך די טראַדיציע וועגען אברהם'ן און יעקב'ן אַלס קריגס־לייט. בכלל אָבער איז דער דאָזיגער שטריך שטאַרק אָפּגעווישט גע־וואָרען. ווען איין גרופּע אָדער די אַנדערע איז שוין געווען אריינגעדרונגען אין לאַנד, האָט זי געקאָנט לייכט מיטציהען הינטער זיך די קרובים פון איהר שבט; פּונקט ווי אין עגיפּטען האָבען נאַמאַדען פון צפון פאַרלאַנגט אין אלע צייטען, אז מ'זאָל זיי אריינלאָזען אָהן מלחמות און זיי האָבען עס אויך גע'פועל'ט. דערצו ווערען די וועגען זיינען שויז אריינגעדרונגען אין לאַנד פון זיך אליין פרידליך געשטימט. ריכטיגע וואַנדער־שבטים, קעמעל־נאָ־

מאָרדען, קאָן דאָס לאַנד ניט אויסהאַלטען. זיי טרייבען זיך אַרום אויף אַ ווייטען שטח און געהערען צו דער ענדלאָזער סטעפּע. אין פּאַלעסטינאַ ווע־רען זיי פון זיך אַליין האַלב באַזעסענע פּאַסטוכער פון שאָף, אָדער אויך האַלבע פּויערים, וועלכע באַאַרבייטען דעם באָדען אַזוי ווייט ווי ער גיט אַרויס פּרוכט. פאַר אַזוינע באַזעסענע פּאַסטוכער איז נויטיג פרידען, פּונקט אַזוי ווי פאַר דעם פּויער גופא. אין די מעשיות וועגן די אבות אין הומש בראשית הערשט דערפאַר דער פרידליכער גייסט פון די האַלבע נאָ־מאָדען און ס'איז אין זיי כמעט ווי פאַרגעסען, אַז די אבות האָבען אַמאָל זיך געמוזט אָפּגעבען מיט אַן אַנדער אַרבייט.

אַז יענע שבטים פון די עברים זיינען ניט אַריינגעקומען אין כנען מיט איינמאָל, איז אַ שטריך, וועלכען די טראַדיציע האָט אָהן אַ ספק ריכטיג דערהאַלטען מיט פולער דייטליכקייט. אַ דור נאָך אברהם'ן קומט יעקב, וועלכער האָט, פּונקט ווי יצחק, זיך אויסגעזוכט אַ פרוי אין ווייטען מזרח־לאַנד. ס'איז העכסט וואַהרשיינליך, אַז מיר מעגען דאָ די לעגענדע דערקלע־רען היסטאָריש: נאָך די ערשטע וואַנדערונגען זיינען צוגעקומען נייע פאַר־שטאַרקונגען פון ארם, אַזוי אַז נייע משפחות און שבטים זיינען צוגע־וואַקסען צו די פריהערדיגע.

אָט אַזוי דערקלערט זיך פון זיך גופא, פאַרוואָס די גרופּען און עטאַפּען פון דער וואַנדערונג האָבען געטראָגען זעלבשטענדיגע נעמען. אברהם, יצחק, יעקב־ישראל שטעלען פאָר, ווי עס ווייזט אויס, הויפּטגרופּען. נעבען זיי טרעטען אַרויס אונטעראָפּטיילונגען אַלס אינגערע גרופּען אָדער משפחות, וואָס זיינען פון זיי אַרויסגעקומען, אָדער וואָס זיינען פון זיי אָפּגעהאַנגען. די שפּעטערדיגע צייט האָט זיי צוזאַמענגעשטעלט אין אַ סיסטעם פון 12 שבטים. די צאָהל 12 איז קינסטליך געשאַפען. אין פאַרלויף פון דער צייט האָט זי זיך אויך געמוזט אַסך בייטען: נייע אַריינטרעטענדע שבטים און משפחות האָבען פאַרנומען דעם פּלאַץ פון עלטערע, פאַרשוואונדענע. אָבער צוויי הויפּטגרופּען, צוזאַמענגענומען אין די נעמען ל א ה און ר ח ל, וועלכע ווערען אָנגעגעבען אַלס יעקב־ישראל'ס ווייבער, האָבען קענ־טיג פאַרגעשטעלט דעם עלטסטען באַשטאַנד פון די צוזאַמענגעהעריגע שבטים. אויך יעקב און ישראל האָבען אַמאָל געמוזט בילדען זעלבשטענ־דיגע שבטים, וועלכע זיינען ערשט מיט דער צייט פאַרשמאָלצען געוואָרען איינער מיט'ן אַנדערען. אַזוי אָבער ווי זיי זיינען ביידע געוועזען גלייך אַלט און ביידע זיינען זיי געוועזען הויפּט־שבטים, איז דעריבער קיינער פון זיי ביידען ניט פאַרבונדען געוואָרען מיט דעם סיסטעם פון די צוועלף.

ווען מ׳פארגלייכט דעם סיסטעם פון די 12 שבטים, ווי מיר האבען איהם דא פארגעשטעלט, מיט די אנדערע ידיעות, וואס מיר האבען, קען מען ארויסקריגען עפעס פונדאמענטאלעם וועגען דער עלטסטער געשיכטע פון די שבטים. אבער א פולען בילד צו קריגען, דארף מען גאר ניט אנהייבען צו דערווארטען.

צווישען די לאה־שבטים האבען קענטיג פריהער פארנומען דעם ערש־טען פלאץ: לוי, וועלכער איז וואהרשיינליך דער אמת׳ער טרעגער פון דעם נאמען און בעצם איינס מיט לאה׳ן, און נעבען איהם שמעון, וועלכער איז לוי׳ס ברודער אין א באזונדערען זין: זיי זיינען געזעסען אין דער געגענד פון שכם, און האבען דא אין דער עלטסטער צייט געליטען א שווערע נידערלאגע, וואס האט באשטימט זייער גאנצע צוקונפט (בראשית ל״ד, מ״ט 5—7).

אז זיי האט זיך פריה אנגעשלאסען ראובן. אזוי ווי ער האט שנעל באקומען א גרעסערע באדייטונג, פיליכט אויך ווייל ער איז שוין פון פריהער געוועזען אריינגעדרונגען אין לאנד, איז ער דעריבער באטראכט געווארען אלס דער בכור צווישען די שבטים. וואוינען האט ער געמוזט אביסעל מעהר צו דרום צו פון שמעון און לוי, אומגעפעהר אין דער געגענד פון בית־אל.

אין דרום־זייט פון ראובן׳ען, אבער אויף די מערב־רוקענס פון די בערג און נאך ניט אין מיטעלפונקט פון זיין שפעטעריגען שטאם־לאנד אויף די בערג פון חברון און בית לחם, האט יהודה זיך אויסגעקעמפט א געגענד, וועלכע האט געהאט אין זיך די ערטער עדולם, תמנה, אויך כזיב. ס׳איז מעגליך, אז שוין פון אנהויב אן איז א שטארקערע שיכט פון די ביזאהעריגע איינוואוינער פון לאנד געלעגען צווישען איהם און זיינע ברודער־שבטים און האט אפגעשיידט יהודה פון יענע. יעדענפאלס ווייזט עס אויס, אז איי־ניגע פון זיינע אונטער־משפחות (ער, אונן, שלה), וועלכע האבען זיך גע־קאנט האלטען נאר א קורצע צייט, האבען געשטאמט פון דער פארמישונג מיט יענע עלטערע איינוואוינער פון לאנד. עס קאן זיין, אז אין דער פאר־עגיפטישער אדער אין דער ערשטער נאך־עגיפטישער צייט זיינען אט די אונטער־משפחות ווידער פארשלונגען געווארען פון די כנענים (בראשית ל״ח).

אויך פון יששכר מעגען מיר אננעמען, אז ער איז שוין אין אט דער פריהיגער צייט געוועזען אין לאנד. עס קאן זיין, אז ער האט געזוכט זיך צו באזעצען אין פרוכטבארען טאל יזרעאל, ווי ווייט ער האט איהם געקאנט דערגרייכען, אדער אין דרום־מזרח פון גליל. יעדענפאלס ווייזט דער

פאַקט וואָס ער ווערט געצעהלט צווישען יעקב׳ס געזעצליכע זיהן, אַז ער איז געוועזען איינער פון די הארן־שבטים. נעבען איהם האָט אָשר פיליכט אויפגעשטעלט די פאַרבינדונג מיט די לאה־שבטים, וועלכע זיינען געזעסען אויף די בערג פון אפרים. ער איז אונז באַקאַנט אַלס אַ שבט, וואָס איז שוין גאַנץ פריה געזעסען אין פאַלעסטינא. עס ווייזט אויס, אַז ער האָט זיך דעמאָלט אויפגעהאַלטען אין דער טעריטאָריע, וועלכע ער האָט שפּעטער באַוואוינט. פאַרוואָס ער ווערט גערעכענט אַלס אַ זוהן פון אַ קעפּסווייב, ווייסען מיר נים.

מעהר ווי דאָס וואָס מיר האָבען דאָ אַנגעדייט קענען מיר לחלוטין ניט וויסען וועגען די דאָזיגע זעקס לאה־שבטים. מיר האָבען קיין שום ידיעה ניט ווי גרויס זיי זיינען געוועזען לויט דער צאָהל פּאַרשוינען און לויט דער גרויס פון דער פּאַשע; וואָסערע באַריהרונגען אָט די שבטים האָבען געהאַט איינע צו די אַנדערע און צו די יעקב־ישראל־שבטים, וואָס האָבען זיך שוין דאַמאָלסט אויפגעהאַלטען אין לאַנד. זייער שייכות איז, וואהרשיינליך, בכלל ניט געגאַנגען ווייטער ווי די ערינערונג אַז דאָס שותפות׳ע בלוט און דערמיט אַ געוויסער געפיהל פון צוזאַמענגעהעריגקייט. וואָס ווייטער האָבען זיי אָבער אַלץ מעהר אַנערקענט, אַז זיי זיינען אריבערגעשטיגען געוואָרען אין וויכטיגקייט פון די יעקב־ און ישראל־שבטים און האָבען זיך ענגער אַנגעשלאָסען אַן זיי.

אַן אַ זייט פון לאה׳ן און פיליכט אויך פון ישראל; דאָך אַם ווענינגסטענס לויז פאַרבונדען מיט זיי דורך דער שותפות פון בלוט, שטעהען די רחל־שבטים. דאָס איז דער גרונט, פאַרוואָס מ׳פאַרבינדט אַזוי נערן רחל׳ען מיט יעקב׳ן. זיי האָבען אַמאָל ביידע זיך געמוזט אויפהאַלטען אין דרום פון לאַנד, אַם נעהנטסטען צו דער באַשיידענער געגענד, וואו יהודה האָט געפּאַשעט זיינע שאָף. אַלס אַ זיכערע זאַך דאַרף דאָס, ווי איך גלויב, אַנגענומען ווערען מכות יוסף׳ן, ווייל זיין וואַנדערונג קיין עגיפּטען איז געוועזען מעגליך נאָר אונטער דעם באַדינג, אַז ער האָט זיך אויפגעהאַלטען אין דרום. דערצו ווייל באר־שבע איז לאַנג נאָכדעם נאָך געוועזען אַ הייליגטום פאַר די יוסף־שבטים (עמוס ה 5). און אַלס צוגאָב נאָך שטעהט עס אין דבורה׳ס געזאַנג: „אפרים, וואָס זיין וואָרצעל איז אין עמלק" (שופטים ה 14). אַז מ׳וויל ניט ענדערען דעם טעקסט, לאָזט זיך דאָס אַנדערש ניט דערקלערען ווי נאָר, אַז אפרים האָט לכתחילה זיך אויפגעהאַלטען אין נגב. אויך ביי בנימין, פּאַסט זיך אַמווענינגסטען דער נאָמען (בן־ימין — זוהן פון רעכטס) בעסער איז דער דאָזיגער געגענד איידער דאָרטען וואו ער האָט

שפּעטער געוואוינט. פון דעם ממזר־שבט ד ן איז עס אזויפיעל זיכער, אז איידער ער האָט אויסגעוואנדערט אין ווייטען צפון, איז ער געזעסען אין דרום פון לאנד, ניט גראד אין נ ג ב אדער ביי ח ב ר ו ן, אָבער ניט זעהר ווייט אין צפון־מערב זייט פון חברון ביי ת מ נ ה און צ ר ע ה. אויב ער האָט זיך אויפגעהאלטען אין לאנד נאָך פאר משה'ס צייט, האָט ער זיך געמוזט נאָהנט באריהרען מיט דעם דאָמאָלכדיגען יהודה. דאָך דערפון וואָס דן ווערט אָנגעגעבען אלס א זוהן פון בלהה, רחל'ס שפחה, איז א ראיה, אז אין דער צייט ווען יוסף און בנימין זיינען נאָך געזעסען אין דרום, איז ער שוין געוועזען זייערער א שכן. אין דעם פאל האָט אויך דן'ס ברודער נפתלי דאָ געמוזט פריהער זיצען, סיידען אויב ער איז איבערהויפּט אויפגעקומען ערשט שפּעטער, ווען דן האָט שוין געהאַט ארויסגעוואנדערט אין צפון.

צווישען די רחל־שבטים שפּילט יוסף א באזונדערע ראָלע: פאָלגענדיג דעם ביישפּיל פון די סעמיטען פון כנען און פון האלב־אינזעל סיני, — א ביישפּיל, וועלכער האָט זיך איבערגע'חזר'ט זינט יאָהרהונדערטען, וואנדערט ער אויס קיין עגיפּטען. דער פאקט פון זיין וואנדערונג קאָן ניט באַשטריטען ווערען, כאָטש מיר קענען די אומשטענדען ניט גענויער באַשטימען. אויב מיר זאָלען גלויבען דער לעגענדע, וועלכע איז פארקליידט אין דעם געוואנט פון א פאמיליען־געשיכטע, איז די אורזאך דערפון געוועזען א קריגעריי צווישען די ברודער־שבטים פון כנען, און ער האָט געמוזט אויסוואנדערען צוליב דער נויט מעהר ווי פון פרייען ווילען. א געוויסע פּערזאָן, א פיהרער, האָט זעלבסטפארשטענדליך געמוזט שטעהן בראש פון'ם שבט. אויב אָט די פּערזענליכקייט האָט געטראָגען דעם נאָמען יוסף: אָדער בכלל ווער עס איז געוועזען דער יוסף פון דער לעגענדע, לאָזט זיך מעהר ניט באַשטימען. די לעגענדע ווייסט נאָר צו דערצעהלען, אז די געשטאַלט, אין וועלכען זי האָט פּערזאָניפיצירט אָט די וואנדערונג, איז אין עגיפּטען דערהויבען געוואָרען צו א הויכער שטעל און האָט דורכדעם געבראכט גרויס נוצען צו זיינע קרובים: און אז אלס רעזולטאַט דערפון און צוליב א שווערען הונגער אין כנען, האָבען יוסף'ס ברידער נאָכגעוואנדערט צוזאמען מיט זייער פאטער יעקב'ן קיין עגיפּטען. אז עס ליגט דערין א היסטאָרישער קערן, איז דורכאויס וואהר־שיינליך. נאַטירליך, ניט אלע שבטים צוזאמען, נאָר א טייל פון די יעקב־ישראל־שבטים האָבען טאקע באמת געמוזט זיין אמאָל אין עגיפּטען.

די געגענד וואָס ווערט פאר זיי דאָ אָפּגעגעבען איז די לאנדשאַפט ג ש ן, — דער מזרח־טייל פון דער דעלטא, א פּאַסיגער אָרט פאר זייער באַשעפטיגונג אלס באַסטוכער. עס זעהט אויס, אז זיי האָבען שוין דאָ אין

עגיפּטען געפונען שבטים־קרובים פון דעם גרויסען קרייז פון די עברים, און מיט זיי האבען זיי זיך גע'חבר'ט. אין דעם מוז ליגען דער גרונט פאר־וואס מ'האט זיי אלץ מעהר און מעהר אנגעהויבען צו באטראכטען פאר לעסטיגע פרעמדע, באזונדערס נאך דעם טויט פון יוסף'ן.

ווי פיעל פון די יעקב־ישראל־שבטים עס זיינען געקומען קיין עגיפּטען און וועלכע פון די שבטים דאס זיינען געווען, לאזט זיך באשטימט ניט זאגען. דער אומשטאנד וואס די באוועגונג איז ארויסגעגאנגען פון יוסף'ן, דאס הייסט פון דער רחל־גרופּע, ווייזט, אז די רחל־שבטים קומען צו־ערשט אין באטראכט. אבער ס'איז קיין ספק ניט, אז אויך דער שבט לוי, משה'ס שבט, איז געווען אין עגיפּטען. מיט לוי געהערט וואהרשיינליך אויך שמעון צוזאמען. אבער אויך יהודה האט געמוזט האבען מיטגעוואנדערט קיין דרום. נאר אויף אזא'ן אופן לאזט זיך פארשטעהן זיין אנטייל אין דער שפּעטערדיגער ערא־בערונג פון כנען און זיין צוזאמענוואקסען מיט געוויסע ארא־בישע שבטים; בעת פריהער האט ער געהערט צו די עכטע לאה־שבטים, ווערט ער מיט דער צייט דער ספּעציעלער דרום־שבט און קומט אלץ מעהר און מעהר אין געגענזאץ צו די לאה־שבטים. דער געגענזאץ פון צפון און דרום, איינער פון די טרייבענדע אדער גיכער פון די פארהאלטענדע כוחות אין דער אנטוויקלונג פון דער גאנצער נאציאָן, ווערט דא אריבערגעטראגען אויף איהם און אויף זיין באציהונג צו די אנדערע.

א טייל פון אלטען באשטאנד איז, ווי עס ווייזט אויס, געבליבען אויפ'ן אלטען אָרט. מיט איהם בלייבט דאָרטען דער נאמען י ש ר א ל. דאס איז דער „ישראל" וואס ווערט דערמאנט פון מערענפּטאה. פאר די וואס האבען זיך שפּעטער צוריקגעקעהרט און אויך פאר משה'ס איבערלעגונגען און באשלוסען איז אט דער פאקט געווען פון דער העכסטער באדייטונג.

4. ר. קיטעל

משה און די וואנדערונג דורכ'ן מדבר

1.

איינפיהרונג.

כאטש די געשיכטע פון יציאת מצרים און פון מדבר איז צוזאמענגע־פלאכטען פון פארשידענע איינצעלנע פעדים, וועלכע לאזען זיך פאנאנדער־נעמען, דאך קומט ארויס פון דעם גאנצען געוועב פון אט די פעדים איין אל־געמיין בילד פון יענער עפאכע פון דער אידישער געשיכטע. מיר וועלען דא געבען די הויפט־שטריכען פון דעם דאזיגען בילד.

ישראל, אונטער דער אנפיהרונג פון שבט יוסף, פארלאזט זיין אלטע היים אין דער געגענד פון זיין ברודער־שבט אדום, קומט צו וואנדערען קיין עגיפטען און האלט זיך דארטען אויף א געוויסע צייט אין ג ש ן. ער דער־האלט זיין שפראך, זיינע נאמאדישע מנהגים פון לעבען און זיין רעליגיאן. די עקשנות, מיט וועלכער ישראל האט זיך געהאלטען ביי זיין נאציאנאלער און רעליגיעזער אייגענארטיגקייט; דערצו די מורא מאמער וועט ישראל ווען עס איז מאכען יד אחת מיט די שונאים פון עגיפטען, האט באוואויגען די עגיפ־טער צו אונטערדריקען די פרעמדע, וועלכע זיינען אין אנהויב ניט געשטערט געווארען אין קיין זאך. באזונדערס ווערען זיי גענומען צו געצוואונגענער ארבייט. ישראל האט ניט געקאנט פארטראגען די קנעכטשאפט, צו וועלכער די געבארענע עגיפטער זיינען שוין פון אלטע צייטען געוועהנט געווען, אבער וועלכע די פרייע פאסטוכער האבען באטראכט פאר אן אומ'כבוד. דאך האט אויסגעפעהלט די קראפט און די אנטשלאסענקייט ארפצוואורפען דעם יאך. דא באווייזט זיך משה אלס רעטער פון ישראל. אויס ליבע צו זיין פאלק האט ער געטויטעט אן עגיפטער, און ער איז אנטלאפען צוליב דעם אין מדבר ביים סיני. דארטען ווערט ער דער איידים פון איינעם פון די אראַ־בישע פאסטוך־פירשטען. אין דער געזעלשאפט מיט יענעם, דעם כהן פון זיין שבט, און נאך מעהר אין דער איינזאמקייט פון דער ווילדערניש פון

סיני, וועלכע ברייננט דעם מענשען נעהנטער צו גאט, קרינט משה א נייע געטליכע דערקענונג. יהוה, דער לעבעדיגער גאט, באווייזט זיך דארטען צו איהם. משה דערקענט אין איהם די קראפט צו באפרייען זיין פאלק.

ער קעהרט זיך צוריק קיין עגיפטען און רעדט אין נאמען פונ'ם נייעם גאט, וועלכער איז צו דערזעלביגער צייט אויך דער גאט פון ישראל'ס פא־טערס. מיט דעם נייעם גלויבען אין ישראל'ס גאט וועקט ער דעם מוט און די אינערליכע כוחות פון פאלק. ישראל איז גרייט צו פארלאזען עגיפטען און נאכצופאלגען משה'ן אין מדבר. אויסנוצענדיג די פלאגען, מיט וועלכע די עגיפטער ווערען געשטראפט פון גאט, אנטלויפט משה מיט די קינדער פון זיין פאלק. ער וויל זיי די ערשטע זאך ארויספיהרען אין מדבר און זיי ברייננען צו גאט'ס בארג, וועלכער איז פון לאנג אן שוין באקאנט געווען אלס ארט, וואו די גאטהייט האט זיך אויפגעהאלטען, און וועלכער איז פאר איהם גופא געווארען א געהייליגטער ארט. אט דא וויל ער זיין פאלק נעהנ־טער ברייננען צו דער דערקענונג פון זיין גאט.

די עגיפטער יאגען נאך די קינדער פון ישראל און כאפען זיי ביים ברעג פון רויטען ים. נאר וואס אין לעבען געבראכט, איז משה'ס ווערק שוין איז געפאהר אונטערצוגעהן. אבער עפעס פלוצליכעס פאסירט דא: אין דער נאטור, אין וואס ישראל האט אין אלע צייטען דערקענט די רעטענדע האנט פון זיין גאט. ישראל געהט דורך דעם ים אומבאשעדיגט, בעת די פיינד מיט פערד און וואגענס ווערען פארשלונגען פון די כוואליעס.

ביים סיני אנטפלעקט משה צו דעם אויסגעלייזטען פאלק דעם ווילען פון זיין גאט. אין יהוה'ס נאמען גיט ער איהם א געזעץ און שליסט גאט'ס בונד מיט איהם. ישראל איז פון איצט אן געווארען יהוה'ס אייגענטום און פאלק. אלס סימן און באווייז, אז גאט געפינט זיך צווישען זיי, גיט משה צו די קינדער פון ישראל דעם הייליגען „ארון" און דעם הייליגען געצעלט („אהל מועד").

אוועקגעהענדיג פון סיני, וואנדערט ישראל ארום הין און הער דורכ'ן מדבר, פאשענדיג זיינע סטאדעס אין דער ברייטער ווייטקייט פון דער וויסטעניש. אבער ער פארלירט קיינמאל ניט דעם פארלאנג צו קריגען די אלטע היים אין צפון פון האלב־אינזעל. אט אזוי קומט אן דאס פאלק אין ק ד ש, א סטאנ־ציע אין מדבר ביים דרום־זוים פון הייליגען לאנד. מ'פרובירט אריינדריג־גען ווייטער אין צפון, אבער די פראבע פאלט דורך איבער דער פחדנות פון פאלק. שוואך און נידערגעשלאגען קאן ישראל א לאנגע צייט ניט טראכטען מעהר וועגען געהן ווייטער. צעהנדליגער יאהרען מוז ער זיך אויפהאלטען

ביי און ארום קדש אלם שטראף פאר זיין פחדנות און פאר זיין ניט פאר־לאזען זיך אויף יהוה.

ערשט אין א דור ארום קריגט ישראל דעם כות און די געלעגענהייט אויסצופיהרען זיין פארלאנג. א צווייג פון די א מ ו ר י ם, די איי־נגענטימער פון גרעסטען טייל פון כנען, האט אינטער זיין קעניג סיחון ארויס־געשטופט די מואבים און די עמונים, ישראל'ס קרובים אין דער משפחה פון די עברים, פון זייערע אלטע ערטער וואו זיי האבען ביז דאמאלסט געוואוינט. עמון ווערט בארויבט פון דער געגענד פונ'ם אויבערסטען י ב ו ק; מואב — פון דער געגענד אין צפון־זייט פון א ר נ ו ן ביז צום אינטערסטען י ב ו ק. ח ש ב ו ן ווערט די הויפטשטאדט פון אט דער נייער מלוכה פון די אמורים. משה נוצט אויס די געלעגענהייט, מישט זיך אריין אין דעם קריג און נעמט איין סיחון'ס מלוכה. פונ'ם לאנד פון מואב באהאלט ער פאר זיך דעם טייל וואס סיחון האט געהאט ערֹאבערט. דעם טייל וואס איז געבליבען ביי מואב, און וואס איז אהן א ספק אויך געווען אין געפאהר ערֹאבערט צו ווערען פון סיחון'ען, לאזט ער בלק'ן. דאס זעלביגע האט ער, ווייזט אויס, אויך געטאן מיט עמון.*)

די געגענד, וואס משה האט ערֹאבערט, טיילט ער צו צו די שבטים ראובן און גד. דאן שטארבט ער, ניט אריבערגעהענדיג דעם ירדן, און לאזט איבער זיין ווערק צו זיין דינער און נאכפאלגער יהושע.

מיר האבען דא איבערגעגעבען דעם הויפט־פאדים פון דער געשיכטע. אבער די פארשידענע קוועלען פון וואנעט זי איז צוזאמענגעזעצט שטימען לחלוטין ניט אין א סך פונקטען. דערצו נאך זיינען די קוועלען פארפאסט געווארען הונדערטער יאהרען נאך משה'ן. מיר מוזען דערפאר גרינטליכער און ברייטער אונטערזוכען די געשעהענישען, וועלכע ווערען דערצעהלט אין דער געשיכטע וועגען משה'ן.

2.

די היסטארישע סיטואציע.

ע ג י פ ט ע ן און ס י ר י ע ן זינט דער א מ א ר נ א ־ צ י י ט. אונטער אמענהעטעפ דעם פערטען („עכנאטאן“) איז די פאליטישע

*) לויט שופטים י"א.

מאכט פון עגיפטען און סיריען און פאלעסטינא וואס ווייטער אלץ שוואכער געווארען. די אינטערעסען פון יענעם פרעה זיינען געלעגען ווייט פון דער ארענא פון פאליטישען לעבען, אויף געביטען, וואס האבען אוועקגע־טראגען זיין גייסט אין א גאנץ אנדער וועלט. אבער דער נאטירליכער רע־זולטאט איז געוועזן דער צעפאל פונ'ם פאליטישען לעבען פון עגיפטען בכלל און פון דער עגיפטישער הערשאפט אין סיריען בפרט.

שוין אין די טעקסטען פון די אמארנא־בריף געפינען מיר, אז די חתים זיינען אריינגעדרונגען ביז אין דער געגענד פון צ ו ר, בכן ביז צום צפון־גרעניץ פון כנען, און איינצעלנע אפצווייגונגען זייערע זיינען אוועק זאגאר ווייט איבער'ן גרעניץ, ביז אראפ אין דרום פון לאנד. די אמורים האבען נאכגעטאן זייער ביישפיל און האבען אנגעהויבען באאומרוהיגען די קעניגליכע וואסאלען, באזונדערס אין די געגענדען ביים לבנון און אנטי־לבנון. אויך די אמורים האבען זיך שוין צוגעשטופט ביז צ ו ר און צ י ד ו ן. נעבען זיי זעהען מיר די האבירי, א גרופע שבטים אין ווייטסטען זין גלייך צו די ע ב ר י ם און זעהר נאהנט צו ישראל, — זיך ארומטרייבענדיג אין לאנד און געבענדיג אסך שטאף פאר קלאגען און פאר מורא. מ'קען אנ־נעמען, אז די דאזיגע צושטענדען האבען אנגעהאלטען אויך ווייטער נאך דעם טויט פון אמענהעטעפ דעם פערטען, און אז די לאגע וואלט געווארען נאך ערגער פאר עגיפטען, ווען עס וואלט זיך ניט באוויזען א שטארקע געגענ־באוועגונג.

פון דעם אומשטאנד וואס עס שטעהט אין יענע אמארנא־בריף, אז מ ג י ד ו, א ש ק ל ו ן און ג ז ר בעטען ביי פרעה'ן הילף געגען די האבירי, מעג מען ארויסדרינגען, אז די דאזיגע האבירי האבען שוין אין פאר־שידענע שטעלען פון לאנד געשפילט די ראלע פון הארען. אויב מ'האט שוין אפילו פראבירט פרעה'ס אויטאריטעט ווידער אויפצושטעלען, האט דאס העכסטענס געקאנט זיך אויסדריקען אין דעם, וואס מ'האט אריינגעשיקט אן אפיציער מיט א קליינער אפטיילונג פון מיליטער, וואס האט ניט גע־קאנט ברייגען קיין שום ערפאלג. דער רעזולטאט פון דעם ארומטרייבען זיך פון די ה א ב י ר י איז געוועזן, וואס מאנכע איינוואוינער פונ'ם לאנד האבען געהאלטען פאר גלייכער צו פארלאזען כנען און צו זוכען א נייע היים אין עגיפטען. א ביישפיל פאר דעם האבען מיר אין דער אויפשריפט פון הארעמהעב, א גענעראל פון אמענהעטעפ דעם פערטען, וועלכע מאכט דעם איינדרוק אזוי ווי גראד דאמאלסט וואלט באזונדערס שטארק געווארען דער פארלאנג צו פארלאזען פאלעסטינא און צו זוכען א באשיצטען ארט אין דער

דעלטא, דערהויפט אין דער לאנדשאפט פון ג ש ן. אינערליכע רייסע־רייען און אן אומגערעטעניש אין כנען האבען, ווי עס ווייזט אויס, אין א גלייכער מאס געווירקט צו וועקען יענעם פערלאנג. מעהר און מעהר הערען אויך אויף די צאהלונגען צו פרעה׳ן, און סיריען און פאלעסטינא הערען פאקטיש אויף צו זיין עגיפטישע פראווינצען.

ווען אמענהעטעפ דער פערטער — אהן צווייפעל דער מערקווירדיגסטער מאן וואס איז אמאל געזעסען אויפ׳ן טראן פון די פרעה׳ס, „דער ערשטער אידעאליסט און די ערשטע פערזענליכקייט פון דער וועלט־געשיכטע“ — איז ארום יאהר 1358 געשטארבען, נאך א 17 יעהריגער רעגירונג, איז גארנישט געבליבען פון דעם געוואלטיגען אוצר פון מאכט און אויטאריטעט וואס זיינע פארגענגער האבען אנגעזאמעלט אין סיריען. זיינע נעהנטסטע נאכפאלגער: זיינע צוויי איידימס ס א ג ע ר ע און טוטאנק־אטאן („דאס לעבעדיגע בילד פון אטאן“) זיינען ניט געווען ביכולת אויפצוטאן עפעס וויכטיגעס כדי אויפצושטעלען די אלטע הערשאפט. טוטאנקאטאן האט ווידער אריבערגעפיהרט די הויפטשטאדט קיין טעבען; די גלענצענדע אטאן־שטאדט אכעט־אטאן מיט איהר פראכטפולען טעמפעל פארזינקט אין חורבות אונטער דער נקמה פון דער טעבען־פארטיי, און אונטער איהרע חורבות בלייבט באגראבען דער ארכיוו פון על־אמארנא.

מיט דער צייט באקומט נאטירליך אויך דער גאט אמאן זיינע אלטע רעכטען און פארנעמט דעם פלאץ פון אטאן. פרעה גופא ענדערט זיין נאמען אין טוטאנק־אמאן „דאס לעבעדיגע בילד פון אמאן“. נאכדעם ווי איינע אדער איינינגע הערשער זיינען נאך א קורצע צייט געזעסען אויפ׳ן טראן גאר ווייניג אויפטוענדיג, איז פארלאשען געווארען די באריהמטע דינאס־טיע פון טעבען, וועלכע האט צוויי און א האלב הונדערט יאהר באהערשט עגיפטען, פארטריבען די היקסאס און געמאכט פון עגיפטען א וועלט־אימפעריע.

ערשט דער גרינדער פון דער נייער דינאסטיע — דער נייינצעהנטער לויט מאנעטהא — האט ווידער באטראטען א נייעם וועג. דאס איז ה א ר ע מ ה ע ב, וועמען מיר האבען שוין באגעגענט אונטער אמענ־העטעפ דעם פערטען, אלס זיין ליבלינג און זיין ערפאלגרייכען גענעראל. עס ווייזט אויס, אז נאך אמענהעטעפ דעם פערטען, אונטער זיינע אומבא־דייטענדע נאכפאלגער, איז הארעמהעב געווען די נשמה פון דער רעגירונג, ביז ס׳איז פאר איהם געקומען די צייט אליין צו באשטייגען דעם טראן פון די פרעה׳ס. דאס איז געווען אין יאהר 1350. מיט איהם האט ווידער א

נייער גייסט אריינגעצויגען אין טעבען. הארעמהעב האט געמוזט זיין א בעדייטענדער ארגאניזאטאר און געזעצגעבער. אם מעהרסטען האט ער געזארגט צו מאכען אן ארדנונג אין דער פארוואלטונג פון לאנד און אפצושאפען די מוטווילינקייט פון די באאמטע און די רעכטלאזיגקייט פון די ארימע. צום באדויערען האבען זיך די דאזיגע געזעצען, וועלכע ער האט צו דעם צוועק ארויסגעלאזען, ניט אינגאנצען דערהאלטען. פון דעם ביסעל וואס איז אונז געבליבען זעהען מיר א גערעכטען און קלוגען גייסט און גלייכצייטיג זעהען מיר אויך וואס פאר א שלעכטע ווירטשאפט ס'איז אנטשטאנען אין לאנד אונטער אמענהעטעפ'ס גלייכגילטיגקייט צו די ענינים פון דער פראקטישער וועלט. אויף א שטיין פון אומגעפעהר 5 מעטער הויך און איבער 3 מעטער ברייט פאר איינעם פון די גרויסע טויער־טורעמס פון קארנאק, פארעפענטליכט הארעמהעב זיינע געזעצען, וועלכע זיינען אפילו שטרענג, אבער ווייזען אויף א ווייטען בליק און זוכען מיט אלע מיטלען אפצושאפען דעם שוחד און די אונטערדריקונג פון די עקאנאמיש שוואכע.

בנוגע רעליגיאן איז הארעמהעב געווארען דער אמת'ער באנייער פון דעם אלטען גאט'כ דינסט. „ער האט ווידער אויפגעשטעלט די טעמפלען און האט פון דאס ניי געלאזט מאכען זייערע געטער־בילדער, נאך רייכער אין צאהל ווי פריהער.“ די אלטע פיעל־געטעריי איז ווידער געווארען די רעליגיאן פון דער מלוכה. אין סיריען אבער האט, ניט קוקענדיג אויף זיין גרויסער פעהיגקייט אלס סאלדאט, זיך קיין זאך ניט געענדערט. עס ווייזט אוים, אז די צושטענדען אין עגיפטען גופא און די נויטיגקייט צו מאכען אן ארדנונג אין זיי האבען צוגענומען ביי איהם אלע זיינע כוחות.

נאך הארעמהעב'ן קומט אלס קעניג רעמסס דער ערשטער, וועלכער איז שוין געווען אן אלטער מאן, בשעת ער איז ארויף אויפ'ן טראן, און האט מעהר ניט געפיהלט אין זיך די קראפט צו שאפען עפעס נייעס. נאכדעם ווי זיין זוהן סעטי דער ערשטער, א מאן אין די בעסטע יאהרען, איז א קורצע צייט געווען מיט־רעגענט, האט ער אין יאהר 1313 אין גאנצען פארנומען זיין פלאץ. ערשט איצט האט זיך ארויסגעוויזען, ווי וויכטיג ס'איז געווען וואס הארעמהעב האט געשאפען אן ארדנונג אין די אינערליכע צושטענדען. ווי נאר סעטי איז געווארען אליין־הערשער, האט ער גלייך אויסגענוצט די פרייהייט פון באוועגונג, וואס ער האט דאדורך באקומען, פאר א פעלד־צוג קיין פאלעסטינא כדי דארטען צו געווינען פאר עגיפטען די אויבערהערשאפט וואס איז שוין געווען פארלארע׳.

ד׳ דירעקטע אורזאך פאר דעם איז געווען וואס די וואנדער־שבטים

פון דער מזרח־סטעפּע האָבען ווידער זיך אריינגעריסען אין פּאַלעסטינא. מיר דערמאָנען זיך אָן דער אמארנא־צייט, ווען מיר לעזען, אז די בעדואינער פון דער סטעפּע האָבען זיך אריינגעריסען אין פּאַלעסטינא און באאומרוהיגען די דאָרטיגע באַפעלקערונג. קוקענדיג אויף די האבירי, האָבען זייערע קרובים פון מדבר, קענטיג, זיי נאָכגעטאָן. די אויפטואונגען פון סעטי׳ס מלחמות ווערען פאַרגעשטעלט אין גרויסאַרטיגע בילדער מיט ווייניג ביישריפטען אויף דעם דרויסענדיגען מויער פון דער טעמפעל־האַלע אין קאַרנאַק. סעטי האָט, ווי עס זעהט אויס, געגומען פאר זיך טהוטמאָס דעם דריטען אלס א מוסטער. ער אונטערוואַרפט צוערשט די בעדואינער פון דרום־פּאַלעסטינא, כדי פון דאָרטען צו עראָבערען און צו באַהערשען דעם מיטעלסטען טייל פון׳ם לאַנד מיט דעם פעניקישען ים־ברעג. די שטעדט פון׳ם טאַל מגידו האָבען זיך געמוזט איהם אונטערוואַרפען, און אזוי אויך צור און צידון. ער איז אויך אויף דעמזעלביגען פעלד־צוג אריבער דעם ירדן און האָט אויפגעשטעלט אין חורן א מאָנומענט פון זיין נצחון.

אין א יאָהר אַרום מאַרשירט ער ווידער קיין צפון און נעמט מיט שטורם ק ד ש „אין דער מלוכה פון די אמורים“. דאָס איז אָהן א ספק דיזעלביגע מלוכה פון די אמורים וועלכע אבד־אשירטא און אזירו האָבען געגרינדעט אין דער אמארנא־פעריאָדע און וועלכע האָט זיך קענטיג דערהאַלטען דורך די מהומות פון דער צייט. נאָך דער אמארנא־צייט האָבען איהרע הערשער אלס וואסאַל־מלכים זיך געוואַקעלט צווישען די חתים און די עגיפּטער, אמאָל זיך האַלטענדיג טריי צו איינעם, אמאָל צום אַנדערען. אזוי ווי די עגיפּטישע מאַכט איז אַלץ שוואַכער געוואָרען, האָבען זיי איצטער, ווייזט אויס, זיך לגמרי געהאַט אָפּגעזאָגט פון איהר. אויב דאָ האַנדעלט זיך, ווי אסך נעמען אָן, ניט וועגען דער קדש ביים אָראָנטעס, נאָר וועגען דער קדש, וואָס ליגט נאָהענט פון מגידו, האָט די מלוכה פון די אמורים שוין דאַמאָלסט געמוזט דערגרייכען ביז קיין גליל, אדער זאָגאָר ביז די צפון־רוקענס פון די בערג פון אפרים. פון קדש נעמט זיך סעטי צו די חתים אונטער זייער קעניג מורסיל. עס קומט צו א שלאַכט, וועלכע ברייננט ניט קיין רעכטע אנטשיידונג. סעטי פיהרט נאָר אויס, אז דער עגיפּטישער גרעניץ זאָל זיך דעקען אומגעפעהר מיט׳ן גרענעץ פון פּאַלעסטינא. אין אָפּמאַך מיט דעם קעניג פון די חתים מוטאַללו, מורסיל׳ס זוהן, מאַכט אַן ענד פון דעם קריג. דעם רעשט פון זיינע טעג האָט סעטי פאַרבראַכט אין אינערליכע ענינים. ער איז געשטאָרבען אַרום 1292.

סעטי'ן האָט גע'ירש'עט אויפ'ן טראָן זיין זוהן רעמסס דער צווייטער. זיין ציל איז געווען פאַרטצוזעצען זיין פאָטערס אויפטואונגען אין אַזיען און דערמיט ווידער צו געווינען פאַר עגיפּטען די וועלט־מלוכה פון די הערשער פון דער 18. דינאַסטיע. דער אָפּמאַך מיט די חתים, וואָס סעטי האָט געשלאָסען מיט מוטאללו, האָט געשאַפען אַ שווערע לאַגע. די 20 יאָהר וועלכע מוטאללו האָט פאַרבראַכט אין פרידען האָט ער אויסגענוצט צו באַפעסטיגען זיין לאַגע; און עס זעהט אויס, אַז פונקט ווי אַמאָל אין די צייטען פון טהוטמאָס דעם דריטען, האָבען אויך איצט די חתים זיך געשאַפען אין קדש ביים אָראָנטעס, דעם שליסעל צום אָראָנטעס־טאָל, אַזאַ שטאַרקע פעסטונג, פון וועלכער זיי זיינען אַלעמאָל געווען אימשטאַנד ניט צו לאָזען די עגיפּטער אַריינדרינגען ווייטער אין סיריען.

איינע פון די פעלז־אויפשריפטען ביים נאָהר־על־קעלב, דעם הונט־טייך ביי ביירוט, גיט אונז דעם באַווייז, אַז אין דעם פערטען יאָהר פון זיין רעגירונג האָט רעמסס דער צווייטער באַזוכט דעם פעניקישען ים־ברעג, אָהן אַ צווייפעל כדי צו זיין זיכער מיט אַ פאַרבינדונג מיט סיריען איבער'ן ים. די חתים האָבען געזאַמעלט אַ געוואַלדיגע אַרמיי, אין וועלכער עס האָבען זיך אַנגעשלאָסען די מלכים פון גאַנץ צפון־סיריען, ארם־נהרים, און די קליינאַזיאַטישע גרעניץ־לענדער. אָבער אויך רעמסס איז ניט געבליבען זיצען מיט פאַרלעגטע הענט. אויך ער האָט צוזאַמענגעבראַכט אַ חיל פון אַרום 20.000 מאַן. אין 5טען יאָהר פון זיין רעגירונג מאַרשירט רעמסס גענען דער באַפעסטיגטער פיינדליכער הויפּטשטאָדט קדש ביים אָראָנטעס. מיט אַ סטראַטעגישער חכמה האָט זיך מוטוללי'ן איינגעגעבען אָפּצושניידען רעמסס'ן פון אַ טייל פון זיין חיל און איהם צו ברייגען אין אַ כמעט פאַרצווייפעלטער לאַגע. נאָר מיט גרויס אַנשטרענגונג זיינען רעמסס און זיינע מקורבים געווען בכוח זיך דורכצוברעכען דורך די רייהען פון'ם שונא. זיין לאַגער מיט אַ רייכען רויב פאַלט אַריין ביי די חתים אין די הענט. אָבער דאָך גיט זיך איהם איין צום סוף דורך אַסך גינסטיגע אומשטענדען און מיט דער הילף פון זיין ווילדער גבורה צוריקצושטויסען די פיינד אין דער שטאָדט און צו באַהויפּטען דאָס שלאַכטפעלד.

פון עראָבערען די הויפּטשטאָדט פון די חתים און דערמיט צו ברעכען זייער ווידערשטאַנד האָט אונטער די דאָזיגע אומשטענדען קיין רייד ניט געקאָנט זיין. רעמסס האָט געקאָנט זיין צופרידען וואָס ער איז אַנגעקומען בשלום אַהיים. די אויטאָריטעט פון עגיפּטען, וועלכע ער האָט געזוכט צו הייבען, איז נאָך געפאַלען נידעריגער. ס'איז דערפאַר קיין חידוש ניט, וואָס

נאך זיין צוריקקומען אהיים איז אין גאנץ סיריען אויסגעבראכען אן אל־געמיינער אויפשטאנד, וועלכער האט דערגרייכט ביז דרום־פאלעסטינא. דורך דעם דאזיגען אויפשטאנד איז רעמסס געצוואונגען געווען צו אונטער־נעמען א נייעם פעלדצוג קיין צפון, אין וועלכען ער האט געמוזט איבערטאן די גאנצע ארבייט פון דאס ניי. ער האט באלאגערט און עראבערט אשקלון — אין 6טען אדער 7טען יאהר פון זיין רעגירונג — נאכהער אין 8טען יאהר — א צאהל שטעדט אין גליל. אויך איז עבר הירדן האט ער, ווי פאר איהם סעטי דער ערשטער, אויפגעשטעלט דעם צייכען פון זיין הערשאפט. דאס איז דער אזוי גערופענער איוב־שטיין אין חורן. ערשט איצט קאן ער ווידער וואגען צו מארשירען אין דער לענג פון דעם אראנטעס־טאל. עס זעהט אויס, אז ער האט שטארק אנגעגריפען די חתים און איז צוגעקומען ביז ארם־נהרים: אבער צו אן אונטערוואדפונג פון די דאזיגע געגענדען איז עס נים געקומען. ווען מוטאללו, דער קעניג פון די חתים, איז גע־שטארבען אין 21טען יאהר (1272) פון זיין רעגירונג און זיין ברודער כא־טוסיל האט דעם טראן באשטיגען, זיינען ביידע צדדים געווען אויסגעמא־טערט פון דעם לאנגען קריג — ער האט געדויערט 15 יאהר — און ס'איז געקומען צו אן אפמאך. אויף א זילבערנעם טאוועל איז איינגעקריצט און באשטימט געווארען, אז ביידע צדדים גיבען אויף דעם קאמף און ווילען זיך געגענזייטיג שיצען געגען א פרעמדען אנפאל. דער טעקסט איז דערהאלטען אין צוויי עגיפטישע עקזעמפלארען אויף די מויערן פון די טעמפלען אין טעבען. א דריטען עקזעמפלאר אין באבילאנישער קלינגען־שריפטען, האט מען אין די לעצטע יאהרען אויסגעגראבען אין דער אלטער הויפט־שטאדט פון די חתים באנהאזקאי. בכלל ווייזט אויס, אז רעמסס האט אויפגע־שטעלט זיין גרעניץ דארטען וואו ער איז געווען אונטער סעטי. ער האט זיין גאנצען לעבען זיך נעהאלטען פעסט ביים פרידען. דאס האט באדייט, אז ער האט נים געקאנט וואגען צו פארערען מעהרער ווי זיין פאטער סעטי האט דערגרייכט.

אין דער צייט פון אט ־די מלחמות האט די וואסאלען־מלוכה פון די אמורים געהאלטען, ווי עס ווייזט אויס, מיט עגיפטען, מן הסתם אונטער דעם איינפלוס פון די נצחונות פון סעטי דעם ערשטען. ביי זיין ריקצוג און ביים שלום־אפמאך האט רעמסס קענטיג מפקיר געווען די מלוכה פון ׳י אמורים. נאר דאס וואס כאמוסיל, דער קעניג פון די חתים, האט זיך איינ־געשטעלט פאר זיין פירסט בענטי־סינא און האט נאכהער זיך מתחתן געווען מיט איהם האט איהם דערהאלטען אויפ'ן טראן. אלס וואסאל פון די חתים

האט איצט באנטי־סיני זיך געקאנט פריי באוועגען און זיין מאכט האט דערגרייכט ביז טיף אין דער סירישער וויסטע אריין ביז צו דער טעריטאריע פון באבילאניען. די לעצטע איז אראפגעזונקען צו דער מדרגה פון א קליי־נער מלוכה, בעת די אמורים האבען פארגעשטעלט א מעכטיגע וואסאלען־הערשאפט, וועלכע האט געקאנט פריי באלעבאטעווען און זיך אויסשפריי־טען צווישען דעם מדבר און דעם ישוב־לאנד.

זינט רעמסס דעם צווייטען איז, צוליב די פיעל באציהונגען צו אזיען, דער מיטעל־פונקט פון דער אימפעריע און די פאקטישע רעזידענץ פון די פרעה'ס אריבערגעטראגען געווארען פון טעבען ווידער קיין צפון. די מזרח־דעלטא האט באקומען א גרעסערע באדייטונג. טאניס (צוען) איז געווארען א גרויסע, בליהענדיגע שטאדט, און אינ'ם וואדי טומילאט, דורך וועלכען עס האט זיך געצויגען דער וועג צום האלב־אינזעל סיני, האט רעמסס געלאזט אויפבויען א שפייכלער־שטאדט פיתום („הויז פון גאט אטום"). ניט ווייט פון דארטען האט ער געלאזט אויפבויען א צווייטע שטאדט, וועלכע ער האט אלס זיין רעזידענץ א נאמען געגעבען פ ע ר ־ ר ע מ ס ס „הויז פון רעמסס". די בנינים אהן א צאהל, וועלכע ער האט כמעט אלע געווידמעט גרויס צו מאכען זיין נאמען, זיינען אן עדות פאר זיין אומגעוועהנליכע בוי־לוסט. ס'איז דערפון פארשטענדליך, אז ער איז געווען גענויטיגט צו פא־דערען הויכע שטייערן און אסך ארבייטסקראפט פון זיינע אונטערטאנען. מ'קאן דערפאר זאגען, אז די טראדיציע פון חומש שמות, לויט וועלכער די דאמאלסדיגע איינוואוינער פון דער דעלטא, זיינען אונטערדריקט געווען פון דעם בויער פון פיתום און רעמסס, האט פאר זיך יעדע היסטארישע וואהר־שיינליכקייט (שמות א 11).

בכלל איז רעמסס ניט געווען קיין פיינד פון די פרעמדע אין זיין לאנד. ניט נאר ער האט געהאט א לייבגווארדיע פון שווער באוואפענטע סארדינישע זעלנער, נאר אומעטום אין לאנד האט מען געזעהן מאסען אויסלענדער. אין מעמפיס האבען די פעניקישע און אנדערע פרעמדע סוחרים געהאט אן אייגענעם קווארטאל מיט א טעמפעל פאר'ן ב ע ל און פאר דער ע ש ת ר ת. סעמיטישע און אזיאטישע שקלאפען האבען זיך געפונען אין א גרויסער צאהל ביים הויף און אין די פריצישע הייזער. סעמיטישע געטער ווערען אויפגענומען צווישען די עגיפטישע, און סעמי־טישע ווערטער ווערען אריינגענומען אין דער עגיפטישער שפראך. דעם קעניג'ס ליבלינגס־טאכטער הייסט „טאכטער פון אנאט", א געטין פון סי־ריען, און איינס פון זיינע טייערע פערד טראגט דעם נאמען „אנאט איז

צופרידען.“*) רעמסס גופא קלייבט זיך אויס אלס זיין ליבלינגס־גאט דעם סוטעך, דעם גאט פון די היקסאס. אט אזוי פאסירט עס אויך, אז אויסלענדער, בפרט סעמיטען, קומען צו צו הויכע שטעלען אין עגיפטען. אין הויף פון מערענפטאה איז א סיריער מיט׳ן נאמען בען־אזען געווען אויבערסטער העראלד (אנזאגער). די באדינגונגען פאר דעם זיינען שוין געווען זינט דער 18. דינאסטיע. פרעמדע גענעראלען אין דער ארמיי זיינען געווען ניט ווייניג אונטער רעמסס דעם צווייטען, און א גרויסע צאהל פון זיינע זעלנער זיינען געווען אויסלענדער.

ווען רעמסס דער צווייטער איז נאך א 67 יעהריגער רעגירונג געשטארבען אין עלטער פון נײַנציג יאהר, זיינען צוועלף פון זיינע זיהן שוין געווען טויט. אלס דרייצענטער זוהן האט איהם גע׳ירש׳עט אויפ׳ן טראן מערענפטאה (1215—1225), שוין אליין אין א העכערען עלטער. דער גאנצער גלאנץ פון רעמסס דעם צווייטען און די גרויסע מאסע אויפשריפטען, וועלכע דערצעהלען פון זיינע נצחונות, קענען ניט אפלייקענען דעם פאקט, אז אויך איהם האט זיך ניט איינגעגעבען, ניט קוקענדיג אויף די גרויסע אנווענדונגען פון אזויפיעל כוחות און אויף זיין פערזענליכער העלדישקייט, אויפצוריכטען פון דאס נייע עגיפטען׳ס מאכט אין אזיען. ס׳איז דערפאר ניט געווען צו דערווארטען, אז דעם זוהן וועט אפגליקען דאס, וואס זיין פאטער האט ביי דער קראפט פון זיין שטארקער יוגענד מיט 60 יאהר צוריק ניט געקאנט דורכפיהרען. די הויפט־געפאהר פאר עגיפטען איז איצטער געלעגען אין דעם אנפאל פון די ים־פעלקער, וועלכע זיינען געווארען וואס ווייטער אלץ שטארקער. די פעלקער פונ׳ם צפון־טייל פון מיטעללענדישען ים האבען אנגעהויבען זיך צו באוועגען. גלייכצייטיג מיט זיי אויך די פעלקער פון אינערליכען קליינאזיען און פון אפריקא. אלע צוזאמען האבען געסטראשעט עגיפטען: דא פון דער זייט, דא פון יענער זייט: און אפט האבען זיי געפונען דערמוטיגונג און אונטערשטיצונג ביי די אלטע שונאים פון עגיפטען, באזונדערס ביי די חתים. אין דריטען יאהר פון מערענפטאה׳ס רעגירונג האט די גאנצע אזיאטישע פראווינץ, אין צוזאמענהאנג מיט׳ן אויפטרעטען פון די ים־פעלקער, זיך אויפגעהויבען נעגען מערענפטאה (ארום 1223). נאכדעם ווי ער האט אונטערווארפען די אפריקאנישע פעלקער, האט ער מארשירט מיט אן ארמיי קיין צפון, האט באשטראפט די בונטאווטשיקעס און האט אין זיין 5. יאהר אונטערווארפען

*) וועגען דער געטין „ענת“ זעה אויבען ז. 119.

גאנץ פאלעסטינא, אריינגערעכענט אויך ישראל, וואס ווערט אין מערענ־פטאה'ס אויפשריפטען צום ערשטען מאל דערמאנט אויסער תנ"ך. מיר דארפען זיך לויט דעם פארשטעלען, אז עס האבען שוין אין פאלעסטינא געוואוינט, זינט א קירצערער אדער לענגערער צייט, שבטים און משפחות, וועלכע זיינען געווען צוזאמענגעפאסט אונטער'ן נאמען ישראל.

ווי לעבהאפט דער פארקעהר איז אויך אין יענער צייט געווען מיט אזיען און ווי גוט מ'האט די אזיאטען אויפגענומען אין עגיפטען, ווייזט אונז דער בריף פון א גרעניץ־באאמטען, אונטער מערענפטאה'ס רעגירונג. אין וועלכען עס ווערט באריכטעט וועגען דעם דורכמארש פון א באנדע אדומ'ישע בעדואינער דורך איינע פון די פעסטונגען אויפ'ן גרעניץ. ווי אמאל יעקב'ס קינדער, אזוי האבען אויך זיי געוואלט פאשען זייערע סטאד־דעס אין דער געגענד אין פיתום. אן אנדער דאקומענט פון יענער צייט רופט אפילו אן מיט אלע פרטים די נעמען און די כונות פון די וואס גהען אריבער דעם גרעניץ. מ'זעהט פון דעם ווי די רעגירונג האט באקומען גענויע אויסקונפט וועגען אלץ וואס איז פארגעקומען אין לאנד.

מערענפטאה איז געשטארבען ארום דעם יאהר 1215. זיינע נאכפאלגער, צווישען וועלכע מ'דארף נאך דערמאנען סעטי דעם צווייטען, האבען גע־מאכט עגיפטען פאר א שפיל־באל פון די פארטיי־ליידענשאפטען. אויך סעטי האט זיך ניט געקאנט האלטען. נאך זיין מפלה איז איינגעטראטען א פולע אנארכיע, וועלכע איינער פון די פיעל סיריער וואס האבען באקו־מען אין עגיפטען הויכע עמטער, האט אויסגענוצט צו ווערען דער הערשער פון לאנד. דאך האט זיך איינגעגעבען איינעם א מאן פון אן אומבאקאנטער אפשטאמונג מיט'ן נאמען סעטנעכט איינצושטעלען ארדנונג אין לאנד. נאך זיין באלדיגען טויט איז זיין זוהן רעמסס דער דריטער געווארען דער פרעה, מיט וועמען עס האט זיך אנגעהויבען די לאנגע רייה פון רעמסס'עס (20טע דינאסטיע.)

דער אנפאל פון די ים־פעלקער, וועלכער האט זיך אנגעהויבען שוין אונטער מערענפטאה, איז אונטער רעמסס דעם דריטען פארטגעזעצט גע־ווארען. באזונדערס האבען זיך איצט געלאזט באמערקען צווישען די דאזיגע ים־פעלקער צוויי גרופען, די ז ע ק ע ל און די פ ע ל ע ס ע ט. די לעצ־טע זיינען אונז באקאנט פון תנ"ך אונטער'ן נאמען „פלשתים". זיי קומען וואהרשיינליך פון קרעטא; די ערשטע—פיליייכט פון סיציליען. מיט זיי קומען צו וואנדערען פארוואנדטע פעלקער. אלע צוזאמען ווערען זיי גע־שטופט פון א גרויסער אינדאגערמאנישער פעלקער־כוואליע. אזוי וויים ווי

זיי קומען מיט דער יבשה, קומען זיי אהער פון צפון קיין מיטעל־און דרום־סיריען. אט דא קענטיג ווארפען זיי זיך אויף די אמורים און דריקען זיי שטארק צו. פון דאנעט אן האבען זיי, ווייזט אויס, ווייטער מארשירט צו לאנד און צוגלייך אויך אויפ׳ן וואסער, און האבען אנגעהויבען אויסראבירען די עגיפטישע דעלטא. רעמסס שטעלט זיך געגען זיי אין א געוואלטיגער שלאכט; זיין אימפעריע בלייבט אבער געשיצט בלויז פאר דעם מאמענט. אלץ נייע און נייע באנדעס רייסען זיך ארײן; צו לאנד אויף שווערע צוויי־רעדערדיגע אקסען־וועגלעך און אויפ׳ן ים מיט הילף פון זייער שטארקער פלאטע. זיי האבען געמוזט האבען פארפלייצט גאנץ סיריען פון צפון ביז דרום. אויב רעמסס דערצעהלט דעם אמת, דאן האבען זיי געמאכט א סוף צו דער מלוכה פון די אמורים. אויך אסך פון די כנעני׳שע שטאדט־מלכים, באזונדערס ביים ים־ברעג האבען זיך ניט געקאנט שטעלען געגען זיי. אט אזוי איז דא אנטשטאנען די מלוכה פון די פלשתים, מיט וועלכע די אידען האבען געהאט ארומצושלאגען זיך פיעל הונדערטער יאהרען.

רעמסס שיקט א פלאטע צו די סירישע האפענס און ער גופא מארשירט שנעל צו לאנד, בראש פון א חיל, קיין סיריען. עס קומט צו א שלאכט, אין וועלכער די עגיפטישע געדונגענע סאלדאטען פון די שערדען (סארדי־ניער) האבען אזוי שטארק זיך געווארפען אויף די פיינד מיט זייערע אקסען־וועגלעך, אז רעמסס איז געבליבען דער זיגער. ניט ווייט פונ׳ם פלאץ פון אט די געשעהענישען, אינ׳ם לאנד פון דעם אמורי, איז עס געקומען צו א ים־שלאכט, אין וועלכער אויך די עגיפטישע פלאטע האט באקומען די אויי־בערהאנט. פאלעסטינא און דרום־סיריען זיינען דערמיט ווידער געבליבען ביי עגיפטען און זייערע פירשטען זיינען ווידער געווען פרעה׳ס וואסאלען.

רעמסס האט נאך אמאל מארשירט קיין צפון, כדי צו זיכערען זיין הערשאפט און האט דא און דארטען אויסגעבויט אין לאנד פעסטונגען און אויך א טעמפעל פאר׳ן גאט אמאן, אין וועלכען די פירשטען פון סיריען האבען יעהרליך געמוזט ברייגגען זייער אפצאהל. דאס לאנד איז געבליבען רוהיג. די קראפט פון די חתים איז געווען אויסגעשעפט. די אמורים און די פלשתים און די אנדערע וואס האבען באוואוינט מיטעל־ און דרום־סיריען, ישראל אריינגערעכענט — האבען מן־הסתם געבראכט זייערע אפצאהלונגען אין דעם אמאן־טעמפעל, ווענינגסטענס אזוי לאנג ווי רעמסס דער דריטער האט געלעבט. נאך איהם איז די עגיפטישע הערשאפט צעפאלען, און די וויטערדיגע פרעה׳ס זיינען קוים געווען אימשטאנד צו האלטען מיט גע־וואלד די, וואס האבען זיך אין דער שטיל צוריקגעצויגען פון זיי.

3.

יציאת מצרים און די וואנדערונג דורכ'ן מדבר.

זיינען שבטים פון ישראל געוועז אין עגיפטען און פון דארטען ארויס־געגאנגען? האבען די עגיפטער זיי נאכגעפאלגט און זיינען אומגעקומען אין רויטען ים? איז משה א היסטארישע פערזאן און וואס איז געוועזן זיין אויפטו? האט ישראל זיך אויפגעהאלטען אין קדש און ביים סיני אוי וואס איז דארטען פארגעקומען? ווי איז ישראל פון דאוטען געקומען צום גרעניץ פון כנען? אין וועלכער צייט זיינען אט די געשעהענישען פאר־געקומען?

ווענען דער צייט פון יציאת מצרים און פון די וואנדערונגען דורכ'ן מדבר, ווען משה איז געוועזן דער פיהרער, האבען מיר אויסער דעם תנ"ך בלויז איין איינציגע ידיעה, און אויך די ניט קיין זיכערע, מכוח העברעאישע שבטים וואס זאלען זיך האבען געפונען אין עגיפטען. אלעס איבעריגע וואס יוסף פלאוויוס און אנדערע שפעטעריגע שריפטשטעלער באויכטען זיינען ענטוועדער זאכען וואס מ'זעהט באשיינפערליך, אז זיי האבען קיין שום ווערט ניט, אדער ערינערונגען ווענען עפעס, וואס האט יא פאסירט, אבער די ערינערונגען זיינען אזוי פארדרעהט, אז מ'קאן גאר ניט דערקענען וואס דאס איז אזוינס. אויך אין יענער ידיעה, וועלכע מיר האבען נאר וואס דער־מאנט, ווערט ניט גערעדט פון ישראל גופא, נאר, אין בעסטען פאל בלויז פון דער גרעסערער גרופע פון שבטים, צו וועלכער אויך די שבטים פון ישראל האבען געהערט.

צו פארענטפערען די אלע פראגען מוזען מיר זיך פארלאזען בעצם אויפ'ן תנ"ך. אלע ידיעות וואס מיר געפינען אין אנדערע לענדער, באזונדערס אין עגיפטען, קאנען נאר דינען צו באלויכטען, צו דערקלערען און בעסער צו באגרינדען דאס, וואס מיר לערנען ארויס פון תנ"ך.

אט דא אבער הענגט אלצדינג אפ פון דער ריכטיגער אפשאצונג פון די העברעאישע טעקסטען. אויב ס'איז ריכטיג, אז מיר פארמאגען א רייהע פון עלטערע דאקומענטען ווענען יענע געשעהענישען, וועלכע שטאמען נאך צום טייל פון משה'ס צייט, דאן קענען מיר זיך פארלאזען אויף דאס וואס מיר דרינגען פון זיי ארויס.

אבער עס מוז אפּען געזאָגט ווערען, אַז דווקא וועגען דעם דאָזיגען פונ־דאַמענטאַלען ענין, וועגען דער אָפּשאַצונג פון די טעקסטען פון תנ"ך, האָבען מיר נאָך דערווייל ניט קיין איינהייטליכע און אומבאַשטריטענע מיי־נונג. אַזוי לאַנג ווי עס געפינען זיך אַזוינע פאַרשידענע מיינונגען מכוח דעם עלטער פון די וויכטיגסטע דאָקומענטען פון תנ"ך, און אַזוי לאַנג ווי עס זיינען פאַראַן פאַרשער, וואָס צווייפלען, אויב עס איז אונז גאָר אין גאַנצען געבליבען עפּעס א דאָקומענט פון משה'ס צייט, איז קיין חידוש ניט, וואָס מ'קומט אַלץ ווידער אַרויס מיט דער מיינונג, אַז ס'איז בכלל ניט זיכער אויב ישראל איז גאָר אין גאַנצען געווען ווען אין עגיפּטען און פון דאָרטען אַרויסגעגאַנגען, און דאַסזעלביגע אויב משה איז א היסטאָרישע פּערזאָן.

אונטער די דאָזיגע אומשטענדען קאָן דאָס וואָס ווערט דאָ אַרויס־געזאָגט באַטראַכט ווערען נאָר אַלס די פּערזענליכע, כאָטש אפילו גוט אָפּגעוואויגענע מיינונג פון'ם פּערפאַסער. אויך יעדע אַנדערע אויסטייט־שונג, פון וועמען זי זאָל ניט שטאַמען און צו וועלכע רעזולטאַטען זי זאָל ניט קומען, מעג אַרויסקומען אין דער עפענטליכקייט נאָר אונטער דער דאָזיגער באַשרענקונג. ס'איז ניט איבעריג קלאָר צו מאַכען פאַראויס דעם שטאַנדפּונקט, ווייל מאַנכע גיבען אַרויס זייערע מיינונגען מיט א זיכערקייט, וועלכע וועקט אויף אין'ם לעזער פאַלשע פאַרשטעלונגען. צוליב דער האַרב־קייט פון דעם מאַטעריאַל און דעם מאַנגעל אין ראיות פון די אויפשריפ־טען, איז עס דורכאויס נויטיג צו מאַכען דערווייל די באַשרענקונג. דאָס איינציגע וואָס מיר ווייסען איצט זיכער איז, אַז אונטער מערענפּטאַה איז א „ישראל" געווען אין כנען.

ווען מיר אונטערזוכען גרינטליך די מעשיות וועגען משה'ן און דעם מדבר, מוזען מיר קומען צום רעזולטאַט, אַז דער קערן זייערער האָט שוין עקסיסטירט אין דער צייט פון די שופטים; און ניט בלויז זיינען עס געווען זעלבשטענדיגע, אָפּגעריסענע דערצעהלונגען, נאָר זיי האָבען זיך געפינען אין אַזאַ פאָרם, אַז די איינצעלנע מעשה'לעך זיינען שוין געווען פאַר־קניפּט אין א גרעסערען צוזאַמענהאַנג. ווען מיר באַטראַכטען נאָך, אַז די אידען האָבען זיך ניט געקאָנט אויסטראַכטען פון קאָפּ אַזאַ שאַנד, ווי קנעכטשאַפט אין עגיפּטען, קריגט שוין דערמיט די טראַדיציע, אַז די אידען זיינען געווען אין עגיפּטען דעם כאַראַקטער פון א היסטאָרישען פאַקט. דאָס ווערט נאָך געשטיצט פון דער געשיכטע וועגען יוסף'ן, וואָס האָט, ווי מיר האָבען אויבען געוויזען, וואַהרשיינליך, א היסטאָרישען קערן, וועלכער באַ־

שטעהט אין דעם, וואס מאנכע שבטים אדער משפחות פון ישראל האבען אויסגעוואנדערט קיין עגיפטען.

אלס די צייט פון דער אריינוואנדערונג קיין עגיפטען דארף מען אננע־מען די אמארנא־פעריאדע. פאקטיש האט יענע וואנדערונג געמוזט פאר־קומען אין עטליכע מאל, ווייל אויך די טראדיציע לאזט יוסף'ן געהן פאראויס און ערשט שפעטער לאזט זי קומען יעקב'ן. די רעגירונג פון אמענהעטעפ דעם פערטען גיט דערצו אן אויסגעצייכענטע געלעגענהייט. שוין פאר איהם איז געווען פאר דעם א געלעגענהייט, און נאך איהם האבען נאך אונטער סעטי דעם ערשטען אריינגעוואנדערט שבטים פון דער סטעפע, וועלכע זיי־נען געווען, ווי מען מיינט, הינטערסטע נאכגעהער פון די האבירי. אויב איינצעלנע פון די שפעטערדיגע ישראל־שבטים האבען שוין אנגעהויבען זינט טהוטמאס דעם דריטען אז זיך צו באזעצען אין כנען, דאן מעג מען אננעמען, אז שוין אין יענער צייט האט מען געפרובירט בעטען איינטריט אין עגיפטען צוליב א הונגער אין כנען, אדער ווען עס האט זיך גלאט געמאכט א גינסטיגע געלעגענהייט. איהר העכסטען פונקט האט די וואנ־דערונג קיין עגיפטען דערגרייכט אין דער אמארנא־צייט.

דער פאקט פון ישראל'ס אונטערדריקונג אין עגיפטען שטעהט און פאלט בעצם מיט דעם פאקט פון דער אריינוואנדערונג און דער ארויסוואנ־דערונג. די אונטערדריקונג האט נאך אבער א באשטעטיגונג אויך אין דעם, וואס מ'קאן זיך ניט פארשטעלען ווי אזוי א פאלק מיט אזא'ן אויס־געבילדעטען נאציאנאלען געפיהל ווי ישראל האט געקאנט אויסטראכטען פון קאפ די שאנד פון „א הויז פון קנעכט" אין מצרים. וועגען דעם גרונט פארוואס עס האט זיך געביטען די שטימונג אין מצרים בנוגע ישראל, הא־בען מיר ניט קיין זיכערע ידיעות. מיר האבען אויבען געזאגט א השערה וועגען דעם*). וואס דער ספר שמות דערצעהלט אונז מכוח דעם, טראגט מעהרסטענס דעם כאראקטער פון לעגענדארישער באפוצונג. דאך די מיט־טיילונג, אז די פרעמדע זיינען געצוואונגען געווען צו ארבייטען שווער ביים בויען די שטעדט פיתום און רעמסס מאכט דעם איינדרוק פון א היסטארישען פאקט. די השערה, וועלכע עקסיסטירט שוין פון לאנגע צייטען, אז דער פרעה וואס האט אונטערדריקט די קינדער פון ישראל איז געווען רעמסס דער צווייטער, קריגט דערמיט פאקטיש א באדען; ווארים ניט בלויז ווייסען מיר, אז ער האט יענע שטעדט געלאזט בויען, נאר מיר האבען אויך יעדען גרונט

*) זעה אויבען ז. 151.

אנצונעמען, אז ער האט געפאדערט די ארבייטס־קראפט פון זיינע אונטער־טאנע און אז אומגערעכטער מאס*). אזוי ווי פיתום און רעמסס זיינען געלעגן אין, אדער געווען זעהר נאהנט צו, דער געגענד, וואו די פרעמדע האבען זיך געהאט באזעצט, דעריבער ווייזט אלץ אויף דעם, אז גראד זיי האבען אם מעהרסטען געהאט צו ליידען פון יענער שטארקער בוי־לוסט פון פרעה׳ן.

וואס עס האט פאראורזאכט די אידען ארויסצוגעהן דארף מען לויט דעם גאר ניט פרעגען. די געצוואונגענע קנעכט־שאפט האט געוויס אראפגע־וואויגען די נוצען וואס מ׳האט געקאנט האבען פון זיצען אין גשן. דערצו האבען נאך אנדערע פאקטארען געקאנט מיטשפילען א ראלע. אויב יציאת מצרים איז פארגעקומען אין דער צייט פון מערענפטאה. ס׳איז דאמאלסט אנ־געגאנגען א שטארקע באוועגונג צווישען די פעלקער און שבטים ארום און ארום. אין דער צייט פון דער לאנגער און קראפטפולער רעגירונג פון רעמסס דעם צווייטען האט זיך פארט ניט איינגעגעבען, ניט קוקענדיג אויף אלע אנ־שטרענגונגען, צו קריגען פאר עגיפטען די מאכט אין אזיען, וועלכע זי האט אמאל געהאט. די פעלקער־כוואליע, וועלכע האט זיך געהאלטען אין באַ־וועגען, האט פון אלע זייטען געסטראשעט די מלוכה פון די פרעה׳ס. צו־ריקצוהאלטען אויף לאנג די דאזיגע כוואליע האבען די פרעה׳ס ניט פאר־מאגט ניט די קראפט, ניט די מאראלישע אויטאריטעט. שוין אין מערענפטאה׳ס דריטען יאהר האט די גאנצע אזיאטישע פראווינץ זיך אויפגעהויבען געגען איהם — ארייגערעכענט אויך „ישראל“ אין פאלעסטי־נא. גשן איז ניט געלעגן אויסער דעם וועלטפארקעהר. עגיפטישע סאלדא־טען און שלוחים זיינען אפט געגאנגען דורך דעם וואדי טומילאט, וואו די שטאדט פיתום איז געלעגן, און דורך דער עגיפטישער גרעניץ־באפעסטיגונג. וואס ס׳איז פארגעגאנגען אין דרויסען, האט ניט געקאנט בלייבען פארבארגען פאר די פארשקלאפטע שבטים אין גשן. אט אזוי האט די אלגעמיינע באווע־גונג געגען עגיפטען אויך זיי מיטגעריסען און זיי געמאכט פאר געגנער פון דער מלוכה, וועמעס גאסטפריינדשאפט זיי האבען אמאל גענאסען. גלייכצייטיג האבען אויך געקאנט קומען שלוחים פון די ברידער־שבטים אין כנען, וועמען מערענפטאה דערמאנט, און זיי אויפוועקען זיך צו פאראייניגען און אויס־צונוצען די גינסטיגע געלעגנהייט כדי ארויסצוגעהן פון דארטען און זיך צו באזעצען אין כנען. אין חומש ווערט טאקע פארגעשטעלט, אז פרעה

*) זעה אויבען ז. 161.

האט מורא טאמער וועט ישראל אין א קריג מיט עגיפטען׳ס פיינר ארויס־געהן פון לאנד (שמות א 10).

מיר זיינען נאך אבער ניט פארטיג מיט דער פראגע וועגען יציאת מצרים. מיר האבען שוין פריהער געזעהן, אז ווי באלד אידישע שבטים זיינען געווען אין עגיפטען, האט אויך געמוזט פארקומען די אויסוואנדערונג פון דארטען. אבער א חוץ דעם שטעהט יציאת מצרים אלס פאסירונג אויך פעסט פאר זיך אליין. דאס אלטע טריאומף־ליד, וואס איז פיליכט לכתחילה באשטאנען פון איין קורצער סטראפע, באזינגט דעם פאקט, וואס „יהוה האט גמאל ארייגעווארפען אין ים פערד מיט רייטערס" (שמות ט"ו 2, 21). ווען דאס איז געשעהן און ווער די אומגעקומענע זיינען געווען, זאגט די סטראפע ניט. אבער דער טעקסט וואס באגלייט די סטראפע לאזט קיין צווייפעל ניט וועגען דעם, אז געמיינט דערמיט זיינען די עגיפטער און אז דער ים איז דער ים־סוף. אנדערע קעמפער מיט פערד און אן אנדער ים האט אין א אידישען ליד קיין ארט ניט. דאס לידעל, וואס איז אהן א ספק זעהר אלט, באווייזט בכן אין יעדען פאל אזוי פיעל, אז פארצייטען איז אן עגיפטישער חיל אומגעקומען פון א שווערער קאטאס־טראפע אין ים־סוף.

מאנכע פארשער האבען געלייקענט, א אט דיביידע געשעהענישען: דער אונטערגאנג פון די עגיפטער און דער ארויסגאנג פון ישראל, זיינען פון לכתחילה אן געווען פארבונדען צוזאמען אין דער טראדיציע. זיי האבען דעריבער אנגענומען, אז די קאטאסטראפע ביים ים האט גארנישט געהאט צו טאן מיט די אידען, נאר דאס איז פארגעקומען גאר ביי אן אנדער געלע־גענהייט און ביי גאנץ אנדערע געגנער אדער ארויסגעלאפענע. עס האבען די סאלדאטען פון די עגיפטישע גרעניץ־פעסטונגען געווים ניט געפעהלט קיין געלעגענהייטען זיך צוזאמענצושטויסען מיט באנדעס פון בעדואינער. אבער לאמיר אננעמען, אז דא האנדעלט זיך וועגען אן אומגליקס־פאל וואס האט גלאט אזוי געטראפען אן עגיפטישער מיליטערישער אפטיילונג — טא ווי קומען אידען דאס צו באזינגען און דאס צו פייערען אלס יהוה׳ס אן אויפ־טו פאר דער טובה פון ישראל? דאס איז נאר מעגליך, אויב עס האט זיך געהאנדעלט וועגען א צוזאמענשטויס מיט ישראל און וואס איז דורך דעם געווען יהוה׳ס א נצחון איבער די עגיפטישע געטער. אז ישראל האט גע־האט א צוזאמענטרעפונג מיט עגיפטען אויף אט דעם שטעל אין אן אנדער צייט ווי משה׳ס, האבען מיר אבער ניט קיין שום ידיעה און אנצוהערעניש.

מיר האָבען דאָ בכן נאָך אַ פאַרשטאַרקונג פון דעם פאַקט פון יציאת מצרים גופא. דערמיט איז אָבער אויך היסטאָריש געזיכערט די טראַדי־ציע פון'ם דורכגאַנג דורכ'ן ר ו י ט ע ן י ם. דער באַריכט וועגען דער דאָזיגער פּאַסירונג איז ניט איינהייטליך, וואָרים אַז מ'שילדערט אַ געשע־עניש, ווערען די פּרטים איבערגעגעבען אין פאַרשידענע נוסחאות. לויט איין נוסח איז דאָס געשעהן דורך אַ וואונדער. משה האָט אויפגעהויבען זיין שטעקען אָדער זיין האַנט און צעשפּאַלטען דעם ים אין צווייען. לויט אַן עלטערען נוסח אָבער איז דאָ בלויז איינגעטראָטען צו דער רעכטער צייט אַ געוויסער פאַרגאַנג אין דער נאַטור. געטריבען פון אַ ווינט וואָס יהוה האָט געשיקט גראַד אין אָט דעם מאָמענט, ציהט זיך דער ים צוריק, און אַז דער ווינט הערט אויף, קעהרט ער זיך אין דער פריה צוריק צו זיין שטאַר־קייט. „עבע און פלוט", קען מען זיך פאַרשטעלען, האָבען דאָ מיטגעווירקט. אָבער ס'איז לייכט איינצוזעהן, אַז די דאָזיגע פאַרשידענקייט אין דעם אופן פון די איינצעלנע פּרטים פון דער פּאַסירונג, וואָס האָבען זיך שפּעטער אָפּגע־שפּיגעלט אין דעם זכרון פון פאָלק, מאַכט לחלוטין ניט די געשעהעניש גופא ווייניגער פאַר אַ פאַקט. עס דאַרף נאָך אָבער באַמערקט ווערען, אַז די עלטסטע ידיעה וואָס מיר האָבען מכוח דעם דורכצוג דורכ'ן רויטען ים, דאָס אויבען דערמאָנטע ליד, ווייסט ניט פון דעם, אַז פּרעה גופא זאָל זיין אומגעקומען. דאָ האַנדעלט זיך מן־הסתם ניט פאַקטיש וועגען מערענפּטאַה גופא און זיין אַרמיי, נאָר וואַהרשיינליך וועגען אַ באַשיידענער אָפּטיילונג פון'ם מיליטער, וואָס האָט געלאַגערט ביים מזרח־גרעניץ פון עגיפּטען.

אונטער וועלכען פּרעה די אידען זיינען אַרויסגעגאַנגען פון מצרים קאָן לויט דעם וואָס מיר האָבען אויבען געזאָגט, מעהר קיין ספק ניט זיין. עס קאָן זיך נאָר האַנדלען וועגען מערענפּטאַה, דעם נאָכפאָלגער פון רעמסס דעם צווייטען. דאָס וואָס אין זיין אויפשריפט ווערען זיינע נצחון אין פּאַלעסטינאַ דערמאָנט ער אויך אַ „ישראל", זיצענדיג אין כנען, איז באמת גאָר קיין קשיה ניט. אַ ישראל האָט טאַקי געקאָנט זיין אין כנען אפילו בשעת איינצעלנע משפּחות זיינע האָבען זיך אויפגעהאַלטען אין עגיפּטען. מיר דאַרפען דערפאַר אננעמען, אַז יציאת מצרים איז פאָרגעקומען בערך אין יאָהר 1220 (פאַר דער קריסטליכער ערא).

איינער פון די פעסטע פונקטען אין דער טראַדיציע וועגען דער פאַר־צייט פון ישראל איז, אַז ער האָט זיך אויפגעהאַלטען אין ק ד ש. די לאַגע פון קדש איז היינט זיכער פון דער באַשרייבונג וואָס Clay Trumbull

האט געגעבען פון אט דעם ארט*). דאס איז די היינטיגע „אאין קאדיש" אין דער געגענד פון די אזאזימע־בעדואינער, א ווייט פלאכלאנד איינגעשלאסען פון בערגלעך, א טאג גאנג פון מזרח צו מערב; עס איז דערום גרוים גענוג צו דינען אלס לאגער־פלאץ פאר א גרעסערער צאהל מענשען. אין מיטען ציהט זיך א ברייטע און פרוכטבארע וואסער־בעט, וואו מ'קען אויך זעען תבואה. עס איז ארומגעשטעלט מיט בוימער און באלעבט מיט פויגלען. באזונדערס מיט וואכטלען, און „שענע פעלדער פון ווייץ און גערשטען באדעקען א גרויסען טייל דערפון." אין מזרח פונ'ם פלאכלאנד ברעכט וואסער ארויס פון א פעלז אין א שטארקען שטראם. אסך שענע ברונימער נעמען אויף דאס וואסער. אין גאנצען איז עס א מדבר־אינזעל רייך אין וואסער און דערפאר דער פרוכטבארסטער ארט אין דער גאנצער געגענד ווייט ארום.

שוין דער נאמען אליין זאגט אונז, אז דא האט זיך אמאל געפונען אן אוראלטער הייליגער ארט. מ'קאן זעהן, אז דערמיט איז פארבונדען די לעגענדע וועגען דעם, וואס משה האט א קלאפ געטאן דעם פעלז און דאס וואסער איז ארויסגעקומען. א הייליגער קוואל ווערט באטראכט אלס א באזונדערע מתנה פון גאט. אין פארבינדונג מיט יענער לעגענדע באקומט אויך דער קוואל דעם נאמען מ י ־ מ ר י ב ה, שטרייט־וואסער און אויך מ ס ה. דער קוואל פון אויספרובירען. ווען מיר באטראכטען נאך, אז דער ארט האט אויך געהייסען ע י ן מ ש פ ט, דער קוואל פון משפט, דאן לענט זיך לייכט אויפ'ן שכל, אז די באצייכענונג מ ר י ב ה האט אויך לכתחילה געהאט די באדייטונג פון א וואסער, צו וועלכען מען איז געקומען מיט די שטרייטיגקייטען. דער הייליגער קוואל איז בכן געווען פון דער עלטסטער צייט אן דער געריכטס־פלאץ פאר אלע שבטים, וואס האבען געהאלטען זייערע געצעלטען אין דער ווייטער געגענד ארום. ווער עס האט געזוכט א ריכטי־גען משפט איז דער ווייטער וויסטעניש ארום קדש, דער איז געקומען מיט זיינע געגנער צום הייליגען קוואל, כדי צו באקומען א באשלוס פון דער גאט־הייט, וואס האט זיך דארטען אויפגעהאלטען. דעם „אל" פון מריבת־קדש (פארגלייך בראשית י"ד 7 : שמות י"ז 7 : י"ח 13).

מ'קאן זיך בכן משער זיין, אז קדש איז פון לאנג שוין געווען דער מיטעלפונקט פון א גאט'ס־דינסט, וועלכער איז געווען פארשפרייט ווייט ארום, א קולט־צענטער פון מדבר פאר א גרעסערען קרייז פון שבטים, עהנליך ווי מעקא איז געווען נאך לאנג פאר מאחמער'ן. אזא הייליגטום וואס איז

(* Kadesh-Barnea, Clay Trumbull, New York, 1884.

אויף א געריכטס־פלאץ מוז האבען אלס פארבאדינג א צוזאמענהאלטונג פון די שבטים, א פארבינדונג פארזיגעלט דורך באשטימטע רעליגיעזע צערעמאניעס. אין אזעלכענע הייליגטימער פלעגען אויך זיצען באשטימטע משפחות פון כהנים. צו זיי געהערט דער הייליגער קוואל און זיי ווייסען ווי צו געבען דעם געטליכען אראקעל און דעם ריכטיגען משפט. גרויסע ימים־טובים, פארבונדען מיט יארידען, פאראייניגען אין באשטימטע צייטען אלע ברידער פונ׳ם קולט אין דעם הייליגען ארט.

דער הייליגער בארג סיני און די טעריטאריע פון די מדינים זיינען געלעגען אין דער געגענד פון דעם דאזיגען הייליגען קוואל. אויך דער הייליגער „סנה", דער קוסט וואס מ׳האט זיך פארגעשטעלט, אז די גאטהייט ערשיינט אין איהם אין פייער, האט דארטען געמוזט שטעהן. די משפחות פון די כהנים פון מדין וואס רעואל־יתרו און חובב זיינען געוועזען זייערע הויפטער, האבען בכן געמוזט זיין די אייגענטימער פון יענעם הייליגטום און דער גאט פונ׳ם „סנה" און פונ׳ם הייליגען בארג האט ניט געקאנט זיין קיין אנדערער ווי דער „אל" פון קדש. צו זייער קרייז האט אויך געהערט משה פון דער משפחה פון לוי, לויט דער לעגנדע דורך דעם וואס ער האט זיך מתחתן געווען מיט די כהנים פון מדין.

ס׳איז קיין ספק ניט, אז מיר געפינען זיך דא אויף א היסטארישען באדען. דער נאמען קדש און די וויכטיגע באדייטונג וואס דער ארט פארנעמט אין דער טראדיציע וועגען דער מדבר־צייט, זיינען א זיכערער באווייז, אז דא איז געלעגען אן אלט הייליגטום מיט א באדייטענדער פריסטערשאפט: און אין דער פארהיסטארישער צייט פון ישראל זיינען דא פארגעקומען וויכטיגע זאכען, וועלכע זיינען געוועזען אנטשיידענד פאר׳ן גאנצען פאלק.

משה, דער לוי, קומט קיין מדין, דאס הייסט: קיין קדש, צו די דארטיגע כהנים, צו וועמען דאס הייליגטום האט געהערט. פון דערהיים האבען ניט משה, ניט דער שבט לוי קיין פארבינדונג מיט קדש ניט געהאט. דער שבט לוי, ווי מיר האבען שוין אויבען געזעהן, איז געוועזען איינער פון די עלטסטע און וויכטיגסטע לאה־שבטים און האט געוואנדערט מיט אדער נאך יוסף׳ן קיין עגיפטען. ס׳איז מעגליך, אז די „בני לוי" זיינען אט דא אין קדש, אונטער דעם איינפלוס און דער אנרעגונג פון די דארטיגע כהנים אריינגעפיהרט געווארען אין דער כהונה פונ׳ם „אל" פון קדש און זיינען אויף אזא׳ן אופן געווארען כהנים: ווארים פון דער אורצייט אן זיינען זיי עס ניט געוועזן. אבער אז דער שבט לוי איז געוועזן אין עגיפטען און אז די לעגענדע, אז משה קומט

קיין עגיפטען פון מדין און דעם גאט'ס־בארג (הר האלהים) מיט נייע לעהרען און מיט א נייער שליחות שטעהט אויף א זיכערען גרונט, דאס קאן ניט באַשטריטען ווערען. שוין דער פאקט, וואס אויסער מ ש ה און פ נ ח ס זיינען אויך ח ו ר און א ה ר ן עגיפטישע נעמען, ווייזט אויף דער ענגער פארבינדונג פון לוי מיט עגיפטען.

עס האבען בכן געמוזט אנגעהאלטען ווערען פארבינדונגען צווישען די כהנים פון קדש און די ישראל־שבטים פון עגיפטען, ווענעס פארמיטלער זיינען געווען די „בני לוי". דער יום־טוב, צוליב וועלכען די אידען בעטען פרעה'ן אז ער זאל זיי לאזען געהן אויף א רייזע פון דריי טעג אין מדבר כדי איהם צו פייערען, איז אהן א ספק געווען איינער פון די ימים־טובים פון קדש. געוויס דער יום־טוב פסח, אן אלטער יום־טוב פון פאסטוכער צו באשיצען די סטאדעס פון שווערע פלאגען. אזעלכענע באציהונגען לאזען זיך אבער נאר פארשטעלען, ווען זיי זיינען פארזינגלט און צוזאמענגעהאלטען דורך היילינע צערעמאניעס, בכן אלס א ב ו נ ד. די שבטים און משפחות וואס קומען פון עגיפטען און די וואס געפינען זיך שוין דא פון פריהער — בעצם זייערע קרובים לויט אפשטאמונג — שליסען זיך צוזאמען אין א פאראייניגונג, וועלכע איז ניט בלויז א פאראייניגונג אין שטאם, נאר אויך א פאראייניגונג אין קולט.

ס'איז ניט אויסגעשלאסען, אז די וואנדער־שבטים האבען אט דא אין דער סטעפע אויך אריבערגענומען דעם מנהג צו פיהרען מיט זיך א טראגבאר היילינטום, וואס מ'האט געמוזט האלטען אין א באשיצענדען געצעלט. יעדענפאלס איז דער היילינער ארון פון יהוה נאר זיין גאנצען כאראקטער אן עכט וואנדער־היילינטום, און ער מוז דעריבער לויט זיין עלטסטער געשטאלט נאך שטאמען פון מדבר.

ווי לאנג ישראל איז געזעסען אין קדש איז אין דער היינטיגער געשטאלט פון דער טראדיציע לגמרי פארטונקעלט. ס'איז אבער קיין ספק ניט, אז דעם גרעסטען טייל צייט, וואס די שבטים האבען ארומגעוואנדערט אין מדבר, האבען זיי לויט דער עלטסטער פארם פון דער לעגענדע פארבראכט אין דער געגענד פונ'ם היילינען קוואל. דאך נענוי צו באשטימען ווי לאנג זיי האבען זיך אויפגעהאלטען אין מדבר, איז אוממעגליך. די לעגענדע האט קוים צוגעטראפען, ווען זי גיט אן פאר דעם א דור. די השערה ווענען א גאנצען דור קומט נאר דערפון, ווייל זי האט זיך געהאלטען פעסט ביי דעם פאקט, אז דער וואס האט די אידען ארויסגעפיהרט פון מצרים און זיי געפיהרט דורכ'ן מדבר, איז געשטארבען איידער ער האט געזעהן דעם ציל

פון דער וואנדערונג: און אז א אינגערער פיהרער פון דעם נעכסטען דור האט פארנומען זיין פלאץ. זי האט דעריבער געהאלטען פאר זעלבסט־פארשטענדליך, אז צוזאמען מיט דעם פיהרער האט אויך געמוזט אפשטארבען דער גאנצער דור, און אז ערשט דער נייער דור האט דערלעבט צו זעהן דאס פארשפראכענע לאנד.

לויט דער עלטסטער טראדיציע איז אין דער אויפהאלטונג ביי קדש אריינגערעכענט אויך די אויפהאלטונג ביים בארג סיני. אבער דאס פארהעלטעניש צווישען ביידען איז לחלוטין ניט קלאר. די געגענדען ליגען צו ווייט פון פאלעסטינא, און דער פארקעהר מיט זיי איז שוין אין אלטערטום געווען שווער. די דערצעהלער פון די לעגענדען אין דער צייט פון די שופטים און די מלכים, ווען מיר האבען צו פארדאנקען די עלטסטע ידיעות, האבען דערפאר זיך ניט געקאנט מאכען קיין גענוי בילד פון די לאקאלע פארהעלטענישען. קיינער פון זיי איז דארטען אודאי קיינמאל ניט געווען. דעריבער איז עס אויך פאר אונז געבליבען טונקעל. אין דער גאנצער טראדיציע וועגען משה'ן איז אבער דער הייליגער בארג אזא פעסטער פונקט ווי דער הייליגער קוואל פון קדש, און מיר קענען זיך ניט פארשטעלען דעם ישראל פון מדבר אהן דעם איינעם אדער אהן דעם אנדערען. דער היסטארישער צוזאמענהאנג איז וואהרשיינליך פאלגענדער: דאס מדבר־הייליגטום פון קדש האט באקומען א גרויסע באדייטונג פאר ישראל דורך די „בני לוי“, וועלכע זיינען שוין פריהער אנגעקומען אהין. דער הייליגער בארג סיני איז פאר זייער פיהרער משה'ן געווען דער ארט פון באזונדערע איבערלעבונגען און דער בארג איז צוליב דעם פאר די ישראל־שבטים געווארען א ציל פון דער וואנדערונג. דער דינסט פון יהוה, זייער באזונדערען גאט, הענגט ענג צוזאמען מיט דער אויפהאלטונג ביים סיני.

אויב איז עס ריכטיג, אז די אלגעמיינע פעלקער־באוועגונג אונטער מערענפטאה, וועלכע איז געשטאנען אין צוזאמענהאנג מיט דער וואנדערונג פון די ים־פעלקער, האט אויך באאיינפלוסט די בני ישראל ארויסצוגעהן פון מצרים, דאן האבען קדש און דער סיני אוממעגליך געקאנט זיין דער לעצטער ציל פון זייער וואנדערונג. לויט אונזער אויבען ארויסגעזאגטער הנחה, אז נאך איידער עס זיינען אנגעקומען אין כנען די וואנדערענדיגע שבטים פון מדבר, איז שוין דארטען געווען א ישראל, איז עס העכסט וואהרשיינליך, אז די ישראל־שבטים פון מדבר האבען ניט בלויז געוואלט געהן ווייטער ווי צו קדש און סיני, נאר אז זייער איינציגע שטרעבונג איז געווען דאס לאנד כ נ ע ן.

ס'איז גאנץ מעגליך, אז דער קערן פון דער געשיכטע וועגן די מרגלים אנטהאלט אן ערינערונג אן א פאקט, אז באלד נאכ'ן אנקומען אין קדש האט מען געהאט אין זינען און פאקטיש אויך פרובירט ארייכצודרינגען אין כנען דירעקט פון דרום. פיליכט איז פון אנהויב אן געווען די כונה, אז נאך דעם ווי מ'וועט אפהאלטען דעם מדבר־יום־טוב אין ק ד ש און מ'וועט דינען גאט ביי ס י נ י זאל מען זיך פאראייניגען מיט די ישראל־שבטים אין כנען און אויף אזא'ן אופן ווערען די באלעבאטים פון לאנד. יעדענפאלס ווייזט עס אויס, אז מ'האט דאס פרובירט טאן, אבער מען איז דורכגעפאלען. דאך כאטש די שבטים פון ישראל זיינען דורכגעפאלען, האט זיך פונדעסט־וועגען איינגעגעבען מאנכע משפחות אין דער געגענד פון קדש פון די מדבר־שבטים, וועלכע זיינען געשטאנען נאהנט צו די שבטים פון ישראל, זיך צו באזעצען אין דרום פון לאנד און צו שאפען דורך דעם א וויכטיגע שטיצע פאר די שבטים פון ישראל, וואס זיינען שפעטער געקומען פון אן אנדער זייט. די וואנדערענדיגע שבטים צוזאמענגענומען האבען דורך דעם וועג ניט געקאנט דורכגעהן. זיי האבען געלערענט פון ערפאהרונג, אז די קריגערישע שבטים אויף די דרום־רוקענס פון די בערג פון יהודה זיינען געגנער, וועלכע מ'קען ניט אוועקמאכען מיט דער האנט.

דורכ'ן מדבר האט זיך דערטראגען צו ישראל א ידיעה, אז אין מזרח־זייט פון ירדן איז אפען א זיכערער וועג, דורך וועלכען מ'קען אנקומען צום ציל. די גרויסע פעלקער־כוואליע, וואס האט זיך געקאטשעט פון צפון אהער, האט געשטופט אלץ ווייטער און ווייטער צו דרום די מלוכה פון די אמורים, וואס האט שוין דא פון א צייט עקסיסטירט.

שוין אין די טעג פון סעטי דעם ערשטען, ארום צוויי דורות פאר דער צייט, ביי וועלכער מיר האלטען איצט, האט דיזעלביגע מלוכה פון די אמורים, וועלכע איז אין דער אמארנא־צייט געגרינדעט געווארען פון אבד־אשירטא און אזירו, פון דאס ניי געמאכט רעדען פון זיך. אזוי ווי די עגיפטישע אימ־פעריע איז נאך דער אמארנא־צייט געגאנגען אויף אראפ, האבען די מלכים פון די אמורים זיך אין גאנצען אפגעריסען פון עגיפטען. שוין דאמאלסט האבען פיליכט די אמורים זיך אוועקגערוקט אזוי ווייט ווי אין גליל און ביז די צפון־רוקענס פון די בערג פון אפרים. די נצחונות פון סעטי דעם ערשטען האבען ,ווי עס ווייזט אויס, געצוואונגען די אמורים אויך אונטער רעמסס דעם צווייטען נאך צו האלטען מיט עגיפטען. זיי האבען אבער ניט באקומען קיין דאנקבארקייט פאר דעם. בשעת רעמסס האט געשלאסען זיין פרידען מיט די חתים וואלט דער מלך פון די אמורים בענטע־סינא שוואכליך גע־

בליבען אויפ'ן טראָן. ווען דער מלך פון די חתים וואָלט זיך ניט איינגעשטעלט פאר איהם. די אמורים זיינען איצט ווידער, ווי אמאָל, געוואָרען וואסאַלען פון די חתים. אבער די פרייהייט פון זייער באוועגונג איז געבליבען ניט באַשרענקט. ביז טיף אריין אין דעם סירישען מדבר און ביז צו די גרעני־צען פון באבילאָניען, וואס איז איצט קליין געוואָרען, שטעלען זיי אויף זייער הערשאַפט. אלע ארום האָבען פאר זיי מורא. און זיי באַלעבאַטעווען פריי אין די געגענדען צווישען דעם ישוב־לאַנד און דער מזרח־סטעפּע.

די עלטערע דאָקומענטען פון חומש דערצעהלען, אז די מלוכה פון די אמורים האט אונטער איינעם א קעניג סיחון זיך אויסגעשפּרייט אין מזרח־זייט פון ירדן ווייט איבער'ן י ב ו ק און האט ארויסגעשטופּט מואב פון דאָרטען. און מיר האָבען ניט קיין אורזאַך צו צווייפלען אין דער ריכטיגקייט פון אט דער מיטטיילונג. די לאַגע וואס איז דאָ געשאַפען געוואָרען, האט ארויסגערופען די אויפמערקזאַמקייט פון ישראל, אז ער זאָל זיך ווענדען צו צפון־מזרח צו, זאָל זיך אריינמישען אין די שטרייטיגקייטען, וואס האָבען אויסגעבראָכען אין מזרח־זייט פון ירדן און אויסמיידענדיג אדום און מואב זאָל ער אנפאַלען דירעקט אויף די אמורים און צונעמען פון זיי איינינע גע־געגנדען, וואס זיי האָבען ניט לאַנג איינגענומען. די וואַנדערונג דורכ'ן מדבר האט דערמיט דערגרייכט איהר ענד.

4.

משה און „מתן־תורה“.

מיט א כיון איז אין פאַריגען קאַפּיטעל דער נאָמען משה לגמרי פאַר־מיטען און נאָר ביי א געלעגענהייט דערמאָנט געוואָרען. לויט דער טראַדי־ציע איז משה דער באפרייער פון ישראל, זיין פיהרער דורכ'ן מדבר און אויך זיין רעליגיעזער לעהרער. די געוואַלטיגע און מעכטיגע פּערזענליכקייט פון משה'ן איז אין דער טראַדיציע דער בויער פון ישראל, דער וואס האט גע־לעגט דעם פונדאַמענט פאר דעם אידישען פאָלק, און דער נביא וואס האט באַגרינדעט זיין רעליגיאָן. די ערשטע פראַגע וואס שטעלט זיך אונז, איז: צי שטעהען מיר אויך מיט דער דאָזיגער טראַדיציע אויף א היסטאָרישען באָ־דען, אדער דאָס האט די פּאָעטישע לעגענדע פון זיך אליין געשאַפען די דאָזיגע פיגור און זי אוועקגעשטעלט אלס ליכט־זייל ביים טויער פון דער געשיכטע פון דער אידישער נאַציאָן?

די אונטערזוכונג האט אונז געוויזען, אז די געשיכטע פון יציאת מצרים און פון דער וואַנדערונג דורכ'ן מדבר אנטהאַלט וועניגסטענס א רייה פון

פאקטען, אז וועלכע מען מוז זיך האלטען פעסט אלס היסטאריש־געזיכערטע. ישראל האט פארלאזען עגיפטען, איז דורכגעגאנגען דורכ'ן רויטען ים און איז געקומען אין ק ד ש און ביים בארג ס י נ י, האט דארטען באַקומען די יסודות פון זיין שפעטערדיגען גאט'ס־דינסט און פון דער שפּעטערדיגער ארדנונג פון זיין לעבען און האט דאן ווייטער געוואנדערט צום מזרח־גרעניץ פון כנען. מיר האבען נאך אפילו אייניגע דאקומענטען, וואס מ'האט א רעכט אנצונעמען, אז זיי שטאמען העכסט ווארשיינליך פון אט דער פעריאדע פון דער ארומוואנדערונג דורכ'ן מדבר. אייניגע פון די גרויסע שריפטליכע נביאים קענען זיך ניט פארשטעלען די דערהייבונג פון דער אלטער צייט סיידען אין דער פארבינדונג מיט משה'ס פערזאן (יהושע י"ב 14; מיכה ו 4; ירמיה ז 25; ישעיה ס"ג 11). שוין צוליב דעם אליין ווערט משה אלס היסטארישע פערזאן פיעל נעהנטער צו אונז. אן אלגעמיינע באטראכטונג אבער מאכט פאר אונז די היסטארישע פערזאן פון משה'ן פאר א געוויסהייט. ווי באלד אז די געשעהענישען פון יענער צייט שטעהען בכלל פעסט, דאן פאדערען זיי, אום זיי זאלען זיך לאַזען פארשטעהן, א פערזענליכקייט עהנליך צו משה'ן, ווי ער ווערט פאַרגעשטעלט אין חומש. אלצדינג ווייזט, אז ישראל איז אין מצרים נאך ניט געווען קיין נאציאן: דאס האט נאך ערשט באדארפט פון איהם געשאפען ווערען. אין די אונטערדריקטע און פארשקלאפטע מאסען, וואס זיינען געווען אין געפאהר צו פארלירען זייער אייגענעם איך, האט צוערשט געמוזט אריינגעהויכט ווערען דער גייסט פון צוזאמענגעהעריגקייט און זעלבסטאויפהאלטונג. אזא זאך ווערט ניט דורכגעפיהרט פון זיך אליין. דאס פאסירט נאר ווען הינטער דער מאסע שטעהט אלס טרייבענדע קראפט א פערזענליכקייט, וועלכע שטייגט אלעמען הויך אריבער און צינדט אן מיט א הייליגער באגייסטערונג א ברענענדיגען פלאם אין פאלק. ווען ישראל האט פארלאזען מצרים און איז אין ק ד ש אנגעקומען, איז ער דאמאלסט א פאלק געווארען. דאס האט איהם משה פאר א פאלק געמאכט. אהן משה'ן וואלט ישראל געבליבען דאס וואס ער איז געווען.

אלס צוגאב קומען נאך יציאת מצרים גופא און די געשעהענישען ביים ס י נ י. דאס לויפען פון עגיפטען און דאס וואנדערען דורכ'ן מדבר, דער קאמף מיט די עגיפטער וואס האבען זיי נאכגעיאגט און מיט די עמלקים, וואס האבען זיך געשטעלט זיי אנטקעגען, און אלעס איבעריגע וואס איז פארגעקומען אין מדבר, דאס זיינען אלץ זאכען, וועלכע פאדערען א פעסטע אייניגקייט פיהרערשאפט. דער ארדנונגסלאזער „אספסוף" פון די שבטים

און די משפחות פון די ע ב ר י ם, וועלכע משה האט געפונען אין מצרים און וועלכער האט זיך איהם אנגעשלאסען, האט דאס פון זיך אליין ניט געקאנט מאכען. עס האט זיך געפאדערט דערצו א פ י ה ר ע ר, וואס זאל זיין בכוח צו באהערשען די מאסע, צוזאמענצוהאלטען די פארשידענע עלעמענטען, אויפצוריכטען די מוטלאזע, אויסצוגלייכען די שטרייטיגקייטען, זיך צו ווערען געגען פיינד — קורץ א געניאלער פיהרער, קלוג אויפ'ן שלאכטפעלד און אויפ'ן שטוהל פון משפט, א פעסטער, מוטיגער פאטריאט, וואס זאל שטעהן בראש פון דעם ניי־געשאפענעם פאלק.

און ועל כולם — די גרינדונג פון דער אידישער רעליגיאן, וועלכע איז פארבונדען מיט די וואנדערונגען דורכ'ן מדבר. די נייע אנטפלעקונג פון גאט און פון זיין תורה, לאזט זיך, נאך ווייניגער ווי די פריהער דערמאנטע געשעהענישען, אפשיידען פון אן אייגענארטיגער פערזענליכקייט, פון א נביא פול מיט גאט'ס־גייסט. נייע לעהרען אויף דעם פעלד פון רעליגיאן און מאראל קומען ניט ארויס פון זיך אליין פון דער טיפעניש פון פאלקס־לעבען. זיי דרעמלען דארטען, אבער זיי שטייגען ניט ארויס אין דער ליכטיגער וועלט ביז עס קומט ניט א גייסט, וואס ווערט פון זיי דורכגענומען, ביי וועמען זיי ווערען דער סאמע עצם פון זיין לעבען, און ער זאגט זיי עפענטליך ארויס און ווערט אויף אזא'ן אופן א רעליגיעזער און מאראלישער העלד, א נביא פון זיין פאלק. דער נ א מ ע ן משה איז דא ניט דער עיקר. וואלט דער טרעגער פון אט דעם נאמען געווען נאר אויס־געטראכט פון דער לעגענדע, דאן וואלט אן אנדערער געמוזט אויספילען זיין פלאץ.

משה איז בכן א היסטארישע פערזאן: און אם מעהרסטען איז ער עס צוליב זיין רעליגיעז־מאראלישער שאפונג. זי איז דאס גרויסארטיגסטע, פרוכטבארסטע און דויערהאפטסטע וואס משה האט ארויסגעבראכט. די איינהייט פון פאלק, וואס איז אונטערדעסען געשאפען געווארען אונטער דער מאכט פון זיין פערזענליכקייט און אונטער דעם דרוק פון די פאסירונגען, האט זיך דורך אט דער רעליגיעז־מאראלישער שאפונג שטארק צעוואקסען און איז געווארען דויערהאפט און האלטבאר. אויף איהר האט זיך דאן אויפ־געבויט דאס מלוכה־לעבען פון פאלק ישראל. און ווען דאס מלוכה־לעבען איז שפעטער ווידער צעשטערט געווארען, האט זיך אבער די רעליגיעז־מאראלישע שאפונג דערהאלטען, און זי האט אויך דערהאלטען דאס אידישע פאלק ביז היינטיגען טאג, ניט קוקענדיג אויף די שווערע קלעפ, וואס דער שיקזאל האט איהם געבראכט אין זיין לאנגער געשיכטע.

ווי דערקלערט זיך אט דאס רעטעניש פון דער געשיכטע? גאנץ געוויס ניט דורך משה'ס שטרעבונג צו גרינדען א וועלט־רעליגיאן. אבער אויך ניט דורך די באזונדערס גינסטיגע שיקזאלען און פארהעלטענישען, אין וועלכע זיין פאלק האט געלעבט. ווארים די אויסערליכע פארהעלטענישען זיינען געווען פיעל גינסטיגער ביי אנדערע פעלקער, וואס האבען פארמאגט א גרעסערע מאכט און א גרעסערען איינפלוס, און וואלטען דערפאר זיך בע־סער געפאסט אויסצושפרייטען און צו פאראייביגען זייער רעליגיאן. פאר־וואס־זשע פארט האט דער גלויבען פון עגיפטען, פון באבילאניען, די רעלי־גיאנס־סיסטעמען פון די אמורים, פלשתים און די ים־רייזענדע כנענים ניט באקומען דיזעלביגע באדייטונג? פון אנהויב אן האט געמוזט ליגען אין משה'ס רעליגיאן עפעס אזוינס, וואס האט זי פעהיג געמאכט פאר אן אייגענארטיגער אנטוויקלונג. עס האט געמוזט אין איהר לעבען די קראפט, וואס זאל גובר זיין אלע אומגינסטיגע פארהעלטענישען: די שוואכקייט און דעם צוזאמענברוך פון דער נאציאן און אלע אנדערע שטערונגען, און זיך דאך אנטוויקלען צו דער מאכט און פראכט, צו דער ריינקייט און הויכ־קייט, וועלכע מיר זעהען אין איהר שפעטער. דאס הייסט: שוין משה גופא האט געמוזט געבען זיין פאלק עפעס אזוינס, וואס האט זיין גלויבען ארויס־געהויבען העכער איבער אלע פעלקער און האט עס געמאכט ריינער, פרוכט־בארער, פעהיגער זיך צו אנטוויקלען. וואס איז דאס געווען אזוינס? דאס איז די פראגע.

מ'האט אין דער נייעסטער צייט זיך זעהר פיעל באמיהט צו בא־ווייזען, אז דער אזוי־גערופענער עטישער מאנאטעאיזם פון די אידען, וועלכער ווערט וואס ווייטער אלץ קלערער אויסגעדריקט פון די נביאים זינט עמוס און הושע, איז ניט געווען די רעליגיאן פון משה'ס צייט, נאר א פראדוקט פון יענער פעריאדע, אין וועלכער עס האבען געלעבט די גרויסע שריפטליכע נביאים. לויט אט די פארשער האט פון דעם אלטען פאלקסגלויבען פון ישראל אין דער צייט פאר די נביאים זיך מיט נויטווענדיגקייט אנטוויקעלט, אונטער דעם איינפלוס פון די גרויסע וועלט־געשעהענישען, דער ריינער גלויבען פון די נביאים.

עס איז קוים מעגליך צו לייקענען, אז דער גלויבען פון דער אלטער צייט, און אויך משה'ס גלויבען, איז איז מאנכע ריכטונגען געווען פון אן אנ־דער זארט און איז געווען פיעל וועניגער אנטוויקעלט איידער דער גלויבען פון יענער נביאים־תקופה. דער באגריף מכוח דער וועלט און דער וועלט־מלוכה, צו וועלכען יענע נביאים זיינען דערגאנגען אויף אזא ריהרענדען אופן

דורך די שווערע קלעפּ פונ׳ם שיקזאל, איז נאָך פּיליייכט פרעמד געוועז משה׳ן און זיין פאָלק. וואָס עס איז א וועלט־מלוכה און א וועלט־הערשאפט האָט מען נאַטירליך ניט באדאַרפט ערשט אָנהויבען צו לערנען פון אשור. עגיפּטען האָט שוין לאַנג געהאַט באגריפען דעם געדאנק. אין גרונט האָבען עס שוין געטאָן אויך די אלט־באַבילאָנישע הערשער. אבער מען מוז זיך דערמיט רעכענען, אז ביי די אידען האָבען ערשט די נביאים אדער זייערע נעהנטסטע פארגעננגער אוועקגעשטעלט איבער דעם גרויסען ערדישען מלך דעם איבערערדישען „מלך פון אלע מלכים“, יהוה, דעם וועלט־באהערשער, און איבער דער וועלט־מלוכה די געטליכע מלוכה. און וויבאלד אז ס׳איז נאָך געוועז ווייט ביי משה׳ן דער געדאנק פון וועלט און וועלט־מלוכה, געהערט צו איהם אויך ניט דער געדאנק פון א געטליכער, מאָראַלישער וועלט־אָרדנונג, וואס באוועגט אלעס אין דער וועלט. ערשט אינ׳ם שטרייט צווישען אידעאל און ווירקליכקייט, אין דער בייזער נויט פון דער צייט, זוכענדיג אויסצוגלייכען די פּאר אידען הארטע, טרייסטלאָזע ווירקליכקייט מיט דעם געדאנק וועגען זייער גאָט, האָבען די נביאים אָט די ערפאַהרונג געמאַכט. זיי ערפינדען ניט יענעם באגריף פון דער געטליכער מלוכה און פון דער מאָראַלישער וועלט־אָרדנונג; אבער זיי אנטדעקען איהם, אזוי גיך ווי זיי בינדען צוזאמען די פעדים פון משה׳ס גלויבען, וועלכע זיי האָבען אריבערגענומען בירושה, און וועבען אין דעם אריין דאָס בילד פון זייער פארענדערטער צייט.

אָבער עס איז פון דער אנדערער זייט אויך ניט רעכט אויסצוטייטשען אָט דעם פאָרטשריט, וואָס איז געמאכט געוואָרען שפּעטער דורך די נביאים אין דער אנטוויקלונג פון משה׳ס געדאנקען אויף אזא׳ן אופן, אזוי ווי די עלטערע צייט, און אויך די צייט פון משה׳ן, וואלט כלומר׳שט געוועזן א פּעריאָדע פון בלויז א נאַטור־רעליגיאָן: און אזוי ווי משה גופא וואָלט קיין אנדער זאַך ניט אויפגעטאָן ווי נאָר אריבערצוטראָגען דעם נאָמען יהוה אויף דעם סעמיטישען געצענדינסט, וועלכען ער האָט אָנגענומען בעצם אָהן ענדערונגען. אויב דאָס וואלט געוועזן דער פאַל, אויב משה׳ס רעליגיאָן וואָלט געוועזן נאָר א געצענדינסט פון די מדינים אין נאָמען פון יהוה, דאַן וואָלט מען ניט געקאָנט דערקלערען ניט די ווירקונג פון דער רעליגיאָן אין דער אידישער אלטער צייט גופא, ניט איהר אויבען אָרומגערעדטע מעכטיגע אנטוויקלונג. עס וואָלט זיך דאַן ניט געלאָזט פארשטעהן: פאַרוואָס כ מ ו ש אדער מ ל כ ם אדער ב ע ל אדער אויך אַמאָן־רע זיינען ניט געוועזן אימשטאַנד צו שפּילען די ראָלע פון יהוה?

די וואָס מיינען אזוי פארזעהען צוויי וויכטיגע אומשטענדען. ערש־

טענס אז יענע גרויסע נביאים, ווי וואויל זיי האבען געוואוסט, אז זיי פּאסען צו דעם אלטען אידישען גלויבען צו די נייע פארהעלטעניסען, האבען פּארט ניט געוואלט זיין ניט מעהר ווי די פארטיידיגער און באנייער פון א פריהער־דיגען גלויבען, וואס מ׳האט אין זייער צייט פארגעסען און פארלאזען, אבער נ י ט די גרינדער פון א נייעם גלויבען. זיי ווייסען אז די וויכטיג־סטע אמת׳ן, וואס זיי זאגען ארויס, זיינען אין איינקלאנג מיט יהוה׳ס תורה, וועלכע איז דעם פאלק פון לאנג אן שוין באקאנט (עמוס ב 4 ; הושע ד 6 ; ח 12). אויך איז ניט ריכטיג, ווען מען באטראכט די גאנצע צייט פאר די גרויסע נביאים אלס איינהייטליכע תקופה און מען שטעלט זי אנט־קעגען דער „תקופה פון די נביאים.“ כאטש עס איז קיין ספק ניט, אז אין די צייטען פון די שופטים און פון די ערשטע מלכים האבען די אידען געהאט אריבערגענומען אין אסך פרטים עלעמענטען פון דער כנעני׳שער נאטור־רעליגיאן, דארף מען אבער ניט פארגעסען, אז יענע צייטען באדייטען א ירידה געגען משה׳ס צייט. מ׳פארגעסט לגמרי, אז משה׳ס צייט איז געווען א גרויסע צייט פון שאפונג, פול מיט א לעבעדיגער, אריגינעלער קראפט און באגייסטערונג.

משה׳ס צייט און משה׳ס אויפטו מוזען פארשטאנען ווערען פון זיך גופא און פון די כוחות, וואס האבען אין זיי געלעבט. די קוועלען פון די געשיכטען פון משה׳ס צייט קענען אונז דערצו געבען דעם שליסעל. אין ק ד ש און ביי די כהנים פון די „בני קיני“ פון מ ד י ן האט משה זיך באקאנט מיט דעם גאט פון קדש, מיט דעם אופן ווי איהם צו דינען און מיט די סודות פון זיין אראקעל, פיליכט אויך מיט דעם הייליגען ארון פונ׳ם גאט. וואס משה האט געמאכט פון יענעם „אל“ פון קדש, אדער בעסער וואס דער דאזיגער „אל“ איז פאר איהם געווארען ביים בארג סיני, דאס קאנען מיר היינט ניט וויסען. מען מוז עס ענטוועדער דערקלערען אלס טונקעלען סוד, אדער עס אויסטייטשען פון די דאקומענטען וואס זיינען אונז געבליבען וועגען זיינע אויפטואונגען. פאר אונזער פראגע זיינען די „עשרת הדברות“ די וויכטיגסטע. פון זיי מוז מען קענען ארויסנעמען די אריגי־נאליטעט פון משה׳ס רעליגיעזער שאפונג.

די „עשרת הדברות“, ווי מיר האבען זיי היינט, האבען אין זיך אסך הוספות און צוגעשטעלטע באורים. די צעהן געבאטען, ווי זיי זיינען גע־שטאנען אויף די שטיינערנע טאוולען, האבען, ווי מ׳קען אננעמען, געהאט פאלגענדען נוסח :

1.

א. איך בין יהוה דיין גאט: דו זאלסט ניט האבען קיין אנדערע געטער נעבען מיר.

ב. דו זאלסט זיך ניט מאכען קיין געטער־בילד.

ג. דו זאלסט ניט טראגען אין מויל דעם נאמען פון דיין גאט פאר נישטיג.

ד. געדענק דעם טאג פון שבת איהם צו הייליגען.

ה. גיט אב כבוד דיין פאטער און דיין מוטער.

2.

ו. דו זאלסט ניט מארדען.

ז. דו זאלסט ניט מזנה זיין.

ח. דו זאלסט ניט גנב'ענען.

ט. דו זאלסט ניט זאגען קיין פאלשע עדות געגען א אנדערען.

י. דו זאלסט ניט געלוסטען דאס הויז פון א אנדערען.

דער אופן ווי אזוי משה טרעט צו נאהנט צו גאט, פאר זיך און פאר זיין פאלק, ווערט באטראכט אלס בונד. דאס הייסט: די שייכות צווישען ביידען ווערט דורכגעפיהרט אין דיזעלביגע פארמען, מיט וועלכע עס ווערט צווישען מענשען אפגעשלאסען א אפמאך. ווי יעדער אפמאך, אנטהאלט אויך דער — התחייבות'ן פאר ביידע צדדים: גאט נעהמט די התחייבות צו באשיצען און צו העלפען דעם פאלק און עס פאר זיין פאלק צו מאכען: און דאס פאלק איז זיין מתחייב צו דינען גאט און צו טאן זיין ווילען. ווי יעדער אנדער אפמאך, האט אויך די באציהונג געמוזט טראגען אין א גע־וויסער מאס א מאראלישען כאראקטער: דער עיקר איז דא אבער דער אינ־האלט פון גאט'ס ווילען. ביי דער שליסונג פון אזא'ן אפמאך, מוזען זיך אלעמאל געפינען געזעצען פון א געוויסען זארט, אז אויסדרוק פון גאט'ס ווילען. אויך משה'ס תורה איז אויף אזא'ן אופן קיין אנדער זאך ניט ווי דער סך־הכל פון יענע געזעצען און תקנות, וועלכע מ'האט באטראכט אלס דעם עצם פון גאט'ס ווילען.

אין וואסערע פארמען ס'איז געשלאסען געווארען דער בונד (ברית) ביים בארג סיני, לאזט זיך ניט באשטימען, ווייל די ידיעות וואס מיר הא־

כעז וועגעז דעם איז חומש זיינעז זיך סותר איינע די אנדערע. מיר קענעז אויך ניט זיין זיכער וואס פאר א ראלע די תורה האט געשפילט ביי דער אפשליסונג פון בונד. פיליכט האט דאס פאלק זיך בלויז מתחייב געווען צו דינען יהוה און צו טאן זיין ווילען. נאכהער האט מען די תקנות פונ'ם נייעם צושטאנד צוזאמענגענומען אין עטליכע עיקרים און זיי אויסגעקריצט אויף צוויי שטיינערנע טאוולען. אבער זיי האבען ניט געקאנט אנטהאלטען אלע־דינג. זיי גיבען בלויז די עיקרים און די אלגעמיינע כללים פונ'ם רעלי־גיעזען און בירגערליכען לעבען. גענויערע, אויספיהרליכע געזעצען האבען געמוזט צוקומען. אויך דאס האט משה געמוזט באזארגען. וואס ער גופא האט אין אט דעם פרט געטאן פאר דאס לעבען אין מדבר און אויך קוקענדיג פאראויס אויף דער צוקונפט אינ'ם לאנד, דאס איז מעהר ניט געבליבען. דער „ספר הברית“ („בוך פון בונד“, סדרה משפטים. זעה שמות כ"ד 7) איז דאס, וואס די כהנים נאך משה'ס צייט האבען צוזאמענגעשטעלט פאר די באדערפענישען פון פאלק אין כנען.

דער פראגראם פון דער נייער רעליגיאן ליגט אין דעם זאץ, וואס איז דער אריינפיהר צו די עשרת הדברות: „איך בין יהוה דיין גאט“. אורטיי־לענדיג פון דעם אריינפיהר צו די עשרת הדברות, און אויך פון די מעהרסטע נוסחאות אין די מעשיות פון חומש און ביי די נביאים, איז שווער צו גלוי־בען, אז דער נאמען יהוה האט עקסיסטירט אין ישראל פאר משה'ן (שמות ג 13, 14; ו 3; י"ב 10; י"ג 4).

די באדייטונג פונ'ם נאמען י ה ו ה קען מען ניט זיכער באשטימען. אם גרינגסטען איז די אויסטייטשונג פונ'ם נאמען אין דער ביבעל גופא. זי דערקלערט איהם אלס דעם „וואס איז“, אבער ניט אין דעם זין פון דעם וואס איז און רוהט אויף אן ארט, נאר פון דעם וואס באוועגט זיך, פון דעם וועמעס מעשים ווייזען זיך ארויס, פון דעם וואס אנטפלעקט זיך (שמות ג 14). אזוי האבען אידען געטראכט וועגען יהוה אין דער צייט פון די מלכים און פון די נביאים, בשעת זיי האבען געלויבט יהוה'ס נאמען און געשווארען „אזוי וואהר ווי יהוה לעבט“ („חי יהוה“). פאר זיי איז שוין געווען יהוה דער אינהאלט פון דער לעבעדיגער הילף און דער העלפענדער זארג פאר זיין פאלק. א גאנץ אנדער פראגע איז: וואס דער נאמען האט באדייט אין משה'ס זין. דא בלייבען מיר בלויז ביי השערות.

דאך אזויפיעל קען מען זאגען: וואלט דער נאמען ניט כולל געווען אין זיך דעם נייעם אופן פון דינען גאט, וואס איז געווען אזוי אנדערש ווי דער פריהערדיגער, דאן וואלט משה איהם ניט אויסגעקליבען. ס'איז

וואהרשיינליך, אז משה האט געשפירט די גאטהייט, וועלכע האט זיך איהם אנטפלעקט ביים סיני אין איהר מערקווירדיגער מאכט איבער דער נאטור, אלס די הערשעריז איבער די הימעלישע מעכטעז. דער גאט, וועלכעז ער האט פון זיינע פאטערס געקענט, דער איבערגעוואלטיגער „אל שדי“ און דער הימעלשער „אל עליון“, דער אייגענטימער פון הימעל און ערד, דער „אל“ פון קדש, אויך דער גאט פון משפט, איז צו איהם נאהנט צוגעטראטעז אלס דער לעבעדיגער גאט, וואס אנטפלעקט זיך אין די וואונדערליכע כוחות פון דער נאטור, און וואס איז דער האר איבער שטורם און וועטער און איבער אלע הימעלישע מעכטעז. דער שטיל־הערשענדער, רוהענדיגער גאט־באשאפער פון די פאטערס איז געווארעז דער טעטיגער יהוה. די נויט פון דער צייט, וואס האט איהם געפאדערט, און די וועטערן פון סיני, וואס האבעז אנגעזאגט זיין גרויסקייט האבעז דאס אלץ פון איהם געמאכט. עס איז פונדעסטוועגעז ניט געזאגט, אז אינ׳ם נאמעז יהוה, וואס ער זאל ניט האבעז באדייט, איז געוועז כולל דער גאנצער תוך פון משה׳ס נייעם רע־ליגיעזעז אויפטו.

יעדענפאלס זוכט דער פארבאט ניט צו דינעז קיין אנדערע געטער נעבעז יהוה באוואוסטזיניג אוועקצושטעלעז דעם אידישעז גלויבעז אין גאט העכער איבער דעם גלויבעז פון אנדערע פעלקער. צי משה אליין האט געגלויבט אין דער עקסיסטענץ פון אנדערע געטער נעבעז יהוה, ווייסעז מיר ניט. אין דער צייט נאך משה׳ן האבעז די אידעז יא געגלויבט אין דעם. ס׳איז דערפאר שווער אנצונעמעז, אז משה זאל האבעז פארבונדעז מיט דעם ראזיגעז געבאט דעם אבסאלוטעז מאנאטעאיזם, די אחדות פון גאט אין שטרענגעז זין, ניט דעם רעלאטיווען מאנאטעאיזם, בלויז די איינציגארטיג־קייט פון גאט. ניט קוקענדיג אויף דעם, שטעהט משה דאך מיט זיין רעלאטיוועז מאנאטעאיזם ווייט איבער דער מאסע פון די רעליגי־אנעז ארום איהם. מעג אויך ביי זיי אז איינצעלנער גאט שפילעז די ראלע פון א הויפט־גאט געגעז די אנדערע: אומעטום אבער דולדעט דער הויפט־גאט אנדערע נעבעז זיך. יעדערער פון די איבעריגע געטער האט צום טייל א ווייבליכעז פרינציפ, וועלכער אנטשפרעכט זיין מענליכעז פרינציפ, צום טייל האט ער אונטער־געטער, איינצעלנע זיהן נעבעז זיך. יהוה אבער שליסט אויס, ווי פריהער דער עגיפטישער אטאן — און דאך ווידער גאנץ אנדערש פון איהם — יעדעז אנדערעז גאט נעבעז זיך. פון דאנעט אויס דערקלערט זיך אויך די שטארקע נייגונג, וואס ליגט פון אנהויב אן אין דער יהוה־רע־ליגיאן, אויסצושליסעז און ניט צו דולדעז קיין אנדערע געטער. יענער

שטרענגער, כמעט הארטער שטריך פון דער יהוה־רעליגיאן, אין אונטער־שייד פון דער בילדער „אל״־רעליגיאן פון די פאטערס. די פיעלגע־טעריי און די נאטור־רעליגיאן, מיט וועלכער זי פארט זיך אומעטום, ווערען דורך דעם פון לכתחילה צוריקגעוויזען.

ישראל איז יהוה׳ס פאלק. ער באקומט פון איהם הילף אין קריג און אין די מתנות פון דער נאטור. דאך די הילף קען אוועק, אויב ישראל דערצארענט יהוה. ישראל באקומט אויך פון יהוה זיין תורה, אין וועל־כער זיין ווילען ווערט אויסגעדריקט. אין יהוה׳ס נאמען משפט משה און ער גיט ארויס געזעצען. דאס האט זיך אייגענטליך געפונען אויך ביי אנדערע פעלקער. ניט בלויז שענקען די געטער זיי לעבען און ברכה, נאר זיי קענען אויך זיין די היטערס פון משפט און אויפזעהער אויף דער אויפפיהרונג און נעמען נקמה פאר מענשליכער שולד. די אשורים האבען שוין אין א פיעל פריהעריגער צייט געזונגען ריהרענדע תהלים־לידער, אין וועלכע מענשען זיינען זיך מתודה פאר גאט אויף זייערע זינד. אבער דער עיקר איז דא דער א י נ ה א ל ט פון די געזעצען און פון דעם משפט. אכנעטאן׳ס מאנא־טעאיזם קען לחלוטין ניט די מאראלישע זייט פון דער גאטהייט. אטאן איז ניט קיין גאט פון גערעכטיגקייט. די תורה אבער, וואס משה האט אנטפלעקט, דריקט אויס דאס גוטע ריינער, גאנצער, פרימער און שטעלט עס אויף אלס א געזעץ, נאך וועלכען איין מענש זאל זיך אויפפיהרען לגבי דעם אנדערען. און ווי גענוי עס זאל ניט זייט די עהנליכקייט צו דעם עגיפטישען „בוך פון די טויטע“, אטעמט אבער דערין אן אנדער גייסט, דער גייסט פון א ריינערער פרומקייט, און אויך פון אן איידעלער חשיבות, פרייהייט און מענשען־אכטונג.

עס געהט אן א שטרייט וועגען דעם, צי דער באגריף וועגען יהוה׳ס מאראלישער הייליגקייט איז באקאנט געווען משה׳ן: ווייל אין שפעטער־דיגע צייטען האט מען פארשטאנען יהוה׳ס הייליגקייט אלס פיזישע אייגענ־שאפט, אלס א מאכט, וואס ס׳איז א סכנה זיך צו איהר צו דערנעהנטערען. דאך כאטש דער באגריף גופא האט נאך געמעגט פעהלען, מוז מען אבער אננעמען פון דעם עצם פון דער זאך גופא, אז א גרינדונג פון א רעליגיאן האט ניט געקאנט בלייבען דערווייטערט פון יענער זארט גאט־הייליגקייט, וואו גאט איז ניט בלויז דער פאראורזאכער און היטער פון דאס, וואס עס דוכט זיך פאר גוט, נאר טאקע פון דאס, וואס איז באמת גוט און מאראליש־ריין ד. ה. פון דער הייליגקייט אין שפעטערדיגען זין. אויב עס איז אפילו אמת, אז משה׳ן איז ניט באקאנט געווען דער זין פון א מאראלישער

וועלט־אָרדנונג, קאָן מען אויך ניט אַפּליקירן, אַז ער האָט געוואוסט פון אַ מאָראַלישער פאָלקס־אָרדנונג. ווי שטאַרק דער מאָראַלישער עלעמענט איז פאַרטראַטן אין דער גרינדונג פון משה'ס רעליגיאָן, באַווייזט אַם קלערסטן דער אומשטאַנד, וואָס דורך די „עשרת הדברות" האָט ער אוועקגעשטעלט בראָש פון זיין שאַפונג ניט דעם קולט, ניט דעם „בין אדם למקום", נאָר די עטיק, דעם „בין אדם לחברו". וויל מען קורץ אויסדריקן משה'ס השגה פון גאָט, דאַרף מען אַם בעסטן זי באַצייכענען אַלס אַן ע ט י ש ע ן ה ע נ אָ ט ע אָ י ז ם, ד. ה. אַ גלויבן אין אַן עטישן פאָלקס־גאָט, וועלכער איז אָנערקענט אַלס דער איינציגער גאָט פון זיין פאָלק, און וואָס אין דער פּראַקטיק איז ער ניט אַן איינאיינציגער גאָט, נאָר אַן אייז איינציגער געץ.

און וויבאַלד מיר האָבן אויסגעפונען, אַז משה'ס גאָט יהוה איז אין פיעל פרטים העכער ווי די געוועהנליכע פאָלקס־געטער פון די שכנים־פעלקער, איז גאַנץ נאַטירליך, אַז דער פאַרבאָט איהם פאַרצושטעלן אין בילדער, שטאַמט שוין פון משה'ן. גראַדע אַט די שטיק פון די „עשרת הדברות" האָט מען אַם מערסטן באַצווייפעלט. מ'האָט זיך געשטיצט אויף דעם, וואָס נאָך אַ לאַנגע צייט נאָך משה'ן האָט מען געדינט יהוה אין בילדער, און דאָס איז מעהר אָדער ווייניגער רעכט געווען ביי אַלעמען. אָבער דערמיט וואָס מען מעקט אויס פון די „עשרת הדברות" דעם פאַרבאָט צו מאַכן בילדער, ווערט ניט פאַרענטפערט די קשיה וואָס קומט אַרויס פון דעם. דאָס הויפּט־הייליגטום, אַזוי ווי מיר קענען עס אין שלמה'ס, דוד'ס און עלי'ס צייט, האָט אָהן שום ספק ניט אַנטהאַלטען קיין בילד פון יהוה. אין יענע צייטען האָט מען שוין בכן געמוזט קענען דעם פאַרבאָט פון בילדער. און פונדעסטוועגען ניט קוקענדיג אויף דעם פאַרבאָט, געפינען מיר אין דער צייט פון די שופטים און די מלכים די נייגונג צום בילדער־דינסט. די דאָזיגע נייגונג שאַפט זיך ענדליך איהר שטענדיגען אָרט אין דער צפון־מלוכה זינט ירבעם בן נבט, און דער בילדער־דינסט ווערט דאָרטען אַזוי איינגעפונדעוועט, אַז אפילו אליהו און אלישע מוזען אין זייער קאַמף געגען דעם פרעמדען קולט נאָך דולדען אַט דעם אומגעזעצליכען יהוה־קולט. לכל הפחות הערען מיר פון זיי ניט קיין פּראָטעסט געגען דעם. דאָס באַווייזט קלאָר, אַז דערפון וואָס מ'האָט אין דער פּראַקטיקע געדינט צו בילדער, קאָן מען לחלוטין ניט דרינגען, אַז דער פאַרבאָט פון בילדער האָט ניט עקסיסטירט. דאָסזעלביגע מיט דעם פאַרבאָט פון דינען צו פרעמדע געטער. אין דער פּראַקטיקע האָט מען געדינט צו פרעמדע געטער. אויך דאָס האָט אפילו שלמה גופא געטאָן, כאָטש דער פאַרבאָט האָט פון אַלעמאָל עקסיס־

טירט. זוכט מען אבער אין דער געשיכטע א פונקט, ביי וועלכען דער פאר־
באט פון מאכען בילדער האט געקאנט אויפקומען, אזוי מוז מען געהן צוריק
ביז משה'ס צייט. דאס האט בכן געמוזט זיין א שטיק פון זיין געזעצ־
געבונג: משה וויל דערמיט שטעלען דעם דינסט פון יהוה אין א באשטימ־
טען היפוך צו דעם דינסט פון אנדערע געטער — ער האט דא באזונדערס
געקאנט דענקען פון עגיפטען — וועלכע מ'האט געוועהנליך פארגעשטעלט
אין א פארקערפערונג. די דערהייבונג פון זיין רעליגיאן איבער דעם
גשמיות'דיגען נאטור־דינסט פון אסך געטער דערגרייכט דערמיט צו איהר
העכסטען פונקט.

אט די מיינונג אונזערע ווערט נאך פארשטארקט דורך די נייע אויס־
גראבונגען, אויף ווי ווייט זיי האבען געבראכט דעם איבערצייגענדען בא־
ווייז, אז אויך אינ'ם אוראלטען כנען איז דאס דינען צו גאט אין א בילד
ניט געווען דער כלל, אם וועניגסטען ניט אין עפענטליכען קולט. פונקט
אזוי האבען די נייערע פארשונגען אויף אנדערע געביטען שטארק פאר־
מעהרט די צאהל פון ביישפילען וואו מ'האט געדינט צו גאט אהן א בילד.

מ'דארף נאטירליך ניט פארגעסען, אז ניט יעדער קולט אהן ביל־
דער איז א באווייז פון א הויכער השגה וועגען גאט. עס איז דא א נאאיווער
אופן פון אן אנאיקאנישען קולט, וואו קיין בילדער ווערען ניט באנוצט.
עס האט זיי פשוט געפעהלט די פעהיגקייט פארצושטעלען גאט אין א בילד.
אבער מיט אט דעם פ ר י מ י ט י ו ו ־ אנאיקאנישען אופן האט ניט די
כנעני'שע רעליגיאן — ווי עס ווייזט די הויכע קולטור פון כנען — און
אויך ניט די רעליגיאן פון קרעטא אויף דער שטופע, אויף וועלכער מיר
קאנען זי באאבאכטען, גאר קיין שייכות ניט. דא האנדעלט זיך גיכער וועגען
א באוואוסטזיניגער געגנערשאפט געגען דאס פארשטעלען גאט אין א בילד.
דאסזעלביגע מעג געזאגט ווערען אויך וועגען משה'ס רעליגיאן. די כמעט
אלגעמיינע אנערקענטע גייסטיגע און מאראלישע טענדענץ פון משה'ס
רעליגיאן האט געמוזט פיהרען באוואוסטזיניג צו פארווארפען די פארשטע־
לונג פון גאט אין בילדער.

דער קורצער סך־הכל פון דעם איז, אז דער באזונדערער שטריך וואס
האט געשטעלט משה'ס רעליגיאן איבער די געצענדינערישע רעליגיאנען,
וואס האט איהר געזיכערט די צוקונפט און זי געמאכט פאר'ן אוצר פון
אידישען פאלק און פון דער גאנצער מענשהייט — איז געלעגען דעריז,
וואס זי באטראכט איהר גאט ניט בלויז אלס דעם מעכטיגען, נאר אויך אלס
דעם ה ע ל פ ע נ ד ע ן, אין וועמען עס ליגט שוין פארבארגען דער גע־

דאנק פון ליבע. גאט איז ביי איהר איינציג אין זיין אופן, שליסט אויס נעבען זיך אלע אנדערע געטער און באקומט שוין דורך דעם אליין זיין איינ־הייט: זי קען איהם אלס דעם ריכטער און שפירט אין דער הויכקייט פון זיינע געבאטען און זיינע משפטים זיין הייליגקייט און זיין גוטסקייט; זי אנערקענט איהם אלס דעם גייסטיגען מהות, פריי פון גשמיות און אין דער־מיט שוין א פראטעסט געגען די הערשענדע אופנים פון גלויבען.

מען מוז נאך איין ווארט זאגען וועגען דער פראגע: פון וואנעט האט משה גענומען דעם גלויבען?

צום טייל איז די פראגע שוין פארענטפערט דורך אלץ וואס מיר האבען פריהער געזאגט. וויבאלד עס איז שוין באוויזען, אז דער נאמען יהוה שטאמט ניט פון קיין אנדער שפראך אויסער דער העברעאישער, איז שוין דערמיט אויך צוריקגעוויזען דער געדאנק, אז דער גלויבען אין יהוה איז געבארגט געווארען פון אויסלאנד. אין זינען האט מען דערביי געקאנט האבען נאר עגיפטען. די מיינונג, וואס איז אמאל געווען באליבט, אז משה זאל כלומר'שט האבען געשעפט דעם געדאנק וועגען יהוה פון דער עגיפ־טישער געהיימלעהרע, פארשפארט מען שוין היינט אפצושלאגען. מ'קאן אבער יא ערנסט נאכקלערען, אויב אין דער גרויסער שעה ביים בארג סיני אין דער נאהענטקייט פון גאט, האט משה אויפגענומען דעם „אל" פון קדש און פון ברענענדיגען „סנה" אלס דעמזעלביגען, וועמען ער האט ארומ־געטראגען אין הארצען דורך איינפלוסען פון עגיפטען און כנען. דאס וואס ס'איז פארגעגאנגען שוין אנדערטהאלב טויזענד יאהר אין לאנד פונ'ם נילוס, האט געוויס באאיינפלוסט די וואס האבען געזוכט א גלויבען. און דאס וואס עס האט באוועגט אין כנען די הויכע גייסטער, צווישען זיי אויך די פא־טערס פון ישראל, האט בשום אופן ניט געקאנט אין גאנצען פארשווינדען. אין משה'ס נשמה האט זיך צוזאמענגעשמאלצען דער וועטער־, בליץ־ און פייער־גאט פון סיני מיט דעם „אל עליון" און „אל שדי" פון די פאטערס אין כנען אין איין איינהייט, האט ארומגענומען אין זיך אלץ וואס פאר איהם האט באדייט גאט און האט דאס אלץ באצייכענט מיט'ן נאמען יהוה.

דערמיט לאזט זיך דערקלערען, וואס, אויב ניט ביי משה'ן גופא, האבען יעדענפאלס ביי די מענשען פון זיין צייט און ביי די דורות נאך איהם, זיך דורכגעמישט אין דעם באגריף פון יהוה אויך נאטור־שטריכען מיט מאראלישע, נאציאנאלע מיט איבערנאציאנאלע, אזוי ווי זיי וואלטען פיעל מאל האלטען איינע געגען די אנדערע די וואג־שאל. צוליב דעם רייכען אינהאלט פון משה'ס חשגה פון גאט פארלירט יערע באדיי־

טונג די פראגע, אויב משה האט ניט אריבערגענומען דעם נאמען יהוה ביי דעם וויטען קרייז פון די עברים־שבטים. מ'האט אין אט דעם פרט זיך באצויגען אויף דעם, וואס משה האט דאס ערשטע מאל געזעהן גאט בשעת ער האט זיך אויפגעהאלטען ביי דעם כהן פון מדין, און דערפאר האט ער אויך נאכהער זיך געלאזט פון איהם באאיינפלוסען; ענדליך וואס דער בארג סיני גופא איז געלעגען אין דער געגענד פון יענעם מדבר־שבט פון די מדינים־קינים. מיר האבען אבער קיין שום ידיעה ניט, אז יהוה איז כלומר'שט לכתחילה געווען דער גאט פון די קינים, אדער אז דער „אל" פון קדש זאל ווען עס איז האבען געטראגען דעם נאמען יהוה. און דאס איז נאך מעהר חידוש, ווייל אין דער קאנסטיטוציע פון ישראל לאזט זיך נאך מערקען אין דער טראדיציע דער איינפלוס פון די קינים (שמות י"ח).

דער שלוס, צו וועלכען מיר מוזען קומען, איז, אז יהוה, דער לעבעדיגער, אליין הערשענדער גאט, וועמען מ'קאן ניט דערבליקען, איז ניט געווען באקאנט אין ישראל פון פריהער; אז משה האט איהם אויך ניט באקומען פון אנדערשוואו — און אויב אפילו יא, איז נאר דעם נאמען, אבער בשום אופן ניט דעם אינהאלט פונ'ם באגריף. — עס בלייבט דער־פאר קיין אנדער וועג ניט איבעריג ווי נאר אנצונעמען, אז דער גלויבען אין יהוה, ווי משה האט איהם געלערענט, איז אנטשטאנען אין דער אינערליכער נשמה פון איהם גופא. אונטער דער השפעה פון דרויסען, באפרוכטעט מיט איינצעלנע געדאנקען פון דעם עגיפטישען גאט־גלויבען, אבער צו דער־זעלביגער צייט אפגעשטויסען דורך דער פיעלקייט, דורך דער גשמיות און אומ־ווירדיגקייט פונ'ם עגיפטישען און אויך פונ'ם סעמיטישען געטער־סיסטעם, האט משה אין דער איינזאמקייט פון מדבר געזוכט און געפונען דעם אמת'ן מהות פון גאט. דורך זיין נשמה האט געמוזט דורכבליצען א געדאנק, אז דאס גרעסטע וואס ער קאן געבען זיין פאלק, ווען ער האט זיך בא־שלאסען צו ראטעווען, איז די דערקענונג פון גאט. אומבאוואוסט, אבער אפשר שוין האבענדיג א פאר־געדאנק פון דער גרויסקייט פון זיין שטרעבונג, האט ער פאר זיין פאלק און פאר דער גאנצער מענשהייט אויפגעהויבען א קאמף, וואס, אזוי לאנג ווי די וועלט שטעהט, איז א גרעסערער ניט געקעמפט געווארען אויפ'ן פעלד פון דעם גייסט.

נאר דער וואס ווייסט ווי פארבלאנדזשעט, דערנידעריגט און פארשקלאפט דאס עגיפטישע לעבען — בלי ספק דורך זיין אויפפאסונג פון גאט — האט געהאלטען דאס פאלק אינ'ם נילוס־לאנד; נאר דער וואס באטראכט דעם קולט פון די פאדעראזיאטישע סעמיטען, וועלכער באליידיגט אם

טיפסטען דעם מאראלישען געפיהל און צעטרעט אין שטויב יעדע מענש־ליכע חשיבות, און פארגלייכט דערמיט דעם גייסט פון משה׳ם רעליגיאן. נאר דער קאן אפמעסטען די באדייטונג פון יענעם קאמף פאר א העכערער פארשטעלונג פון גאט. די נאטור־רעליגיאן מיט איהר טענדענץ צו פאר־שקלאפען די מענשען און צו פאראכטען זייער נאטירליכע פרייהייט און זייער מאראלישע ווערדע האט אלץ מעהר און מעהר געמוזט באראבעווען די פעלקער פון זייערע גוטע מידות און פון זייער מענשליכקייט. משה האט מיט דער רעליגיאן, וועלכע ער האט געגרינדעט, אויסגעקעמפט פ א ר ז י י ן פ א ל ק א ו ן פ א ר ד ע ר ו ו ע ל ט ד ע ם ו ו ע ג צ ו פ ר י י ה י י ט א ו ן מ ע נ ש ל י כ ע ר ח ש י ב ו ת א ו ן צ ו א ר י י נ ע ר ע ר מ ע נ ש ל י כ ק י י ט.

ווי אזוי יענע נייע און הויכע דערקענטעניש איז אריינגעקומען אין משה׳ם נשמה — דאס בלייבט א סוד פון זיין גרויסען גייסט. יעדער זשעני אויף דער ערד איז א רעטעניש פאר דער היסטאריע. דאס גרעסטע רעטע־ניש איז אבער אלעמאל דער רעליגיעזער זשעני. ווארים יעדע געניאלע נייע שאפונג לאזט זיך דערקלערען דורך דער געשיכטע פון דער צייט נאר צום טייל, און א רעשט בלייבט אלץ ניט דערקלערט. די רעליגיעזע שאפונג אבער לאזט ניט דערקלערט דעם גרעסטען טייל, ווייל זי לאזט זיך אם טיפס־טען אריין אין די פארבארגענע געהיימענישען פון לעבען.

5. ר. קיטעל.

דאָס אריינדרינגען אין כנען

אלע באריכטען פון חומש האָבען א שותפות'ע טראדיציע, אז משה איז געשטאָרבען איידער דאָס פאָלק האָט באטראָטען דאָס לאַנד אין מערב־זייט פון ירדן. ערשט נאָך זיין טויט נעמען די אידישע שבטים עראָבערען דעם הויפט־טייל פון'ם פאַרשפּראָכענעם לאַנד.

די געשיכטע פון דער עראָבערונג ווערט דערצעהלט אין א צוזאמענהאַנג אין ספר יהושע. אָבער פון די עלטסטע, אורשפּרינגליכע ידיעות פון דעם דאָזיגען בוך האָבען פאַרהעלטענישמעסיג ווייניג זיך דערהאַלטען. די שפּעטערדיגע, לענגערע באריכטען, אין וועלכע אַט די עטליכע שטיקער זיינען אריינגעוועבט געוואָרען, גיבען אונז אָבער ווינציג אדער גאָר קיין מאטעריאַל ניט צו פאַרשטעהן דעם גאַנג פון די געשעהענישען. זיי באַארבייטען די עלטערע טראדיציעס אונטער זייער אייגענאַרטיגען רעליגיעזען שטאַנדפּונקט. דער עיקר אָבער: דער געדאַנק וואָס באהערשט דעם הייניגען ספר יהושע, אז די אידען אונטער יהושע'ן האָבען כלומר'שט איינגענומען דאָס גאַנצע לאַנד פון ברעג צו ברעג, האָט פאַקטיש קיין שום יסוד ניט. די אמת'ע היסטאָרישע פאַרהעלטענישען זיינען צוליב דעם אין אונזער ספר יהושע זעהר שטאַרק מטושטש און פאַרטונקעלט געוואָרען. אונזערע ידיעות וועגען דער עראָבערונג מוזען זיך דעריבער באַשרענקען אויף קלענערע אָבער זעהר ווערטפולע מיטטיילונגען.

צום גליק פאַר אונזער קענטעניש פון יענער צייט איז אונז אויך אין ספר שופטים געבליבען א באריכט וועגען דער עראָבערונג, מיט אסך וויכטיגע נאָטיצען. מיר מוזען זיך דערפאַר צוערשט אָפּגעבען מיט אַט דעם באריכט און איי‌ניגע שטיקער, וועלכע שטעהען נאָהנט צו איהם.

1

איבערבליק איבער דער עראָבערונג

אין שופטים קאַפּ. א און קאַפּ. ב 1—5 און אנדערע פּאַראַלעלע שטיקער.

דער טעקסט.

דאָס שטיק דערצעהלונג פון שופטים קאַפּ. א, כאָטש עס שטעהט אין ספר שופטים, געהערט באמת לויט זיין אינהאַלט, ווי מ'האָט שוין פון לאַנג איינגעזעהן, צו דעם ספר יהושע. לכתחילה האָט דאָס דאָזיגע שטיק אויך ניט געדינט אַלס אריינפיהר צום ספר שופטים, ווי אין דעם איצטיגען צו־זאַמענהאַנג. לכל הפּחות איז דערין ניט געוועזן קיין באַריכט מכוח געשעע־נישען פון דער צייט נאָך יהושע'ן. נעמען מיר אוועק די איבערשריפט „און ס'איז געוועזן נאָך דעם טויט פון יהושע", וואָס איז צוגעשריבען גע־וואָרען פון'ם שפּעטערדיגען צוזאַמענשטעלער, קאָן דאָן קיין ספק ניט זיין, אַז מיר האָבען דאָ נאָך אַמאָל צו טאָן מיט אַ דערצעהלונג וועגען דער עראָ־בערונג, און אַז מיר האַלטען דאָ ווידער ביים אָנהויב פון אונזער ספר יהושע. שטרענג גענומען איז דאָס שטיק גיכער אַן איבערבליק איידער אַן אמת'ע דערצעהלונג. מ'מעג דעריבער אויפהייבען די פראַגע: אויב דאָ ווערט ניט באמת איבערגעגעבען בלויז אַ „קיצור הענין" פון אַן אויספיהרליכען, דער־צעהלענדען ספר, אַ פּאַראַלעל צו אונזער היינטיגען ספר יהושע?

אַלס צוגאָב קומט נאָך צו דער פאַקט, אַז מיר האָבען אין ספר יהושע גופא פּאַראַלעלען צו איינצעלנע פּסוקים פון אָט דעם שטיק, וועלכער שטי־מען צום טייל וואָרט אין וואָרט. לויט מאַנכע פאָרשער זיינען די פּאַראַ־לעלע נאָטיצען אין יהושע פּשוט אַרויסגענומען פון'ם טעקסט אין שופטים. מאַנכע אָבער האָבען באַוויזען אַז די פּאַראַלעלע פּסוקים אין יהושע שטאַ־מען פון אַן עלטערען טעקסט איידער דאָס שטיק אין שופטים. דאָס מאַכט נאָך וואַהרשיינליכער די הנחה, אַז אין שופטים קאַפּ. א, איז בלויז איבערגעגעבען דער סאַמע קיצור פון אַן אויספיהרליכער דערצעהלונג וועגען דער עראָבערונג פון'ם לאַנד כנען. אין יענע פּאַראַלעלע פּסוקים פון ספר

יהושע האָבען זיך עס דערהאַלטען מאַנכע איבערבלייבעכצען פון יענער אַל־טער דערצעהלונג, וועלכע שטעהען נעהנטער צו זייער ערשטען מקור.

מיר וועלען דאָ דערפאַר איבערגעבען וואָרט ביי וואָרט דעם איבערבליק איבער דער ערֿאָבערונג אין שופטים קאַפּ. א אין זיין עלטסטען נוסח, ווי ווייט ער לאָזט זיך פעסטשטעלען. לויט דעם וואָס מיר האָבען אויבען געזאָגט, קאָן דאָס נאָר געשעהן ווען מיר נעמען צו הילף די פּאַראַלעלע טעקסטען אין יהושע און אויך איינינגע אנדערע שטיקער, וועלכע געהערען צוזאַמען מיט דעם קאַפּיטעל א פון יהושע'ס בוך.

א. די ערשטע פּרואווען צו ערֿאָבערען דאָס לאַנד זיינען לויט דער טראַדיציע שוין געמאַכט געוואָרען אין משה'ס צייט. משה'ן גופא ווערט שוין צוגעשריבען די כונה אריינצודרינגען אין לאַנד פון דרום־זייט. ער שיקט מרגלים, וועלכע, מיט דער אויסנאַם פון יהושע און כלב, מאַלען א בילד פון דעם לאַנד און זיינע איינוואוינער וואָס נעמט אוועק ביים פאָלק דעם גאַנצען מוט. עס קומט דאַן יהוה'ס שטראָף איבער די דאָזיגע שוואַך־מו־טיגע. ניט קוקענדיג אויף משה'ס פאַרבאָט וויל דאָס פאָלק, וואָס האָט אונטער־דעסען חרטה געהאַט, זיך נעמען צו דער אַטאַקע אויף כנען. דער רעזולטאַט איז געווען א שווערע נידערלאַגע, אין וועלכער די אידען זיינען צעשלאַגען און צעשפּרייט געוואָרען ביז ח ר מ ה (במדבר י"ג, י"ד).

ב. אין אַן אומבאַשטימטער צייט נאָך דעם דאָזיגען אומגליקליכען פּרואוו אריינצודרינגען אין לאַנד — קענטיג אבער ניט ביים סוף פון דער וואַנדערונג דורכ'ן מדבר — קומט עס צו א נייעם צוזאַמענשטויס מיט די כנענים. דער דאָקומענט דערצעהלט וועגען דעם אויף אַזאַ'ן אופן, וואָס מאַכט דעם איינדרוק אַזוי ווי דער באַריכט וואָלט זיך דירעקט אַנשליסען אַן דער נאָר וואָס דערמאָנטער פּאַסירונג. אין במדבר (כ"א 1—3) לעזען מיר:

„און דער כנעני (דער מלך פון ערד), וועלכער האָט געוואוינט אין נגב, האָט געהערט, אַז ישראל איז געקומען אויפ'ן וועג פון א ת ר י ם, און איז ארוים מלחמה האַלטען מיט ישראל און האָט איינינגע פון זיי געפאַנגען גענומען. און ישראל האָט זיך א נדר געטאָן צו יהוה: אויב דו גיסט דאָס דאָזיגע פאָלק אין מיין האַנט, וועל איך זייערע שטעדט פאַר־וויסטען, און יהוה האָט געהערט די שטים פון ישראל און ער האָט געגעבען דעם כנעני אין זיין האַנט, און ער האָט פאַרוויסט זיי און זייערע שטעדט. דעריבער רופט מען דעם אָרט ח ר מ ה..."

דער המשך דערפון, ווי עס ווייזט אויס, קומט אין ספר שופטים:

ג. „און די קינדער פון ישראל האבען געפרעגט יהוה: ווער פון אונז זאל דער ערשטער געהן מלחמה האלטען מיט דעם כנעני? און יהוה האט געזאגט: יהודה זאל געהן, אט איך האב געגעבען דאס לאנד אין זיין האנט. און יהודה האט געזאגט צו זיין ברודער שמעון: קום מיט מיר אין מיין גורל און מיר וועלען מלחמה האלטען מיט דעם כנעני, וועל איך אויך געהן מיט דיר אין דיין גורל. און שמעון איז געגאנגען מיט איהם. און זיי האבען געפונען אדוני־בזק ביי בזק און זיי האבען מלחמה געהאלטען מיט איהם און זיי האבען געשלאגען דעם כנעני און דעם פרזי. און אדוני־בזק איז אנטלאפען און זיי האבען איהם נאכגעיאגט און איהם געכאפט און האבען אפגעהאקט די גראבע פינגער פון זיינע הענט און זיינע פיס. און אדוני־בזק האט געזאגט: זיבעציג מלכים, די גראבע פינגער פון זייערע הענט און זייערע פיס אפגעהאקט, האבען געקליבען אונטער מיין טיש: ווי איך האב געטאן, אזוי האט מיר גאט פארגאלטען. און זיי*) האבען איהם געבראכט קיין ירושלים און ער איז דארטען געשטארבען (שופטים א 1-3, 5-7). און יהוה איז געוועזן מיט יהודה און ער האט עראבערט דעם בארג. אבער די איינוואוינער פון טאל האט ער ניט געקאנט פארטרייבען, ווארים זיי האבען געהאט אייזערנע רייטוועגען. אויך דעם יבוס פון ירושלים האבען די קינדער פון יהודה**) ניט געקאנט פארטרייבען און דער יבוס איז געבליבען זיצען צווישען די קינדער פון יהודה אין ירושלים ביז אויף היינטיגען טאג" (שופטים א 19—21; יהושע ט"ו 63).

ד. „און צו כלב דעם זוהן פון קנז האט ער (יהושע) געגעבען א חלק צווישען די קינדער פון יהודה: חברון, ווי משה האט באפוילען. און כלב***) איז געגאנגען געגען דעם כנעני וואס האט געוואוינט אין חברון. און דער נאמען פון חברון איז פארצייטען געוועזן קרית ארבע און כלב האט פון דארטען פארטריבען די דריי קינדער פונ'ם ריז: ששי, אחימן און תלמי. און ער איז ארויפגעשטיגען פון דארטען געגען די איינוואוינער פון דביר. און דער נאמען פון דביר איז פארצייטען

*) עס הייסט די זייניגע, ניט די בני יהודה.

**) אזוי איז דער נוסח אין יהושע ט"ו 63.

***) כלב בן יפונה האט ניט געקאנט זיין דער אורשפרינגליכער נוסח אין יהושע ט"ו 13. — „ווי משה האט באפוילען", איז לויט שופטים א 20. — אין שופטים א 10 דארף לויט דעם צוזאמענהאנג שטעהן כלב אנשטאט יהודה.

געווען ק ר י ת ־ ס פ ר. און כלב האָט געזאָגט: ווער עס שלאָגט קרית־ספר און נעמט זי איין, דעם וועל איך געבען מיין טאָכטער עכסה פאר א פרוי. און עס האָט זי איינגענומען עתניאל, דער זוהן פון קנז, דער אינגערער ברודער פון כלב. און ער האָט איהם געגעבען זיין טאָכטער עכסה פאר א פרוי. און ס'איז געווען, אז זי איז געקומען, האָט זי איהם (עתניאל'ן) איינגערעדט צו בעטען פון איהר פאָטער א פעלד*) און זי האָט זיך אראָפּגעלאָזט פון אייזעל. און כלב האָט צו איהר געזאָגט: וואָס איז דיר? און זי האָט צו איהם געזאָגט: גיב מיר א געשאַנק, ווארים דו האסט מיר געגעבען א טרוקען לאנד, טאָ גיב מיר ברונימער מיט וואסער! און ער האָט איהר געגעבען די ברונימער אין דער הויך און אין דער נידערונג. (יהושע ט"ו 13, 14 ־ שופטים א 10, 20 ; שופטים א 11—15 ־ יהושע ט"ו 15—19).

ה. „און די קינדער פון דעם קיני, משה'ס שוועהר, זיינען ארויפגעשטיגען פון דער פאלמען־שטאָדט מיט די קינדער פון יהודה אין מדבר יהודה וואָס איז אין נ ג ב פון ע ר ד. און ער איז געגאנגען און זיך באזעצט ביי עמלק**). און יהודה איז געגאנגען מיט זיין ברודער שמעון און זיי האָבען געשלאָגען דעם כנעני וואָס האָט געוואוינט אין צפת און זיי האָבען זי פארוויסט, און ער האָט גערופען דעם נאָמען פון דעם אָרט ח ר מ ה. און דער גרעניץ פון די אדומים***) ציהט זיך פון דעם ארויפשטייג פון די עקדישען קיין סלע און ווייטער ארויף" (שופטים א 16, 17, 36).

ו. „און דאָס הויז פון יוסף איז אויך ארויפגעשטיגען געגען בית־אל און יהושע איז געווען מיט זיי****). און דאָס הויז פון יוסף האָט געלאָזט אויסקוקען בית־אל, און דער נאָמען פון דער שטאָדט איז פארצייטען געווען ל ו ז. און די וועכטער האָבען געזעהן א מאן ארויסגעהענדיג פון שטאָדט, און זיי האָבען צו איהם געזאָגט: ווייז אונז דעם אריינגאנג אין

---

*) עס הייסט א באַוואָסערט לאַנד, אין היפוך צו דער סטעפּע.

**) דער נאָמען ח ו ב ב איז דאָ בלי ספק ארויסגעפאַלען. — די פּאַלמען־שטאָדט איז וואַהרשיינליך יריחו. — אנשטאָט „את העם" דאַרף מען לעזען „את העמלקי".

***) „אדומי" אנשטאָט „אמורי". „סלע" איז געווען די הויפּט־שטאָדט פון אדום (מלכים ב, י"ד 7).

****) „יהושע" אנשטאט „יהוה".

שטאָדט און מיר װעלען טאָן מיט דיר גנאָד. און ער האָט זײ געװיזען דעם אַרײנגאַנג אין שטאָדט, און זײ האָבען געשלאָגען די שטאָדט מיט דעם שאַרף פֿון שװערד און דעם מאַן און זײן גאַנצע משפּחה האָבען זײ געלאָזט געהן. און דער מאַן איז געגאַנגען אין דאָס לאַנד פֿון די חתים און ער האָט געבױט אַ שטאָדט און ער האָט גערופֿען איהר נאָמען לוז, דאָס איז איהר נאָמען ביז אױף דעם הײנטיגען טאָג" (שופֿטים א 22—26).

ז. „און די קינדער פֿון יוסף האָבען גערעדט מיט יהושע'ן: װאָרום האָסטו מיר געגעבען אַלס נחלה נאָר אײן גורל און אײן טײל, און איך בין אַסך פֿאָלק, װײל יהוה האָט מיך ביז איצט געבענטשט? און יהושע האָט צו זײ געזאָגט: אױב דו ביזט אַסך פֿאָלק, טאָ שטײג אַרױף אין דאָס װאַלד־לאַנד*) און ראָט דיר דאָרטען אױס (אין'ם לאַנד פֿון דעם פּרזי און פֿון די רפאים**), אױב דער באַרג אפֿרים איז דיר צו ענג. און די קינדער פֿון יוסף האָבען געזאָגט: דער באַרג קלעקט ניט פֿאַר אונז, עס האָבען אָבער אײזערנע רײטװעגען אַלע כנענים, װעלכע זיצען אין'ם טיפֿלאַנד, אין בית־שאן און איהרע טעכטער־שטעדט און אין דעם טאָל יזרעאל. און יהושע האָט געזאָגט צום הױז פֿון יוסף (צו אפֿרים און צו מנשה**): דו ביזט אַסך פֿאָלק און דו האָסט אַסך כּוח, דו זאָלסט ניט האָבען נאָר אײן גורל. דיר זאָל געהערען דער באַרג, װאָרים ער איז אַ װאַלד, װעסטו איהם אױסראָטען, װעלען דיר געהערען זײנע אױסגענג, װאָרים דו װעסט פֿאַרטרײבען דעם כנעני, כאָטש ער האָט אײזערנע רײטװעגען און איז שטאַרק" (יהושע י"ז 14—18).

ח. „און די קינדער פֿון ישראל האָבען ניט פֿאַרטריבען דעם גשורי און דעם מעכתי, און גשור און מעכת זײנען געבליבען װאױנען אין ישראל ביז אױף הײנטיגען טאָג. און מנשה האָט ניט געקאָנט עראָבערען בית־שאן און איהרע טעכטער־שטעדט; און תענך און איהרע טעכטער־שטעדט; און די אײנװאױנער פֿון דור און איהרע טעכטער־שטעדט; און די אײנװאױנער פֿון יבלעם און איהרע טעכ־

*) לױט מאַנכע איז דערמיט געמײנט גלעד. גלײכער אָבער איז עס זיך צו האַלטען בײ דער מערב־זײט פֿון ירדן. ס'איז די געגענד אין צפֿון־זײט פֿון שכם און אין דרום־זײט פֿון כּרמל.

**) די דאָזיגע װערטער שטעהען ניט אין תּרגום השבעים און װערען דערױבער אָנגענומען אַלס שפּעטעריגע באַמערקונג.

טער־שטעדט; און די איינוואוינער פון מ ג י ד ו און איהרע טעכטער־שטעדט; און דער כנעני איז געבליבען וואוינען אין דער דאָזיגער געגענד. און ס'איז געוועזן אז ישראל איז שטארק געווארען, האָט ער דעם כנעני גע־מאַכט צינזבאר, אבער פארטרייבען האָט ער איהם ניט געקאָנט (שופטים א 27, 28; יהושע י"ז 11—13). און אפרים האָט ניט געקאָנט פארטרייבען דעם כנעני וואָס האָט געוואוינט אין ג ז ר; און דער כנעני איז געבליבען וואוינען ביי איהם אין מיטען ביז אויף היינטיגען טאָג, אבער ער איז געווארען צינזבאר*). זבולן האָט ניט געקאָנט פארטרייבען די איינ־וואוינער פון ק ט ר ו ן און די איינוואוינער פון נ ה ל ל, און דער כנעני איז געבליבען וואוינען ביי איהם אין מיטען און איז געווארען צינז־באר. אשר האָט ניט געקאָנט פארטרייבען די איינוואוינער פון ע כ ו און די איינוואוינער פון צ י ד ו ן און א ח ל ב און א כ ז י ב און ח ל ב ה און א פ י ק און ר ח ב. און אשר האָט געוואוינט צווישען די כנענים, די איינוואוינער פון יענער געגענד, ווייל ער האָט זיי ניט גע־קאָנט פארטרייבען. נפתלי האָט ניט געקאָנט פארטרייבען די איינוואוינער פון בית־שמש און די איינוואוינער פון ב י ת ־ ע נ ת, און ער האָט געוואוינט צווישען די כנענים, די איינוואוינער פון יענער געגענד, און די איינוואוינער פון בית־שמש און בית־ענת זיינען געווארען צינזבאר צו זיי (שופטים א 29 — יהושע ט"ז 10; שופטים א 30—33).

„און די אמורים האָבען געדריקט די קינדער פון דן אויפ'ן בארג און האָבען זיי**) ניט געלאָזט אראָפּשטייגען אין טאָל, און זיי האָבען זיי ענג געמאַכט דעם גרעניץ פון זייער נחלה***); און די קינדער פון דן זיינען ארויפ־געשטיגען און האָבען מלחמה געהאַלטען געגען ל ש ם און האָבען זי ער־אָבערט און האָבען זי געשלאָגען מיט'ן שארף פון שווערד און האָבען זי אפּגע'ירש'עט און האָבען זיך איין איהר באַזעצט און האָבען א נאָמען געגעבען ל ש ם ד ן נאָך דעם נאָמען פון זייער פאָטער דן. און דער אמורי איז גע־בליבען וואוינען אין ה ר ־ ח ר ס, א י ל ו ן און ש ע ל ב י ם; און

---

*) לויט יהושע ט"ז 10.

**) „ולא נתנום" אנשטאָט „ולא נתנו".

***) די אומפארשטענדליכע ווערטער אין יהושע י"ט 47 „ויצא גבול בני דן מהם", ווערען אויסגעבעסערט אין „ויציקו מהם גבול נחלתם", דרינגענדיג פון תרגום השבעים.

אז יוסף'ס האנט איז שווער געווען, זיינען זיי געוואָרען צינזבאר" (שופטים א 34; יהושע י"ט 47; שופטים א 35).

„און דער מלאך פון יהוה איז ארויפגעגאנגען פון גלגל קיין בית־אל צום הויז פון ישראל*). און זיי האבען דארטען געאָפפערט צו יהוה" (שופטים ב 1—5).

ווען מ'גיט א בליק אויף דעם דאזיגען באריכט, וואַרפט זיך גלייך אין די אויגען, אז דער פאַדים איז איהם ציהט זיך ניט כסדר אומאונטערברא־כען. ער איז אסך מאל אפגעריסען און מוז דאן עטוואס קינסטליך צוזאמענ־געבונדען ווערען. דאך קאָן מען דייטליך זעהן, אז די איצט פאנאנדערגעריסע־נע גלידער זיינען אמאל געווען חלקים פון א גאנצער, גוט געאָרדנעטער זאך. ניט בלויז שטימען אָט די פאנאנדערגעריסענע טיילען אין געוויסע פאָרמעלע סימנים, נאָר זיי זיינען אויך באהערשט פון אן איינהייטליכען געדאנק און ווייזען דערמיט אויף א באשטימטער פאָרשטעלונג וועגען דער אריינדרינגונג אין כנען, וועלכע איז זעהר פריה אויפגענומען געוואָרען אין דער אידישער טראדיציע. ס'איז אויך גרינג איינצוזעהן, אז די דערצעהלונג איז ניט פול־שטענדיג. דער אומשטאנד אליין וואס עס ווערט בלויז געזאגט וועגען יהודה מיט שמעון און וועגען יוסף וואס זיי האבען אויפגעטאן, בעת פון די אנדערע שבטים ווערט געזאגט נאָר דאס וואס זיי זיינען ניט געווען בכוח צו טאָן — דאס באווייזט שוין גענוג, אז דאָ ליגט פאר אונז א קורצער פראג־מענט. ס'איז געווען פאראן צו זאגען עפּעס פאזיטיוועס אויך וועגען די איבעריגע שבטים. מ'מעג אננעמען, אז אין דעמזעלביגען באריכט איז לכתחילה אויך דערצעהלט געווען וועגען דער עראבערונג פון י ר י ח ו, ע י און פון דער געגענד פון שכם.

די ערשטע אטאקעס אין דרום.

ווען מ'לייענט איבער די איינצעלנע שטיקער, וואַרפט זיך גלייך אין די אויגען דאס פאַרהעלטעניש פון'ם שטיק דערצעהלענדיג אונטער ב. צו דעם שטיק אונטער ה. איןביידען האנדעלט עס זיך וועגען דער עראבערונג פון דערזעלביגער געגענד. דאס זיינען געגענדען פון דעם שפּעטערען אידישען נגב, דאס הייסט: פון דעם דרום פון יהודה, וועלכע ווערען באצייכענט דורך די נעמען ח ר מ ה, ע ר ד און צ פ ת. לויט דער ערשטער נאָטיץ

*) אויסגעבעסערט צום טייל לויט'ן תרגום השבעים.

ווערען זיי ערֿאבערט פון ישראל בכלל; לויט דער צווייטער אבער — צוערשט פון די קינים און נאכהער ווייטער פון יהודה און שמעון. דערצו האט מען זיי איינגענומען לויט במדבר כ"א שוין אין משה'ס צייט, וואנדערענדיג דורכ'ן מדבר; לויט שופטים קאפ. א ערשט אין דער צייט פון יהושע'ן.

ס'איז קיין שום ספק ניט, אז דא ליגען אלס יסוד היסטארישע ערי־נערונגען. פונקט אזוי איז געוויס, אז די דאזיגע ערינערונגען זיינען זיך סותר איינע די אנדערע, און אז דאס גענויע היסטארישע פארהעלטעניש מוז ערשט פעסטגעשטעלט ווערען.

ווילען מיר ווי עס איז אויסגלייכען די דאזיגע סתירות און ארויסקריגען די היסטארישע פאקטען, מוזען מיר דאן אננעמען אלס אונטערסטע שורה, אז שוין אין משה'ס צייט איז פארגעקומען א דאפעלטע אטאקע פון דרום. די אידען זיינען נעשלאגען געווארען און זיינען געצוואונגען געווען צו פארבלייבען נאך א לענגערע צייט אין מדבר. דאך האט די אטאקע גע־האט עפעס אז ערפאלג דערמיט וואס דער שבט קיני (אונטער חובב?) האט פארנומען א טייל פונ'ם בערגלאנד אין דרום־יהודה. דאס איז געווען א וויכ־טיגע הילף פאר שפעטער.

א צווייטע פראגע, וועלכע מוז אונז דא באשעפטיגען, איז די שייכות פון דעם כלב פון אונזער באריכט צום כלב פון דער מרגלים־געשיכטע.

כלב ווערט אנגערופען דער זוהן פון קנז, עס הייסט: אז ער גע־הערט צו דער משפחה*) פון קנז. צו דערזעלביגער משפחה געהערט אויך זיין איידים עתניאל. אז כלב געהערט ניט לכתחילה צו יהודה, קאן מען שוין זעהן פון דער באמערקונג, אז ער האט באקומען זיין חלק צווישען די קינדער פון יהודה (יהושע ט"ו 13). אין בראשית ל"ו (11, 15, 42) הייסט אז אדומי'שע משפחה קנז. פון דעם קיני (חובב?) האבען מיר נאר וואס גע־הערט, אז ער האט אין משה'ס צייט זיך באזעצט אין דרום פונ'ם שפעטערי־גען יהודה, נאהנט צו די עמלקים. אויב קנז איז אן אדומי'שע משפחה, דאן פאסט זי אויסגעצייכענט אין דער דאזיגער געגענד און איהר אריינדרינ־גען אהין פאסט מיט דער אריינדרינגונג פון די קינים. דערמיט וועט אויך שטימען וואס אין דער געשיכטע פון די מרגלים שפילט כלב א באזונדערע ראלע און וואס פון אלע מרגלים ווערט בלויז צוגעזאגט כלב'ן און יהושע'ן, אז זיי וועלען באטרעטען דאס לאנד. אויב כלב שטעהט אין אט דעם פרט נעבען יהושע'ן, האט ער אבער נעבען איהם אלס ניט קיין פולער אנגעהערי־

*) משפחה, קלאן, אונטער־אפטיילונג פון א שבט. ח. ש.

נער פון ישראל, א גאנץ אנדערע באדייטונג. מ׳מעג פילייכט אויך דערפון ארויסלערנען, אז ער איז אריינגעדרונגען אין דעם נגב גלייכצייטיג מיט די קינים. באזונדערס איז א ראיה דערצו דאס וואס אין אונזער באריכט ווערען ווידער דערמאנט די ריזען־קינדער, וועלכע זיינען אונז באקאנט פון דער מרגלים־געשיכטע (שופטים א 10; במדבר י״ג 28, 33).

אין וועלכער צייט אבער שפילט זיך אפ די געשיכטע פון שופטים א 10—15? עס ליגט נאהנט ביי דער האנט צו באטראכטען די גאנצע זאך פאר א לעגענדע, וועלכע איז ארויסגערופען געווארען מיט דעם צוועק צו באגרינדען דאס אויפנעמען פון דער אדומי׳שער משפחה כלב אינ׳ם שבט יהודה. און היות ווי מען איז איצט געניינט צוצושרייבען כלב׳ס און אויך עתניאל׳ס אריינטריט אין יהודה ערשט צו דוד׳ס צייט, נעמען דערפאר אסך פארשער אן אלס פועל יוצא דערפון, אז די לעגענדע איז בכלל ערשט געשאפען געווארען אין דער צייט נאך דוד׳ן. פאקטיש אבער ווייסען מיר לחלוטין ניט מכוח דער צייט ווען די משפחות פון קנז: כלב און עתניאל זיינען אויפגענומען געווארען אין ישראל. פון שמואל א (כ״ז 10; ל 29), אויף וואס די דערמאנטע פארשער שטיצען זיך, קאן מען גאר, דוכט זיך, ברייננגען א ראיה דוקא אויף פארקעהרט. דערצו איז זיכער, אז חברון און דביר זיינען געווען אידישע שטעדט לאנג שוין פאר דוד׳ן (א׳ניט וואלט דוד ניט אויסגעקליבען חברון פאר זיין הויפטשטאדט). עס לעגט זיך דעריבער אויפ׳ן שכל, אז כלב און עתניאל האבען ערֹאבערט די דאזיגע צוויי שטעדט נאכדעם ווי זיי זיינען אויפגענומען געווארען צווישען די אידישע שבטים; אדער זיי זיינען אויפגענומען געווארען צוליב אט דער עראָבערונג זייערער.

די אונטערסטע שורה דערפון איז ווי פאלגט: כלב, אן אראביש־אדומי׳שע משפחה, האט זיך אנגעשלאסען אן די אידישע שבטים שוין אין דער מדבר־צייט. צוגלייך מיט די קינים אונטערנעמט כלב א געוואגטע אטאקע, אין וועלכער ער גיט זיך א רוק ווייטער אין נגב און באזעצט זיך דארטען. בעת יהושע מיט די אידישע שבטים דרינגען אריין אין כנען, געפינען די קינדער פון יהודה, ווען ס׳איז אנגעוויזען געווארען דורך א פארשטענדינונג דאס שפעטערע בערגלאנד פון יהודה, א שטארקע אונטערשטיצונג אין כלב, וועלכער איז שוין דא געווען באזעצט א גאנצען אדער א האלבען דור. באזונדערס צייכענט זיך אויס עתניאל, א פיהרער פון קנז; ער זאל זיין געווארען כלב׳ס אן איידים. פון דאן אן געהערען די קינדער פון כלב צום שבט יהודה, כאטש זיי געדענקען נאך לאנג זייער באזונדערע אפשטאמונג.

יהודה און שמעון.

די דריטע פראַגע, וועלכע באַשעפטיגט אונז, איז בנוגע דעם שבט יהודה און זיין פאַרהעלטעניש צו שמעון (דאָס שטיק דערצעהלונג ג).

מיר האָבען שוין געהערט*), אז אין דער אַלטער צייט האָבען שמעון מיט לוי געמאַכט צוזאַמען אן אַטאַקע אויף שכם און האָבען דערביי געליטען אַ גרויסע נידערלאַגע, וואָס האָט באַשלאָסען זייער שיקזאַל פאַר דער צו־קונפט. דאַ איז אונזער באַריכט ווידער ווערט דערצעהלט פון אַ מלחמה גע־גען אַ קעניג מיט'ן נאָמען אדוני־בזק ביי ב ז ק. אין דער דאָזיגער מלחמה איז אדוני־בזק געפאַנגען און פאַרקריפּעלט געוואָרען, אַזוי אז ער איז פון זיינע לייט געבראַכט געוואָרען קיין ירושלים וואו ער איז געשטאָרבען. אַן אָרט ב ז ק קענען מיר ביז איצט נאָר אויף דעם באַרג אפרים**). ווי קומען אָבער יהודה און שמעון פּלוצלונג אויפ'ן באַרג אפרים? אַרויסגע־הענדיג פון דער הנחה, אַז יענע אונטערנעמונג פון שמעון און לוי געגען שכם געהערט צו אונזער צייט, האָבען דעריבער איינינע נייערע פאַרשער באַנוצט דעם נאָמען בזק אויפצושטעלען די השערה, אַז אונזער באַריכט און די עפּיזאָדע וועגען שכם און דינה (אין בראשית ל"ד) שטעהען איין דעם נעהנטסטען צוזאַמענהאַנג. עס האַנדעלט זיך דאַ, לויט דעם, וועגען אַן אָנפאַל אויף דעם באַרג אפרים: און שמעון און יהודה, פּונקט אַזוי ווי לוי, האָבען לכתחילה דאַ געוואוינט. עס קומט אויס לויט דעם, אז אין שופטים קאַפּ. אַ האָבען מיר אַ טונקעלען, כמעט לגמרי פאַרגעסענעם נאָכ־קלאַנג פון דעם פאַקט, אז אַמאָל האָבען יהודה, שמעון און לוי צוזאַמען אונ־טערנומען אַן אָנפאַל אויף דאָס בערגלאַנד פון אפרים.

געגען דעם זיינען אָבער פאַראַן אַסך שווערע קשיות. דער עיקר דער־קלערט די דאָזיגע השערה ניט ווי אַזוי יהודה און שמעון קומען נאָכהער אין דרום פון'ם לאַנד. אויב יהודה און שמעון (צוזאַמען מיט לוי) זיינען געזעסען אַמאָל אויפ'ן באַרג אפרים, ווי עס קאָן זיך דוכטען פון בראשית ל"ד און ל"ח, מוז מען דאַן אָננעמען, אז עס זיינען פאָרגעקומען צוויי פאַרשידענע אַטאַקעס פון די דאָזיגע שבטים אין פאַרשידענע צייטען אויף דאָס לאַנד כנען, איינע

*) זעה אויבען ז. 148.

**) די היינטיגע א י ב ז י ק, אין צפון־מזרח זייט פון נאַבלוס צו בית־שאָן צו.

פאר, איינע נאך יציאת מצרים. ווארים אויב דא וואלט זיך געהאנדעלט וועגען איין אנפאל, אדער וועגען צוויי אנפאלען אומגעפעהר אין דערזעלבי־גער צייט, וואלט דאן געוועזן ניט צו דערקלערען פארוואס לוי ווערט ניט דערמאנט אין שופטים קאפ. א.

וואו אבער איז דען פארגעקומען יענער שפעטערער אנפאל? אויב דער שווער־פארוואונדעטער אדוני־בזק ווערט נאך דער שלאכט געבראכט קיין ירושלים אום דארטען צו שטארבען, מוז מען דאך אננעמען, אז ירושלים איז דאמאלסט געוועזן זיין רעזידענץ. מ׳קאן על־כל־פנים דערפון זעהן, אז די שלאכט איז פארגעקומען ניט ווייט פון ירושלים. דער נאמען בזק איז דא קיין מניעה ניט. עס קאן גריילעך זיין, אז אן איבערשרייבער האט צו־געשטעלט אן אייגענע הוספה „בבזק“, דרינגענדיג פון דעם נאמען אדוני־בזק (האר פון בזק*). עס האנדעלט זיך דא יעדענפאלס וועגען דער ערא־בערונג פונ׳ם בערגלאנד פון יהודה, און אדוני־בזק איז דער פיהרענדער קע־ניג פון די פאראייניגטע כנענים פון דרום. מיט דעם ארט בזק אין אפרים וועט דאס גאר ניט האבען צו טאן.

כדי צו האבען אן איבערבליק, ווערען מיר אויך דא אוועקשטעלען די אונטערסטע שורה. דער דריטער אנפאל אויף דאס בערג־לאנד פון דרום־פאלעסטינא איז פארגעקומען אין יהושע׳ס צייט. דער פיה־רענדער פירשט פון די כנענים פון דער דאזיגער געגענד שטעלט זיך אנט־קעגען די אריינדרינגענדע, ווערט אבער באזיגט ניט ווייט פון ירושלים. אויף דער אידישער זייט ווערט דער אנפאל געפיהרט פון יהודה, גע־שטיצט אויף כלב און עתניאל (קין און קנז), וועלכע וואוינען שוין דארטען פון לאנג. שמעון, לויט קרובה׳שאפט פון בלוט און שיקזאל אנגעוויזען אויף דעם שטארקערען יהודה, באקומט זיין נחלה נעבען יהודה אין דרום. באלד האט אויך ירחמיאל זיך אנגעשלאסען אן יהודה.

די חלוקה פון לאנד און יהושע.

אויב די ארדנונג וואס מיר האבען אנגעגעבען איז די שטיקער פון בא־ריכט איז ריכטיג, טרעט דאן ארויס פון דער גאנצער דערצעהלונג דער גרונט־

*) לויט דעם פארגלייך פון אנדערע אזוינע עהנליכע נעמען (אדוני—יה, אדוני—רם, אדוני—צדק) האנדעלט זיך דא גיכער וועגען דעם נאמען פון א גאט.

געראנק, אז דאס לאנד איז צעטיילט געווארען צווישען די איינצעלנע שבטים נאך איידער מ׳האט זיך גענומען צו דער עראָבערונג. לויט דעם זין פון דעם גאנצען באריכט ווייזט עס אויס, אז די שבטים האבען ניט באקומען יעדער איינער זיין טייל פון לאנד לויט א צופאל, פארקעהרט, עס ווייזט אויס, אז מ׳האט זיך פריהער צונויפגערעדט און צוגעטיילט איטליכען שבט א געוויסע געגענד אלס זיין גורל. א פארבאָדינג פאר אזא סדר איז די איינטיילונג פונ׳ם פאלק אין שבטים. ווען די דאָזיגע איינטיילונג איז דורכגעפיהרט געווארען, ווערט ניט דערצעהלט. זי ווערט באטראכט אין עיקר אלס א פארטיגע זאך. די איינצעלנע משפחות זיינען שוין אזוי ווייט צוזאמענגעשלאָסען צווישען זיך אין שבטים, אז כאטש זיי פיהלען זיך אלס גלידער פון א גאנצען כלל, דאך שטעהען זיי אין גאנצען גענומען פאר זיך און פארנעמען זייערע געגענדען זעלבשטענדיג. אט די לעצטע פארשטעלונג קוקט זיך דייטליך דורך: די שבטים געהען, אזוי ווייט ווי דא ווערט דערצעהלט, יעדערער פאר זיך. קומט פאר אן אויסנאם אין דעם פרט, ווערט דאס אויסדריקליך דערמאנט: יהודה שליסט זיך אן שמעון׳ען אן, דאס הויז פון יוסף געהט צוזאמען. כמעט פון אלע שבטים וואס ווערען דא דערמאנט ווערט ביי יעדען איינצעלנעם געזאגט וואס ער האט ניט געקאנט עראָבערען. שוין דערפון אליין איז צו דרינגען, אז דער דערצעהלער באטראכט די עראָבערונג ניט אלס די אויפגאבע פון גאנץ ישראל, נאר אלס די אויפגאבע פון יעדען שבט באזונדער, און אהן א ספק האט ער אמאל אויך דערצעהלט מיט וועלכע מיטלען די שבטים האבען איינגענומען זייערע געגענדען.

דא שטעלט זיך די פראגע: צי אזא חלוקה פאראויס און די עראָבערונג פון די איינצעלנע געגענדען נאכהער זיינען ניט קיין צוויי פארשטעלונגען, וועלכע זיינען זיך געגענזייטיג סותר און וואס האבען גאר ניט געקאנט דערצעהלט ווערען פון איינעם און דעמזעלביגען שריפטשטעלער. מ׳וועט געניינגט זיין צו זאגען: גראד דער פאקט פון דער עראָבערונג פון די איינצעלנע שבטים, וועלכע לייכט דורך אלס זיכערע היסטארישע ערינערונג, שליסט אויס דעם אנדערען פאקט פון דער חלוקה, וועלכע זאל זיין פארגעקומען פאר דער עראָבערונג. ווארים אויב די שבטים האבען זיך אזוי פיעל געהאלטען צוזאמען, אז זיי האבען פאראויס צוגעטיילט יעדען שבט א געגענד, טא האבען זיי דאך באדארפט האבען גענוג קלוגקייט און פליכט אויך צו עראָבערען דאס לאנד דורך א שותפות׳ער האנדלונג, אנשטאט עס איבערצולאזען צו יעדען שבט פאר זיך. די חלוקה פאראויס פאר דער עראָבערונג איז

דערפאר אין חשד, אז זי האט אין זיך עפעס א קינסטליכע שיטה: פאר־קעהרט, די אנדערע פארשטעלונג האט די מעלה פאר זיך, וואס זי שטימט מיט די נאטירליכע פארהעלטענישען. דער אמת׳ער גאנג פון די געשעהענישען איז לויט דעם געווען, אז אין פארלויף פון א לאנגער צייט איז איין שבט נאך דעם אנדערען אריבער דעם ירדן און יעדער איינער האט איינגענומען די געגענד, וועלכע איז איהם אם בעסטען געפעלען, אדער וועלכע ער האט אונטער די אומשטענדען אם גרינגסטען געקאנט פארנעמען. אזוי אז אין א לענגערער צייט ארום האבען ביסלעכוויין אלע שבטים זיך געהאט פעסט באזעצט אין בערגלאנד אויף דער מערב־זייט פון ירדן. דערצו האט מען קיין חלוקה ניט באדארפט. די דאזיגע צעטיילונג איז אומנאטירליך, זי האט אויך ניט קיין „מה מצינו“ אין דער היסטאריע און קלינגט דעריבער ווי אן ערפינדונג פון די שפעטערדיגע צייטען.

פון אלצדינג וואס מיר האבען ביז אהער געזאגט איז אבער איין זאך קלאר: אויב ס׳איז ריכטיג די הנחה, וואס מיר האבען ביז איצט אנגענו־מען, אז איין טייל פון די ישראל־שבטים האבען איבערהויפט ניט פאר־לאזען דאס לאנד כנען; און אז יציאת מצרים און די וואנדערונג דורכ׳ן מדבר קומען לויט דעם אין באטראכט נאר ביי איין טייל פון די שבטים, דאן האט אויך די אנווייזונג פון „גורלות“ צו עראבערען זיך געקאנט דירעקט בא־ציהען נאר אויף די איצט ארייננדרינגענדע שבטים; אויף די אנדערע אדער אויף אייניגע פון זיי העכסטענס נאר אינדירעקט. פאר יענער ערשטער גרופע שבטים האט דאס אפריידען פאראוים ווענען די געגענדען, וואס מ׳זאל איינגעמען, גאר קיין שווערקייט ניט; פאר די אנדערע רעקאמענדירט עס זיך אין מעהרערע פאלען עס אנצונעמען. אויב דער גאנג פון די געשעהענישען האט זיך אפגעשפילט אזוי, אדער אויף אז עהנליכען אופן ווי ס׳איז אויבען אנ־גענומען, דאן איז עס גאנץ נאטירליך, אז די שבטים, וועלכע האבען זיך באוואַ־פענט ארייננצודרינגען אין לאנד, זאלען געהאט האבען א פארשטענדיגונג מיט זייערע ברידער, וואס זיינען שוין דארטען פון פריהער געזעסען. דער מרחק איז ניט געווען אזוי גרויס, די פארהעלטענישען ניט אזוי שווער, אז עס זא־לען ניט האבען געקאנט געהן שלוחים היז און הער און זאלען, למשל, ניט האבען אויפגעפאדערט שמעון און כלב, אדער אויך אשר און יששכר, זיך צו דערמאנען אז זייער צוזאמענגעהעריגקייט און העלפען די ארייננדרינ־גענדע.

צוויי אומשטענדען שיינען אבער צו באזייטיגען דעם חשד וואס ליגט אויף דער צעטיילונג: די שפורען פון א פאקטישער צוזאמענהאנדלונג פון

די שבטים — יעדענפאלס פאר, אדער אין א געוויסען זין אויך נאך דער צעטיילונג — און די אנפיהרונג פון גאַנץ ישראל דורך יהושע לכל הפחות ביז צו א געוויסען פונקט. פון שופטים א אן צעפאלט יעדענפאלס ישראל אין צוויי הויפּט־גרופּעס: יהודה און שמעון שטעהען פאר זיך, דערביי שטעהט דאַס הויז יוסף און די איבעריגע איהם נאָהנטע שבטים, דאַס הייסט: די צפון־שבטים. צו וועלען זעהן אין דער דאָזיגער צוויי־טיילונג בלויז די אָפּ־שפּיגלונג פון די פאַרהעלטעניסען פון נאך שלמה׳ס צייט, האָט מען לחלוטין קיין רעכט ניט. אדרבה, די פאַרשידענקייט פון די יוסף־שבטים און פונ׳ם הויז פון יהודה איז אזוי אלט ווי דאָס אידישע פאָלק גופא. זי זעהט זיך דורך דער גאַנצער געשיכטע, און די טיילונג אונטער ירבעם׳ען איז ניט איהר אורזאך, נאָר איינע פון איהרע ווירקונגען. אבער אויך איגעוועניג פון דער דאָזיגער שיידונג זעהט זיך א געוויסע שותפות׳קייט. ניט בלויז גיהט יהודה מיט שמעון׳ען צוזאמען, נאָר אויך דאָס הויז פון יוסף געהט צוערשט צו־זאמען, און ערשט אין ווייטערדיגען פאַרלויף צעשיידען זיך די שבטים, ווי ס׳איז צו זעהן פון דעם איבערבליק איבער די ניט עראָבערטע געגענדען. דערביי דאַרף מען ניט פאַרגעסען, אז דער קאַפּיטעל א פון שופטים איז ניט מעהר ווי א פראַגמענט. דאָס הויז יוסף האָט בכן געוויס אויסגעפיהרט אויך נאָך אנדערע אונטערנעהמונגען בשותפות, אויסער דער עראָבערונג פון בית־אל.

דערצו קומט נאָך דער פאַרגלייך פון משה׳ס צייט. אויך דעמאָלט האָ־בען מיר פאַקטיש א צוזאַמענהאַנדלונג פון די שבטים פון ישראל; און כאָטש יעדער איינצעלנער שבט האָט געהאַט א געוויסע פרייהייט פון באַ־וועגונג, זיינען דאָך די איינצעלנע שבטים ניט געווען גלייכגילטיג צום גאַנצען כלל. אויף אַזאַ׳ן אופן דאַרף מען זיך אויך אָט דאָ פאַרשטעלען די פאַרהעלטענישען. די אידען האָבען נאָך לאַנג ניט קיין געשלאָסענעם מלוכה־לעבען, און דערפאַר אויך ניט קיין אחריות פון איינעם פאר אלעמען: איט־ליכער שבט מעג בעצם געהן זיין אייגענעם וועג און זוכען זיין אייגען גליק. אבער עס באַשטעהט פאַרט א געפיהל ניט בלויז פון קרובה׳שאַפט פון בלוט, נאָר אויך פון א געוויסער שותפות׳ער פאַרגאַנגענהייט, און דערמיט אויך פון א צוזאַמענגעהעריגקייט. מ׳וועט אפשר זאָגען, אז עס ליגט דערין אן אי־נערליכע סתירה. מ׳מוז אבער זוכען די סתירה אין די פאַרהעלטענישען גופא. די פאַרהעלטענישען זיינען נאָך ניט געווען אָפּגעשלאָסען, זיי האָבען נאָך געהאַלטען אין ווערען: דאָס באַוואוסטזיין פון אחדות איז נאָך געווען יונג און האָט ערשט געמוזט זיך דורכקעמפען. מ׳דאַרף זיך דערפאַר ניט

חידוש'ען, וואס דאס באוואוסטזיין, כאטש עס איז שוין פאראן, דריקט זיך אבער נאך ניט אינגאנצען אויס.

דאס זעלבשטענדיגע האנדלען פון די שבטים האט לויט דעם ניט געקאנט זיין דאס איינציגע, וואס די טראדיציע האט געוואוסט וועגען דער עראבערונג פון כנען; נעבען יהודה'ס האנדלונג אין בונד מיט שמעון'ען האט זי אויך געמוזט וויסען פון א שותפות'ען אויפטריט פון די יוסף־שבטים, דאס הייסט: פונ'ם הויפט־טייל פון ישראל. די אנצוהערענישען פון דער טראדיציע פוןביידע זייטען פאראייניגען זיך אזוי, אז דער בונד פון די צפון־שבטים האט געהאנדעלט בשותפות ביז צו א געוויסען ציל, פון דאנעט אן אבער און ווייטער — נאכדעם ווי די הויפט־ארבייט איז שוין געווען אפגעטאן — האט יעדער שבט געהאנדעלט פאר זיך באזונדער.

אויב דאס איז די ריכטיגע פארשטעלונג וועגען דעם גאנג פון די געשעהענישען לויט אט דעם עלטערען באריכט, דאן האבען מיר שוין דערמיט די באדינגונג פאר דער פאראויסגעהענדער חלוקה. דאס וואס די שבטים האנדלען באזונדער איז שוין מעהר קיין קשיא ניט. ווארים אט די אפגעזונדערטקייט איז גאר ניט געווען אזוי שטארק ווי עס דוכט זיך אויס. און דאס איז אונטער קיין אומשטענדען ניט געווען דאס איינציגע וואס די טראדיציע האט געוואוסט. די הנחה, אז אזוי איז באמת געווען דאס פארהעלטעניש ווערט נאך שטארק אונטערשטיצט דורך דעם פאקט וואס לאזט זיך גאנץ לייכט דורכזעהן דורך די קוועלען, אז גאנץ ישראל איז אנגעפיהרט געווארען פון יהושע'ן.

אין דער נייער צייט האבען אסך פארשער ניט געוואלט אננעמען יהושע'ן אלס א היסטארישע פערזאן. ער איז זיי פארגעקומען נאר ווי א לעגענדארישער אפשיין פון דער גרויסער געשטאלט פון משה'ן. אנשטאט דעם אמת'ען גאנג פון די געשעהענישען, הייסט עס לויט אט דער טעאריע, האט די לעגענדע פריי געשאפען אן אומנאטירליכע פאראייניגונג פון די שבטים פונקט ווי אין משה'ס צייט. דערצו איז אבער נויטיג געווען א פיהרער, וועלכער זאל זיין ערפילט פון משה'ס גייסט, און אויך זיין אופן אלס זיין נאכפאלגער ברייננגען צו א סוף דאס אנגעהויבענע ווערק. די דאזיגע באזייטיגונג פון יהושע'ן, האט זיך געדוכט, קאן נאך באשטעטיגט ווערען דערמיט וואס אין אונזער עלטערען באריכט ווערט ער לגמרי ניט דערמאנט.

דאך דאס וואס יהושע פעהלט אויס אין אונזער עלטערען באריכט אין זיין היינטיגען נוסח איז א קנאפע ראיה. אזוי ווי דער צוזאמענשטעלער האט אריינגעשטעלט דעם דאזיגען קאפיטעל אין ספר שופטים און האט אוועק־

געשטעלט אויבען אז איבערשריפט „און ס'איז געוועזן נאָך דעם טויט פון יהושע'ן". האָט ער דעריבער געמוזט על־פּי הכרח באַזייטיגען יהושע'ס נאָמען פון באַריכט. פון דער אַנדערער זייט ווידער זעהט מען דייטליך פון דער פראַגע אין אנהויב קאַפּיטעל „ווער פון אונז זאָל דער ערשטער געהן מלחמה האַלטען מיט דעם כנעני?" און פון דער באַצייכענונג פון דער גענענד אַלס „גורל", אז ס'איז שוין געוועזן פון פריהער עפּעס א שותפות'ער אַפּמאַך, און דערצו איז נויטיג אַלס פאָרבאַדינג אַן איינהייטליכע פיהרערשאַפט. שופטים קאַפּ. א קאָן בשום אופן ניט זיין דער אַנהויב פון א זעלבשטענדיגען צוזאַמענהאַנג, נאָר עפּעס וואָס מוז שטעהן פריהער. מיר האָ־ האָבען געפונען עפּעס אַן איבערבלייבעכץ פון דעם אין ספר יהושע וואָס הענגט צוזאַמען מיט דער פּערזאָן פון יהושע. אַזוי גיך ווי מיר געהען נאָך דעם פאַדים פון'ם באַריכט ווייטער אַרויס פון שופטים, וואו יהושע האָט געמוזט אויסגעשטריכען ווערען, טרעט דאָן יהושע ווי פון זיך אַליין אין דער שפּיץ— א גוטער סימן, אז דער עלטערער באַריכט האָט לכתחילה איהם גאַנץ גוט געקענט.

דער סד־הכל.

דערמיט זיינען שוין ממילא אַנגעגעבען די הויפּט־פּונקטען, פון וועלכע עס שטעלט זיך צוזאַמען דער גאַנג פון דער עראָבערונג לויט אונזער באַריכט.

די בני ישראל האָבען נאָך אונטער משה'ס פיהרערשאַפט איינגענומען די מזרח־זייט פון ירדן, לכל הפּחות די דרום'דיגע העלפט. די שבטים ראובן און גד באַזעצען זיך דאָ און ווערען דערפאַר ניט דערמאָנט אין באַריכט. שוין פריהער האָבען איינצעלנע משפּחות, וועלכע זיינען געשטאַנען נאָהנט צו די אידען, אריינדרינגענדיג דירעקט פון דרום, זיך באַזעצט אויף דעם שפּעטערען בערגלאַנד פון יהודה און זיינע דרום'דיגע אָפּצווייגונגען. די הויפּטמאַסע פון די טיילען פון פאָלק, וועלכע קומען פון מצרים און פון מדבר, געהען אריבער דעם ירדן אין דער געגענד פון ים־המלח ביי גלגל. דאָס קומט פאָר אונטער דער אָנפיהרערשאַפט פון יהושע פון שבט אפרים*). וועלכער האָט איבערגענומען די פיהרערשאַפט איבער ישראל נאָך משה'ס טויט. פון גלגל אויס ווערט אונטערנומען די אַטאַקע אויף דער מערב־זייט

*) יהושע י"ז 14, 16, 17; שופטים א 22. פאַרגלייך אויבען ז. 195.

פון ירדן, אזוי אז דער פעסטער לאגער פון פאלק בלייבט דויערענד דא. דא בלייבט דער „מלאך פון יהוה“ און דער „ארון פון בונד“ (ארון הברית), ביז נאך דער עראבערונג פון בית־אל ווען זיי געהען אריבער אהין. אין אט דער קווארטיר קעהרען זיי זיך פארלויפיג אום צוריק נאך די איינצעלנע אויפ־טואונגען. יעדענפאלס ביז צו דער עראבערונג פון ירחו האנדלען די שבטים אין א געשלאסענער איינהייט.

איצט אבער, נאכדעם ווי זיי האבען זיך שוין איינגעפונדעוועט אין מערב־לאנד, שיידען זיי זיך לויט דער קרובה'שאפט אין דער אפשטאמונג אין צוויי אפטיילונגען: יהודה און יוסף. יעדע אפטיילונג האט די שבטים און משפחות וואס האבען זיך צו איהר אנגעשלאסען. פריהער אבער ווערט אונ־טער יהושע'ס אנפיהרערשאפט צוגעטיילט צו די שבטים א באשטימטע גע־גענד אינ'ם לאנד וואס מ'האט זיך גענומען עראבערען.

אויף יהוה'ס באפעהל געהט דער ערשטער ארויס יהודה צוזאמען מיט דעם שבט שמעון, וועלכער איז לויט דער געגענד געווען אנגעוויזען אויף זיין הילף. ער באזיגט א כנעני'שען קעניג אדוני־בזק און באזעצט זיך אויף די בערג פון יהודה. זיין מיטעלפונקט האט ער צוערשט אין בית־לחם, דעם אמת'ן קערן־לאנד פונ'ם שבט יהודה. כלב, א פארשטעהער פון אן אונטער־שבט, וועלכער איז לכתחילה ניט געווען קיין טייל פון יהודה, נאר האט געשטאמט פון דער משפחה קנז, וואס האט שותפות געמאכט מיט יהודה, האט זיך פון פריהער שוין דא געהאט איינגעפונדעוועט און איז איצט א וויכטיגער שטיצ־פונקט פאר יהודה. פאר זיינע אויפטואונגען אין דער וואנדערונג דורכ'ן מדבר באקומט ער צוגעטיילט די אוראלטע פעסטונג ק ר י ת ־ א ר ב ע. ער באצווינגט די ריזען־משפחה וואס האט דארטען געוואוינט, און גיט דער שטאדט א נאמען ח ב ר ו ן. אן אנדער פירשט פון יהודה־קנז, עתניאל, באצייכענט אלס כלב'ס איינגערער ברודער, עראבערט ד ב י ר אין דרום־יהודה און ווערט כלב'ס איידים. אן יהודה שליסט זיך אויך אן דער בע־דואינער־שבט פון די קינים וואס איז געקומען פון מדבר און מיט וועמען ישראל איז דורך משה'ן געווען ענג פארבונדען. ער האט נאכ'ן ארויסגעהן פון מצרים זיך אנגעשלאסען אן ישראל און האט פון קדש אויס געמאכט א געלונגענעם אנפאל אויף דעם דרום'דיגען שיפוע פון דעם בערגלאנד פון יהודה און האט איצט פונ'ם נגב אויס זיך באהעפט מיט יהודה. ער פיהרט ווייטער, ווי עס ווייזט אויס, זיין נאמאדען־לעבען, צוערשט אין מדבר־יהודה, שפעטער האבען טיילען פון איהם געמוזט אוועקציהען ווייטער אין צפון, וואו־רים יעל, די פרוי פון חבר הקיני, וואוינט אין א געצעלט אין דער געגענד

וואו דבורה'ס שלאכט איז פארגעקומען. פונקט אזוי באזעצט זיך שמעון מיט יהודה'ס הילף אין דרום־זייט, באגרעניצט פון די קיני'שע און עמלקי'שע בעדואינער־שבטים, אין א גרויסער מאָס אויך וואוינענדיג צווישען זיי. אלס דרום־גרעניץ פונ'ם אידישען לאנד צו אדום צו ווערט באטראכט דער פּאס סאפא, וועלכער ווערט אנגערופען „ארויפשטייג פון די עקרישען" (מעלה העקרבים).

יהודה פארקירעוועט זיך פון יריחו אויס צו דרום, די יוסף־שבטים צו צפון. אז זיי שליסט זיך אן דער פיהרער פון אפרים יהושע. צו מאכען צוליב דעם יהושע'ן בלויז פאר א העלד פון אפרים איז יעדענפאלס ניט נאך דעם זין פון אונזערע קוועלען. דער אויבען ציטירטער פראגמענט, אין וועלכען יהושע טיילט צו לאנד*) האט אהן א ספק דעם זין, אז דער פיהרער טיילט אויס אייף דעמזעלביגען אופן ווי צו דעם הויז יוסף זיין גורל אויך פאר די אנדערע שבטים די געגענדען וואו זיי זאלען זיך באזעצען.

אין ערגעץ געפינען מיר אויך ניט קיין אנצוהערעניש, אז דאָס וואָס יהודה האָט זיך אָפּגעשיידט און זיך אנטזאגט פון יהושע'ס פיהרערשאפט האָט עפּעס געהאט צו טאָן מיט קנאה־שנאה פון די שבטים. אדרבה, דאָס פאר־העלטעניש איז אזא, אז עס האָט גאר אנדערש ניט געקאָנט זיין. אויב די שבטים זיינען געקומען פון יענער זייט ירדן, דאן האבען ביי יריחו זיך גע־מוזט שיידען זייערע וועגען. נאכדעם ווי דער צוגאנג פון צפון איז פאר דעם פיינד געוועזען פארשפארט דורך יהושע'ן און זיין גרופּע שבטים, האָט איצט יהודה, זיך שטיצענדיג אויף שמעון און זיינע געוויס נ ט אומבאדייטענדע שפּעטעריגע אונטער־שבטים ק י ן און ק נ ז, געקאָנט נעמען זעלב־שטענדיג אויף זיך דעם קאמף מיט די כנענים פון דרום. דערמיט איז שוין אויך געזאגט, אז די הנחה, אז יהודה איז אריינגעדרונגען אין לאנד דירעקט פון דרום, האָט לכל הפּחות אין אָט דער טראדיציע קיין יסוד ניט. די שייר־דונג ביי יריחו ווייזט דוקא, אז זיי זיינען אלע צוזאמען אריבערגעגאנגען פריהער דעם ירדן.

אלס שותפות'ע האנדלונג פון די יוסף־שבטים אונטער דער אנפיהרער־שאפט פון יהושע'ן מיז אנגעזעהן ווערען די עראבערונג פון בית־אל, וואָס איז באגינסטיגט געוועזען דורך דער בגידה פון א בירגער פון שטאָדט.

אָט דאָ ברעכט אָפּ אונזער באריכט. דעם רעדאקטאר'ס עובדא איז גע־

*) יהושע י"ז 14—18.

ווען צו מאכען דעם ספר שופטים א המשך פון ספר יהושע. ער האט דערפאר קיין אינטערעס ניט געהאט צו דערצעהלען נאך מעהר וואס די אידען האבען עראָבערט. ער דערצעהלט איצטער בלויז וואס זיי האבען ניט געקאָנט עראָבערען, מחמת דאס דערקלערט די צושטענדען אין דער צייט פון די שופטים. לכתחילה אָבער, איידער אונזער באריכט איז צוגעפּאסט געווארען צום ספר שופטים, האט ער געוויס דערצעהלט אַיסער דער עראָבערונג פון בית־אל אויך נאָך אנדערע אויפטואונגען יהושע'ס אין דער שפּיץ פון די פאראייניגטע שבטים און אויך וואס די איינצעלנע שבטים האבען אויפגעטאן איטליכער פאר זיך.

מיר ווילען איצט זוכען אנדערשוואו עלטערע שטיקער, וועלכע זיינען ממלא דאס וואס עס פעהלט אוים אין שופטים קאפּ. א.

2.

די עראָבערונג פון כנען לויט דעם ספר יהושע ביז צום בונד מיט גבעון.

(פריי לויט ר. קיטעל פון ת. שוים.)

אסך שטיקער אין ספר יהושע שפינען ווייטער דעם פאדים וואס מיר געפינען אינ'ם איבערבליק פון שופטים קאפּ. א און פילען אוים דעם חלל וואס בלייבט דארטען אָפען. מיר מוזען דעריבער זוכען אנצושליסען די דאָזיגע שטיקער אָן דעם אונז שוין באקאנטען איבערבליק.

1. יהושע בראש פונ'ם שבטים־בונד. — שופטים קאפּ. א לאָזט אננעמען, אז יהושע, נאכדעם ווי ער איז אריבער דעם ירדן בראש פון דער גאנצער שבטים־פאראייניגונג, האט פון גלגל אוים מארשירט אויף יריחו און דעם בארג אפרים. די דאָזיגע הנחה ווערט זיכער דורך די ערשטע קאפּיטלען פון יהושע. מיר געפינען דארטען באריכטען, וואס שטעהען צום טייל איז אן ענגען צוזאמענהאנג מיט שופטים קאפּ. א, און זיינען צום טייל אומאפּהענגיג פון יענעם איבערבליק. דער שפּעטערדיגער באארבייטער האט די דאָזיגע עלטערע באריכטען פארברייטערט און אפטמאל אויך געענדערט, אבער זייער אורשפּרינגליכען כאראקטער האט ער ניט אין גאנצען אפּגעווישט.

אַלס ערשטע הויפּט־פּאסירונג קומט דער אריבערגאנג איבער'ן ירדן. דאָס געשעהט דורך א וואונדער, וואס גאָט באווייזט. די כהנים מימ'ן היילינגען ארון געהען פאראויס, און ווי נאָר זייערע פיס ריהרען אַן דאָס וואַסער פון ירדן, שפּאַלט ער זיך, ווי אמאָל דער ים־סוף אונטער משה'ן, און די אידען געהען דורך אין דער טריקעניש. די אידען מאכען דאָן זייער לאַגער אין גלגל, און יהושע לאָזט דאָרטען מל זיין אלע זכרים, וואס זיינען געבאָרען געוואָרען אין מדבר.

נאָכ'ן אריבערגעהן דעם ירדן האָט געמוזט קומען די אטאַקע אויף די כנענים. זיינען די אידען אריבערגעגאנגען דעם ירדן ביי גלגל אָדער יע־דענפאלס נאָהנט ביים מויל פון ירדן, דאַן שטעהט זיי יריחו אין וועג און לאָזט זיי ניט געהן ווייטער. ס'איז דער שליסעל פונ'ם לאַנד. די נעכסטע פּאסי־רונג איז דערפאַר די עראָבערונג פון יריחו, וועלכע קומט אויך פאָר דורך א וואונדער. זעקס טעג געהען די אידען אויף יהוה'ס באפעהל צו איין מאָל ארום דעם מויער פון שטאָדט, די כהנים מיט'ן היילינגען ארון פאראויס. דעם זיבעטען טאָג געהען זיי זיבען מאָל, און ביים זיבעטען מאָל בלאָזען די כהנים מיט די שופרות, דאָס פאלק שאלט. דער מויער זינקט איין און די שטאָדט ווערט איינגענומען. קיינער טאָר אבער ניט געניסען פונ'ם רויב, נאָר אלץ ווערט פארוויסט („חרם").

צוויי הויפּטפּאסירונגען, וועלכע דער איבערבליק אין שופטים קאפּ. א דערצעהלט ניט, נאָר נעמט זיי אַן אלס א פאקט, ווערען אָט אָ דאָ מיטגע־טיילט: דער אריבערגאנג איבער'ן ירדן און די עראָבערונג פון יריחו. ביי יריחו שיידען זיך די וועגען. איינער פיהרט קיין צפון־מערב צו דעם בארג אפרים צו עי און בית־אל צו, דער אנדערער פיהרט קיין דרום־מערב צו ירושלים און די בערג פון יהודה. ביז איצט איז יהושע געוועזען דער פיהרער פון אלע שבטים וואס זיינען אריבערגעגאנגען דעם ירדן. איצט אבער, ווייזט אויס, קומט די צעשיידונג. די טראַדיציע לאָזט נאָך אבער אונטער יהושע'ס פיהרערשאפט אָפּמאכען וועגען די געגענדען, וואס די איינצעלנע שבטים האָבען געזאָלט פארנעמען יעדערער פאַר זיך.

אָט אזוי פארבינדען זיך לייכט די נייע ידיעות וואס מיר קריגען דאָ צו מיט די פריהערדיגע. דער אריבערגאנג איבער'ן ירדן און די עראָבערונג פון יריחו זיינען דער פארבאַדינג פון דער חלוקה פונ'ם לאַנד, וואס שטעהט ביים אַנהויב פון אונזער איבערבליק אין שופטים קאפּ. א. ווי לאַנג די אידען האָבען זיך נאָך אויפגעהאַלטען נאָכדעם אין גלגל, איז ניט באשטימט. עס ווייזט אבער אויס, אז עס איז געוועזען ניט קיין קורצע צייט. צוערשט פאַר־

לאזט דאן יהודה די שותפות'ע הויפטקוואַרטיר: דאן ציהען אַרויס די קינ־דער פון יוסף געגען דאס בערגלאנד פון אפרים. דערמיט איז אויך די פראגע פאַרענטפערט: וואס ווערט לויט דער טראַדיציע פון די אַנדערע שבטים? דער ענטפער איז, ווי מ'קען זעהן, אַז זיי שליסען זיך פאַרלויפיג אַן אַן דעם הויז פון יוסף און אַן יהוֹשֻעַ'ן...

דאַ האבען מיר ווידער די פאַרבינדונג מיט דעם ספר יהושע. אלס המשך פון זיין דערצעהלונג דאַרף מען באַטראַכטען די שילדערונג פון יהושע'ס ערפאלג בראש פונ'ם הויז יוסף און פון די שבטים וואס האבען זיך פאַר־לויפיג אַנגעשלאסען אַן איהם. דער שיקזאַל פון יהודה ווערט איצט געלאזען אַן אַ זייט.

2. **יהושע בראש פונ'ם הויז יוסף.** — דער וועג צום קאַם פונ'ם בערגלאנד ווערט פאַרשטעלט דורך דער כנעני'שער שטאַדט ע י. די עראָבערונג פון ע י איז דערפאַר יהושע'ס נעכסטער ציל. ביי דער ערשטער אַטאַקע ווערען די אידען געשלאגען; די צווייטע אַטאַקע מאַכט יהושע לויט אַ קלוגען מלחמה־פּלאַן. ער שטעלט אַוועק איין טייל פון זיין חיל צו לויערען הינטער דער שטאַדט, און מיט דעם אַנדערען טייל שטעלט ער זיך אַוועק ביי דער שטאַדט פון פאַרענט, אין מזרח־זייט. דער מלך פון עי מאַכט אַן אויספאַל. יהושע מאַכט אַן אַנשטעל אַזוי ווי ער וואלט ווידער זיין געשלאגען און אַנטלויפט מיט זיין חיל. די איינוואוינער פון עי יאגען זיי נאָך, די שטאַדט בלייבט לעדיג און אָפען, און יהושע גיט דאַן אַ צייכען צו דער לויערנדיגער מחנה. זיי קומען אַריין פון הינטען אין דער לעדיגער שטאַדט און צינדען זי אונטער. די איינוואוינער פון עי קומען דאַן אום צווישען פייער און שווערד.

אַן דער עראָבערונג פון עי שליסט זיך אַן די געשיכטע פונ'ם בונד מיט גבעון. עס קומט אויס לויט דעם, אַז יהושע מיט דעם אידישען לאגער קעהרען זיך צוריק אום קיין גלגל נאָך דער עראָבערונג פון ע י. דאָרטען, אין גלגל, קומען צו זיי שלוחים מיט אָפּגעטראָגענע קליידער, צעריסענע זעק און פאַר־שימעלטע ברויט און זאָגען, אַז זיי קומען פון אַ ווייטען לאנד און ווילען מיט זיי אַ בונד שליסען. די אידען שליסען מיט זיי אַ בונד און אין דריי טעג אַרום געפינען זיי אויס, אַז די דאָזיגע שלוחים האבען זיי אָפּגענאַרט, אַז זיי זיינען ניט פון קיין ווייטען לאנד, נאָר פון גבעון און איהרע טעכטער־שטעדט: כפירה, בארות און קרית־יערים. יהושע אבער לאזט ניט ריהרען אָט די שטעדט, נאָר ער מאַכט זייערע איינוואוינער פאַר קנעכט אין גאָט'ס הויז.

3.

דער היסטאָרישער כאראקטער פון דער דערצעהלונג.

מיר מוזען איצט מאכען אויף א ווײַלע א הפסקה, כדי זיך קלאָר צו מאַכען דעם היסטאָרישען כאראקטער פון די מאטעריאַלען וואס מיר האָבען ביז אהער באקומען פון דער טראַדיציע. מיר מוזען זוכען אין די צעברעקעלטע שיכטען און אויך אין די שפּעטערדיגע געשיכטען א פעסטען היסטאָרישען באָדען, אויף וועלכען עס לאָזט זיך שטעלען א פוס. מיר האָבען דערמיט א האָפענונג, אז מיר וועלען נאָך זיין ביכולת צו דערקענען לכל הפחות די גרויסע הויפּט־שטריכען פון דעם גאַנג פון די געשעהענישען.

אלגעמיינע געזיכטספּונקטען.

ביי דער פעסטקייט פון די כנעני'שע שטעדט און דער אנטוויקעלטער קריגס־קונסט פון זייערע איינוואוינער האָבען די אידישע שבטים, וועלכע זיינען אריינגעדרונגען אין לאַנד, נאָר דאַן געקאָנט האָבען אן ערפאָלג, אויב די באפעלקערונג פון כנען האָט ניט פארגעשטעלט מיט זיך קיין געשלאָסענע איינהייט, און קודם כל, אויב די עגיפּטישע אויבער־הערשאפט איבער'ן לאַנד האָט לגמרי אויפגעהערט אדער מ'האָט זי מעהר ניט געפיהלט. ווי די פּאָר־העלטענישען זיינען געווען אין אָט דעם פּרט, איז שוין פריהער ארומגערעדט געוואָרען באריכות. מיר האָבען דאָרטען אנגענומען די צייט פון מערענפּטאַה אלס די צייט פון יציאת מצרים, און מיר האָבען אויך געזעהן, אז די צייט פון דער וואַנדערונג דורכ'ן מדבר איז לפי־ערך געווען א קורצע. אלס די צייט פונ'ם אריינדרינגען אין כנען קאָן דערפאַר אין באטראַכט קומען דער סוף פון מערענפּטאַה'ס רעגירונג אדער פון זיין אומפעהיגען נאָכפאָלגער (ארום און נאָך 1215). אז אין דער דאָזיגער צייט האָט מעהר קיין רייד ניט געקאָנט זיין פון דער עגיפּטישער ממשלה איבער סיריען, האָט געוויזען אונזערע פריהעריגע אונטערזוכונג. אדרבה, אויב עפּעס וואס האָט געקאָנט זיין לטובה פונ'ם אריינדרינגען פון די אידישע שבטים אין כנען, זיינען עס געווען די פּאָליטישע פארהעלטענישען פון יענער צייט: נעבען דער שוואַכקייט פון דער עגיפּטישער הערשאפט, קומט באַזונדערס דער אנפאַל פון די ים־פעלקער. דער דאָזיגער אנפאַל איז געווען פשוט אן איינלאַדונג צו די

אידישע שבטים, וועלכע זיינען לויט אפשטאמונג און פארגאנגענהייט גע־שטאנען פיעל נעהנטער צו דעם לאנד איידער יענע ים־פעלקער*) נאכצו־טאן דאסזעלביגע.

מכוח די צושטענדען פון די איינוואוינער פון לאנד וועלען מיר זיך אפש מוזען ווענדען צו די אמארנא־טאוולען. דאס וואס מיר געפינען אין ספר יהושע און אויך נאך אין ספר שופטים וועגען די מלכים פונ׳ם לאנד שטימט אזוי מיט דעם בילד וואס מיר האבען באקומען פון יענע בריף, אז מיר מעגען זא־גען, אז אין דעם פרט האט זיך פאר דער צייט ווינציג וואס געענדערט. דער בולט׳סטער שטריך איז דאס וואס עס פעהלט להלוטין א פעסטע, צענט־ראלע ממשלה. א גרויסע צאהל פון איינצעלנע הערשער און קעניגלעך, וועל־כע שטעהען יעדערער פאר זיך און האלטען זיך אין געוועהנליכע צייטען כסדר אין ארומרייסען, און נאר אין צייטען פון העכסטער געפאהר פארבינדען זיי זיך ווי עס איז מיט גרויס מאטערניש. דאס איז געווען דאס בילד פון די מאכטהאבער אין כנען דאמאלסט אין דער אמארנא־צייט; און דאס איז אויך פארבליבען איצט. פאר די אידען איז דערמיט געשאפען געווען איינע פון די הויפט־באדינגונגען צו קאנען פארנעמען דאס לאנד; אויך דערקלערט דאס אונז פארוואס די דאזיגע פארנעמונג פונ׳ם לאנד איז אזוי שטארק צעפי־צעלט געווארען.

אזוי ווייט דערגרייכען אונזערע ידיעות וועגען די פארהעלטענישען, וועלכע די אידען האבען געקאנט אויסנוצען. מיר האבען אבער א רעכט נאך א טריט ווייטער צו געהן. ס׳איז שוין פריהער וועגען דעם גערעדט געווארען, אז דער „ישראל“ פון מערענפטאה׳ם אויפשריפט איז דאמאלסט געווען אין לאנד, קענטיג אויף דעם שפעטער אנגערופענעם בארג אפרים; אויך אז אין דרום האט יהודה שוין געהאט קרובים אינ׳ם לאנד.ביידע טיילען, יהודה און יוסף, האבען דערמיט שוין פאקטיש געהאט פעסטע פונקטען אויף וואס זיך צו שטיצען אין די געגענדען, צו וועלכע זיי האבען געשטרעבט. ווי נאר זיי האט זיך איינגעגעבען צו קומען אין באריהרונג מיט זייערע ברידער, איז א האלבע ארבייט שוין געווען אפגעטאן. וועגען דער עראבערונג פון אזא וויכ־טיגען פונקט ווי ש כ ם, און בכלל וועגען דעם מיטעלסטען טייל פונ׳ם בערגלאנד אין צפון־זייט פון בית־אל, ווערט אין אונזערע טעקסטען ניט דער־צעהלט. דאס איז מערקווירדיג, ווייל דא האנדעלט זיך גראד וועגען יענער געגענד, וואס קומט באזונדערס אין באטראכט אלס דאס לאנד פון יענעם

*) זעה וועגען די דאזיגע פארהעלטענישען אויבען ז. 162.

„ישראל“. ס'איז גאנץ מעגליך, אז דא זיינען פארגעקומען זאכען, וועלכע די שפּעטערע היסטאָריקער האָבען בעסער געוואָלט אויסלאָזען. צו אַן אמת'ער ע ר א ב ע ר ו נ ג פון בארג אפרים איז עס, מעגליך, גאר ניט געקומען. דאָס וואָס ווערט אונז דערצעהלט וועגען גבעון, האָט זיך דאָרטען געמעגט אפּשפּי־לען זעהר אַפּט. די מעשה פון גבעון וואָלט אויך ניט געבליבען אין תנ"ך, ווען זי וואָלט ניט איבערגעגעבען געוואָרען אין א מטושטש'ער פאָרם. אין שכם און אויף דעם בערגלאנד פון אפרים זיינען די איינגעזעסענע אידען שוין געווען אזוי שטאַרק פארבונדען מיט די כנענים, אז זיי האָבען געקאָנט אונטערנעמען דורכצופיהרען א פרידליכע איינינונג צווישען זייערע ברידער וואָס שטעהען אין דרויסען און די איינוואוינער פון לאַנד, כדי צו פארשפּאָרען ביידע צדדים ערנסטע מלחמות. אסך זאכען פון דער שופטים־צייט ווערען אונז פאַרשטענדליך דורך דער דאָזיגער הנחה.

דער אופן פון אריינדרינגען.

אַז יהושע'ס היסטאָרישע פּערזענליכקייט קאָן ניט באזייטיגט ווערען דערמיט וואָס מ'נעמט איהם אויסשליסליך אלס גבור פון שבט אפרים, אדער גאר אלס נאָמען פון א משפחה פון שבט אפרים, וועלכע איז געזעסען ארום תמנת־סרח (יהושע כ"ד 30), איז שוין אויבען דערקלערט געוואָרען אין צו־זאַמענהאַנג מיט דעם איבערבליק פון שופטים קאַפּ. א .וואָרים דאָס וואָס מ'האָט נאָך שפּעטער געוויזען זיין קבר אויפ'ן בארג אפרים איז א קנאַפּע ראיה. דערצו האַלט ניט אויס פון א קריטישען שטאַנדפּונקט דער יסוד גופא פון דער דאָזיגער הנחה, וואָס מיינט, אז אזוי ווי איז דעם עלטערען באריכט פון שופטים קאַפּ. א שפּילט יהושע קיין שום ראָלע ניט איז זיין נאָמען דע־ריבער ערשט אויסגעטראַכט געוואָרען פון דעם אינגערען באַריכט פון ספר יהושע, וועלכער שטאַמט פון אפרים. דערמיט פאַלט אויך אוועק די מיינונג, אז דער גאַנצער ספר יהושע איז כלומר'שט געשאַפען געוואָרען פון דעם שפּע־טעריגען היסטאָריקער פון אפרים צוליב דעם אויסגעטראַכטען העלד פון זיין שבט. און וויבאַלד אז עס פאַלען אוועק די טענות, און מיר האָבען א צופרי־דענשטעלענדע דערקלערונג פארוואָס יהושע ווערט ניט דערמאַנט אין שופטים קאַפּ. א*), דאַן איז קיין גרונט ניטאָ ניט צו וועלען אַנערקענען יהושע'ן אלס היסטאָרישע געשטאַלט. אדרבה, די אויפגאַבע וואָס איז פאַרגעשטאַנען

*) זעה וועגען דעם אויבען ז. 206, 207.

פאר די אידען פאדערט נאך משה'ס טויט א נאכפאלגער פון דעם ערשטען פיהרער, וואס זאל אויף זיין אופן און אין זיין גייסט אריינברייננען די אידען אין דאס לאנד וואו זיי האבען געשטרעבט זיך צו באזעצען.

יהושע איז פון שבט אפרים. ער שטעהט דעריבער אין א נאהנטער שייכות צו זיין שבט. דאך צו דרינגען דערפון, אז יהושע, הגם א היסטארישע פערזאן, איז געווען ניט מעהר ווי א פירשט פון שבט אפרים, און ניט גלייכצייטיג דער פיהרער פון אלע שבטים, האט מען קיין רעכט ניט.

עס מעג דא נאך אויפגעהויבען ווערען די פראגע, פארוואס יהודה האט מיטגעוואנדערט מיט משה'ן און יהושע'ן דורכ'ן עבר־הירדן און איז בעסער ניט אריינגעדרונגען אין זייער געגענד דירעקט פון דרום. די דאזיגע פראגע פאדערט דורכאוים אז ענטפער, מחמת דאס רוב געלעהרטע זיינען היינט גענייגט צו דער מיינונג, אז יהודה איז טאקע אריינגעדרונגען דירעקט פון דרום.

וואס עס באשטימט מיך זיך צו האלטען פעסט ביי דער אנדערער מיינונג, איז די איינשטימיגע טראדיציע, אז ער איז געקומען אהער פון צפון. דערזעלביגער גרונט וואס פאראורזאכט משה'ן אויסצוקלייבען דעם וועג פון מזרח, האט געמוזט אויך ווירקען ביי יהודה. די שוועריקייט אריינצודרינגען פון דרום און די מהומות וואס זיינען אויסגעבראכען אין מזרח האבען קענען אראפגעוואוינען די וואגשאל. אלס צוגאב נאך האט יהודה, כאטש באוואוסטזיניג פון זיין זעלבשטענדיגקייט, פארט געהערט צו דעם גרעסערען שבטים־בונד פון סיני. אונטער דער באשיצונג פונ'ם גאנצען כלל געהט ער דערפאר אריבער דעם ירדן און קומט צו ביז יריחו. פון דאנעט אן געהט ער זיין אייגענעם וועג און קעמפט פאר זיך אליין. דאס איז אין איינקלאנג מיט די דאמאלסטדיגע פארהעלטענישען פון כנען, לויט וועלכע אויך דער שונא איז באשטאנען דאס רוב פון איינצעלנע פאר זיך שטעהענדיגע שטעדט, אדער פון פאראייניגטע געגענדען.

איז אבער יהושע דער פיהרער פון אלע אידישע שבטים, וועלכע קומען פון מזרח־זייט פון ירדן, אזוי לאנג ווי זיי געהען צוזאמען, דאן האט אויך ניט קיין אנדערער ווי ער אנגעפיהרט דעם אריבערגאנג איבער'ן ירדן און די עראבערונג פון יריחו, אויך דעם אפמאך וואס די פארשידענע שבטים האבען געשלאסען פאראוים וועגען די עראבערונגען פון די פארשידענע געגענדען פון לאנד, איידער יהודה האט זיך אפגעשיידט.

מאנכע פארשער האבען געצווייפעלט ניט נאר אין דער פערזענליכקייט

פון יהושע, נאָר בכלל אין דעם גאַנצען אופן ווי אַזוי עס ווערט פאָרגע־
שטעלט אין אונזערע קוועלען פון תנ"ך דאָס אריינדרינגען פון די אידען
אין כנען, ניט אַלס עראָבערער, מיינען אַט די פאָרשער, נאָר פרידליך זיינען
די אידען אריינגעקומען אין כנען. אַ לאַנגע צייט פריהער האָבען זיי זיך
אויפגעהאַלטען אין מזרח־זייט פון ירדן אַלס נאָמאַדען. מיט דער צייט זיינען
זיי אריבערגעגאַנגען צו ערד־אַרבייט, און זיי האָבען געמוזט זוכען אַן אָפּפּלוס
אין מערב־זייט פון ירדן. דורך קויף אָדער אַן אָפּמאַך האָבען איינצעלנע
משפּחות באַקומען לאַנד פון די עלטערע איינוואוינער. אויב זיי וואָלטען
אָנגעהויבען מיט מלחמות, וואָלטען זיי פון די העכער אַנטוויקעלטע כנענים
גאַנץ לייכט צוריקגעשלאָגען געוואָרען. מיט דער צייט האָט איין משפּחה
נאָך דער אַנדערער אריבערגעוואַנדערט. וואוינענדיג צווישען די כנענים האָ־
בען זיך די אידען צום טייל פאַרשמאָלצען מיט זיי און האָבען אריבערגע־
נומען זייער קולטור און זייערע הייליגע ערטער. נאָר די רעליגיאָן איז געוועזען
די אידישע, און דעריבער איז דאָס מיש־פאָלק סוף כל סוף געוועזען אַ אידישער
טיפּ. די שטעדט האָבען לענגער געקאָנט ווידערשטעהן געגען דער ראַזיגער
פרידליכער עראָבערונג. אויך זיי ווערען נאָר צום טייל איינגענומען מיט גע־
וואַלד. ערשט אין דער צייט פון דער מלוכה הייבט זיך אָן אַ געגענזייטיגע
שנאה צווישען די ביידע טיילען פון דער באַפעלקערונג, און ערשט דאַן קומט
עס סוף כל סוף צו דער אונטערייאָכונג פון דער עלטערער באַפעלקערונג.

מ'מוז צוגעבען, אַז אין דער ראַזיגער שילדערונג ווערט ריכטיג באַ־
טאָנט פון איין זייט דער פאַקט, אַז די אידען זיינען ניט מיט געוואַלד
אַ ל י י ן געוואָרען די באַלעבאַטים פון זייער לאַנד. דאָס פרידליכע לעבען
פון די אידען אין די כנענים, איינע נעבען די אַנדערע, ווי מיר זעהען עס אין
דער שופטים־צייט, איז אַ קלאָרער באַווייז פאַר דעם. אַ צווייטער באַווייז איז
דער פאַקט, וואָס הגם די אידען האָבען ניט עראָבערט זייער גאַנץ לאַנד אונ־
טער יהושע'ן, דאָך האָבען זיי שפּעטער געפיהרט גאַנץ ווייניג מלחמות מיט
די כנענים. דערצו נאָך קאָן מען פון גאַנץ אַנדערע באַטראַכטונגען קומען צו
דער השערה, אַז די אידען זיינען אריינגעדרונגען אין מאַנכע געגענדען אויף
אַ פרידליכען וועג. אַבער ניט קוקענדיג אויף דעם איז אַ גרויסע פראַגע, אויב
דאָס אריינדרינגען פון די אידען אין מערב־זייט פון ירדן איז אין אָנהויב
פאָרגעקומען דורך אַ פרידליכען אָפּמאַך און ערשט שפּעטער, און נאָר אין
פאַראיינצעלטע פאַלען — דורך געוואַלד. די טראַדיציע ווענען דעם, ווי
מיר געפינען זי אין די פּשוט'ע מיטטיילונגען אין שופטים קאַפּ. א. און אויך
אין ספר יהושע, טראַגט פאַרט אויף זיך צופיעל דעם שטעמפּעל פון ידיעות

וואס זיינען געשעפט פון דער ווירקליכקייט, אז מיר זאלען זיי קאנען באזיי־
טיגען אהן שטארקע ראיות.

מ'טאר אויך ניט מגזם זיין דעם פרידען וואס האט געהערשט צווי־
שען ביידע באפעלקערונגען. די אומפעהיגקייט ארויסצושטופען די באפעל־
קערונג פון לאנד האט געצוואונגען די אידען זיך מיט זיי צו פארטראגען.
אויף אזוי ווייט זעהען מיר אפט צווישען זיי קיין שטארקע שנאה ניט. ווען
מיר ווייסען אבער, אז אזוי גיך ווי די אידען זיינען נאר געווען בכוח, האבען
זיי אומעטום אונטעריאכט די עלטערע באפעלקערונג (שופטים א 27—35),
זעהען מיר דערפון קלאר, אז דאס לעבען בשלום איז געווען ווייניגער א פרינ־
ציפ ווי א צייטווייליגע נויט. דאס וואס די אונטעריאכונג איז דורך שלמה'ן
פולשטענדיג דורכגעפיהרט געווארען (מלכים א, ט 21), באווייזט נאך לחלוטין
ניט, אז דאס האט זיך ניט אנגעהויבען שוין א צייט פריהער. אדרבה, דער
אומשטאנד וואס שוין שאול נעמט אן שטרענגע מיטלען געגען די גבעונים
וואס זיינען אין אונטערשייד פון אנדערע פון זייער גלייכען געשיצט דורך
אן אפמאך, גיט אונז א קלארע אנדייטונג, אז ער האט דערמיט נאכגעגעבען
א שטרעמונג, וואס איז לאנג שוין באשטאנען צווישען די נאציאנאל־געזונענע
עלעמענטען (שמואל ב, כ"א 2).

דער איינציגער גרונט וואס קאן געמאכט ווערען פאר דער אויסשליסליך
פרידליכער באזעצונג איז דאס וואס די כנענים זיינען לפי ערך געווען שטאר־
קער פאר די אידען, ווי מ'געפינט עס אויסגעדריקט אין מאנכע
שטעלען. דאס אבער קאן אונז ניט שטעהן אין וועג, ווען מיר האלטען אין
זינען, אז די אידען האבען טאקע ניט געקאנט איינגעמען די שטעדט און
די טאלען. דורך דעם איז שוין טאקע פון זיך אליין געווארען נויטיג דאס
שפעטערדיגע וואוינען איינע ביי די אנדערע פרידליך דורך אן אפמאך.
אזוי ווי די אידען זיינען אין א געוויסער מאס געווען פאראייניגט, האבען זיי
געמוזט פארשטעלען א באדייטענדע מאכט געגען די צעפיצעלטע און צע־
ריסענע כנענים. דערצו נאך זיינען די כנענים שוין געווען אפגעשוואכט
דורך דער מאראלישער הפקרות פון אן אלטע ציוויליזירטע לעבען*). זיי
האבען אריבערגעוואויגען די אידען ניט מיט זייער נאטירליכער קראפט, נאר
מיט א העכערער קריגס־קונסט, בעת די אידען האבען פארגעשטעלט מיט זיך
א נאך ניט פארדארבען פאלק אין זיין פרישער יוגענד־קראפט וואס איז
איינגעוועהנט צו א הארטען קאמף און צו שווערער דחקות. דארטען וואו זיי

*) זעה אויבען ז. 99 און 141.

האָבען געקעמפפט מיט גלייכע כלי־זין, האָבען די אידען ניט באדארפט מורא האָבען זיך צו שטעלען אנטקעגען די כנענים.

די איינצעלנע געשעהענישען.

עס איז איצט מעהר ניט שווער צו אורטיילען וועגען דעם היסטארישען אינהאַלט פון דער ווייטערדיגער דערצעהלונג. די באריכטען מכוח דעם אריבערגאַנג איבער'ן ירדן און דער עראָבערונג פון יריחו אנטהאַלטען אפילו אין זיך מאַנכע סתירות, אבער אין די הויפּט־שטריכען גיבען זיי אונז דאָך אַ קלאָר בילד פון די געשעהענישען. די אידען זיינען לויט דעם אריבענגאַנגען דעם ירדן ביי ג ל ג ל, קענטיג ניט ווייט פון דעמזעלביגען אָרט, וואו מ'געהט איהם נאָך היינט אריבער, און האָבען איינגענומען י ר י ח ו. אויף וואָס פאר אַן אופן און אין וואָס פאר אַ סדר די פּרטים פון אַט דיביידע געשעהענישען זיינען פארגעקומען, לאָזט זיך היינט ניט מעהר פעסטשטעלען. דער אומשטאַנד וואָס די דאָזיגע פּאַסירונגען זיינען פארבונדען מיט גאָט'ס וואונדער, ווייזט אונז בלויז, אַז די אידען האָבען געטראָגען אין זיך דאָס באוואוסטזיין, אַז גאָט'ס וואונדערליכע הילף איז אין אַ באזונדערער גרויסער מאָס זיי בייגעשטאַנען ביי דער דאָזיגער וויכטיגער התחלה פון זייער אריינדרינגען אין כנען. דאָך גיט דאָס אונז קיין רעכט ניט צו דערקלערען דעם עצם פון דער זאַך אַלס דיכטונג*).

וואָס יריחו האָט פאַר יענער צייט באדייט, האָבען אונז ערשט געוויזען די נייעסטע אויסגראָבונגען. דער דאָפּעלטער מויער־גאַרטעל וואָס האָט ארומגערינגעלט די שטאָדט און די מעכטיגע טויערן האָבען געמאַכט די שטאָדט, וועלכע מ'האָט געקאָנט זעהן פון ווייט ארום, פאַר איינע פון די

*) מאַנכע פאָרשער געפינען אין דעם אריבערגאַנג איבער'ן ירדן בלויז די אָפּשפּיגלונג פון'ם דורכגאַנג דורכ'ן ים־סוף. לאָגישער וואָלט אָבער זיין אומגעקעהרט, אַז דער דורכגאַנג דורכ'ן ים־סוף זאָל זיין גענומען פון דעם אריבערגאַנג איבער'ן ירדן. וואָרים אויב עפּעס וואָס איז זיכער אין אַט דעם פּרט, איז עס דער פאַקט, אַז די אידען זיינען אַמאָל געקומען פון יענער זייט ירדן. ריכטיג איז אָבער, ניט קוקענדיג אויף דעם, אַז מ'האָט זיך שפּעטער גיט געקאָנט אנדערש פאָרשטעלען די זאַך ווי נאָר נאָך דער אויסמאָלונג פון'ם דורכגאַנג דורכ'ן ים־סוף, וואָס שטאַמט פון אַ שפּעטערדיגער צייט.

באַסטונגען, וואָס מ׳האָט לויט דעם באַגריף פון יענער צייט בשום אופן ניט געקאָנט איינגעמען. און דאָס וואָס זי איז פאַרט אַריינגעפאַלען אין די אידישע הענט, האָט געמוזט געשעהן ענטוועדער דורך אַן ערפּאָלגרייכען פּלוצלינגען איבערפאַל, אָדער דורך גינסטיגע אומשטענדען פון אַ באַזונדערער זאָרט, פּיליינט אַן ערד־ציטערניש. אין ביידע פאַלען איז עס קיין חידוש ניט וואָס מ׳האָט דעריין געזעהן יהוה׳ס מעכטיגע האַנט, וועלכע האָט געמאַכט פאַלען די אומבאַצווינגליכע מויערן פון יריחו.

דער דירעקטער המשך פון דעם אַריבערגאַנג איבער׳ן ירדן איז די דערצעהלונג פון דער באַשניידונג. אויך אין דעם ווערט מען מוזען זעהן אַ היסטאָרישע ערינערונג איבערגעגעבען אין אַ גאַנץ פרייער פאָרם. מ׳קאָן קוים אננעמען, אַז גראָד דער אויגענבליק, ווען מען איז געשטאַנען ביי די טויערן פון דער פעסטונג פון יריחו, איז דערצו אויסגענוצט געוואָרען צו שטעלען אין געפאַהר אויף עטליכע טעג די העלדישקייט פון די אידען. די טראַ־דיציע שטעהט דאָ ניט אויף׳ן ריכטיגען אָרט. עס מעג אָבער זיין ריכטיג, אַז די באַשניידונג איז ערשט איצט געוואָרען אַלגעמיין ביי אידען; און אויך אַז גלגל איז געווען איינע פון די הייליגע ערטער וואו עס פלעגט פאָרקומען די צערעמאָניע מיט די אידישע אינגלעך*). דאָס וואָס מאַנכע קוועלען פון חומש שרייבען צו דעם מנהג פון ברית־מילה שוין צו אַברהם׳ס און משה׳ס צייט (בראשית י״ז; שמות ד 25), לאָזט זיך דערקלע־רען על־פּי השערה, אַז אונטער׳ן עגיפּטישען איינפלוס האָבען מאַנכע איינ־צעלנע אידישע משפּחות און איינצעלנע כנענים אנגענומען דעם מנהג; אָבער ערשט נאָך דעם איינגעמען פון יריחו איז ער אַלגעמיין דורכגעפיהרט געוואָ־רען. אַז די באַשניידונג איז ניט ערשט ניי אויפגעקומען אין משה׳ס אָדער נאָך משה׳ס צייט, נאָר איז שוין דעם פאָלק באַקאַנט געווען פון פריהער, ווערט באַשטעטיגט פון דעם פאַקט, וואָס דאָס ווערט ניט באַפוילען אין דער געזעצ־געבונג, נאָר עס ווערט אנגענומען אַלס אַ מנהג פון לאַנגע צייטען. דערמיט שטימט אויך דער אומשטאַנד וואָס אין דער צייט פון נאָך משה׳ן איז שוין די באַשניידונג געווען אַן אַלגעמיינער מנהג ביי די כנענים און זיי ווערען דעריבער קיינמאָל ניט אנגערופען „ערלים“ ווי אַשטייגער די פלשתים (שמואל א, ל״א 4; שמואל ב, א 20). אויב די אידישע שבטים האָבען שוין פריהער

*) „דאָס בערגיל פון די פאָרהויטען“ („גבעת הערלות“) האָט פּיליינט שוין פון פריהער געהאַט זיין נאָמען, און די אידען האָבען דאָ נאָר איבערגענומען דעם כנעני׳שען הייליגען מנהג פון יענעם אָרט.

געהאט באציהונגען צו כנען, דאן האָבען זיי שוין דאמאלסט אנגענומען דאָר־טען יענעם מנהג*).

מיט דער עראָבערונג פון יריחו האט, לויט דעם עלטערען באריכט, זיך געענדיגט יהושע'ס פיהרערשאפט איבער אלע אריינדרינגענדע שבטים. יהודה שיידט זיך פון איצטער אָן פון די איבעריגע שבטים און עראָבערט מיט שמעון'ס הילף זיין געגענד. דער אופן ווי עס ווערט באשריבען יהודה'ס מלחמה געגען אדוני־בזק; די שילדערונג ווי כלב האט איינגענומען חברון און עתניאל דביר; די אפענע דערקלערונג, אז יהודה איז געוועזן צו שוואך געגען די איינוואוינער פון טאל און געגען די פעסטע מויערן פון יבוס; די באשרייבונג פון די העלדען כלב און עתניאל; די אריינפלעכטונג פון דער עכסה־געשיכטע, וועלכע פארהערליכט ריטערליכקייט און פרויען־שענ־קייט — דאס אלצדינג טראגט אויף זיך אזוי שטארק די פארב פון לעבען, אז מ'האט קיין רעכט ניט צו צווייפלען אין דער היסטארישער ווירקליכקייט פון דער גאנצער זאך. נאטירליך איז דאָ ניט יעדער איינצעלנער שטריך היסטאָריע. אבער די פאקטען גופא וואס ליגען דא צו גרונט: יהודה'ס אריינ־דרינגען אויפ'ן בארג פון צפון אהער, און די העלפענדע האנט פון כלב און עתניאל און אויך שמעון זיינען היסטארישע פאקטען.

יהושע — פון איצט אָן נאר נאך דער פיהרער פון'ם הויז יוסף און פון די שבטים, וואס האבען זיך פארלויפיג אנגעשלאָסען אָן יוסף'ן, ווענדט זיך געגען דעם בערגלאנד פון אפרים און עראָבערט ע י און ב י ת ־ א ל. די באריכטען וועגען דעם האָבען דערהאלטען די ערינערונג, אז פאר דער עראָ־בערונג פון ע י האבען די אידען געליטען א נידערלאגע און די שטאָדט איז דאן גענומען געוואָרען דורך א קלוגען איינפאל; אויך אז בית־אל איז געפאלען אין די הענט פון די עראָבערער דורך דער מיטווירקונג פון אן איינ־וואוינער פון שטאָדט. ווי ווייט מ'קאן טרויען אזעלכע עפיזאָדען ווי די צו לעצט דערמאנטע דערצעהלונגען, איז אן אנדער פראגע. אבער דער פאקט פון דער עראָבערונג פון די שטעדט הענגט פון זיי ניט אפ.

נאָכדעם ווי יהושע האט פארנומען, וואהרשיינליך דורך אפמאכונגען מיט די אנדערע איינוואוינער, אונטער'ן איינפלוס פון די שוין דארטען באזעצטע

---

*) אוראלט איז דער מנהג פון מילה ביי די עגיפטער, און דאָס איז דער פשט פון „היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם" (יהושע ה 9). עס הייסט: איהר וועט שוין מעהר ניט זיין צו שאנד ביי די עגיפטער דערמיט וואָס איהר זייט אומבאַ־שניטען. ת. ש.

ישראל־לייט. דאס בערגלאנד פון אפרים ביז געגעז שכם — שכם גופא קענטיג אריינגערעכענט — האט ער זיך הפנים נאך אמאל צוריקגעקעהרט מיט די זייניגע קיין גלגל. אט דא זאלען עס די שלוחים פון גבעון און איהרע טעכטער־שטעדט האבען אפגענארט די אידען. עס איז ניט גאנץ לייכט אריינצופאסען די דאזיגע דערצעהלונג אינ׳ם צוזאמענהאנג פון די געשעהע־נישען פון יהושע׳ס צייט. אנך פארשער נעמען דעריבער אן, אז דער בונד מיט גבעון איז פארגעקומען ערשט אין דער שפעטערדיגער שופטים־צייט, אדער נאר ערשט קורץ פאר שאול׳ן.

א הויפט־גרונט פארוואס דער בונד מיט גבעון זאל האבען פארגעקומען אין א שפעטעריגער צייט, איז דאס וואס זיי ווערען געמאכט פאר קנעכט פונ׳ם היילינטום: פאר האלץ־העקער און וואסער־שעפער אין גאט׳ס הויז. דאס, מיינען מאנכע פארשער, האט ניט געקאנט פארקומען פאר שלמה׳ס צייט, ווארים ערשט ער האט אונטעריאכט די איבערגעבליבענע פון די על־טערע איינוואוינער, בעת אינטעך דוד׳ן האבען די גבעונים נאך געהאט זייער פולע פרייהייט. דער דאזיגער ארגומענט אבער האט א יסוד נאר ווען מ׳נעמט אן, אז דער מזבח אין ירושלים איז עס געווען דאס היילינטום וואו די גבעונים זיינען געווען קנעכט פון אנהויב אן. די גבעונים האבען, נאטירליך, געקאנט ווערען קנעכט אין ירושלים נאר נאכדעם ווי די כנענים זיינען פון שלמה׳ן איבער געוואלד אונטעריאכט געווארען. אבער איידער דער בית המקדש איז געבויט געווארען אין ירושלים איז א לאנגע צייט פריהער שוין געשטאנען א באריהמטע „במה“ אין גבעון. גראד די געשיכטע פון שלמה׳ן ווייזט אונז וואס פאר א באדייטונג אט דאס היילינטום האט געהאט ביז אויף זיין צייט (מלכים א, ג 4). עס לעגט זיך דערפאר בעסער אויפ׳ן שכל, אז די גבעונים זיינען אט דא גופא, אויף זייער אייגענעם ארט, געווארען יהוה׳ס קנעכט. נאכדעם ווי דער בית המקדש אין ירושלים האט פארנומען דעם ארט פון דעם היילינטום אין גבעון, זיינען דאן די גבעונים דורך שלמה׳ן אריבערגענומען געווארען אין ירושלים.

אויב דאס איז דער פאל, דאן האט דער בונד שוין געהאט אין שאול׳ס צייט הינטער זיך א לאנגע פארגאנגענהייט. די גרויסע במה פון גבעון ווערט דאס אייגענטום פון ישראל און פון יהוה. די איינוואוינער פונ׳ם ארט ווערען, אלס „יוצא מן הכלל“, געשאנעוועט און מעגען בלייבען אין זייערע אלטע היימישע פארבאנדען, דערפאר אבער ווערען זיי געשאנקען יהוה אלס קנעכט. אזא זאך קאנען מיר זיך גאנץ גוט פארשטעלען אין יהושע׳ס צייט. מיט דעם שטימט אויך דאס וואס די דערקלערונגען וועגען

די דאָזיגע באציהונגען, אין וועלכע גבעון איז שפּעטער געשטאַנען צו די אידען, מאַכט בשום אופן ניט דעם איינדרוק, אז יענער בונד איז ערשט אונטער שאול'ן אדער קורץ פאר איהם געשלאָסען געוואָרען. ניכער ווערט דער בונד באטראַכט אלס עפּעס אַזוינס וואס עקסיסטירט שוין פון אלטע צייטען אַן, אלס א בונד וואָס די קינדער פון ישראל האָבען אמאָל געשלאָסען, און איז איצט, נאָכדעם ווי ער איז שוין באשטאַנען א פּאָר הונדערט יאָהר, פון שאול'ן מוטוויליג געבראָכען געוואָרען (שמואל ב, כ"א 2).

אז יהושע זאָל האָבען צוגעשטימט צו אַן אָפּמאַך מיט גבעון, איז זעהר וואהרשיינליך, נאָך דעם וואָס מיר האָבען אויבען געזאָגט על־פּי השערה וועגען יהושע'ס האַלטונג געגענאיבער דער געגענט פון שכם*). וויבאַלד די כוחות האָבען ניט געקלעקט צו נעמען אַלץ מיט געוועהר אין די הענט, האָט יהושע געמוזט זוכען פרידליכע אָפּמאַכונגען דאָ און דאָרטען. עס לעגט זיך דעריבער ניט אויפ'ן שכל, אז די גבעונים זאָלען האָבען מיט פאַלשקייט אָפּגענאַרט יהושע'ן און די אידען. די רמאות פון גבעון מעג געהערען צו א שפּעטערדיגער לעגענדע, וועלכע האָט געזוכט צו אנטשולדיגען דעם בונד. דער בונד גופא אבער איז אַלט און קאַן באַווייזען ווערען דורך אַן אינערליכער וואהרשיינליכקייט.

צו אַלצדינג קומט נאָך צו דער פאַקט, וואָס אין יהושע'ס צייט איז ביי גבעון פאָרגעקומען א באַדייטענדע שלאַכט, וועלכע די טראַדיציע ברייננט אין א דירעקטען צוזאַמענהאַנג מיט דעם בונד וואָס איז געשלאָסען געוואָרען צווישען ישראל און גבעון. אַיב יענע מלחמה זאָל זיך ארויסווייזען אלס היסטאָריש, דאַן האָבען מיר לחלוטין ניט מעהר וואָס צו צווייפלען אין דעם בונד. מיר וועלען דערפאַר איצט אונטערזוכען די שלאַכט ביי גבעון.

4.

די פּאַסירונגען נאָך דעם בונד מיט גבעון.

די שלאַכט ביי גבעון.

אין דער דערצעהלונג, וועלכע שטעהט אין ספר יהושע גלייך נאָך דעם בונד מיט גבעון, איז אריינגעוועבט א פראַגמענט פון אַן אַלטען ליד באַגלייט פון א קורצען טעקסט.

*) זעה אויבען ז. 214, 215.

„דאמאלסט האָט יהושע גערעדט צו יהוה, אין דעם טאָג ווען יהוה האָט אי־בערגעגעבען דעם אמורי פאר די קינדער פון ישראל, און ער האָט געזאָגט פאר חי אויגען פון ישראל:

„זון, שטעה שטיל אין גבעון,
און לבנה אין טאָל אילון“.
און די זון איז שטיל געשטאַנען,
און די לבנה איז שטעהן געבליבען,

ביז דאָס פאָלק האָט נקמה גענומען פון זיינע פיינד. דאָס שטעהט גע־שריבען אין „ספר הישר“. און די זון איז געשטאַנען אין האַלבען הימעל און זיך ניט געאיילט אונטערצוגעהן א גאַנצען טאָג. און ס׳איז ניט געווען אזא טאָג ווי יענער ניט פאר איהם און ניט נאָך איהם, אַז יהוה זאָל צוהערען די שטים פון א מענשען; ווארים יהוה האָט מלחמה געהאַלטען מיט ישראל“ (יהושע י 12־14).

מיר מוזען קודם כל אריינטערנעמען די הוספה אין פראזא, וועלכע איז צו־געשטעלט געווארען נאָכ׳ן ליד שפעטער. עס בלייבט אונז דאן א שטיק פון אן אלטען גרעסערען ליד. דער אנהויב „דאמאלסט“ לאָזט קיין ספק ניט צו, אז דאָס ליד איז דא פארבונדען מיט פאראויסגעהענדע געשעהענישען. דאָס וואָס מיר האָבען פאר אונז, זעצט זיך בכן צוזאמען פון צוויי שטיקער: יהושע׳ס שפרוך גופא און דער טייל פונ׳ם דערצעהלענדען ליד, אין וועלכען דער שפרוך איז אויפגענומען געווארען. לויט דעם כאראקטער פונ׳ם ליד און לויט דעם בוך, פון וועלכען עס ווערט ציטירט*), דארפען מיר דרינגען אויף אז אלטען נצחון־געזאנג ענליך צו דבורה׳ס ליד און צו אנדערע ענ־ליכע שלאכט־געזאנגען פון דער צייט פון די אידישע העלדען־מלחמות.

וואָס זאגט דאָס ליד? עס דערצעהלט, אז אין א מאמענט פון א שלאכט ביי גבעון האָט יהושע זיך געווענדט מיט א שפרוך צום הימעל, מיט וועלכען ער האָט אפגעשטעלט די זון און די לבנה. אט די לעצ־טע זיינען שטעהן געבליבען ביז די פארפאלגונג פון די פיינד האָט גענומען א סוף.

---

*) דאָס ליד ווערט ציטירט פון „ספר הישר“, דאָסזעלביגע בוך, פון וועלכען עס ווערט אויך ציטירט דוד׳ס קלאג־ליד אויף שאול און יהונתן (שמואל ב, א 18). דאָס איז געווען אן אלטע זאַמלונג פון לידער. א צווייטע זאמלונג פון לידער, אן ענליכע צום „ספר הישר“, ווערט ציטירט אין חומש במדבר (כ״א 14) אונ־טער׳ן נאָמען „ספר מלחמות יהוה“.

ח. ש.

אזוינע זארטען לעגענדען זיינען פאראן אסך. אפשפרעכונגען און באשווערונגען פון די שטערן קומען פאר אומעטום, וואו מענשען שטעלען זיך פאר, אז די שטערן האבען א נשמה און עס האלטען זיך אויף אין זיי גייסטיגע מהות׳ן. וואס עס איז באמת פארגעגאנגען אין דער נאטור, אדער וואס עס האט געקאנט פאראורזאכען אזא לעגענדע, דאס קאנען מיר ניט ווייסען. אבער ווען ניט לאנג נאכהער ביי דבורה׳ן פארלאזען די שטערן זייערע שטעגען כדי אנטייל צו נעמען אין דער שלאכט געגען סיסרא׳ן און זייער אנטייל דריקט זיך אויס אין א שרעקליכען שטורם און א וואלקענברוך, ראן באקומען מיר פאר אונז אנגעוויזען א וועג. אט דא דערצעהלט דער באריכט פון א געוואלדיגען האגעל, וואס האט פארטיליגט די פיינד. אויסערגעוועהנליכע געשעהענישען אין דער נאטור קומען בכן אויך דא פאר און אין זיי זעהט מען זיכער ווי די הימלישע כוחות קעמפען מיט לטובה פון ישראל.

מאנכע פארשער נעמען אן, אז דאס ליד גיט בלויז א פאעטיש בילד, אין וועלכען עס ווערט אויסגעדריקט דער וואונש, אז דער אווענד זאל אזוי גיך ניט קומען, כדי מ׳זאל ניט דארפען אפהאלטען אין מיטען די פארפאלגונגען פונ׳ם פיינד. אבער וויפיעל מ׳זאל ניט אנערקענען דעם פאעטישען כאראקטער פונ׳ם ליד, קאן מען אבער פארט ניט צווייפלען, אז עס רעדט זיך איז איהם פון אן אמת׳ער פאסירונג. דערצו נאך לאזט זיך גאנץ גיט פארשטעלען עפעס אן ערשיינונג אין דער נאטור אין פארבינדונג מיט דעם האגעל, פון וועלכען עס ווערט דארטען דערצעהלט.

מיט דער משונה׳דיגער ערשיינונג אין הימעל איז אבער פארבונדען די נאכריכט וועגען א שלאכט וואס איז פארגעקומען אין יענער געגענד ביי גבעון און אילון. די שפעטערדיגע טראדיציע, לויט ווי דער דערצעהלער גיט זי איבער, האט יעדענפאלס ריכטיג דערהאלטען די סיבה פון דער דאזיגער שלאכט. לויט דעם האט דער אפמאך פון גבעון מיט ישראל ארויסגערופען די אומצופרידענקייט פון די איבעריגע כנענים און האט זיי פאראורזאכט זיך צו פארבינדען כדי נקמה צו נעמען פון גבעון. די אידען אונטער יהושע׳ן קומען גבעון צו הילף און צעשלאגען די פארבינדעטע. די פארפאלגונג פון די אנטלויפענדע פיינד ווערט באזונדערס באגינסטיגט דורך א שרעקליכען וועטער וואס האט אונטערדעסען אויסגעבראכען.

בזז אהער לאזען די איבערגעגעבענע פאקטען זיך ארויסנעמען פונ׳ם ליד אהן ערנסטע שוועריקייטען. די שוועריקייט, דוכט מיר, הייבט זיך ערשט אן, ווען מיר פרעגען מכוח די נעמען פון די פארבינדעטע און פון וואנעט זיי שטאמען. עס האנדעלט זיך נאך דער דערצעהלונג וועגען א פאראייניגונג

פון כנעני׳שע פירשטעז, וואס אין זייער שפיץ שטעהט דער קעניג אדוני־צדק פון ירושלים. צו איהם שליסען זיך אן חברון, ירמות, לכיש און עגלון. גבעון רופט צו הילף יהושע׳ן, וועלכער קומט באלד פון גלגל. ער איבערראשט די פיינד, צעשלאגט זיי ביי גבעון און פארפאלגט זיי צו בית־חורן צו. בשעת זיי ווילען אנטלויפען דורך דעם שיפוע פון אויבערכטען צום אונטערסטען בית־חורן, טרעפט זיי יהוה׳ס האגעל און טויט זעהר פיעל פון זיי. די פארפאלגונגען וואס האט זיך נאך לענגער געצויגען און די וייטערע הילף וואס יהוה האט געשיקט באשרייבט דאן דאס ליד*).

אין די פרטים פון דער דערצעהלונג איז פאראן א הארבע קשיה. חברון, ווי מיר ווייסען, איז שוין לאנג ערֹאבערט געווארען פון יהודה**). דער מלך פון חברון האט בכן ניט געקאנט נעמען קיין אנטייל אינ׳ם בונד. עס ווערט דערמיט צוגעגעבען, אז די שלאכט ביי גבעון, ווייל זי איז געווען אזא גלענצענדער און פיעל באזונגענער נצחון, האט שוין אין דער עלטערער צייט געפיהרט צו א געוויסער פארברייטערונג אין דער טראדיציע פון די אורשפרינגליכע פאקטען. פון דער אנדערער זייט אבער האט מען קיין רעכט ניט צו דערקלערען צוליב חברון די גאנצע דערצעהלונג פון דעם בונד פון די מלכים געגען יהושע׳ן אלס היסטאריש ניט ריכטיג. איינמאל האבען די מלכים פון כנען אין א מאמענט פון געפאהר פארט געמוזט פרואווען פארגעסען די אלטע קריגערייען, כדי זיך אפצואוועהרען פון די נייע ארייננדרינגענדע אידען. פונקט ווי דאס איז געמאכט געווארען אונטער סיסרא׳ן מיט א צייט שפעטער, פאקטיש צו שפעט, אזוי האט דאס אויך איצט געקאנט אונטערנומען ווערען. דאס וואס די לעגענדע האט פארגרעסערט דעם אידישען נצחון דערמיט וואס זי האט צוגעצויגען נאך אנדערע געגנער, קאן דעם פאקט גופא ניט שטעלען אין א צווייפעל.

ווי גרויס ס׳איז געווען דער ערפאלג פון דער שלאכט ביי גבעון, קאנען מיר אבער ניט באשטימען. וועגען איינגעמען דעם דרום און זיינע באפעסטיגטע שטעדט ווערט אינ׳ם עלטערען נוסח פון ספר יהושע ניט גע־

*) אנהייבענדיג פון דאס ניי און נאכפאלגענדיג אן אנדער קוועלע דערצעהלט דאן דערזעלביגער קאפיטעל באריכות וועגען העדר פארטזעצונג פון דער פארפאלגונג ביז צו מקדה און וועגען דער הינריכטונג פון די פינף פארבינדעטע מלכים אין א הייהל נעבען מקדה (יהושע י 16—28).

**) פונקט אזוי אויך דביר, וואס איהר ערֹאבערונג ווערט אויך אין זעלביגען קאפיטעל צוגעשריבען צו יהושע׳ן (י 38, 39).

זאגט*). די עראבערונג פונ'ם דרום איז געווען די עובדא פון יהודה און שמעון. חברון און דביר זיינען פון זיי איינגענומען געווארען, די איבעריגע שטעדט אבער שווערליך איצט.

די איבעריגע ידיעות.

נאך איין לעצטער מיליטערישער אויפטו ווערט מיטגעטיילט פון דער טראדיציע. ביים אנדערען ענד פון כנען, ווייט אין צפון, פארבינדט זיך יבין דער קעניג פון חצור מיט א צאהל צפון־כנעני'שע מלכים צום קאמף געגען יהושע'ן. זיי לאגערען ביי די וואסערען פון מרום. אויף יהוה'ס באפעהל איבערפאלט דא יהושע פלוצלונג די פיינד און פארטילינט זיי (יהושע י"א).

א היסטארישער יסוד דארף אויך פאר אט דעם באריכט אנגענומען ווערען, כאטש געניי וואס דארטען איז פארגעקומען לאזט זיך מעהר ניט פעסטשטעלען. עס איז גאנץ מעגליך, אז אויך נאך דער עראבערונג פונ'ם צענטראלען טייל פון לאנד — פיליכט א רעכטע צייט נאכדעם — האט נאך יהושע געהאט א געלעגענהייט צו פיהרען איינצעלנע מלחמות מיט די כנענים פון צפון.

דא פארלאזט אונז די געשיכטע פון דער עראבערונג. דאס וואס עס ווערט נאך ווייטער דערצעהלט שטאמט שוין פון שפעטערדיגע באארביי־טער, וועלכע געהען ארוים פון דעם שטאנדפונקט, אז יהושע האט איינגע־נומען און אונטעריאכט דאס גאנצע לאנד פון ברעג צו ברעג. ווען מיר ווילען וויסען דעם רעזולטאט פון יהושע'ס עראבערונגען, מוזען מיר זיך ני־כער ווענדען צי אונזער עלטערען באריכט וואס מיר האבען אויבען בא־האנדעלט. יהושע'ס לעבענסווערק ווערט דערמיט שטארק פארלארען אין דער טונקעלקייט פון דער לעגענדע. ווי וואהרשיינליך עס זאל ניט זיין, אז ער גופא געהערט צו דער געשיכטע, לאזט אבער די אומזיכערקייט פון מאנכע טיילען פון דער טראדיציע וועגען איהם קיין גאנצען בילד פון זיינע אויפ־טואונגען ניט. דאך לאזט זיך פון איהם זאגען, אז ער האט אפגעטאן די אר־

---

*) וואו דאס ווערט יא אנגעגעבען, איז עס א טעות פון א שפעטערדיגען בא־ארבייטער (י 28—40). צווישען די שטעדט וואס זייער עראבערונג ווערט דאר־טען צוגעשריבען יהושע'ן, שטעהען ניט בלויז חברון און דביר, נאר אויך גזר, א כנעני'שע שטאדט, וועלכע איז ערשט עראבערט געווארען דורך פרעה'ן אין שלמה'ס צייט (מלכים ב, ט 16).

בייט וואס משה האט איהם איבערגעלאזען. דערמיט וואס ער האט אויף אזוי־פיעל עראָבערט און באזעצט דאס לאנד, אז די צוקונפט פון די אידען איז דארטען געווען פארזיכערט.

דער לעצטער קאפיטעל פון ספר יהושע דערצעהלט ווי יהושע האט פאר זיין טויט פארזאמעלט ארום זיך אין שכם אלע שבטים, כדי צו באנייען דעם בונד מיט יהודה און זיי מתרה צו זיין, אז זיי זאלען זיך ניט אפקעהרען פון איהם צו פרעמדע געטער. אויב ס׳איז ריכטיג וואס מיר האבען אויבען געזאגט על־פי השערה, אז די אידען זיינען אריינגעקומען אין שכם און אין דער געגענד ארום דורך א פרידליכען אפמאך, וואס יהושע האט געשלאָסען, דאן קאן עס געמאלט זיין, אז דא ליגט א געוויסער פאקט אלס יסוד. אויף׳ן זעלביגען אופן ווי די אידען זיינען געוועהנט געווען פון קדש און דעם בארג סיני, האט איצט יהושע באנייט דעם בונד מיט יהוה אין סאמע הארץ פונ׳ם ניי געוואונענעם לאנד, אין אן ארט וואו עהנליכע מנהגים האבען שוין עקסיסטירט פון אלטע צייטען אן. עס קאן אויך זיין, אז מיר האבען שוין דא דעם שורש פונ׳ם מנהג וואס מיר געפינען אין שפעטערע צייטען אין שכם פארצולייענען געוויסע געזעצען און פארשילטען דערביי די וואס וועלען זיי ניט פאלגען (יהושע כ״ד; דברים כ״ז).

מיר טארען אבער דא ביים סוף ניט פארגעסען, אז גראד אין דער צייט ווען די אידען באזעצען זיך און הייבען אן זיך איינצולעבען אין זייער לאנד, רעדט רעמסס דער דריטער ווי פון א זעלבסטפארשטענדליכער זאך, אז די איינוואוינער פון סיריען שיקען זייער טריבוט קיין עגיפטען און אז די עגיפטישע טעמפלען האבען אט א דא זייער אייגענטום און שטערט וואס געהערען צו זיי*).

מ׳קאן זיך פון דעם משער זיין, אז די פארהעלטענישען זיינען ניט געווען אזוי פשוט ווי עס דוכט זיך פון די ביבלישע דאקומענטען. פארוואס ס׳איז ניט פארגעקומען קיין צוזאמענשטויס מיט עגיפטען, האבען מיר שוין אויבען פאנאנדערגעלעגט**). אבער אויב ס׳איז דערצו אפילו ניט געקומען, מוז מען פארט אננעמען, אז ביי די אריינדרינגענדע אידישע שבטים ווי אויך ביי זייערע כנעני׳שע געגנער האט געהערשט דאס באוואוסטזיין, אז דאס לאנד שטעהט באמת אונטער דער עגיפטישער אויבער־הערשאפט און אז ס׳איז די גלייכסטע זאך זיך ניט איינצורייסען מיט די עגיפטישע הער־

*) זעה אויבען ז. 164.

**) זעה אויבען ז. 163.

שער. דאָס וואָס די אידישע טראַדיציע שווייגט לגמרי וועגען די דאָזיגע פאַרהעלטעניסען, איז, קאָן זיין, אַביסעל צוליב נאַציאָנאַלע צוועקען דער הויפּט־גרונט ליגט אבער קענטיג דערין, וואָס די וויכטיגסטע טיילען פון דעם ספר יהושע שטאַמען פון אַזאַ שפּעטערדיגער צייט, ווען די שייכות צו עגיפּטען, וואָס איז וואָס ווייטער אַלץ לויזער און שוואַכער געוואָרען, איז שוין דאַמאָלסט אין גאַנצען געווען פאַרגעסען. נאַטירליך מעג מען דרינגען פון דעם פאַקט וואָס זי האָט געקאָנט פאַרגעסען ווערען, אַז זי איז באמת אין יענער צייט ניט געווען קיין וויכטיגער פאַקטאָר וואָס זאָל זיך איינקריצען אויף לאַנג אין זכרון.

די פאר-קעניגליכע צייט

ר. קיטעל

די געשיכטע פון דער פאר-קעניגליכער צייט

1.

די לאגע אין אלגעמיין. ישראל'ס אויפגאבע.

אין דער צייט, וועלכע מיר רופען געוועהנליך די תקופה פון די שופטים, דאס הייסט נאך יהושע'ס טויט און נאכדעם ווי א דור איז פארגאנגען זינט עס האבען זיך אנגעהויבען די עראבערונגס-מלחמות, האט נאך פאלעסטינא ווייניג וואס געהערט צום אידישען פאלק. דאס זעהט מען באשיינפערליך פון דער געשיכטע פון די שופטים, וועלכע קומט נאכהער, און אויך פון דעם וואס מיר ווייסען ווי די עראבערונגען זיינען צוגעגאנגען. פאקטיש האט מען מעהר ניט געהאט ווי א פארשפרעכענדען אנהויב פון דער עראבערונג און באהערשונג פונ'ם לאנד. אין פארשידענע פונקטען האט מען זיך געהאט פעסט באזעצט און מען איז אהן א ספק געווען אנטשלאסען זיך ניט צו לאזען ארויסשטופען פון די געוואונענע פאזיציעס. דאס איבעריגע אבער איז איבערגעלאזען געווארען פאר דער צוקונפט.

לויט דער דאמאלסטדיגער לאגע איז עס געווען אן ארבייט אויף א לאנגער צייט, אויף יאהרהונדערטער, וועלכע דאס אידישע פאלק האט געהאט דורכצופיהרען, אבער מיט א גוטער האפענונג אויף אן ערפאלגרייכען סוף. דאס זעהען מיר ווען מיר ווארפען נאר א בליק אויף דער לאגע אין פאלעסטינא ווי זי ווערט געשילדערט אין ספר שופטים, און וועלכע איז א פארבארינג פאר דער געשיכטע פון דער מלוכה. אסך קאן אונז דא העלפען די געשיכטע פון די שכנים-פעלקער, און בפרט די אמארנא-טאוולען. די פארהעלטעניסען אין פאלעסטינא, ווי זיי ווערען געשילדערט אין יענע טאוולען.

באציהען זיך אפילו אויף א פיעל פריהערינגער צייט, אויף דער צייט פונ'ם סוף פון 15. יאהרהונדערט (פאר דער קריסטליכער ערא). אבער אין אסך וויכטיגע פונקטען לאזען זיך יענע שילדערונגען אנווענדען אויך אויף דער צייט. ביי וועלכער מיר שטעהען איצט. מ'דארף אבער ניט פארגעסען, אז די עגיפּטישע אויבער־הערשאפט, אונטער וועלכער גאנץ סיריען איז דאמאלסט אומבאשטריטען געשטאנען, האט איצט, מיט דער אויפוואכונג פון דער מלוכה פון די פרעה'ס, אויפגעהערט צו האבען עפעס א באטרעף. אין דער גאנצער צייט פון די אידישע עראבערונגס־מלחמות באמערקען מיר ניט אין אונזערע דאקומענטען קיין סימן פון עגיפּטישער הערשאפט איבער פאלעסטינא. ס'איז קענטיג אפילו קיין ערינערונג ניט געבליבען פון איהר.

די כ נ ע נ י ם בילדען פון די אלטע צייטען אן א רייה פון קליינע מלוכה'לעך. עס ווייזט אויס, אז אין דעם דאזיגען צווייג פון דער סעמיטישער ראסע איז עפּעס ווי געלעגען אין בלוט א געוויסע נייגונג צו אפזונדערונג. אין געוועהנליכע צייטען האבען זיי קענטיג ניט געהאט קיין בונד פון מלוכות און שטעדט, נאר האבען געלעבט אין שטאדט־מלוכות אדער שטאדט־רעפּובליקען, וועלכע זיינען געווען אפגעזונדערט איינע פון די אנדערע און האבען כסדר זיך ארומגעריסען צווישען זיך. נאר אין באזונדערע פאלען פאראייניגען זיי זיך, און דארטען וואו דאס גיט זיך זיי איין, ווערען זיי א סכנה פאר די אידען.

די כנענים זיינען שוין לאנג אריבערגעגאנגען צו ערד־ארבייט און אין א גרויסער מאס צו א שטאדטישען לעבען. די ערד באארבייטען זיי אין די פרוכטבארע טאלען אין אויף די פעלדער פון די נידערונגען; דורך זייערע שטעדט ציהען זיך די וויכטיגסטע האנדעלס־וועגען. זיי האבען שוין אויך דערגרייכט א פארהעלטענישמעסיג הויכע ציוויליזאציע: אבער אין זייערע שטעדט הערשט שוין אויך א שפע און מיט איהר צוזאמען אויך צעלאזענקייט*).

אין מלחמה־פיהרונג זיינען זיי העכער אנטוויקעלט איידער די, ביז דעמאלט נאמאדישע, אידען. זייערע אייזערנע רייטוועגען („רכב ברזל") ווערען פון די אידען דערמאנט מיט א גרויל. אויך זייערע שטעדט מיט פעסטע מויערן, וועלכע ווערען דערמאנט אין תנ"ך,**) זיינען א ראיה, אז זיי האבען

*) פארגלייך די שילדערונגען אין בראשית י"ח.

**) במדבר י"ג 28; יהושע י. באזונדערס האבען די אויסגראבונגען אין גזר, תענך און מגידו עס ניי באלויכטען.

בעז גוט פארשטאנען די קונסט פון בויען פעסטונגען. די אויסגראבונגען אין פאלעסטינא פון די לעצטע יאהרען באשטעטיגען דאס. ישראל האט געהאט צו שטעלען אנטקעגען זיינע געגנער ווייניג מלחמה־קונסט, דער־פאר אבער דעם אומגעבראכענעם כוח פון א יונגען נאטור־פאלק און די הארטנעקיגקייט פון דעם פרישען, פאר׳עקשנ׳טען זוהן פון מדבר.

ווּאס די אידען האבען ביז איצט געהאט דערגרייכט, לאזט זיך באשטי־מען מעהר נעגאטיוו איידער פאזיטיוו. מיר האבען א פולע ליסט פון די גע־גענדען, וועלכע האבען אין דער ערשטער צייט צו זיי נ י ט געהערט (שופטים א אויך שופטים ג). אויפ׳ן ערשטען פלאץ קומען די באפעס־טיגטע שטעדט פון די פלשתים און פון די פעניקיער ביים ברעג ים. אויף די פעניקישע שטעדט האבען די אידען, ווי ווייט ס׳איז אונז באקאנט, בכלל קיינמאל ניט געוואגט צו מאכען אן אטאקע; די שטעדט פון די פלשתים, כאטש די אידען האבען אטאקירט איינצעלנע פון זיי, זיינען אויף יעדען פאל ניט ערֹאבערט געווארען. דערזעלביגער שיקזאל טרעפט די אידען אויך בנוגע צו די באפעסטיגטע שטעדט אין אינערליכען לאנד. אויב די שטעדט ביים ברעג ים דינען פעסט־צו־האלטען דעם ברעג פון מיטעללענדישען ים אין די הענט פון די ביז איצטיגע באלעבאטים פון לאנד, האבען די שטעדט פון דער אינערליכער פאלעסטינא די אויפגאבע צו זיכערען פאר זיי דעם וויכ־טיגסטען האנדעלס־מארשרוט און דעם טאל פון אינערליכען לאנד, וואס איז דער רייכסטער אין תבואה, דעם טאל פון ק י ש ו ן. יענער מארשרוט ציהט זיך דורך אט דעם טאל, און אין איהם ליגט א צאהל פון פארלויפיג ניט איינגענומענע פעסטונגען, וועלכע נעמען ארום דעם טאל ווי מיט אן איי־זערנעם גארטעל: דאס זיינען: תענך, מגידו, בית־שאן (שופטים א 27). דערצו נאך האט דער ווייטער טאל געגעבען די כנענים די פולע מעגליכקייט זיך צוצושפרייטען מיט זייערע רייטוועגען, אזוי אז די כנענים זיינען פאר־לויפיג געבליבען די אומבאשטריטענע הארען פון דעם גאנצען עמק יזרעאל.

די אידישע לאגע איז נאך מעהר אין געפאהר דורך דעם וואס דער טאל שיידט אפ די בערג פון אפרים און די הויפט־שבטים פון דעם מיטעלען לאנד פון די שבטים אשר, נפתלי, זבולן, יששכר, וועלכע האבען זיך באזעצט ווייטער אין צפון. אויך אט די צפון־שבטים זיינען נאך ניט די פולע באלע־באטים פון יענע צפונ׳דיגע געגענדען ביים שיפוע פון לבנון און פון חרמון. זיי זיינען דארטען שותפים מיט די פעניקיער, מיט די איבעריגע כנענים און מיט די חתים (שופטים א 30—ג 3).

פונקט ווי די הויפט־שבטים פון צענטראלען טייל פון לאנד זיינען אפ־

געשניטענ פונ זייערע ברודער־שבטים אויף דער צפון־זייט, אזוי זיינענ זיי עס אויך, אינ נאך א גרעסערער מאס, אויף דער דרום־זייט. אויך דא איז די כנעני׳שע געגענד טיף אריינגעשניטענ אינ דער אידישער. די שטעדט ש ע ל ב י ם, א י ל ו נ, ג ז ר, ה ר ־ ח ר ס, י ב ו ס, צו וועלכע עס געהערט נאך, לויט יהושע ט, גבעונ מיט דער געגענד ארום, באצייכענענ די ליניע (שופטים א 35, יהושע י״ט 41). די פעסטונג יבוס, וועלכע מ׳האט געהאלטענ פאר אוממעגליך איינצונעמענ, אינ פיליכט געוועג דער מיטעלפונקט פונ אט דער גרופע פונ שטעדט. יהודה אונ שמעונ זיינענ דורך דעם כמעט לגמרי אפגעשניטענ פונ די איבעריגע שבטים. זיי פיהרענ א באזונדער לעבענ; אונ מחמת ביי זיי איז, ווי עס ווייזט אויס, גאר ניט פאראנ קיינ נייגונג זיך צו באטייליגענ אינ׳ם לעבענ פונ די איבעריגע שבטים, זיינענ זיי דעריבער אזוי גוט ווי פארלארענ פאר דער נעכסטער צייט פונ דער אידישער געשיכטע.

מ׳זעהט: כאטש עפעס וואס איז געטאנ געווארענ אינ אנהויב פונ דער שופטים־צייט אריינצוקריגענ דאס לאנד אינ אידישע הענט, איז אבער נאך אסך איבערגעלאזענ געווארענ פאר די קומענדיגע דורות. אינ אידישע הענט איז, אויסער די צוערשט ערא בערטע געגענדענ אינ מזרח־זייט פונ ירדנ, דער דרום־טייל פונ דעם ירדנ־טאל אונ די וואלדיגע בערג־לאנדשאפטענ פונ צענטראלענ טייל פונ לאנד ביז צום זוים פונ׳ם פלאכלאנד ביים ברעג ים אינ מערב; דערצו געהערט נאך צו די אידענ אינ צפונ־ אונ אינ דרום־זייט פונ יענע צוויי כנעני׳שע שטעדט־גורטענ ביים קישונ אונ ביי יבום צו שמאלע פאסענ לאנד — דארטענ ביז אינ די געגענדענ פונ מי־מרום, דא ביז אינ מדבר אריינ. אלס וויכטיגע פונקטענ פונ די אידענ ווערענ אנגערופענ די שטעדט יריחו, עי, בית־אל, חברונ — ווייניג גענוג פאר די אויפגאבענ פונ דער נעכסטער צוקונפט.

די אויפפיהרונג אונ די האלטונג פונ די אידענ אינ די געגענדענ, וואו עס האט זיך זיי איינגעגעבענ צו ווערענ די באלעבאטים, אינ גאנצענ אדער צום טייל, איז לויט דער נאטור פונ דער זאך געוועזנ א פארשידענארטיגע. ניט זעלטענ איז, ווי עס ווייזט אויס, די עלטערע באפעלקערונג לגמרי אויסגעראט געווארענ*). די רעליגיאנ איז דאמאלסט ניט געוועזנ קיינ שטערונג דערצו, נאר האט נאך, אדרבה, באפוילענ אזוי צו האנדלענ. ווי אפשטויסענד די

*) דאס העברעאישע ווארט פאר דעם איז „חרם“. זעה, למשל, שופטים א, 17, 25; יהושע י״ט 47; שופטים י״ח 27, 28.

ווילדע אכזריות פון אזא פארניכטונגס־קריג זאָל ניט ווירקען אויף אונזער געפיהל, שטעהט אבער אזא קריג מיט זיין רעליגיעז־באגרינדעטער שטרענג־קייט און מיט זיין אפזאגען זיך פון יעדען געווינס און נוצען פיעל העכער איידער א מלחמה צוליב רויב. ניט אומעטום אבער ווערט די אויסראטונג גרינטליך דורכגעפיהרט. אפט ווערען די באזיגטע בלויז פארשקלאפט, און מען מאכט אפילו אויך א פרידליכע פאראייניגונג און מען איז זיך זאגאר מתחתן איינע מיט די אנדערע. דאס פארהעלטעניש איז מן הסתם געווען אזא, אז וואו די מיטלען און די כוחות האבען געקלעקט, זיינען די באצוואונ־גענע פיינד אויסגעראט געווארען „מיט׳ן שארף פון שווערד“. ווער עס וויל זיך ראטעווען, דער מוז אנטלויפען. ניט זעלטען אבער איז די אונטערסטע שורה, אז קיינער פון דיביידע צדדים האט ניט געהאט די אויבער־האנט, נאר זיי האבען ביידע געהאלטען גלייך די וואגשאל. אין אזעלכענע פאלען האט מען געמוזט זעהן זיך צו פארטראגען. ביידע צדדים האבען געוואוינט איינער נעבען דעם אנדערען, ביז איין צד האט מיט דער צייט באקומען די אויבער־האנט, און באלד ווי ער האט אין זיך געפיהלט דעם כוח דערצו, האט ער דעם אנדערען צד ארויסגעשטופט אדער אונטעריאכט. אט דער פראצעס ווערט געשילדערט אין תנ״ך מיט די ווערטער: „און ס׳איז געווען אז ישראל איז שטארק געווארען האט ער דעם כנעני געמאכט צינזבאר“ (שופטים א 28). דאסזעלביגע האבען אבער אויך אין מאנכע געגענדען די כנענים געקאנט טאן צו די אידען. אזוי ווי מ׳האט אפט שוין געזעהן אין אנהויב, אז ס׳איז ניטא קיין אויסוועג, האט מען דערפאר שוין גאנץ פריה געשלאסען א פרידליכען אפמאך. אויך די כנענים, קאן זיין, האבען איינגעזעהן, אז דער בעסטער אופן ווי אזוי פטור צו ווערען פון דער סכנה פון די אומגעבעטענע געסט איז זיי אפצוטרעטען א שטיק לאנד, באזונדערס אין די בערג. אבער אויך אין די טאלען און אין די שטעדט האבען אידישע ישובים זיך געקאנט גרינדען נעבען די אלט־איינגעזעסענע. כאראקטעריסטיש פאר דעם זיינען די פארהעלטע־נישען איז שכם פון יענער צייט*). דער פועל יוצא פון פרידליכען צוזאַ־לעבען איז געווען, אז מ׳האט זיך איינע מיט די אנדערע מתחתן געווען און זיך ביסלעכווייז פארמישט**). די שפעטערדיגע היסטאריקער פון תנ״ך פארדאמען דערפאר גראד אט די אויפפיהרונג; ווארים פאר דער אידישער רעליגיאן ווי פאר דער אידישער אומה איז דערין געלעגען א גרויסע סכנה.

---

*) שופטים ט. פארגלייך בראשית ל״ד.

**) שופטים ג 6. פארגלייך בראשית ל״ד, 9, 21.

אויסער אין שכם און אויך אין יבוס, האט אזא פארהעלטעניש זיך אויסגע־בילדעט, ווי עס ווייזט אויס, באזונדערס ביי די צפון־שבטים, וועלכע האבען געוואוינט אינ׳ם הינטערלאנד פון די פעניקישע הויפטשטעדט. אט דא האבען אהן א ספק זיך באלד אנטוויקעלט לעבהאפטע באציהונגען אין האנדעל און דורך דעם האנדעל — א פרידליך צוזאמענלעבען.

די גאנצע עפאכע צווישען יהושע׳ס טויט און דעם אויפקומען פון דער מלוכה אונטער שאול׳ן באצייכענען מיר מיט א סקארבאווען באגריף אלס „די צייט פון די שופטים". צי אונזערע דאקומענטען אין תנ"ך אין זייער ערשטען נוסח האבען שוין באנוצט דעם נאמען פאר די פיהרער פון דער דאזיגער אידישער העלדען־צייט, דאס בלייבט א פראגע*). אויף יעדען פאל אבער איז קלאר, אז ערשט שפעטערע איבערשרייבער פון „נביאים ראשונים" פארבינדען מיט די „שופטים" דעם געדאנק וועגען מענער, וועלכע האבען אלס כלל געהערשט איבער גאנץ ישראל א לענגערע צייט. די דאזיגע פארשטעלונג וועגען די שופטים, אזוי ווי זיי וואלטען — אלס פארגענגער פון די מלכים — געוועזען הערשער איבער גאנץ ישראל ווי לאנג זיי האבען געלעבט, איז לגמרי פרעמד דער עלטערער טראדיציע פון תנ"ך: פונקט ווי ס׳איז איהר פרעמד די אנדערע פארשטעלונג, וועלכע איז פארבונדען מיט דער ערשטער, אז די שופטים זיינען כלומר׳שט געגאנגען אין א רייה איינער נאך דעם אנדערען, זיך אנהייבענדיג מיט עתניאל און אהוד און זיך ענדי־גענדיג מיט עלי און שמואל, אזוי אז דער שופט וואס שטעהט פריהער אין דער רייה האט איבערגעגעבען זיין נאכפאלגער די ממשלה איבער ישראל.— באמת אבער זיינען די געשטאלטען פון דער שופטים־צייט גבורים, וועלכע שטעלען זיך בראש פון זייער שבט באלד דא, באלד דארטען, וואו די נויט רופט זיי ארוים און וואו די געפאהר מאכט זיי פאר העלדען. דער שבט און די משפחה געהען מעהרסטענס פאר זיך אליין זייער אייגענעם וועג, זייענדיג צופרידען זיך אליין אפצואוועהרען פון די פיינד; און יענע שופטים זיינען געוועהנליך ניט אנדערש ווי פירשטען פון געוויסע געגענדען, הויפטער פון שבטים — מעהרסטענס פון אדעליגער אפשטאמונג — וועלכע רופען צוזאמען אלע מלחמה־לייט פונ׳ם שבט און מיט זיי שטעלען זיי זיך אנטקעגען דעם פיינד, וואס האט זיך אריינגעריסען אין לאנד צו פיהרען קריגערייען און צו

*) פיליינט האט אין „קצין" (שופטים י"א 6) זיך נאך דערהאלטען א בייז־שפיל פון דער עלטערער באצייכענונג. אויך „ראש" קומט איינמאל פאר (שופטים ח 11).

רויבען. נאר זעלטענער, א שטייגער ווען די נויט איז גאנץ גרויס, אדער ווען דער פיהרער דערוועקט דעם געפיהל פון צוזאמענגעהעריגקייט אין זיין איי־גענער געגענד און ביי די שכנות'ע שבטים, פאלגען אויך אנדערע שבטים דעם רוף פון דעם איינעם, און דאס פאלק נעמט זיך צום שותפות'ען קאמף. אבער דאס קומט נאר פאר אלס אן אויסנאם און צייטווייליג, ניט אבער אלס א דויערענדער צושטאנד. אם שענסטען איז דאס פארגעקומען אונטער דבורה'ן.

וואס פאר אן אויפגאבע עס האט געווארט אויף די אידישע שבטים אין דער נעכסטער צייט, לאזט זיך לייכט באשטימען פון דעם וואס מיר האבען דא געזאגט. די ערשטע און וויכטיגסטע אויפגאבע איז געווען צו פארבליי־בען אויף שטענדיג אין די געגענדען, אין יועלכע די אידען האבען זיך פעסט באזעצט. דאס אליין איז אפט געווען ניט קיין לייכטע שטיק ארבייט צוליב די פיעל פיינד, וואס האבען זיך כסדר געשטופט פון פארשידענע זייטען און האבען פאקטיש דא און דארטען צעדריקט די אידען. די צווייטע אויפ־גאבע איז געווען צו שטיצען די שוין געוואונענע פאזיציעס דערמיט וואס מ'האט געשטרעבט אריינצודרינגען דארטען, וואו עס האט זיך די אידען נאך ניט איינגעגעבען זיך צו באזעצען. די דאזיגע שטרעבונג האט גלייכצייטיג זיך צוזאמענגעטראפען מיט דעם באדערפעניש זיך ווייטער אויסצושפרייטען אין לאנד. אזוי ווי צו די פעניקישע, און שפעטער צו די פלשתי'שע, שטעדט פון ים־ברעג איז געווען אין גאנצען אדער צום טייל ניט מעגליך צו דער־גרייכען, האט דער ציל פון אידישען וואונש געמוזט מיט דער צייט ווערען דאס גאנצע אינערליכע לאנד פון דעם שיפוע פון לבנון ביז צו יהודה אין דרום. די באפעסטיגטע כנעני'שע שטעדט אין מיטען פון דער אידישער טעריטאריע האבען געמוזט זיין פאר די אידען ווי א טשוואק אין זייט. די פרוכטבארע טאלען, וועלכע זיינען ביי פרעמדע אין די הענט, זיינען פאר זיי געווען געגליכען צו א דארן אין אויג. די ווענט וואס האבען פאנאנדער־געריסען די שבטים און שבטים־גרופעס איינע פון די אנדערע האבען געמוזט דורכגעבראכען ווערען און די שבטים האבען געמוזט שטרעבען צו באקומען א מעגליכקייט זיך צו פאראייניגען, לכל הפחות פאר באשטימטע צוועקען. אבער נאך א וויכטיגערע אויפגאבע האבען די אידען געהאט, אז אין די קריגערישע און פרידליכע פארהעלטענישען מיט די עלטערע איינ־וואוינער זאל דאס פאלק ישראל און זיין רעליגיעזע אייגענארטיגקייט ניט געשעדיגט ווערען. אט די אויפגאבע איז געווען אהן אן ערך שווערער צו דערפילען איידער דאס לאנגזאמע איינלעבען זיך אין לאנד.

די אידען האבען געהאט אסך מניעות אויף זייער וועג צו די דאזיגע איינפנאבען. ס'איז דעריבער גאנץ פארשטענדליך פארוואס ס'איז פארלויפיג געבליבען בלויז ביי די פראבעס די אויפגאבען צו לייזען, און וואס אין פאר־לויף פון א לענגערער צייט האט זיך די אידען איינגעגעבען זיי צו לייזען בלויז צום טייל. צוויי מעכטיגע און געפעהרליכע פיינד פון יעדער נארמא־לער אנטוויקלונג פון א קיבוץ זיינען אויך די אידען געשטאנען אין וועג ביי יעדען טריט: אינערליכע צעריסענקייט און אטאקעס פון דרויסען. ביידע געהען, ווי אומעטום אויך דא, האנט אין האנט. די אינערליכע רייסערייען צווישען די שבטים און די שטרעבונג זיך צו צעשפליטערען אין באזונדערע אינטערעסען זיינען א גוטע אורזאך און שטיצע פאר פיינדליכע אטאקעס. די אידען ווייזען זיך ארוים אויך דערין אלס קרובים פון די כנענים. דעריבער האט סוף כל סוף געקאנט בלייבען פאר די אידישע שבטים נאר איין מי־טעל ווי צו ווערען אומבאגרעניצט אינ'ם לאנד און אין דער אנטוויקלונג פון זייער נאציאנאלער אייגענארטיגקייט. איינצעלנע גבורים, וועלכע טרעטען אויף דא און דארטען, האבען מעהר ניט גע־קאנט צופרידענשטעלען. זיי האבען געקאנט ברייננען צייט־ווייליגע הילף, אבער זיי האבען ניט געקאנט האלטען דאס געוואו־נענע. עם האט געמוזט קומען צו א פאראייניגונג פון די שבטים דורך א שטארקען צענטראלען כוח. דערמיט ערשט האט געקאנט דערגרייכט ווע־רען משה'ס צואה צו זיין פאלק, די פאליטישע, אזוי גוט ווי די רעליגיעזע. ווארים נאר ערשט האט געקאנט דערפילט ווערען דער געדאנק, וועלכען ער האט אריינגעלעגט אין די שבטים פון ישראל, ווענען א נאציאנאלער אייגענ־ארטיגקייט און א זעלבשטענדיגער פאלקס־אינדיווידואליטעט. און נאר ערשט האט צו דער איינהייט פון פאלק געקאנט צוקומען איהר דערגענצונג און איהר אונטערשטיצונג: די איינהייט פון גאט. ווארים די נשמה פון אן אייגענארטיגער נאציאן, און נאך מעהר פון דער אידישער נאציאן, איז איהר רעליגיאן, איהר גאט.

אט אזוי האט אין מיטען פון דער צעריסענקייט און פון דער קנאה־שנאה אלעם דאך געשטרעבט נאך איינהייט. און ווער ס'איז בכלל אין דער דאזיגער צייט געשטאנען נאהענט צו דער אידישער פאלקס־נשמה, האט גע־מוזט שפירען אט דעם הייסען פארלאנג. פאקטיש איז דאס וואס מיר רופען די צייט פון די שופטים — א פעריאדע פון סתירות, פון עלעמענטען וואס קעמפען איינע געגען די אנדערע. אויך די ווייניגע שטיקלעך ידיעות, וואס זיינען אונז געבליבען, לאזען קלאר דערקענען, אז מיר שטעהען אין א צייט

פון א קאמף פאר גרויסע אויפגאבען. די דאזיגע אויפגאבען האבען נאר איינ־
צעלנע געפיהלט, און אויך זיי זיינען ניט געווען גרויס גענוג פאר דעם. אבער
פארלויפיג איז גענוג געווען דער געפיהל פאר אזוינע אויפגאבען. נאך א רייה
פון ניט געלונגענע אנהויבען, נאך אסך בלאנדזשענישען אויפ'ן פאליטי־
שען און רעליגיעזען געביט האט א פאלק מיט אזא'ן אריגינעלער קראפט און
אזא הויכער באשטימונג זיך סוף־כל־סוף גענומען דורכשלאגען צו זיין גרויסען
ציל.

2.

די שבטים פון ישראל.

מערענפטאה'ס אויפשריפט. דבורה'ס ליד. יעקב'ס ברכה.

כדי צו באקומען א ריכטיגען אורטייל וועגען די פארהעלטעניסען פון די
אידישע שבטים אין יענער צייט, מוזען מיר אויף א ווייל געהן צוריק צו דער
עלטסטער ידיעה וועגען ישראל וואס מיר האבען אויסער דעם תנ"ך. דאס
איז די זינט 1896 באקאנט געווארענע אויפשריפט פון מערענטפטאה —
רעמסס דעם צווייטען'ס זוהן. זי שטאמט פון דער צייט ארום 1230 און מיר
דערוויסען זיך פון איהר, אז שוין דאמאלסט איז ישראל געווען אין כנען.
וועגען דעם ווי לאנג זיי זיינען שוין דא געזעסען, איז ניט דא דער ארט זיך
אריינצולאזען באריכות. זיי ווערען דערמאנט נעבען די כנענים, די חורים
און די איינוואוינער פונ'ם פלאכלאנד ביים ברעג ים אלס עגיפטישע אונטער־
טאנען פון דרום־סיריען. זיי ערשיינען דא אלס א פאלק אדער א שבט פון
לפי ערך א קליינער באדייטונג. פון דעם אומשטאנד וואס זיי ווערען דאר־
טען באצייכענט אלס שבט,*) ווילען מאנכע דרינגען, אז זיי האבען נאך ניט
געהאט דערגרייכט די מדרגה פון פולער באזעסענקייט: זיי זיינען נאך, הייסט
עס, באשטאנען, ניט פון פויערים, נאר פון וואנדערענדיגע פאסטוכער. לויט
דעם אויסטייטש האבען זיי דעמאלט נאר וואס געהאלטען אין אריבערגעהן
צו א באזעסענעם לעבען. לויט דער דאזיגער באשרייבונג וואלט מען זיך בא־

*) דאס שליסט לחלוטין ניט אויס, אז נאהנט צו דעם דאזיגען שבט זיינען
געשטאנען נאך אנדערע ברודער־שבטים, וועלכע ווערען אין דער אויפשריפט ניט
דערמאנט.

דארפט פארשטעלען, אז זיי זיינען נעזעסען אין מזרח־זייט פון דעם ים־ברעג און אין דרום־זייט פון לבנון. אט דאס אלץ שטימט אין די הויפט־שטריכען מיט דעם בילד וואס דער ערשטער קאפיטעל פון שופטים שילדערט אונז וועגען די פארהעלטענישען אין דער ערשטער צייט. דאס לאנד, באַ־זונדערס די שטעדט, זיינען נאך דאס רוב אין די הענט פון די אלטע הארען: נאר דאַ און דארטען האט זיך ישראל איינגעפונדעוועט אויף די בערג.

אין מערענפטאה'ס אויפשריפט — אין פאל אויב די אויסטייטשונג איז ריכטיג — ווערט ישראל בכן נאך דערמאנט נאר אלס א שבט. נאר ווע־ניגע דורות נאך מערענפטאה האבען מיר אבער שוין דבורה'ס ליד („ותשר דבורה"), וואס טראגט אויף זיך אלע סימנים פון א זיכערען דאקומענט. אין דעם דאזיגען ליד טרעט אויף ישראל נאר אלס אידעאלע איינהייט. ער איז שוין פאנאנדערגעטיילט אין א גרעסערער צאהל פון איינהייטען, וועלכע בלויז די נויט פון דעם מאמענט האט געקאנט צוזאמענצווינגען אויף א ווײַלע צו א שותפות'ער האנדלונג. אויב די אויפצעהלונג אין דבורה'ס ליד איז א פולשטענדיגע — אין וואס ס'איז ניטאַ קיין גרונט צו צווייפלען — זיינען דאמאלסט געווען צעהן אידישע שבטים.

לאמיר אננעמען, אז דבורה'ס ליד שטאמט פון בערך 1150; דאן פיהרט אונז א צווייטער וויכטיגער דאקומענט, וועלכער נעהערט בעיקר צום סוף פון דערזעלביגער פעריאדע, ווידער אריין עטליכע דורות טיפער. דאס איז יעקב'ס ברכה אין בראשית מ"ט. דאס ליד איז איצט אן איינהייטליכע זאך און עס האט פיליייכט דורכגעמאכט א לייכטע רעדאקציע אום צו ווערען איין שטיק. לכתחילה אבער איז עס באשטאנען פון שפרוכען, וועלכע זיינען געשאפען געווארען ביי איינצעלנע שבטים און האבען נעשילדערט זייער אײ־גענארטיגקייט, זייערע האפענונגען און וואונשען. דער שפרוך וועגען יהודה שטאמט, ווי מ'קאן באשיינפערליך זעהן, פון דוד'ס צייט, ווען דוד איז נאר וואס געווארען קעניג, און יהודה'ס אויפטריט אין א הערשענדער שטע־לונג איז נאך געווען ניי און האט נאך ארויסגערופען אלעמענס אויפמערק־זאמקייט; עס קאן אויך גריילער זיין, אז אט דער שפרוך איז געשאפען געווארען נאך איידער דוד טרעט אויף אלס קעניג און ער האט געהערט צו יענע גאט'ס־שפרוכען, וועלכע ווערען דערמאנט פיעלמאל אין דער צייט פון דעם שטרייט צווישען שאול און דוד*) און וועלכע זיינען קענטיג געווען באַ־שטימט צוצוגרייטען דעם וועג צום טראן פאר דעם ליבלינג פון פאלק. אין דעם

*) למשלי שמואל א, כ"ה 30; שמואל ב, ה 2.

פאל וואלטען מיר דארפען אננעמען, אז דער שפרוך שטאמט נאך פון שאול׳ס צייט.

דורך די איבעריגע שפרוכען, אויף ווי ווייט מיר קענען פעסטשטעלען די צייט פון ווען זיי שטאמען, ווערען מיר צום טייל אריינגעפיהרט אין נאך א העכערען אלטערטום. פון בנימין׳ען ווערט קיין אנדער זאך ניט געזאגט אחוץ אז ער איז א פארצוקענדער וואלף, און דאך ווערט ער אלס פארצוקענדער וואלף אפילו ניט נעטאדעלט אדער געשראקען מיט א שטראף פון גאט, נאר, אדרבה, ער ווערט נאך דערפאר געלויבט. דאס איז א ראיה, אז דער דיכטער ווייסט ניט פון שאול׳ס מלוכה און ניט פון איהר אונטערגאנג. דער שפרוך שטאמט אלזא נאך פון פאר שאול׳ס צייט. לוי, פארקעהרט, ווערט געטאדעלט, ניט דערמאנענדיג קיין ווארט וועגען זיין גייסטליכען אמט אלס פריסטער־שבט. דער אומשטאנד קאן נאר אזוי אויסגעטייטשט ווערען, אז לוי איז נאך דאמאלסט ניט געווען קיין פריסטערליכער שבט. און דאך געפינען מיר שוין כהנים פון שבט לוי אין דער געשיכטע פון „פסל מיכה“ (שופטים י״ז), וועלכע איז נעשריבען נעווארען נאך אונטער דוד׳ן, אויף קיין פאל ניט לאנג נאך איהם. דער שפרוך געהערט בכן צו דער צייט פון שאול׳ן אדער פון די שופטים און ער שפיגעלט אפ דעם צושטאנד פון לוי פאר דער אנטשטעהונג פון דער דערצעהלונג וועגען „פסל מיכה“, דאס הייסט: פאר דוד׳ס און קענטיג אויך פאר שאול׳ס צייט. — אויפ׳ן זעלביגען אופן וועט מען מוזען נעבען אן עהנליכע דערקלערונג אויך פאר יוסף׳ן, גאנץ גלייך צי דער שפרוך וועגען יוסף׳ן (אין יעקב׳ס ברכה) איז לכתחילה געווען גאנץ ווי איצט, אדער מ׳האט שפעטער צונעשטעלט צו איהם הוספות לויט משה׳ס ברכה (דברים ל״ג). מאנכע פארשער נעמען אן, אז אט די כלומר׳שט צוגע־שטעלטע הוספות שטאמען פון דער צייט פון ירבעם פון יואש. אין דעם פאל איז כאראקטעריסטיש די באטאנונג פון די „פיילען־שיסער“ (בעלי חצים). נאטירליך זיינען געווען אזוינע אין אלע צייטען, אבער צו זאגען, אז דאס שטאמט פון דער צייט פון ירבעם בן יואש שיקט זיך לחלוטין ניט. בפרט נאך אויב אונטער די „פיילען־שיסער“ זיינען געמיינט די אראמעער, דאן וואלטען באדארפט דערמאנט ווערען אויף דער זייט פון יוסף׳ס פיינד נאך אנדערע מינים כלי־זין. אבער אויב אונזער אויסטייטשונג איז ריכטיג, דאן רעדט דער שפרוך ניט וועגען די מלחמות פון ירבעם בן יואש, נאר וועגען די מלחמות פון אפרים און מנשה אין דער פארקעניגליכער צייט, באזונדערס אונ־טער גדעון׳ען.

מיר האבען בכן א רעכט צו געברויכען די יידע דאקומענטען, וועלכע

מיר האָבען דאַ בקיצור באַשריבען: דבורה'ס ליד און יעקב'ס ברכה, אַלס ראיות פאַר די פאַרהעלטעגישען פון די אידישע שבטים אין משך פון אונזער פּעריאָדע. אַ וויכטיגע הילף קאָן אונז נאָך אויסערדעם געבען די צווייטע העלפט פון שופטים א.

יוסף, אפרים, מנשה, מכיר.

אין מיטעלפונקט פון אידישען לעבען שטעהען, לויט אַלע ביבלישע קוועלען ,און וואהרשיינליך אין איינקלאַנג מיט מערענפּטאה'ס אויפשריפט, די בערג פון אפרים. קיין שבט ישראל געפינען מיר דאַרטען ניט מעהר נאָך דעם יאהר 1230, אויך ניט קיין שפּור פון אַ שבט יעקב. מיר טרעפען אָבער דאָרטען אויף זייער פּלאַץ דעם שבט יוסף, וועמען די געשיכטע פון די אבות באַטראַכט אַלס דעם זוהן פון יעקב־ישראל. אַנשטאַט יוסף'ן און בעצם גלייכבאַדייטענד מיט איהם, ווערט דאָן גערעדט פון יוסף'ס זיהן אפרים און מנשה. מיר וועלען בכן מוזען ביידע באַצייכענונגען נעמען צוזאַמען. ס'איז אָבער כדאי צו באַמערקען דערביי, אַז דבורה'ס ליד ווייסט ניט פון קיין יוסף'ן, דערפאַר אָבער ווייסען יאָ פון איהם יעקב'ס ברכה און שופטים א (אין משה'ס ברכה, דברים ל"ג, ווערען ביידע דערמאַנט, אי יוסף און אי אפרים און מנשה). מ'וואָלט פיליכט פון דעם נעקאָנט קומען צו דעם געדאַנק, אַז יוסף איז ערשט אַ שפּעטערדיגע צוזאַמענפאַסונג פון אפרים און מנשה (מכיר). דער בעסטער באַווייז אנטקעגען דעם איז אָבער דער אומשטאַנד וואָס אפרים איז לכתחילה גאָר ניט קיין נאָמען פון אַ פּערזאָן אָדער פון אַ משפחה, נאָר אַ נאָמען פון אַ לאַנדשאַפט (אפרת). עס וועט מילא בכן מוזען בלייבען דערביי, אַז „דאָס הויז פון יוסף" („בית יוסף"), ווי עס ווערט געזאָגט אין תנ"ך, איז דער עלטערער נאָמען פון שבט, און אַז דער איין שבט האָט זיך שוין פריה צעשפּאָלטען אין צוויי אָדער אין מעהר זעלבשטענדיגע אונטער־שבטים.

אין דער צייט פון דבורה'ס ליד איז שוין דורכגעפיהרט די צעשפּאַלטונג פון יוסף אין אפרים און מכיר. מכיר'ס שטעל פאַרנעמט שפּעטער מנשה*). מיר מוזען זיך פאָרשטעלען, אַז ביידע טיילען פון יוסף וואוינען

*) מכיר איז קענטיג געווען אַ הויפטלינג פון יוסף, וועלכער האָט געגרינדעט אַ שבט וואָס איז מיט דער צייט אויפגעגאַנגען אין מנשה. פונקט אַזוי אין מנשה גופא — ביידע זיינען פּערזאָנען־נעמען — געווען אַ הויפּטלינג פון מכיר

דאָן אויף די בערג פון אפרים. דאָס איז אין איינקלאַנג מיט שופטים א, וואו עס הייסט, אז „דאָס הויז פון יוסף" האָט איינגענומען די געגענד פון בית־אל (פסוק 22) און האָט שפּעטער זיך באַזעצט אין ב י ת ־ ש מ ש*) און א י ל ו ן: און ווייטער אז מנשה האָט ניט געקאָנט איינגעמען די פעסטונגען פון עמק־יזרעאל ביז בית־שאן פון איין זייט און די ביים ברעג ים אין דרום ־ זייט פון כרמל; און אז אפרים האָט ניט געקאָנט איינגעמען ג ז ר ביים ראַנד פונ׳ם דרום־טייל פון ים־ברעג ביי יפו (שופטים א 27 און ווייטער). אָט די אַלע געגענדען האָט מען געמוזט עראָבערען, אָדער — וואו זייער עראָבערונג האָט זיך אין אָנהויב ניט איינגעגעבען — זיי כסדר אטאַקירען. דערצו נאָך האָט מען געמוזט צוריקשטויסען אָנפאַלען פון דרויסען ווי אונטער דבורה׳ן און גדעון׳ען, און מ׳האָט געמוזט דורכקעמפען אַזוינע שטרייטען ווי פון אבימלך געגען ש כ ם און ת ב ץ. אָט דאָס אַלץ איז געווען גענוג צו שאַפען וועגען יוסף׳ן דעם שפּרוך:

„און שטאַרק איז געשטאַנען זיין בויגען,
און פלינק די אָרעמס פון זיינע הענט,
דורך דער הילף פונ׳ם שטאַרקען פון יעקב,
דורך דעם נאָמען פון ישראל׳ס פּאַסטוך."
(בראשית מ"ט 24).

ב נ י מ י ן.

אז יוסף׳ן, באַזונדערס אַז אפרים׳ן, שליסט זיך אָן אין דרום־זייט ב נ י מ י ן — יוסף׳ס אינגערער ברודער. ביי דבורה׳ן ערשיינט ער נאָר האַלב אַלס זעלבשטענדיגער שבט, האַלב אַלס צוגעהעריג צו אפרים (שופטים ה 14). ער ווערט דעריבער אין שופטים א לגמרי ניט דערמאָנט. אין יעקב׳ס ברכה אָבער ווערט ער געלויבט אַלס „אַ פאַרצוקענדער וואָלף, וועלכער קעהרט זיך צוריק אהיים באַלאַדען מיט רויב" (בראשית מ"ט 27). אריינגע־

וועלכער האָט אָפּגעשפּאָלטען אַ משפחה פון איהם. די דאָזיגע משפחה איז אָבער דאָן געוואָרען מעכטיגער איידער איהר מוטער־שבט און האָט איהם אויפגעזויגען אין זיך. אָט אַזוי טרעט דאָן אויף מנשה ביי דער זייט פון אפרים. זיכער איז מנשה צום ערשטען מאָל באַוויזען אונטער גדעון׳ען.

*) שופטים א, 35. „הר־חרס", זון־באַרג, איז „בית־שמש".

דריקט צווישען יהודה און אפרים, ארומגערינגעלט אין א גרויסער מאָס פון כנענים און, לויט דער געשיכטע פון אהוד, צעשפּרייט ביז יריחו און גלגל, האָט בנימין געהאַט גענוג געלעגענהייטען צו מאַכען אומזיכער די וויכטיגע וועגען וואָס ציהען זיך דורך זיין טעריטאָריע און צו באַפאַלען און צו באַרויבען די יבוסים ביי ירושלים, די כנענים ביי גבעון און גזר און די פלשתים אין טאָל.

ד ז.

בנימין'ס נעהנטסטער שכן האָט אמאָל געמוזט זיין ד ז. לויט שופטים א 34 מוז מען אננעהמען, אז דן האָט אמאָל געהאַט א חלק אין דער לאַנדשאַפט ביים דרום־שיפּוע פון די בערג אפרים און ביים מערב־שיפּוע צום טאָל צו פון די פלשתים, וואָס איז שפּעטער צוגערעכענט געוואָרען א טייל צו אפרים און א טייל צו בנימין. אויך די אַלטע דערצעהלונג פון שופטים י"ז. י"ח איז געבויט אויף דעם פאַקט. דאָס שפּיגעלט זיך אויך אָפּ אין די מעשיות פון שמשון הגבור*). לויט שופטים א האָבען די אמורים פאַרוועהרט די „קינדער פון דן" אראָפּצושטייגען אין טאָל צום ים־ברעג און האָבען זיי געדריקט אויפ'ן בארג. זיי האָבען זיי אפילו ניט פאַרגונען די ערטער אויפ'ן מערב־שיפּוע ווי: בית־שמש, אילון און שעלבים, וועלכע האָבען שפּעטער געהערט צו דעם הויז פון יוסף און נאָכהער צו יהודה.

דאָס ווייזט אונז, אז דן איז געווען א שוואַכער און בעצם ווייניג קריגערישער שבט. אויך די מעשיות וועגען שמשון'ען קאָנען דאָס ניט ענדערען. לויט שופטים י"ח·האָט דן איבער 600 באַוואָפּענטע לייט. אזוי ווי ער קאָן זיך אויף זיין אַלטען פּלאַץ ניט האַלטען, וואַנדערט ער אויס אין צפון און עראָבערט זיך דאָרטען א געגנער. אַט דאָ, אין נייעם אָרט, געפינען מיר איהם אין דבורה'ס ליד און קענטיג אויך אין יעקב'ס ברכה. די לעצטעביידע דאָקומענטען שטעלען ארויס דעם שבט אין א גאַנץ פאַרקעהרטער באַלייכטונג. דבורה טאַדעלט איהם שטאַרק וואָרום „ער האַלט זיך אויף אין דער פרעמד ביי די שיפען" (שופטים ה 17). די נאָהנטקייט צום פעניקישען ים־ברעג פאַרשאַפט די קינדער פון דן א לייכטען פאַרדינסט אלס לאַסט־טרעגער און מאַטראָזען, און זיי פאַרגעסען דעריבער דעם נאַציאָנאַלען חוב אין א שווע־

---

*) ביי שמשון און אין שופטים י"ח 2, 11 איז עס די געגענד פון צרעה, ניט ווייט פון קרית־יערים, וואָס ווייזט אויף דערזעלביגער סביבה.

רער צייט. דאס שטימט מיט דער באמערקונג וואס מיר האבען אויבען דער־מאנט, אז עס האט אט דעם שבט געפעהלט די לוסט פון קריג.

גאנץ אנדערש אבער ווערט ער כאראקטעריזירט אין יעקב׳ס ברכה. הגם א קליינער שבט, דאך שאפט ער א משפט. דאס הייסט: ער קעמפט העל־דיש ווי יעדער אנדערער: „ווי א שלאנג אויפ׳ן וועג בייסט ער דאס פערד אין טריט, אז דער רייטער פאלט הינטערוויילעכס"*) (בראשית מ"ט 16, 17. פארגלייך דברים ל"ג 22). דאס הייסט, אז כאטש שוואך איז צאהל, ווייסט ער אבער ווי זיך אפצואוועהרען פון זיינע שונאים מיט גבורה, מוט און רמאות. נאטירליך האט דן אין פארשידענע צייטען און אין פארשידענע סיטואציעס געקאנט טאן פארשידענע מעשים.

ז ב ו ל ן, א ש ר, נ פ ת ל י.

נעבען דן ווערען אנגערופען, כמעט אומעטום איינער נאכ׳ן אנדערען: ז ב ו ל ן, א ש ר, נ פ ת ל י אלס די אמת׳ע צפון־שבטים, די איינגענ־טימער פונ׳ם בערגלאנד פון גליל. זבולן וואוינט, לויט יעקב׳ס ברכה, ביים ברעג פון ים. אזוי ווי דער ים־ברעג גופא האט אין קיין צייט ניט געהערט צו די אידען, און דערצו איז אשר געלעגען נעהנטער צום ים איידער זבולן, איז עס דעריבער שווערליך צו נעמען דעם אויסדרוק ווערטליך**). דער שפרוך באציהט זיך נאר אויף דעם געווינס וואס זבולן האט געהאט פון זיין נאהנט־קייט צום פעניקישען ברעג. סוחרים פון דעם דאזיגען שבט האבען, ווייזט אויס, גענומען פריה אן אנטייל אין די האנדעלס־נסיעות פון די פעניקיער (דברים ל"ג 18). אייניגע שטעדט האט אויך דער שבט זבולן געמוזט איבערלאזען ביי די כנענים (שופטים א 30) — לכל הפחות ביז צו דער שלאכט אין דבורה׳ס צייט, אין וועלכער זבולן נעמט א בכבוד׳יגען אנטייל. עס ווייזט אויס, אז זבולן האט נעבען נפתלי זיך אויסגעצייכענט מיט א באזונדערען העלדען־מוט:

„זבולון איז א פאלק וואס גיט דעם טויט זיך איבער,
און נפתלי אויף די הויכען פונ׳ם פעלד."
(שופטים ה 18).

---

*) אז מ׳מיינט דא דעם דן פון צפון, דאס הייסט: דן נאך זיין וואנדערונג, קאן מען זעהן פון דעם, וואס ער ווערט אוועקגעשטעלט אלס לעצטער צווישען די צפון־שבטים. אויך שופטים א האט די ארדנונג: זבולן, אשר, נפתלי, דן.

**) בראשית מ"ט 13: פארגלייך אבער יהושע י"ט, פון פסוק 10 אן וואו דאס ווערט גענויער אנגעגעבען.

אויך אין אנדערע שטעלן ווערט נ פ ת ל י אנגערופען אין א נאהנ־טען צוזאמענהאנג מיט זבולן. איהם, נפתלי'ן, געהערט גליל אין מערב־זייט פון ים־כנרת. לויט שופטים א (פסוק 33) מוז ער איבערלאזען די כנענים צוויי היילינגטימער פון גליל: ב י ת ־ ש מ ש און ב י ת ־ ע נ ת: פי־לייכט האט ער זיי באקומען אלס פרייז פאר זיין גבורה אונטער דבורה'ן. וואס פאר א לויב עס ווערט איהם געגעבען אין יעקב'ס ברכה, איז שווער צו זאגען, מחמת דער טעקסט איז דארטען ניט זיכער.

דער דריטער פון די גליל־שבטים איז א ש ר. עס ווייזט אבער אויס, אז ער האט זיך אויסגעשפרייט ביז טיף אריין אין דעם אונטערסטען קישון־טאל, און ביי געלעגענהייטען, ווענינגסטענס צום צוועק פון פיש־פאנג, האט ער זיך צוגעשטופט אזש צו דעם ים־אויסגוס פון עכו. דבורה קלאגט איהם אן, אז ער ליגט רוהיג ביים ברעג פון ים און ביי זיינע אויסגוסען. ער איז פילייכט געווען איינגעשראקען דורך סיסרא'ן, וועמעס הויפטשטאדט איז, בדרך השערה, געלעגען אין זיין טעריטאריע. אויך די געגענד פון כרמל און דאס גאנצע הינטערלאנד פון פעניקישען ברעג ווערט, ווייזט אויס, צוגערע־כענט צו אשר'ן. אז ער מוז איבערלאזען ביי די כנענים די האפען־שטעדט גופא, באזונדערס עכו, צידון און אכזיב, וועלכע ליגען צווישעןביידען, און אויך אפיק אין דרום־זייט פון כרמל, דאס זאגט אונז אויסדריקליך שופטים א (פסוק 31), אבער אהן דער געוועהנליכער באמערקונג, אז דאס דאזיגע פארהעלטעניש איז געווען בלויז צייטווייליג. אשר איז דערמיט דער נעהנטס־טער שכן פון די פעניקיער. דורך זיין טעריטאריע געהט דער האנדעל פון און נאך די פעניקישע שטעדט און האפענס.

מ'קאן לייכט זעהן, אז אשר האט געלעבט אין שפע און רייכקייט, מחמת זיין באדען אין גליל איז געווען זעהר פרוכטבאר, באזונדערס אין דעם טאל פון קישון, און דורך זיין טעריטאריע האבען זיך געצויגען די וויכטיגע האנ־דעלס־מארשרוטען פון אינערליכען לאנד צו די פעניקישע האפענס און שטעדט. ער איז אויך רייך געווען אין לאנדווירטשאפט, אין עקספארט פון אויל און תבואה ווי אויך אין פיש־פאנג און אין האנדעל. שוין יעקב'ס ברכה זאגט דעריבער, אז ער לעבט אין עשירות און אז ער שטעלט צו קעניגליכע שפייזען (פאר די הויפען פון די פעניקישע שטאדט־מלכים און אויך פאר די כנעני'שע מלכים פון די שכנות'ע שטעדט). לויט משה'ס ברכה „טונקט אשר זייז פוס אין אויל" (בראשית מ"ט 20; דברים ל"ג 24).

י ש ש כ ר.

אם ווענינסטען ווייס האט י ש ש כ ר דערגרייכט אין דעם אמת'ן גליל. זיין געגענד נעמט ארום די מזרח־טיילען פון דעם טאל יזרעאל און אויך דעם דרום־מזרח פון גליל, וואס שליסט זיך אן דעם אן: דאס איז די געגענד פון עין־דור, שונם און ווייטער ביז צו דעם תבור און צו בית־שאן (יהושע י"ט 17). צום באדויערען ווערט ער ניט דערמאנט אין שופטים א און מיר קאנען דערפאר ניט וויסען גענוי, וואס עס האט געהערט צו איהם אין יענער צייט. אין דער צייט, פון וועלכער משה'ס ברכה שטאמט, איז ער געווען איבערגעבען צום האנדעל און האט מיט זיין רוהיגער באזעסענקייט גע־האלפען זבולן'ען אין זיינע האנדעלס־נסיעות (דברים ל"ג 18): ער האט בכן גענומען, ווי עס ווייזט אויס, א פולען חלק אין זבולן'ס ריוחים פון מסחר. פון יעקב'ס ברכה ערפאהרען מיר, אז יששכר איז גאנץ פריה געווארען אן אונטערווארפענער קנעכט:

„און ער האט געזעהן, אז רוה איז גוט,
און אז דאס לאנד איז ליב,
האט ער געבויגען זיין רוקען פאר לאסטען,
און איז געווארען א צינז־קנעכט".
(בראשית מ"ט 14, 15).

יששכר, וועלכער ווערט דא דערקלערט אין א ווארט־שפיל אלס „מאן פון לוין" (איש שכר), אלס קנעכט, איז אריינגעדרונגען אינ'ם פרוכטבארען טאל פון צפון'דיגען הינטערלאנד. דא אבער, הגם „א שטארק ביינערדיגער אייזעל", האט ער ניט געוואגט אויפצונעמען דעם קאמף געגען די שטארקערע כנעני'שע שטעדט, נאר איז בעסער געבליבען אונטערווארפען אונטער זיי.

א גאנץ אנדער בילד ווייזט אונז אבער דבורה'ס ליד. דא ווערט יששכר דערמאנט מיט באזונדערער אויסצייכענונג אלס דער שבט, וואס זיינע פירש־טען האבען „מיט דבורה'ן" מארשירט צו דער שלאכט (שופטים ה 15). דא־דורך ווערט אונז מיט איינמאל די גאנצע סיטואציע קלאר, און מיר קריגען א נייע ראיה, אז איינצעלנע שפרוכען פון יעקב'ס ברכה זיינען זעהר אלט. וואס עס האט זיך איינגעגעבען די כנענים מיט יששכר'ן, האבען זיי געזוכט צו מאכען אלס כלל: גאנץ ישראל זאל צו זיי אונטערטעניג ווערען. אונטער

דבורה׳ן טרעט דאן אריין א רעאקציע, דער פארקנעכטעטער שבט יששכר וואכט אויף און נעמט אווארימען אנטייל אין קאמף.

ר א ו ב ן.

לאמיר זיך איצט ווענדען צום עבר הירדן. מיר געפינען דא דערמאנט דריי שבטים: ראובן, גלעד, גד. פון ר א ו ב ן ׳ ע ן ווייסען מיר, אז ער איז געזעסען אין דרום פון עבֿר־הירדן און האט זיך דא אפגעגעבען מיט האדרעווען בהמות. אין דבורה׳ס ליד זעהט זיך נאך קיין שפור ניט דערפון, אז אט דער שבט, וואס איז צוליב זיין מעכטיגער שטעלונג באטראכט געווארען אין דער אלטער צייט אלס דער בכור, זאל האלטען ביים אונטערגעהן. דבורה קלאגט איהם נאר אן פארוואס ער נעמט ניט קיין אנטייל אין אלגעמיינעם קאמף און לעבט מיט זיינע אפגעזונדערטע אינטערעסען:

„ראובן, וואס ביזטו געזעסען צווישען די שטאלען,
צו הערען דאס שמוצערען פון די סטאדעס?
אין ראובן׳ס טיילען האט מען פיעל זיך איבערלעגט.“
(שופטים ה 15).

מ׳האט דא דעם איינדרוק, אז עס האט געקאנט קומען פון איהם וויכטיגע הילף. ער האט אבער שוין געמוזט גאנץ פריה שטארק ליידען פון די אדומים און מואבים, וועלכע האבען איהם געדריקט פון אלע זייטען. צוליב זיין איזאלירטער לאגע האט מען איהם אין אנדערע שבטים פילייכט מוחל געווען זיין האלטונג אונטער דבורה׳ן. יעקב׳ס ברכה, וועלכע איז אין דעם פרט אינגער איידער דבורה׳ס ליד, קען שוין ראובן׳ען אין דעם צושטאנד פון אונטערגאנג און באגרינדעט זיין שיקזאל מיט אן אלטער זינד, וואס איהר קללה ליגט אויף איהם (בראשית מ״ט 3, 4). אין דער צייט פון משה׳ס ברכה איז ער שוין כמעט ווי פארניכטעט, און מישע מלך מואב אויף זיין שטיין דערמאנט איהם לחלוטין ניט מעהר.

ג ד, ג ל ע ד.

זיין שכן אין צפון איז ג ד. דבורה דערמאנט איהם ניט; עס ווייזט אויס, אז ער איז נאך דאמאלסט געווען נכלל אין ג ל ע ד. ס׳איז דעריי־

בער זעהר מעגליך, אז ער האט ערשט נאכהער, ביים סוף פון דער שופטים־צייט, זיך זעלבשטענדיג געמאכט. יעקב'ס ברכה רעכענט איהם שוין יע־דענפאלס צו די זעלבשטענדיגע שבטים. זי ריהמט איהם פאר זיין אנט־שלאסענקייט און גבורה, מיט וועלכער ער דערנעמט זיינע פיינד, די רויבע־רישע שכנים פון מואב, עמון און ארם.

ווי שוין פריהער געזאגט, דערמאנט דבורה'ס ליד אנשטאט גד ג ל ע ד. אויך איהם, ווי ראובן'ען, ווערט פארגעווארפען, אז ער וויל ניט פארלאזען זיין זיכערע שטעלונג אין עבר־הירדן צוליב דער אלגעמיינער געפאהר (שופטים ה 17). אזוי ווי ער ווערט דערמאנט צווישען די אידישע שבטים, האט ער דערפאר געמוזט פארנעמען אין יענער צייט, ארום 1150, דעם ראנג פון א זעלבשטענדיגען שבט נעבען ראובן'ען. אבער זינט גד האט באקומען א זעלב־שטענדיגע באדייטונג איז גלעד, ווי עס ווייזט אויס, אלץ מעהר און מעהר געווארען א געאגראפישער באגריף. דער אורשפרונג פון'ם נאמען גלעד איז יעדנפאלס טונקעל.

נאטירליך האט די געגענד פון גלעד געמוזט דאס רוב קאלאניזירט ווערען פון אידישע משפחות, וואס האבען זיך דארטען באזעצט אויף זייער וואנדערונג פון מזרח און דרום און האבען ניט געוואלט וואנדערען ווייטער צו דער מערב־זייט פון ירדן. אבער דערביי האבען שוין אויך אין דער עלטסטער צייט גע־מוזט פארקומען צוריקוואנדערונגען פון מערב אהער. אידישע משפחות, וועלכע קאנען זיך ניט באזעצען פעסט אין מערב־זייט פון ירדן, וואנדערען ווייטער אוים, ווי די משפחה פון דן: נאר אנשטאט צו צפון, וואנדערען זיי צו מזרח צו. זיי ווערען שפעטער צוגערעכענט צו מנשה: און אט אזוי קומט אויף די לעגענדע, אז שוין אונטער משה'ן איז דער האלבער שבט מנשה דא געבליבען זיצען. אבער די לעגענדע איז א ראיה פאר דעם, אז די וואנדע־רונג איז פארגעקומען גאנץ פריה, פילייכט שוין אין דער שופטים־צייט (במדבר ל"ב 39). די דאזיגע הנחה קאן פילייכט באשטעטיגט ווערען פון דעם שפריכ־ווארט אין דער געשיכטע וועגען יפתח, מיט וועלכען מ'פלעגט קענטיג ריי־צען די גלעדים: „אנטלאפענע פון אפרים זייט איהר!“ (שופטים י"ב 4).

י א י ר.

מ'קאן זיך אויך משער זיין, אז אין דערזעלביגער צייט האבען זיך נעגרינדעט אידישע ישובים אויך אינ'ם צפון פון עבר־הירדן, אין צפון־זייט פון גלעד, אהין צום חורן צו. דאס זיינען די „געצעלט־דערפער פון יאיר“

אין דער געגענד פון יארמוק. זייער לעגענדארישער גרינדער הייסט יאיר הגלעדי (פארגלייך במדבר ל"ב 41; שופטים י 3, 4). שוין אונטער דוד'ן איז פאראן א מאן פון דארטען, א כהן: עירא היארי (שמואל ב, כ 26). די גרינדונג פון די דאזיגע דערפער קאן בכן געהערען שפעטסטענס צו שאול'ס אדער עלי'ס צייט. דאס וואס יאיר ווערט אריינגערעכענט צווישען די שופטים איז א ראיה, אז דאס געהערט צו דער שופטים־צייט. אויך אט דא האנדעלט זיך וועגען א וואנדערונג פון מערב קיין מזרח פון משפחות, וועלכע האבען שוין דאמאלסט אדער שפעטער זיך צוגערעכענט צו מנשה (במדבר ל"ב 41).

יהודה.

ווי עס ווייזט אויס איז דאס פאלק ישראל באשטאנען ארום יאהר 1150 פון צעהן הויפט־שבטים: אפרים, זבולן, אשר, נפתלי, דן, בנימין, מכיר, יששכר, ראובן, גלעד. ס'איז ניט קיין צופאל וואס מ'זאגט נאך אין א שפעטערער צייט, אז „ישראל" האט צעהן חלקים אין דעם גאנצען פאלק (שמואל ב, י"ט 44; מלכים א, י"א 35). וואו אבער בלייבט די דרום־גרופע: יהודה, שמעון, לוי? דאס וואס דבורה דערמאנט לחלוטין ניט יהודה און שמעון דארף מען אהן א ספק אזוי אויסטייטשען, אז זי האט אויף זייער הילף ניט גערעכענט. אז זיי האבען נאך צום פאלק לגמרי ניט געהערט, קאן מען דערפון ניט דרינגען; ס'איז אבער יא א ראיה, אז זיי זיינען נאך דעמאלט געשטאנען אן א זייט. יענע אלע צעהן זיינען צווישען זיך פאר־בונדען*); יהודה אבער איז פון זיי אפגעשיידט, ווארים די שפעטערדיגע אידישע ערטער ניט ווייט פון ירושלים, ווי קרית־יערים און בית־שמש געהערען צו די כנענים. דער שווערפונקט פון יהודה ליגט ביי בית־לחם און אין דער לאנדשאפט צווישען בית־לחם און חברון. אבער דינענדיג דעמזעלביגען גאט יהוה ווי די שבטים פון ישראל און האבענדיג בשותפות מיט זיי מאנכע טראדיציעס, האבען זיי זיך פארט געמוזט פיהלען פארבונדען מיט די שבטים פון ישראל דורך אן אידעאלען באנד. דאס וואס דבורה אפעלירט ניט צו זייער צוגעהעריגקייט צום פאלק און ניט זי ריהמט,

---

*) אפרים און מנשה גרייכען אין צפון ביז צום עמק יזרעאל און די צפון־שבטים קומען ארונטער ביז אין טאל, כמעט צום טייל אלס צוגעהעריגע צו די כנענים און אלס סוחרים.

ניט זי טארעלט זיי, דערקלערט זיך אם בעסטען דערמיט, וואס יהודה איז דאמאלסט געווען שטארק פארנומען מיט אייגענע עסקים און מ׳האט פון איהם קיין שום הילף ניט געקאנט דערווארטען.

וואסערע עסקים דאס זיינען געווען, מיט וועלכע יהודה איז געווען פארנומען, זעהען מיר קלאר פון יעקב׳ס ברכה. דער שפרוך דארטען וועגען יהודה, ווי שוין אויבען דערמאנט, געהערט צו דעם אנהויב פון דער נעכסטער צייט. אבער דאס וואס ווערט דארטען וועגען איהם געזאגט האט נאטירליך שוין איצט זיין שורש. דאס וואס די איבעריגע זיהן פון׳ס שותפות׳ען פאטער, די שבטים פון ישראל, ריהמען זיין גבורה און לויבען איהם שפעטער, איז שוין איצט צוגעגרייט געווארען דערמיט, וואס ער כאפט „זיינע פיינד ביים נאקען“.

„יהודה איז א יונגער לייב:
פון רויב ביזטו, מיין זוהן, אויפגעשטאנען.
ער האט געלעגט זיך, האט געהויערט ווי א לייב
און ווי א לייבין — ווער וועט איהם אויפהייבען?“
(בראשית מ״ט 8).

יהודה האט געמוזט האבען אפצוטאן א שווערע ארבייט, ביז ער האט זיך געפיהלט זיכער אלס איינענטימער פון זיין בערגלאנד. ער האט געמוזט ארויס׳שטופען פון איין זייט די כנענים, פון דער אנדערער זייט די אדומים, וועלכע זיינען געווען אריינגעדרונגען צו ווייט אין דרום. אין דוד׳ס צייט איז שוין די ארבייט אפגעשלאסען; אבער אויך אין שאול׳ס צייט הערען מיר ווינציג וואס וועגען דער דאזיגער ארבייט. בעיקר געהערט זי צו דער צייט פון דבורה׳ס מלחמות און עס דערקלערט זיך דערמיט ווארום דבורה׳ס ליד שווייגט מכוח דעם. ס׳איז דער המשך פון די מלחמות, וואס פון זייער אנהויב ווערט דערצעהלט אין שופטים א.

דאס לאנד ארום בית־לחם און חברון איז דורכאוים מסוגל פאר ערד־ארבייט. זינט יהודה האט עס באקומען איז ער אויך קענטיג אריבערגעגאנגען צו ערד־ארבייט. די געגענדען אין דרום־זייט פון חברון געהען אלץ מעהר און מעהר אריבער אין דער סטעפע. דארטען פאשען זיך די סטאדעס פון׳ם רייכען נבל הכרמלי (שמואל א, כ״ה 2). און וואס מעהר יהודה איז געבליבען אין דער סטעפע און האט דארטען געהאלטען סטאדעס און געהאדעוועט בהמות, אלץ מעהר האט ער אנגעהאלטען אין די דאזיגע געגענדען

דאס לעבען און די מנהגים פונ׳ם נאמאד, אדער פונ׳ם האלב־נאמאדישען פאסטוך. אין נאך א גרעסערער מאס איז עס ריכטיג בנוגע צו די שבטים פונ׳ם נגב, פון דרום־לאנד, וועלכע זיינען לכתחילה געווען פרעמד צו יהודה. אבער האבען ביסלעכווייז זיך אן איהם אנגעשלאסען.

כלב, ירחמאל, קין, קנז.

דאסגלייכען געהערט שוין צו דער שופטים־צייט די באהעפטונג פון כלב, ירחמאל און קין אדער די קינים מיט יהודה. אויך קנז אדער די קנזים געהערען אהער. קין איז לויט שמואל א (ט״ו 6) געשטאנען נאהנט צו די עמלקים, האט זיך אבער אפגעזאגט פון זיי; עס ווייזט אבער אויס, אז אט די פארבינדונג גופא פון די קינים מיט די עמלקים איז ערשט פארגעקומען אין דער היסטארישער צייט.*) די קינים זיינען געאגראפיש באצייכענט דורך דעם נאמען נגב ערד אין מדבר יהודה. אויף די קינים באציהט זיך אויך די געשיכטע פון קין און הבל; קין איז דאס אור־בילד פונ׳ם ווילדען בעדואין, אויף וועמען עס ליגט, לויט דער מיינונג פונ׳ם פויער און פונ׳ם האלבען נאמאד, א קללה; הבל איז דער פרידליכער, פונ׳ם בעדואין אפט אונטערדריקטער און באאומרוהיגטער פאסטוך פון סטאדעס, ווי א שטייגער נבל אין שמואל א, כ״ה. די קינים זיינען בכן נאמאדען, און אפילו ווייט אוועק פון זייערע אלטע ערטער אינ׳ם נגב טרעפען מיר נאך אין דבורה׳ס ליד חבר הקיני וואוינענדיג אין א געצעלט אין עמק יזרעאל (שופטים ה 24). דער ספר דברי הימים האט אונז דערהאלטען די ידיעה, וועלכע לעגט זיך זעהר גוט אויפ׳ן שכל, אז אויך די רכבים, וועלכע זיינען שפעטער באריהמט געווארען דורך זייער שטרענג נאמאדישען לעבען, זיינען געווען א צווייג פון די קינים (דברי הימים א, ב 55. פארגלייך אויך ירמיה ל״ה).

אז כלב האט געהערט צו דער געגענד פון חברון און באזונדערס אינ׳ם כרמל וואס ליגט אביסעל אין דרום־זייט פון חברון (צווישען חברון און ערד), דאס ווייסען מיר פון שופטים א און פון דער געשיכטע פון נבל הכרמלי. כלב האט בכן זיך שטארק באריהרט מיט די קינים. דאסגלייכען איז מיט ירחמאל, וועלכער איז בעצם נאר א צווייג פון שבט כלב. אלע דריי שבטים פון

---

*) שופטים א 16. מ׳דארף לעזען דעם פסוק: „ובני חובב הקיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה מדבר יהודה אשר בנגב ערד וילכו וישבו את העמלקי“.

נגב: קין, כלב און ירחמאל ווערען דערמאנט אין דער געשיכטע פון דוד׳ן (שמואל א, כ״ז 10: ל 26, 31). אבער דער צוזאמענהאנג, אין וועלכען זיי שטעהען דארטען, מאכט אוממעגליך די געוועהנליכע אויפפאסונג, אז די דאָ־זיגע שבטים פון נגב האבען זיך ערשט אנגעשלאסען אן יהודה אונטער און דורך דוד׳ן אלס קעניג פון חברון. דוד גיט אָן, אז ער האט זיך אריינגעבראכען אין דעם נגב פון יהודה, פון ירחמאל און פון קין: דערמיט קריגט ער חן אין די אויגען פון עכיש מלך גת, ווייל ער האט זיך דאדורך פארהאסט געמאכט ביי זיין פאלק ישראל (שמואל א, כ״ז 10, 12). דאס האט אבער נאר געקאנט געשעהן, אויב די קינים און די ירחמאלים האבען שוין געהערט צו יהודה און ישראל. ווען זיי ווערען דערביי אונטערשידען פון יהודה, איז עס אן אונטערשיידונג בלויז אין נאמען, אבער ניט אין עצם*). געהערען בכן די דאזיגע שבטים שוין אונטער שאול׳ן צו יהודה, טא האבען זיי זיך אודאי אנגעשלאסען אן איהם שוין אין דער שופטים־צייט. פי־לייכט אונטער דעם דרוק פון די פלשתים, וועלכע האבען זיך געשטופט וויי־טער צו דרום; גיכער אבער דורך דעם וואס יהודה איז שטארק געווארען.

שמעון, לוי.

אויך שמעון און לוי ווערען ניט דערמאנט אין דבורה׳ס ליד. פארוואס, דאס ווערט אונז קלאר פון יעקב׳ס ברכה. פיליכט אין צוזאמענהאנג מיט יהודה׳ס מלחמות און נויטען איז מיט זיי א גרויס אומגליק געשעהן. אין שאול׳ס און דוד׳ס צייט איז דער אומגליקליכער צושטאנד פון שמעון און לוי שוין געווען א פארטיגע, אפגעשלאסענע זאך, אזוי אז מ׳האט שוין גע־קאנט זעהן פון נאהנטען זייער „צעשטרייאונג אין ישראל״. עס הייסט: זיי־ער ענדגילטיגע אויפלעזונג. מיר ווייסען אבער פון שופטים א, אז שמעון האט בשותפות מיט יהודה זיך גענומען צו דער עראבערונג. די דאזיגע ידיעה מוז לכל הפחות אויף אזויפיעל האבען א היסטארישען יסוד, אז שמעון איז פאקטיש אמאל געזעסען נעבען יהודה, אין מערב־זייט פון איהם. מ׳קאן זיך משער זיין, אז ער האט שפעטער געמוזט אפטרעטען זיין ארט צו די פלשתים און די כנענים, און יהודה, מיט זיך גופא באשעפטיגט, האט איהם ווינציג

*) באזונדערס זעהט זיך דאס ארויס אין שמואל א, ל 26. דוד, הייסט עס דארטען, שיקט רויב צו די זקנים פון יהודה, וועלכע זיינען כולל די פון די ירחמאלים, פון די קינים און פון חברון.

וואס געקאנט העלפען. זיין פארניכטונג האט געמוזט פארקומען **אין דבורה'ס** צייט.

יעקב'ס ברכה זוכט א דערקלערונג פאר דעם און געפינט זי פאר שמעון און לוי צוזאמען אין א זינד, וואס זיי האבען אמאל בשותפות אפגעטאן. זיי האבען א שטייגער „אין זייער צארן געמארדעט מענשען און אין זייער מוטוויליגקייט פארקריפעלט אקסען.“ מיט רעכט פארבינדט מען דאס מיט דער געשיכטע פון שכם און דינה (בראשית ל"ר). ס'איז אבער א טעות ווען מ'טראגט אריבער די דאזיגע געשיכטע אין דער צייט פון די שופטים און מ'מאכט זי פאר דער אמת'ער סיבה פון דער אויפלעזונג פון שמעון און לוי. אננעמענדיג, אז זיי האבען כלומר'שט אין יענער צייט אונטערנומען בשותפות אן עקספעדיציע געגען שכם און האבען דארטען געליטען א גרויסע נידערלאגע. וואס האבען זיי, באזונדערס נאך שמעון, איצטער דארטען געהאט צו זוכען? ניכער איז געבליבען א טראדיציע וועגען א טאדעל, וועלכער האט געווירקט ווי א קללה, פון איינעם פון די אור־אבות געגען די דאזיגע ביידע זיהן, וועלכע זיינען באטראכט געווארען אלס ברידער אין א באזונדערען זין, אלס זיהן פון איין מוטער: און יעקב'ס ברכה זעהט די ווירקונג פון דער קללה אין דעם וואס עס איז געשעהן מיט שמעון און לוי אין דער שופטים־צייט און ארויף ביז שאול און דוד.

דערמיט איז צוגלייך אויך אנגעגעבען וואס מיר ווייסען מכוח לוי אלס א שבט אין דער שופטים־צייט. דאס וואס משה האט צו איהם געהערט, האט אהן א ספק איהם צוגעגעבען א הויכען ראנג צווישען די שבטים און משפחות אין משה'ס צייט. מעהר ווי אין אלץ האט ער דערהאלטען זיין חשיבות אין גייסטליכע ענינים. אבער יעקב'ס ברכה, דער איינציגער דאקומענט וועגען דעם שבט אלס אזעלכען אין דער שופטים־צייט, ווייזט אונז מיט פולער קלארקייט, אז ניט האט לוי גופא זיך באשרענקט אויף יענעם גייסטליכען פריווילעגיום, ניט האט מען אין ישראל געזעהען אין דעם די עצם באדייטונג פון לוי. ניכער לעבט ער נאך אין דער צייט פון דוד אדער שאול, לכל הפחות אין זכרון, אלס א שבט ווי אלע אנדערע, אז ניט וואלט ער ניט דערמאנט געווארען צווישען די צוועלף שבטים*) און וואלט ניט ווי זיי פארוויקעלט געוועזען אין וועלטליכע ענינים. אין די דאזיגע וועלטליכע ענינים האט ער געמוזט אזוי ווי שמעון און צוזאמען מיט איהם ליידען אזעלכע מפלות, אז ער

*) בראשית מ"ט (יעקב'ס ברכה) און אויך ב"ט און ל"ה. פארגלייך אויבען ז. 138 אין דער באמערקונג.

איז גאר אין גיכען לגמרי פארשוואונדען אלס וועלטליכער שבט. אבער די שופטים־צייט האט איהם נאך געקענט אלס וועלטליכען שבט, אם ווע־ניגסטען האט זי נאך געהאט די פרישע ערינערונג דערפון. על כל פנים איז זיין אויפלעזונג שוין געווען ווייטער אנגעגאנגען איידער שמעון׳ס, אז ניט וואלטען מיר געהערט ווענען איהם אין שופטים א אדער עפעס אנדערשוואו. עס קאן גריילעך זיין, אז אין די ערֹאבערונגס־מלחמות האט ער זיך שוין באַ־טייליגט בלויז מיט ווייניג משפחות, וועלכע האבען זיך מעגליך אנגעשלאסען אן יהודה און שמעון. עס מוז דא נאך באמערקט ווערען, אז דער איינציגער לוי, וועמען מיר באגעגענען אין ספר שופטים, קומט פון בית־לחם אין יהודה (שופטים י״ז 7). מיר מוזען דעריבער זוכען לוי׳ן אין דער סביבה פון יהודה. דארטען זיינען אויך פארגעקומען די מלחמות און שטרייטינקיי־טען, אין וועלכע לוי האט געליטען זיין ביטערע נידערלאגע.

3.

ווייטעריגע ערֹאבערונגס־מלחמות.

פונקט ווי די איבעריגע געשעהענישען פון אונזער שופטים־צייט, אזוי קענען מיר אויך די ערֹאבערונגס־מלחמות זיך ניט פארשטעלען אין א צוזאַ־מענהאנג. שולדיג אין דעם איז דאס וואס די געבליבענע טראדיציעס זיינען זעהר מאגער און אפגעבראכען, און עס פעהלט אונז אויך א צייטרעכענונג לויט א סדר און א המשך. אונזער איצטיגער ספר שופטים איז אפילו איינ־געפאסט אין א פולען און רונדען כראנאלאגישען ראהם. אין דער איצטיגער געשטאלט געהערט דאס אבער צו די שפעטסטע טיילען פונ׳ם בוך, וואס איז אסך מאל איבערגעשריבען און רעדאקטירט געווארען. אין גאנצען אויסגע־זויגען פון פינגער איז דער דאזיגער כראנאלאגישער ראהם ניט. אין מאנכע פונקטען האט ער אלס יסוד עלטערע צייטבאשטימונגען, וועלכע האבען לכתחילה געהערט צו די דאקומענטען גופא. באזונדערס די צאהלען פון די אזויגערופענע קליינע שופטים (פון וועלכע עס ווערען ניט דערצעהלט קיין העלדישע מעשים: זעה א שטייגער שופטים י 1—5, 8—15). אויך די דער־צעהלונגען ווענען יפתח און ווענען די צייטען פון דער אונטערדריקונג זיי־נען, ווי עס ווייזט אויס, באגרינדעט אויף אן אלטער טראדיציע. אבער כאטש די דאזיגע צאהלען האבען א ווערט אין מאנכע פרטים, זיינען זיי אבער פארט ניט גענוג אונז צו געבען א כראנאלאגיע אין א המשך. ס׳איז דערפאר ניטא

קיין אנדער ברירה ווי נאר ארויסצודרינגען דעם סדר פון דער צייט פון אינע־ווענינסטע סימנים. די ארדנונג פון אונזערע שופטים־געשיכטען וועט אונז דערביי קאנען עפעס ארויסהעלפען.

מיר האבען שוין אויבען דערמאנט, אז די עראבערונגס־מלחמות זיינען פארטגעזעצט געווארען אויך נאכדעם ווי די אידישע שבטים האבען זיך גע־האט פעסט באזעצט אין לאנד, און אז איינצעלנע שבטים האבען דא און דארטען געמוזט קעמפען מיט געוועהר אין די הענט אויסצוברייטערען זייער גרעניץ. דאס איז געווען א רעזולטאט פון דער אלגעמיינער דאמאלסדיגער לאגע. ווי ווינציג עס האט זיך וועגען דעם דערהאלטען אין תנ"ך, איז עס אליין גענוג צו לאזען דערקענען פון אייניגע כאראקטעריסטישע פאלען ווי אזוי יענע מלחמות זיינען אומגעפעהר צוגעגאנגען. מאנכע אזוינע מלחמות זיינען אהן א ספק אויסגעקעמפט געווארען, פון וועלכע עס איז אונז ניט געבליבען קיין שום ידיעה.

שמעון און לוי.

אלס דער עלטסטער פאל פון אט דעם זארט ווערט איצט פון די מעהרס־טע אנגענומען בדרך השערה דער אנפאל פון שמעון און לוי אויף ש כ ם. אין א צייט ווען אין שכם האט זיך שוין געפונען א אידישער ישוב, כאטש א גאנץ קליינער,*) פרובירען, לויט דער דאזיגער השערה, די שבטים שמעון און לוי איינצונעמען יענע וויכטיגע שטאדט מיט דעם כוח פון געוועהר. אהן ספק כדי זיך צו באזעצען אין דער געגענד ארום. לוי, משה'ס שבט, ווערט אין די פריהעריגע עראבערונגס־מלחמות ניט דערמאנט, ער האט בכן נאך ניט גע־האט קיין נחלה: שמעון האט הפנים, עהנליך צו דן, זיך ניט געקאנט האלטען אין זיין געגענד אין דרום, וואס האט זיך געגרעניצט מיט יהודה.

דער איבערפאל פון דיביידע שבטים — געהט ווייטער די השערה — ווערט באטראכט פון דער אידישער מינאריטעט אין שכם אלס א מיאוס'ע בגידה. ער שמערט דעם פרידליכען אפמאך צווישען די אידען און די כנענים און רייצט אויף די כנענים אין אנדערע ערטער זיך אפצורעכענען מיט זיי. אט אזוי ווערען שמעון און לוי שטארק געדריקט פון די כנענים, און פון די

*) שכם בן חמור האט געהאט א פארהעלטעניש מיט דינה בת יעקב. דאס ווערט אויסגעטייטשט, אז א צווייג פון ישראל האט זיך באזעצט אין שכם.

אידען ניט אונטערשטיצט. דער סוף איז, אז זיי ווערען אין גאנצען צעריבען.*) שמעון פארשווינדט פון דעמאלט אַן פון דער געשיכטע. העכסטענס אין דרום, וואי ער האָט זיך פריהער אויפגעהאלטען, זיינען געבליבען פון איהם עפּעס שיריים. לוי ווערט צעשפּרייט צווישען די פארשידענע שבטים, אזוי אז באלד דאָ, באלד דאָרטען געפינט זיך פון איצטער אָן אין פארשידענע געגענדען וועלכע עס איז משפחה פון לוי, וואס פארגעסט ניט איהר אָפּשטאַמונג. אלס משה'ס שבט האָט זיך לוי פון איצט אָן אלץ מעהר איבערגעגעבען צו דער כהונה, פיליכט אויס אן אלטער געוואוינהייט, פיליכט אויס דער נויט פון דער צייט.

וויפיעל ס'איז דאָ אמת און וויפיעל ס'איז צווייפעלהאפט אָדער אינגאיצען פאלש אין דער דאָזיגער אויפפאסונג, ביי וועלכער איך גופא האָב זיך אמאָל געהאלטען, קאן מען זעהן פון די אויספיהרונגען אויבען. ווי ווייט עס האנדעלט זיך וועגען מלחמות, וועלכע זיינען אין דער שופטים־צייט אָנגעפיהרט געוואָרען מיט דעם צוועק צו פארנעמען מעהר לאנד, געהערען אהער אויך די מלחמות פון שמעון און לוי, על־כל־פּנים ניט אין שכם און אין צענטראלען טייל פונ'ם לאנד, נאָר אין דעם דרום. אָט דאָ זיינען נאָך אָהן א ספק אויך אין דער שופטים־צייט פארגעקומען בלוטיגע מלחמות צווישען יהודה און די כנעני'שע און אנדערע שבטים, וועלכע זיינען דאָרטען פון פריהער געזעסען. אזעלכענע מלחמות האָבען אויך ניט אויסגעפעהלט אויף די בערג פון אפרים און אין עבר־הירדן, באזונדערס אין דער געגענד פון ראובן און גד**).

דער שבט דן.

א באזונדערס אינטערעסאנטער ביישפּיל פון אזוינע עראָבערונגס־מלחמות איז אונז געבליבען אין דער געשיכטע פון שבט ד ן. דן איז לכתחילה געזעסען אויפ'ן מערב'דיגען שיפּוע פון די בערג פון אפרים. ער ווערט אבער באלד ווידער צוריקגעשטויסען קיין מזרח דורך די אמורים פון יענע געגענדען (שופטים א 34). דערצו נאָך האָבען אונטערדעסען אויך די פלשתים אריינגעוואנדערט און האָבען נאָך ווייטער ארויסגעשטופּט דעם שבט.

*) די דאָזיגע פארשטעלונג איז אַרויסגענומען פון בראשית ל"ד, צו וואָס מ'מוז פארגלייכען בראשית מ"ט 5—7.

**) זעה אויבען ז. 250, 251.

ער איז סוף כל סוף געווארען אזוי אפגעשוואכט, אז ער האט קיין אנדער ברירה ניט געהאט ווי נאר צו פארלאזען יענע געגענד און זיך אויסצוזוכען א נייע שטיק לאנד. וועגען דעם אופן ווי אזוי דער שבט האט פארנומען דאס שטיק לאנד איז אונז געבליבען א געשיכטע אין שופטים (קאפ. י״ז און י״ח). וועלכע איז סאי היסטאריש, כאי קולטור־היסטאריש זעהר וויכטיג. לויט דער דאזיגער געשיכטע האבען די „בני דן“ אויסגעשיקט מרגלים און אז זיי האבען באקומען פון זיי גוטע ידיעות, זיינען זיי אלע, 600 מענער פעהיג צו טראגען געוועהר צוזאמען מיט זייערע ווייבער און קינדער, ארויסגעצויגען פון זייער לאגער אין קרית־יערים (מחנה דן) און זיינען געגאנגען קיין צפון. דא טרעפען זיי אין דער געגענד פונ׳ם ירדן־קוואל א שטאדט מיט׳ן נאמען ל י ש. וועלכע איז באוואוינט געוועזן פון א פרידליכער באפעלקערונג. זיי לעבען אהן זארג, זיינען ווייט פון די פעניקיער, צו וועמען זיי געהערען, און האבען אויך ניט קיין פארבינדונגען מיט די אראמעער*). זיי זיינען בכן אומבאשיצט, אבער אויך ניט געשטערט פון קיינעם. אויף דער דאזיגער שטאדט זיינען די „בני דן“ אנגעפאלען, נאכדעם ווי זיי האבען אונטערוועגענס אוועקגערויבט אויף דעם בארג פון אפרים א בילד פון גאט צוזאמען מיט׳ן כהן. די שטאדט ווערט פארברענט און איהרע איינוואוינער — אהן רחמנות אויסגע׳הרג׳עט. אויף איהר פלאץ בויען אויס די „בני דן“ א נייע שטאדט מיט זייער אייגענעם נאמען — די שפעטער וואוילבאקאנטע שטאדט דן („מדן ועד באר־שבע“). אויפ׳ן יסוד פון אט דעם געוואגטען אויפטו האט דער שבט דן זיך אויף א לאנגער צייט געשאפען א זעלבשטענדיג און השוב לעבען ביים צפון־גרעניץ פון ישראל (בראשית מ״ט 16, 17; דברים ל״ג 22). נאך אין דוד׳ס צייט איז דן געוועזן אנזעהעוודיג אלס צענטער פון אידישען לעבען און פון אלטע אידישע מנהגים**).

עס לעגט זיך נאטירליך ניט שטארק אויפ׳ן שכל, אז דא האנדעלט זיך וועגען דעם גאנצען שבט דן. פון דער געשיכטע וועגען שמשון׳ען זעהט עס אויס, אז א טייל פונ׳ם אלטען שבט איז געוועזן בכוח, פילייכט געשטיצט אויף דעם „לאגער פון דן“ („מחנה דן“), זיך צו האלטען אין דער אלטער היים.

---

*) אין שופטים י״ח 7, 28 דארף מען לעזען לויט דעם תרגום השבעים „ודבר אין להם עם ארם.“

**) שמואל ב, כ 18, 19. דער טעקסט ווערט דארטען אויסגעבעסערט ביי אסף מאדערנע מבארים ווי פאלגט: „שאל ישאלו באבל ובדן התמו אשר שמו אמוני ישראל?“
ח. ש.

אויך אונזער דערצעהלונג גופא גיט אונז קענטיג אן אנצוהערעניש אויף דעם*) ; על־כל־פנים קאן מען פון איהר ניט דרינגען אויף פארקעהרט.

ב ר ק א ו ן ד ב ו ר ה.

דער לעצטער אנטשיידענדער קאמף מיט די ביז־איצטיגע איינוואוינער פונ׳ם לאנד האט נאך אבער ערשט באדארפט פארקומען. דער דאזיגער קאמף שאפט די גרויסארטיגע פאראייניגונג פון די שבטים פון ישראל אונטער ב ר ק און ד ב ו ר ה, כדי זיך אפצואוועהרען פון די כנענים אונטער סיסרא׳ן.

וועגען דער דאזיגער פאסירונג האבען מיר צוויי באריכטען אין ספר שופטים : איינעם א פאעטישען און דעם אנדערען אין פראזא**). אבער, אזוי ווייט ווי זיי שטימען ניט ביידע, מוזען מיר דעם ערשטען געבען דעם פאר־צוג. דאס איז דבורה׳ם ליד, וואס איז שווער אנצונעמען, אז עס איז געשריבען פון דער העלדין גופא, אבער אין יעדען פאל איז עס געשריבען פון איינעם וואס האט מיטגעלעבט די געשעהענישען. עס איז א בריליאנט אין דער אלט־העברעאישער ליטעראטור און צוגלייך אויך א פערל אין דער פאעזיע פון אלע צייטען. דאס ליד איז אן עכטער העלדען־געזאנג, אין וועלכען פאעזיע איז ניט בלויז ווארט, נאר טאט און קראפט, א פייער אנגעצונדען אן דעם הייליגען פלאם פון באגייסטערונג פאר׳ן אידישען פאלק און פון דער ריינס־טער, גליהענדסטער ליבע צו יהוה און ישראל.

סיסרא, דער קעניג פון די כנענים אין צפון („חרשת" ליגט אביסעל אין צפון־זייט פון עמק יזרעאל), האט שטארק געדריקט די אידישע שבטים פון צענטראלען און פון צפון־טייל פונ׳ם לאנד. אין בונד מיט די נאך כנעני׳ש געבליבענע שטעדט פון קישון־טאל איז איהם ניט געווען שווער צו באַ־

---

*) שופטים י"ח 11 : 600 מאן פון דער משפחה פון דן. זעה אויך אויבען ז. 246.

**) אינ׳ם ליד איז סיסרא גופא דער פיינדליכער קעניג, בעת די דערצעהלונג (אין איהר היינטיגער געשטאלט) מאכט איהם דורך א מיספארשטענדעניש בלויז פאר׳ן הויפט־גענעראל פון יבין מלך הצור (פארגלייך יהושע י"א). לויט׳ן ליד געהערט אויך דבורה קענטיג צום שבט יששכר, ניט צו אפרים ווי אין דער דער־צעהלונג.

צווינגען און צו האַלטען אין צאַם יעדען איינצעלנעם פון די אידישע שבטים אָדער אפילו פּאַרווייז אין צפון־ און אין דרום־זייט פון יענעם טאָל. אַזוי לאַנג ווי זיי האָבען זיך ניט געהאַלטען פעסט צוזאַמענגעשלאָסען. דאָס וואָס עס האָט זיך די כנענים ניט איינגעגעבען אַמאָל אונטער יהושע'ן, האָט איצט געזאָלט געפיהרט ווערען צו אַ גליקליכערען סוף: פאַראייניגט און מיט דער הילף פון אַ העבער אנטוויקעלטער קריגס־קונסט און פון פעסטע פלעצער ווי תענך, מגידו און נאָך אַנדערע, האָבען די כנענים געהאָפּט דאָך אַמאָל צו באַ־הערשען די אריינגעדרונגענע אידען.

עס האָט אויסגעזעהן, אַז די הויפּטאַרבייט פון די כנענים איז שוין אָפּ־געטאָן. דער שווערער דרוק וואָס האָט זיך געצויגען אַ לאַנגע צייט האָט שוין באַוויזען אַוועקצונעמען ביים אידישען פויער דעם כוח זיך צו שטעלען אַנט־קעגען. פאַרלירענדיג דעם מוט האָט ער אַרויסגעלאָזען די געוועהר פון זיין האַנט. „קיין פאַנצער ניט געווען צו זעהן, קיין שילד ביי פערציג טויזענד אין ישראל". און אויב דער אידישער מוט האָט אַמאָל געהאַלטען ביים אויפ־לעבען, איז ער באַלד ווידער געזונקען פון די איבערפאַלען, וואָס די כנענים האָבען אונטערנומען באַלד דאָ, באַלד דאָרטען. האַנדעל און וואַנדעל איז גע־ווען אין סכנה, וועג און שטעג — ניט מעהר זיכער. דער ציל פון די כנענים איז שוין מעהר ניט געווען ווייט: די אידישע שבטים, אויסגעמאַטערט און אָפּהענטיג, זאָלען ענטוועדער אַרויסציהען פון לאַנד אָדער זיך אונטערוואַרפען און ווערען צינזבאַר צו די כנענים.

„אין די טעג פון שמגר בן
(אין די טעג פון יעל)
האָבען אויפגעהערט קאַראַוואַנען,
און די וואַנדערער אויף וועגען
זיינען אויף זייט־שטעגלעך געגאַנגען.
די דערפער האָבען גערוהט,
אין ישראל האָבען זיי גערוהט,
ביז דו ביזט אויפגעשטאַנען, דבורה,
ביזט אויפגעשטאַנען, אַ מוטער אין ישראל!"

(שופטים ה 6, 7)

דבורה איז אויפגעטראָטען און מיט איהר איז געקומען די הילף. א

זעהעריז, א שטייגער ווי שפעטער שמואל, איז זי ניט צופרידען געווען צו געבען פאר באצאהלונג אן ענטפער און א משפט צו די לייט וואס קומען פרעגען ביי איהר; נאר זי האט געטראגען אין הארצען דעם גלויבען אין יהוה און אין זיין הילף. די נויט פונ'ם פאלק ריהרט זי זעהר שטארק; ווארים די דאזיגע נויט איז גלייכצייטיג אויך די שאנד פון יהוה. דעריבער מוז גלייך געשאפען ווערען הילף. עס ווירקט אין איהר דער געדאנק, אז די שבטים געהערען אלע צוזאמען, אז זיי זיינען יהוה'ס שבטים און זיי האבען געזאלט זיין יהוה'ס פאלק. דער דאזיגער געדאנק, וועלכער איז שוין געווען אפגעשטארבען ביי די מוטלאזע און מיד געווארענע מאסען, האט אבער נאך געוויס געלעבט דא און דארטען ביי יחידים. אט זיי אלע פארזאמלען זיך ארום דער גאט־באגייסטערטער פרוי. די לאזונג: ישראל און יהוה געהערען צוזאמען: די לאזונג: די שבטים פון ישראל זיינען יהוה'ס שבטים, זיינען איין פאלק און איין איינהייט, באגייסטערט זיי צו שותפות'ע מעשים. „מיין הארץ געהערט צו די פיהרער פון ישראל, וועלכע ווייזען זיך פרייוויליג אין פאלק — לויבט יהוה!" די פיהרער פון די שבטים פאלגען דעם רוף, מיטרייסענדיג מיט זיך די שבטים גופא. א באגייסטערונג צעפלאמט זיך צווישען די מאסען, און דער נצחון געהערט צו זיי.

אפרים, בנימין, מכיר־מנשה, זבולן, נפתלי, יששכר שיקען ארויס זייערע מחנות מיט די פירשטען פון די שבטים אין דער שפיץ. דעם גאנצען אידישען היל קאמאנדירט ברק בן אבינעם. נאר ווייניג שבטים בלייבען אין דערהיים. מיט א גרימצארנדיגען שפאט ווערט באלוינט ראובן'ס וואקעלדיגע אומאנטשלאסענקייט, גלעד'ס פוילע גלייכגילטיגקייט און דן'ס און אשר'ס געמיינע זשעדנעקייט, און ווילדע קללות באלוינען די פחדנות'דיגע זעלבסטזיכטיגקייט פון דער נאהנטער שטאדט מרוז. ביים קישון, אינ'ם טאל וואו די רייטוועגען קאנען זיך פריי באוועגען און די שטעדט קאנען געבען א זיכערע באשיצונג, האט סיסרא פארזאמעלט זיין ארמיי.

„מלכים זיינען געקומען, האבען מלחמה געהאלטען.
דאמאלסט האבען מלחמה געהאלטען די מלכים פון כנען
אין תענך, ביי די וואסערן פון מגידו:
רויב אין זילבער האבען זיי ניט באקומען.
פון הימעל האבען געקעמפט די שטערן,
פון זייערע שטעגען האבען זיי מיט סיסרא'ן געקעמפט

דער טייך קישון האָט זיי אוועקגעשלעפּט,
דער טייך פון שלאכטען, דער טייך קישון."*)

די דראַמע ענדיגט זיך נאָך ווילדער און ליידענשאַפטליכער ווי זי האָט זיך אנגעהויבען. די פיינד צעפליהען ווי שטויב פאַר דעם אידישען חיל. סיסרא אנטלויפט. די האַנט פון אַ פרוי ברענגט דעם טויט צו דעם מלך. וואָס האָט שרעק אַרויסגערופען.

„געלויבט פון פרויען זאָל יעל זיין,
די פרוי פון חבר הקיני;
זי זאָל געלויבט זיין פון אַלע פרויען אין געצעלטען!
וואַסער האָט ער געבעטען, מילך האָט זי געגעבען,
אין אַ פּראַכט־קרוג האָט זי זויערמילך דערלאַנגט.
איהר האַנט האָט זי צום פלעקל אויסגעשטרעקט
און איהר רעכטע האַנט צום שווערען האַמער;
און האָט דורכגעהאַמערט סיסרא'ן,
דורכגעהאַקט זיין קאָפּ,
דורכגעשלאָגען, דורכגעבויערט איהם זיין שליות.
צו איהרע פיס האָט ער געקניהט,
אַ פאַל געטאָן, געלעגען,
צו איהרע פיס האָט ער געקניהט און געפאַלען,
דאָרטען וואו ער האָט געקניהט,
איז ער טויט געפאַלען."

(שופטים ה 24—27).

עס איז ניט מעגליך אפּצושאַצען צו הויך דבורה'ס אויפטו. אין דער צייט פון דער ערגסטער אידישער צעריסענקייט, אין דעם מאָמענט ווען דער נאַ־ציאָנאַלער געדאַנק איז געשטאַנען אין דער גרעסטער סכנה האָט אָט די פרוי אויפגעוועקט אין דער נשמה פון די אידישע מאַסען דאָס באַוואוסטזיין פון דער אידישער אחדות אלס יהוה'ס פאָלק. דער פונק וואָס האָט שוין געהאַל־

*) דער טעקסט ווערט אויסגעבעסערט פון אַסך מאָדערנע מבארים אין „נחל קְרבות, נחל קִישון", שופְטים ה 21. ח. ש.

טען ביים אויסלעשען האט ווידער העל אויפגעפלאקערט אין א טרויעריגער, טונקעלער צייט. עס האט זיך געדוכט, אז משה'ס גייסט האט ווידער אויפגע־לעבט. און כאטש נאך דבורה'ן קומט ווידער א טונקעלע צייט, האט אבער דאס פייער וואס זי האט אנגעצונדען געמוזט ווארפען זיין שיין ווייט ארום אין דעם זכרון פון די שבטים. אפילו ביי יענע שבטים וואס זיינען צו זייער שאנד אין דערהיים געבליבען, האבען דבורה'ס ליד און איהר אויפטו געמוזט מאכען אויפציטערען דאס הארץ און דערוועקען דאס געוויסען.

דערצו נאך איז פון איצט אן ביי די כנענים שנעלער אנגעגאנגען דער פראצעס פון זיך אנשליסען אן די אידען, וועלכע זיינען איצט שטארק געוואָ־רען. סיסרא'ס מלחמה איז הפנים געווען די לעצטע פראבע פון די אמאליגע באלעבאטים פונ'ם לאנד צו ארבייטען צוזאמען געגען די אידען. דער דורכ־פאל פון אט דער פראבע, א דאנק דער אידיש־ער קראפט און אחדות, האט געמוזט האבען א ווירקונג אויף ווייטע קרייזען. די שטארקייט פון כנען איז ענדגילטיג געווען געבראכען. איין שטיק נאך דעם אנדערען ברעקעלט זיך איצט אפ און ווערט אויפגעזויגען פון ישראל. אויך די פעסטע פונקטען פון עמק יזרעאל האלטען זיך ניט מעהר. ווארים שפעטער, ווען די פלשתים קריי־גען די ממשלה איבער'ן לאנד, זיינען אפילו די כנענים נאך ניט פארשוואונ־דען, יבוס, גבעון, גזר געהערען נאך צו זיי; אבער זיי האבען שוין מעהר קיין כוח און קיין האלט ניט צו ארבייטען יד אחת מיט די פלשתים. איצט האבען די כנענים נאר ווינציג וואס באדארפט כדי אין בונד מיט די פלשתים צו מא־כען א כליה פון די אידען: דאס ווינציגע אבער האט זיי אויך געפעהלט. זיי זיינען פאקטיש געווען אויף דעם וועג אסימילירט צו ווערען דורך די אידען.

די קליינע שופטים.

נאך די טעג פון ברק און דבורה האבען געקאנט פארקומען נאר איינ־צעלנע שטרייטיגקייטען מיט די פריהעריגע באלעבאטים פון לאנד. דער עיקר איז, וואס איצט האבען איינצעלנע משפחות, דורך דעם גליקליכען ערפאלג פון די אידישע כלי־זין, באקומען דעם מוט אריינצודרינגען ווייטער אין אזוינע געגענדען וואו זיי האבען ביז אהער קיין צוטריט ניט געהאט. ס'איז דער־פאר גאנץ פארשטענדליך וואס אונזער ספר שופטים זעצט נאך צו איז דעם ווייטערדיגען המשך פון זיין דערצעהלונג אלס הוספה איינינע נעמען פון

גבורים, וועלכע האבען, ווי עס זעהט אויס, געהאט א חלק אין די עראבע־רונגס־מלחמות. דאס זיינען די אזויגערופענע „קליינע שופטים*). די מעהרסטע פארשער באטראכטען זיי אלס אומהיסטאריש, בלויז אלס נעמען־העלדען (עפאנימי) פון משפחות. אבער דער פאקט וואס מיר האבען פון זיי בלויז דעם נאמען און אייניגע מאגערע נאטיצען איז נאך קיין גרונט ניט ארויסצוגעבען אזא'ן אורטייל; און דער אומשטאנד וואס אויך יפתח איז אמאל געשטאנען אין זייער רייה, און וואס די דאטומס, וועלכע ווערען אנגע־געבען וועגען זיי זיינען עלטער איידער די איבעריגע כראנאלאגיע פון ספר שופטים**), איז גיכער א ראיה פאר דעם, אז דאס זיינען היסטארישע העלדען פון שבטים, וועלכע האבען זיך געמאכט א נאמען אין די עראבע־רונגס־מלהמות אין פארשידענע צייטען. פיליכט אויך מעהרערע גלייכצייטיג מיט אמאל. נאר אילון הזבולני און תולע פון פועה קאנען זיין בלויז לעגענ־דארישע געשטאלטען. מחמת אילון איז דער נאמען־העלד פון אן ארט (שופטים י"ב 12) און תולע איז גלייכצייטיג דער נאמען פון א משפחה פון שבט יששכר (שופטים י 1; בראשית מ"ו 13). אבער אנצונעמען דאסזעלביגע אויך וועגען יאיר, אבצן און עבדון האבען מיר קיין גרונט ניט.

וועגען איינעם פון אט די קליינע שופטים, יאיר, האבען מיר אויך אנ־דערע ידיעות, וועלכע ווייזען לויט זייער צוזאמענהאנג אויף דער צייט, ביי וועלכער מיר האלטען. עס ווערט דערצעהלט, אז ער איז אריבערגעגאנגען דעם ירדן צוזאמען מיט די משפחות פון מנשה, מכיר און נבח, און צוגענומען טיילען פון גלעד פון די אמורים, וועלכע זיינען געזעסען אין עבר־הירדן (במדבר ל"ב 39-42***). אזוי ווי די דאזיגע אונטערנעמונג איז ארויסגעגאנ־גען פון דער מערב־זייט פון ירדן, האט עס דעריבער געקאנט פארקומען נאר אין דער צייט נאך יהושע'ס טויט. יאיר ווערט דער גרינדער פון די „חות יאיר" — די געצעלט־דערפער פון יאיר — א באצייכענונג, וועלכע גיט קיין אורזאך ניט צו שטעמפלען דעם נאמען־געבער אלס א ניט־היסטארישען נא־מען־העלד (עפאנימאס).

---

*) זעה אויבען ז. 257.

**) ביי די „קליינע שופטים" זיינען די צאהלען גענויע, בעת ביי די גרויסע שופטים זיינען זיי אומעטום רונדע: פערציג, אכציג אדער צוואנציג יאהר, לויט דעם כראנאלאגישען פלאן פון דעם שפעטערען איבערשרייבער. ת. ש.

***) זעה אויבען ז. 251, 252.

4.

אנפאלען פון דרויסען. דאס שבט־קעניגטום פון עפרה.

די נאטירליכע רעאקציע פון די כנענים געגען די אידישע שבטים, וועלכע האבען פון זיי אוועקגענומען זייער לאנד וואס זיי האבען געהאט בירושה, איז מיט דבורה'ס נצחון געקומען צו א שטילשטאנד. פאר די אידען איז אבער דערמיט נאך ניט געקומען די צייט צו געניסען רוהיג און אומגעשטערט דאס לעבען אין לאנד, וואס זיי האבען באקומען. ס'איז דער אלטער מנהג פון די אומבאשטענדיגע, וואנדערענדיגע בעדואינער־שבטים פון מדבר א קוק צו טאן פון צייט צו צייט מיט קנאה אויף דאס באקוועמע לעבען פון די באזעסענע שכנים אויף יענער זייט גרעניץ פונ'ם ישוב־לאנד. די שטאלצקייט פונ'ם נאמאד איז זיין פרייע, ניט געשטערטע ארומוואנדערונג אין דער אומבאגרעניצטער ווייטקייט. מיט מיטלייד און פאראכטונג קוקט ער אויף דעם פויער, וועלכער איז צוגעבונדען צו זיין שטיק ערד. אבער אפטמאל דערוועקט זיך אויך ביי איהם, אויף להכעיס זיין אלטער ליבע צו פרייהייט, א חשק צו דעם זיכערען און אויך רייכערען לעבען אויפ'ן ישוב־לאנד. יאהרהונדערטער לאנג האט עגיפטען עס געהאט אריבערצוטראגען: די סעמיטישע נאמאדען פון צפון זוכען ווידער און ווידער זיך דארטען צו באזעצען, אמאל מיט גוטען, אמאל מיט געוואלד. די אידישע שבטים גופא האבען געפיהלט דעמזעלביגען חשק בשעת זיי זיינען געוועזען נאמאדען. אבער ווי נאר די אידען האבען זיך אביסעל אפגערוהט פון דעם שטארקען ווידערשטאנד פון די כנענים, האבען גלייך זיך אנגעהויבען צו באווייזען פון אלע זייטען די נאך אלץ נאמאדישע שכנים און האבען אנגעהויבען זיך רייסען מיט זיי איבער דער נחלה וואס זיי האבען נאר וואס באקומען. צום טייל זיינען עס געוועזען שבטים, וואס זיינען געשטאנען נאהנט צו די אידען דורך קרובה'שאפט פון בלוט. זיי האבען געהאלטען, אז זיי האבען א רעכט נאכצוטאן דאס וואס עס האט זיך איינגעגעבען די אידען. דערצו נאך זיינען געקומען אלערליי סכנות פון פארשידענע זארטען פון נאהנט און פון ווייט.

אנגעהויבען האט זיך דאס שוין נאך פאר דעם לעצטען אנטשיידונגס־קאמף מיט די כנענים. עס יוערט דערצעהלט אין ספר שופטים, אז עתניאל, א זוהן פון קנז און א שבט־ברודער פון כלב, וועמען מיר קענען שוין פון דער עראבערונגס־געשיכטע — דארטען איז ער כלב'ס אן איידים — בכן א גבור

פון קנז־יהודה פון יהושע׳ס צייט. האט שוין אין יענע טעג אפגעהאלטען א נצחון געגען פרעמדע, וועלכע זיינען אריינגעדרונגען אין לאנד. וויפיעל דאס איז היסטאריש, איז שווער מיט זיכערקייט צו באשטימען. מאנכע ווילען זעהן אין עתניאל׳ן בלויז אן ערפונדענע לעגענדארישע געשטאלט און זיינע מלחמות געהערען לויט זייער מיינונג צו דעם געביט פון טענדענץ־דיכטונג*). אנדערע ווילען לכל הפחות דערקענען אין זיין געשיכטע א נאכקלאנג פון געוויסע היסטארישע געשעהענישען (שופטים ג 7—10).

א ה ו ד.

פיעל דייטליכער שטעהט אינ׳ם ליכט פון דער היסטאריע, כאטש אויך צום טייל באגרינדעט אויף שפעטערע ידיעות, דער העלדישער אויפטו פון א ה ו ד בן־גרא פון שבט בנימין. מיט רמאות, ניט דערוועקענדיג געגען זיך קיין חשד, טויט ער עגלון׳ען, דעם קעניג פון מואב, וועלכער האט זיך אריינגעריסען אין דער אידישער געגענד, פיליכט אין פאראייניגונג מיט עמון און עמלק, האט ער־אבערט יריחו און האט צוועלף יאהר נאכאנאנד געהאלטען אונטער שוועדע צינזען די שבטים, וואס זיינען געוועזען נאהנטע שכנים פון מואב, באזונדערס בנימין און דעם דרום־מזרח־שיפוע פון בארג אפרים. אהוד רופט צוזאמען דעם אידישען חיל פון בארג אפרים און באפרייט מיט דעם א טייל פון די אידישע שבטים פון א שענדליכער קנעכטשאפט. ס׳איז היסטאריש דורכאויס וואהרשיינליך, אז נאכדעם ווי מואב איז צו זיך געקומען פון די קלעפ וואס זי האט באקומען אין משה׳ס צייט, האט זי איצטער געזוכט צוריק איינצונעמען דאס וואס איז אמאל געוועזען איהרס. די אפשוואכונג פון

*) ערפונדען האט מען די געשטאלט פון עתניאל׳ן, לויט הי דאזיגע פארשער, צוליב דעם וואס אין שפעטערע צייטען איז פאר זיי געוועזען א גרויסער חידוש פארוואס יהודה איז ניט פארטראטען צווישען די שופטים. ס׳איז אויך ניט צו פארשטעהען ווי אזוי קנז, אין דרום, קומט צו קעמפען מיט א מלך כושן רשעתים פון ארם. מאנכע אבער בעסערען אויס „ארם" אין „אדום": די דאזיגע צוויי נעמען זיינען אסך מאל פארביטען געווארען אין תנ"ך. עתניאל האט לויט דעם געפיהרט מלחמות מיט אדום, די שכנים פון קנז און כלב. איז אבער א קשיא ווי קומט דא דאסווארט „נהרים" נאך ארם? סיידען צו זאגען, אז אן איבערשרייבער, וועלכער האט שוין געפונען דעם גרייז „ארם" האט צוגעשטעלט „נהרים" פון זיין אייגענעם שכל. ח. ש.

ראובן'ען, וועלכער האט אונטער משה'ן פארנומען דאס שטיק לאנד וואס האט לכתחילה געהערט צו מואב*), איז איצט פאר איהר געווען ווי צוגעפאסט. ס'איז וויכטיג וואס עגלון האט געקאנט מאכען זיין שטיצפונקט אין יריחו, אויף דער מערב־זייט פון ירדן, ביים מזרח־שיפוע פונ'ם אידישען בערגלאנד צום ירדן צו, אינ'ם הויפטארט, וועלכען די אידען האבען ניט לאנג ערָאבערט און צעשטערט.

די מדינים.

א באזונדערע סכנה איז אבער פארגעשטאנען דעם צענטראלען טייל פונ'ם לאנד אין מזרח־ און אין מערב־זייט פון ירדן מצד דעם מדבר־שבט פון די מ ד י נ י ם, וועלכע זיינען געווען זעהר רייך אין צאהל. אין משה'ס צייט זיינען די מדינים געזעסען אין גאנצען אדער צום טייל אויפ'ן האלב־אינ־זעל סיני און זיינען געווען נאהנט צו די קינים. איצט אבער, אהן א ספק אונ־טער דעם איינפלוס פון דער אידישער וואנדערונג, האבען די מדינים, הפנים גלייכצייטיג מיט די אידען אדער באלד נאכדעם, זיך א קעהר געטאן קיין צפון. מ'האט פיליכט געוואלט אפפרישען די אלטע פריינדשאפט פון דעם מדבר כדי צו קריגען געבען די אידען א חלק אינ'ם פרוכטבארען באדען פון גלעד. דאך איז די דאזיגע השערה לגמרי ניט נויטיג: די בעדואינער־שבטים טרייבען זיך ארום אויף א וייטען געביט, און אויף אנצופאלען רויבען דאס פרוכטבארע, באזעצטע לאנד איז דער אראבער קיינמאל ניט קורץ אין תירוצים. עס ווערט דערצעהלט אין ספר שופטים (ו 1—6), אז די מדינים האבען צוזאמען מיט אנדערע קינדער פון מזרח באדעקט פלוצלונג דאס לאנד. יאהר איין יאהר איים, קורץ פאר דעם תבואה־שניט, פלעגען זיי קומען מיט זייערע אומצאהליגע קעמלען, פארניכטען די תבואה און אוועקנעמען די סטאדעס.

וויפיעל צייט ס'איז געלעגען צווישען אט די געשעהענישען און די טעג פון ברק און דבורה איז אוממעגליך צו זאגען. צו ווינציג דארף מען אבער ניט שאצען די צווישען־צייט: ווארים פון דער שטארקער ערוואכונג און דער נאציאנאלער פאראייניגונג, וואס האט ארומגענומען די שבטים אין דבורה'ס צייט, איז מעהר ניט געווען פיעל צו שפירען. וואס פאר א נאכווירקונג יענע ערוואכונג האט געמענט האבען אויף א ווילע — און אזוי לאנג ווי יענע

*) זעה אויבען ז. 154, 176.

נאכווירקונג האט אנגעהאלטען, זיינען די אידען געווים ניט געוועזן אין קיין סכנה פון אנפאלען — אבער אין דער רוהיגקייט אויף דער אייגענער נחלה און אין דער זארג פאר די אינטערעסען פון שבט געהען פארלארען די גרויסע געדאנקען פון א שענער צייט. די לויזע פארבינדונג צווישען די שבטים, און דערצו נאך דער דוחק אין אנפיהרענדע פערזאנען בריינגען ארוים דעם געפיהל פון שוואכקייט און אפגעלאזענקייט. מנשה און אפרים מיט די שכנות'דיגע שבטים געפינען ניט דעם מוט זיך צו שטעלען אנטקעגען די מחנות בעדואי־נער. קיין בעסערע זאך צו טאן ווייסט מען ניט ווי איבערצולאזען דאס פרייע לאנד פאר די רויבער און אליין אנטרונען צו ווערען אין די בערג. אהין האבען די מחנות רייטער ניט געקאנט אריינדרינגען, און אין ערגסטען פאל האט מען זיך געקאנט באשיצען אין די פעסטונגען פון די פעלזען און אין די פארמאכטע הייהלען פון די בערג.

ירבעל־גדעון.

א שעיך פון דער משפחה אביעזר פון דעם שבט מנשה, וועלכער טראגט צוויי נעמען: ירבעל און אויך גדעון*), וואגט סוף כל סוף זיך צו שטעלען אנט־

*) די געשיכטע פון גדעון'ען געפינט זיך אין שופטים אין צוויי באזונדערע באריכטען, וועלכע זיינען שפעטער פון אן איבערשרייבער צונויפגעפלאכטען גע־ווארען. לויט איין באריכט הייסט דער העלד גדעון, לויט דעם אנדערען ירבעל. לויט איין באריכט הייסען די מלכים פון מדין עורב און זאב (ז 25), לויט דעם אנדע־רען הייסען זיי גאר זבח און צלמנע (ח, 10). לויט איין באריכט ווערען די מדינים צעשלאגען שוין אין מערב־זייט פון ירדן, אין עמק יזרעאל, פון דער פאמיליע אביעזר, און די בני אפרים לאזען זיי דאן ניט אריבערגעהן דעם ירדן; לויט דעם אנדערען באריכט קומט פאר די גאנצע מלחמה אין עבר־הירדן. אט די לעצטע סתירה האט דער צוזאמענשרייבער פון די צוויי באריכטען געזוכט אויסצוגלייכען מיט די ווערטער: „כל הנותרים מכל מחנת בני קדם“, וועלכע ער האט אריינגעשטעלט (ח 10). אם בעסטען זעהט זיך די דאפעלטקייט פון דער דערצעהלונג אין ח 4, וואו א נייער באריכט הייבט זיך אן אהן וועלכער שייכות צו דאס פריהעריגע. לויט מאנכע פארשער זיינען דאס צוויי באריכטען וועגען צוויי באזונדערע פערזאנען: ירבעל און גדעון. לויט אנדערע פארשער זיינען דאס צוויי טיילען פון צוויי דער־צעהלונגען וועגען דערזעלביגער פאסירונג, און דער נאמען פונ'ם העלד איז לכתחילה געוועזן ירבעל (אין יענער צייט האבען אסך אידען געטראגען נעמען פארבונדען

קעגען די מוטוויליגע רויבער. ארויסגערופען דעם צארן האט א נייער אנפאל פון די מדינים, וועלכע האבען רויבענדיג און מארדענדיג זיך אריינגעריסען אין גליל אזש ביז צום בארג תבור (שופטים ח 18). צווישען די דערמארדעטע געפינען זיך אויך גדעון׳ס ברידער. דער הייליגער חוב פון בלוט־נקמה פארבינדט זיך ביי איהם מיט דעם צארן פונ׳ם פאטריאט. גדעון רופט צוזאמען די מלחמה־פעהיגע מענער פון זיין משפחה אביעזר, דריי הונדערט באוואפענטע אין צאהל. צוריקגעקעהרט פון תבור, לאגערען די פיינדליכע מחנות אין עמק יזרעאל, גדעון מיט זיינע לייט ניט ווייט ביים קוואל ח ר ד. גדעון האט זיך פארלאזען, אז יהוה וועט איהם העלפען. דערצו נאך האט ער זיך אריינגע׳גנב׳עט ביי נאכט אין פיינדליכען לאגער און האט דארטען אונטערגעהערט ווי איינער דערצעהלט דעם אנדערען א שלעכטען חלום און קריגט א באשייד, אז דאס ווייזט, אז דער לאגער פון די מדינים וועט צעשלאגען ווערען פון גדעון׳ען. דאס האט אריינגעגעבען מוט דעם קליינעם אידישען חיל. א געוואגטע אטאקע, וואס איז גלייך אונטערנומען געווארען אין דער טונקעלקייט פון דער נאכט, גיט זיך איין. די פיינדליכע מחנה, דערשראקען פון בלישצענדיגע פאקלען און פון ווילדע מלחמה־געשרייען, ווערט פארטומעלט און צעלויפט אהן אן ארדנונג. לויפענדיג קיין מזרח מוזען די פיינד אריבער דעם ירדן. די וואפענפעהיגע מענער פון אפרים, וועלכע האבען זיך אונטערדעסען מאביליזירט, פארכאפען אבער די אריבערגענג פון ירדן און צוויי שעיד׳ס פון די מדינים, עורב און זאב, פאלען דארטען אריין אין זייערע הענט. גלייכצייטיג פארלויפען דעם פיינד דעם וועג ווייטער אין צפון אויך די שבטים נפתלי, אשר און מנשה.

איין טייל פון די אנטרונענע מדינים האט באוויזען זיך אריבערצוכאפען דעם ירדן איידער אפרים איז נאך געקומען אנטייל צו נעמען אין דער מלחמה. אט דעם טייל יאגט גדעון נאך מיט זיין קליינעם חיל. די שטעדט סכות און פנואל אין עבר־הירדן ביים יבוק, איינגעשראקען דורך די פיעלע איבערפאלען פון די מדינים און אפגעוועהנט פון צוזאמענהאנג מיט די אידען אנטזאגען זיך צו געבען ברויט צו זיין אויסגעמאטערטען חיל. גדעון סטראשעט זיי, אז ער וועט זיך מיט זיי שפעטער אפרעכענען, און לויפט שנעל ווייטער

מיט „בעל“), נאר שפעטער האט מען איהם צוגעלעגט אן עהרען־נאמען גדעון, דער „צעהאקער“, דער וואס צעשלאגט זיינע פיינד (פון „גדע“). אט די לעצטע מיינונג פארטרעט אויך רודאלף קיטטעל, דער פארפאסער פון די קאפיטלען וועגען דער שופטים־צייט אין אונזער בוך. ח. ש.

צו דרום און צו מזרח ביז צום קאראוואנען־וועג, דעם היינטיגען וועג פאר די עולי־רגל'ניקעס ביים זוים פון דער סטעפע. ער דערגרייכט דארטען דעם פיינד און נעמט געפאנגען זיינע צוויי מלכים זבח און צלמנע*).

די שטאלצע זיהן פון מדבר גיבען אליין צו, אז זיי האבען דערמארדעט גדעון'ס ברידער. אפילו אין קייטען זיינען זיי נאך שטאלץ און פריי, און ווילען ניט שטארבען דורך דער האנט פון א אינגעל. ניט קיין אנדערער ווי דער גבור גופא זאל זיי טויטען, ווארים „ווי דער מאן, אזוי זיין קראפט". געענדיגט צוריק אהיים נעמט גדעון נקמה פון סכות און פנואל. די דאזיגע צוויי שטעדט ווערען הארט באשטראפט פאר דער פחדנות און דער בייזוויליגקייט וואס זיי האבען ארויסגעוויזען געגען די קינדער פון זייער אייגען פאלק. א אינגעל פון סכות, וועמען גדעון האט געכאפט אונטערוועגנס, מוז איהם אויפשרייבען די נעמען פון 77 פון די אנגעזעהענסטע לייט פון שטאדט; און גדעון, ערפילענדיג זיין סטראשונאק, דרעשט זייער פלייש מיט די דערנער פון מדבר.

געקרוינט מיט נצחון און מיט א רייכען רויב קעהרט זיך גדעון צוריק אהיים קיין עפרה בראש פון זיינע העלדישע מיטקעמפער. כאטש מיט א קליינעם חיל, דאך איז גדעון אריין אין דער מלחמה ניט פאר זיך און פאר זיין משפחה אליין. דאס וואס ער האט אויפגעטאן איז געווען נוגע אויך אסך אנדערע שבטים; און אין געוויס אויך לכתחילה אונטערנומען געווארען פון זייער טובה וועגען. דער פרידליכער אידישער פויער איז איצט געווען געשיצט געגען דעם רויבערישען בעדואין, ישראל איז ווידער געווארען דער האר אין איינענעם לאנד. ווידער אמאל האט זיך ארויסגעוויזען, וואס אפילו בלויז איין טייל פון דעם יוגענדליכען און קרעפטיגען פאלק ישראל איז געווען ביכולת אויפצוטאן, ווען עס איז נאר געווען ערנסט אנטשלאסען און באוואוסטזיניג אין זיינע אייגענע כוחות. און דער וואס האט געגעבען דעם דאזיגען באוואוסטזיין צו זיין משפחה און צו דעם הויז פון יוסף איז שוין דערמיט געווען א העלד, און ער פארדינט דעם נאמען אלס גבור אין זיין צייט און פאר די קומענדיגע דורות.

ס'איז גאנץ פארשטענדליך, אז גדעון ווערט באלוינט מיט עהרע און מיט מאכט; ס'איז פארשטענדליך, אז מ'האט אויך אין דער צוקונפט געוואלט גענוסען די באשיצונג און דעם שטארקען ארעם פון דעם זיגרייכען גבור.

---

*) עורב און זאב זיינען געווען ניט קיין מלכים, נאר קלענערע אונטערפירשטען.

מנשה, און געווים אויך אפרים, באטען איהם אז דאס קעניגטום בירושה*). און ער — אפילו אויב ער האט א ווילע זיך געקווינקעלט — האט עס דאך סוף כל סוף ניט צוריקגעוויזען**). אט אזוי האט, הגם ניט גאנץ ישראל, אבער דאך דאס הויז יוסף, דער מיטעלפונקט פונ׳ם עלטערען פאלק ישראל, באקומען א קעניג. פונ׳ם עהרען־חלק פון רויב, וואס פאלט איהם צו, שטעלט ער אויף, ווי אנדערע מלכים נאך איהם, זיין קעניגליך הייליגטום אין עפרה. דארטען דינט מען דורכאויס צו יהוה. אבער ס׳איז ניט דער יהוה פון משה. אויך אין דעם געהט די שופטים־צייט אויף איהר אייגענעם וועג. אויפ׳ן פלאץ פונ׳ם גאט, וועמען מ׳קאן ניט זעהן און פון וועמען מ׳טאר קיין בילד ניט מאכען, קומט א בילד פון יהוה באצויגען מיט גאלד אדער א סימבאל פון איהם, וואס האט געטראגען דעם נאמען „אפוד“. עס איז דערפאר קיין חידוש ניט, וואס דער שפעטעריגער איבערשרייבער און איבעראַרבייטער פון אונזער דערצעהלונג אין ספר שופטים באטראכט דאס אלס אן אפקעהרונג פון גאט מצד גדעון׳ען און די אידען פון זיין צייט. פאקטיש איז דאס טאקע געווען, באוואוסטזיניג אדער ניט, א געפעהרליכער טריט צוריק צום כנעני׳־שען נאטור־דינסט.

א ב י מ ל ך.

אויף לאנג האט זיך גדעון׳ס משפחה ניט געקאנט פרעהען מיט דער געוואונענער הערשאפט. נאך גדעון׳ס טויט געהט זי שנעל צו גרונט. מיר האבען וועגען דעם א דערצעהלונג, וועלכע געהערט צו די היסטאריש־ווערט־פולסטע פון תנ״ך (שופטים ט). דער סוף פון גדעון׳ס הערשאפט קומט פון זיין הארעם. ער האט אזוי פיעל פרויען, אז עס ווערען איהם צוגעשריבען

*) פיליכט מעג מען דריגגען פון די ווערטער „כתאר בני המלך“ (ח 18), אז ער האט שוין פריהער געהאט אויב ניט דעם טיטעל, דאך די עהרע פון א קעניג.

**) די פסוקים ח 22, 23, לויט וועלכע גדעון אנטזאגט זיך ענדגילטיג פונ׳ם קעניגטום, זיינען צוגעשריבענע פונ׳ם שפעטעריגען באארבייטער. אז גדעון האט זיך לחלוטין ניט אנטזאגט פונ׳ם טיטעל פון א קעניג, קאן מען זעהן קלאר פון ט 2. מאנכע ברייגגען אויך פאר דעם א ראיה פונ׳ם נאמען „אבימלך“, „מיין פאטער איז קעניג“. עס קאן אבער זיין, אז דאס באציהט זיך אויף גאט, ווי א שטייגער „אביה“, מיין פאטער איז יהוה.

זיבעציג זיהן. איינע פון זיי איז אן אריסטאקראטישע כנענ׳ערין פון שכם*). אין שכם לעבט די אלטע כנעני׳שע אדעליגע משפחה פון די „בני חמור**) בשלום מיט די אריינגעדרונגענע אידען.***) זייער גאט, וועלכער האט דארטען זיין טעמפעל, איז „אל ברית“, אדער אויך „בעל ברית“, דער האר פון בונד, פילייכט טאקע דער באשיצער פון דעם אפמאך וואס איז געשלאסען געווארען צווישען די כנענים און די בני ישראל אין שכם: גיכער אבער דער שותף פון א בונד צווישען איהם, דעם גאט, און שכם (שופטים ח 33; ט 4, 46). גדעון האט אהן א ספק אריינגענומען די כנענ׳ערין אין זיין הארעם כדי צוצובינדען נעהנטער צו זיין קעניגטום יענע נאר האלב אידישע שטאדט.

ביי גדעון׳ס טויט האט זיך ארויסגעוויזען, אז זיין הערשאפט איז באמת טאקע באטראכט געווארען אלס שבט־קעניגטום, אין יעדען פאל איבער מנשה און אפרים. עס זעהט זיך דא עפעס אזוינס וואס איז ביי קיינעם פון די שופטים ניט געווען צו זעהן. מ׳ווייסט גאר ניט אנדערש ווי נאר אז גדעון׳ס קעניגטום זאל אריבערגעהן בירושה צו זיין פאמיליע. פילייכט האט מען געמיינט, אז דאס קעניגטום זאל אריבערגעהן צום בכור אדער מ׳האט גאר אין גאנצען ניט געהאט קיין באשטימונג מכוח דעם, און ס׳איז דעריבער געווען א מורא, אז עס זאל ניט קומען צו א שטרייט צווישען די ברידער וועגען דער ירושה.

דא קומט צו די כנענים פון שבט מיט א פארשלאג אבימלך, דער העלד פון דעם וויכטיגען היסטארישען פראגמענט אין ספר שופטים, וואס איז אונז געבליבען וועגען יענער צייט. ער איז דער זוהן פון יענער פרוי גדעון׳ס פון שכם. אויף די כנעני׳שע לייט פון שכם מאכט אבימלך׳ס פארשלאג אן איינדרוק: „וואס איז בעסער פאר אייך, צי עס זאלען איבער אייך הערשען זיבעציג מאן, אלע זיהן גדעון׳ס, אדער עס זאל הערשען איבער אייך איין מאן? געדענקט אבער, אז איך בין אייער ביין און פלייש“ (ט 2). זיי ווילען בעסער א הערשער פון כנעני׳שען בלוט איידער גדעון׳ס געזועצ־

---

*) עס וויזט אויס לויט ח 31, אַז זי איז געבליבען אין שכם. עס לאָזט זיך דערפון דרינגען וועגען יענער פרימיטיווער פארם פון מאַן און ווייב לעבען, ביי וועלכער די פרוי בלייבט אינ׳ם הויז פון איהרע עלטערן און די קינדער ווערען צוגערעכענט צו איהר משפחה.

**) שופטים ט 28. זיי ווערען אויך אָנגערופען „בעלי שכם“, אלס די גע־יעצליכע אייגענטימער פון שכם.

***) זעה אויבען ז. 237, 238.

ליכע יורשים און זיי גיבען איבער אבימלך'ן די שטאדט. פון דער טעמפעל־קאסע פון'ם „בעל ברית" דינגט ער זיך א מחנה זעלנער. ער ציהט מיט זיי קיין עפרה און דערמארדעט דארטען זיינע זיבעציג ברידער „אויף איין שטיין". אבימלך איז דערמיט דער הער ניט בלויז איבער שכם, נאר אויך איבער דער גאנצער מלוכה, וועלכע גדעון האט פאראייניגט אין זיין האנט. דער דערצעהלער פון דעם דאזיגען קאפיטעל רופט איהם אן „הערשער פון ישראל" (ט 22). שכם איז דערפאר פון איצטער אן פאר איהם ניט מעהר דער עיקר. אדרבה, אבימלך קעהרט גאר איצט אום צו שכם דעם רוקען. ער וואוינט אין אן אנדער ארט און לאזט איבער שכם ביי זיין הויפטמאן זבול, וועלכער האט אהן א ספק געשפילט די ראלע פון אבימלך'ס א טרייען דינער.

מ'וועט ניט מאכען קיין טעות ווען מ'וועט אננעמען, אז גראד דאס איז טאקע געווען די סיבה פון דער קנאה־שנאה צווישען שכם און אבימלך'ן. אלס אבימלך'ס היים האט שכם געהאט א רעכט, אז מ'זאל האבען מיט איהר מעהר איינזעהעניש. אנשטאט דעם אבער מיידט גאר אבימלך אויס די האלב־כנעני'שע שטאדט אין אלע דריי יאהר פון זיין הערשאפט, כאטש ער גופא איז א האלבער כנעני, און ער זוכט זיך גאר אויס א אידישע רעזידענץ. אט אזוי איז גראד שכם, וואו אבימלך האט געקאנט האבען דעם בעסטען באַ־דען פאר זיך, ווען ער וואלט נאר קלוג געהאנדעלט, געווארען קענטיג דער נעסט פון א טיף־געהענדער באוועגונג געגען איהם, אין וועלכער ער איז סוף כל סוף אין גאנצען געפאלען.

פארשידענע אומשטענדען צוזאמען האבען געווירקט אנצוהאלטען און צו פארשטארקען די שלעכטע שטימונג, דעם „בייזען גייסט," וואס אבימלך גופא האט געשאפען דורך זיין איינענער שולד.

פון'ם בלוט־באד אין עפרה איז אנטרונען גדעון'ס איינגסטער זוהן יותם. אויפ'ן בארג גרזים פארזאמעלט ער די בירגער פון שכם — קענטיג באלד נאכדעם ווי אבימלך איז געווארען קעניג, אבער ניט פריהער איידער ער האט פארלאזען שכם כדי צו פארנעמען דאס איבעריגע פון'ם גע־ביט פון זיין פאטער'ס ממשלה. אט דא אויף דער פעלז־וואנט שטעהענדיג, דערצעהלט יותם די לייט פון שכם זייער זינד געגען גדעון'ס הויז אין דער פארם פון א קונסטרייכער פאבעל. די אומדאנקבארקייט געגען ירבעל'ן, וועלכער האט אויך זיי געראטעוועט פון מדין, און די דערמארדונג פון זיינע זיהן, אין וועלכע זיי האבען מיט אבימלך'ן געהאט א חלק, וועט ברייננען מיט זיך יהוה'ס נקמה איבער שכם און איבער אבימלך'ן. אום

אויסצומיידען זייער צארן איבער זיינע געוואגטע ווערטער, אנטלויפט יותם געשווינד. אבער דער דארן איז געבליבען שטעקען אין זייער הארץ. וואס שארפער יותם'ס ווערטער זיינען געווען, אלץ טיפער האט דער דארן גע־שטאכען. האט ער דאך צו זיינע שטראף־רייד און צו זיין סטראשונאק נאך צוגעלעגט אלס צוגאב דעם שפאט, וואס זיי האבען אויסגעקליבען פאר א קעניג אבימלך'ן, דעם זוהן פון א דינסט*), פון א פאראכטעטער קעפסווייב, נאר ווייל ער איז זייער קרוב**).

יותם'ס ווערטער, געשליידערט אין פנים פון די כנענים פון שכם, וואל־טען געקאנט קלינגען משונה'דיג. זיי ווערען אבער פארשטענדליך, ווען מ'האלט אין זינען, אז נעבען די כנענים האט אויך געוואוינט אין שכם א רעכטער טייל אידען. זיך ווענדענדיג צו זיי, איז יותם'ס רעדע א קלוגע פרא־בע אריינצוברייגנען א שפאלטונג אין דער איינהייט פון אט די צווייטע על־מענטען פון דער באפעלקערונג. דעם אידישען עלעמענט פון שכם האבען יותם'ס רייד געקאנט מאכען אסך נאכצוקלערען — בפרט נאך ווען אבימלך האט שכם גופא פארנאכלעסיגט.

אט אזוי האבען ביידע טיילען פון דער באפעלקערונג פון שכם, וועלכע האבען לכתחילה זיך געהאלטען צוזאמען אז אבימלך'ן, געהאט א גוטען גרונד צו זיין אומצופרידען מיט איהם. עס זיינען נאר וואס דריי יאהר פארגאנ־גען זינט אבימלך איז דורך געוואלד געווארען א קעניג, און די קנאה־שנאה צווישען שכם און אבימלך'ן האט שוין דערגרייכט אזוי וויט, אז עס האט שוין געהאלטען ביי אן אפענער שפאלטונג. „און גאט האט גע־שיקט א בייזען גייסט, צווישען אבימלך'ן און די הארען פון שכם, און די הארען פון שכם זיינען פאלש געווארען אבימלך'ן." ניט דאגה'נענ־דיג וועגען אבימלך'ן און דער איבעריגער טעריטאריע זיינער, האבען זיי זיך גענומען צו רויבעריי און פלעגען לויערען אויף די וועגען און אנפאלען פון די

---

*) דאס איז לחלוטין קיין ראיה ניט געגען דעם חשוב'ען יחוס פון דער פרוי. דאס איז גיכער א ביטערע איראָניע, אין וועלכער עס שפיגעלט זיך אפ דער שטאנדפונקט פונ'ם הערשער־פאָלק, די אידען, געגען די כנענים.

**) די בייסענדע איראָניע פון יותם'ס פאבעל געגען דאס קעניגטום קאן שטאמען שפעטסטענס פון שאול'ס ערשטער צייט, אויב מיר דארפען איבערהויפט געהן אזוי וויט צוריק. אונטער דוד'ן האט מען שווערליך געקאנט אזוי ריידען וועגען דעם קעניגטום.

בע"ג פון שכם אויף די פארבייציהענדע קאראוואנען. דערמיט האבען זיי אי באפרידיגט זייער לוסט צו רויב, אי געשעדיגט אבימלך'ס ממשלה. אבימלך האט געמעגט האבען זיין אורזאך א לאנגע צייט ניט ארויסצוטרעטען געגען שכם. ער האט קיין פארלאנג ניט געהאט נאך מעהר צו פארטשעפען די שטאדט פון זיין געבורט.

צו אן אפענעם אויפשטאנד האט אויף אזא'ן אופן שוין געפעהלט נאר איין טריט. געוויס איז דער „בייזער גייסט" וואס האט געהערשט געגען אבימלך'ן אין שכם געווען צום גרויסען טייל דאס ווערק פון דער דארטיגער אידישער באפעלקערונג. זי שטעהט אהן א ספק אין פארבינדונג מיט דעם איבעריגען הויז פון יוסף, אזוי ווייט ווי עס הערשט די אומצופרידענקייט מיט אבימלך'ס הערשאפט. ,אויך יותם האט הפנים זיך דא געמוזט געפינען. דאס וואס ער האט אראפגערופען אין שכם פון בארג האט ער אויך געקאנט פרע־דיגען פון די דעכער אין ת ב ץ, ב א ר און אנדערע ערטער. אט אזוי גרייט זיך צו געגען דעם האלב־כנעני'שען אוזורפאטאר אן אלגעמיינע רעאק־ציע. וועלכע האט איהר מקור אין שכם. ווי נאר אבימלך האט מעהר ניט גע־האט דארטען קיין שטיצפונקט, איז געווען אויס מיט זיין געוואלד־הערשאפט.

ס'איז דערפאר געווען זעהר גוט אויסגערעכענט, וואס אבימלך'ס פיינד־ליכע פארטייי אין שכם, נאכדעם ווי די „בעלי שכם" זיינען שוין געווען גע־גען איהם, האט איצט צוגעקראגען נייע כוחות פון דרויסען. ווארים זבול, דער „האר פון שטאדט", איז נאך, לכל הפחות לויט'ן נאמען נאך, געווען איבערגעבען אבימלך'ן און איז געווען גרייט מיט זיינע אנהענגער צו פארטיי־דיגען זיין זאך. עס האט דעריבער געמוזט צוערשט געשאפען ווערען א גע־גענגעוויכט אין שכם גופא. דאס איז געשעהן דורך דער אידישער מיליטערי־שער אפטיילונג פון געל בן־עבד און זיינע ברידער, וועלכע איז געקומען אין שכם און האט געוואונען דעם צוטרוי פון דער באפעלקערונג.

באלד האט זיך ארויסגעוויזען צו וואס געל איז געקומען. ביים יום־טוב פון צוזאמענקלייבען די וויינטרויבען זיצען די איינוואוינער פון שכם ביים טעמפעל פון זייער גאט „בעל־ברית" און עסען און טרינקען און הוליע־נען. ווי הפנים שוין אסך מאל פריהער, שילטען זיי אבימלך'ן. דער וויין ברייננט ארויס אויפ'ן צונג די אומצופרידענקייט געגען דעם טריילאזען או־זורפאטאר. געל נוצט אויס די געלעגענהייט אויפצובלאזען אין א פלאקער דאס פייער, וואס האט שוין געטליהעט פון פריהער און וויל צווינגען זבול'ן צו אן אנטשיידונג. „ווער איז דען אבימלך", רופט ער אויס, „און ווער איז ירבעל'ס

זוהן, אז מיר זאלען איהם דינען? איז ער ניט א שכם׳ער און איז ניט זבול זיין באאמטער? טא זאלען איהם דינען די לייט פון חמור, דעם פאטער פון שכם*) — צו־וואס אבער זאלען מ י ר איהם דינען?"**). דאס „מיר" איז געווים ארויסגערעדט מיט באטאנונג. געל רעדט אלס איד אונטער דעם בייפאל פון דער אידיש געזונענער מעהרהייט. נאר איז אזא פאל האט ער זיך געקאנט ערלויבען צו ריידען מיט דער שפראך. די דאזיגע שפראך האט אבער הפנים געהאט איהר ווירקונג.

א העכסט צווייטייטיגע ראלע שפילט אין דעם גאנצען ענין — איצט נאך מעהר ווי פריהער — אבימלך׳ס שטאדט־הויפטמאן פון שכם, זבול. עס ווייזט אויס, אז בשעת די שטימונג אין דער שטאדט האט זיך שטארק א קעהר געטאן געגען אבימלך׳ן האט זיך אויך זבול עפעס ווי איבערגעקוליעט. און אז געל איז געקומען און האט אריינגענומען אין האנט די באוועגונג געגען אבימלך׳ן, איז זבול געווען פריינדליך צו איהם און האט מיט איהם מיטגעהאלטען אויף׳ן יום־טוב, בשעת דאס פאלק האט געשאלטען אבימלך׳ן. נאכהער אבער, שפילענדיג א דאפעלטע ראלע, לאזט ער אבימלך׳ן וויסען וועגען אלצדינג און פאדערט איהם אויף צו מאכען א פלוצליכען איבערפאל אויף דער שטאדט. איהם האט ניט געקימערט וואס מ׳האט געלעסטערט דעם קעניג, נאר וואס מ׳האט פון איהם גופא חוזק געמאכט.

אויף זבול׳ס באריכט קומט אבימלך ביי נאכט געגען שכם און לעגט זיך לויערען. זבול, זיך נאך אנגעבענדיג אויך איצט אלס פריינד פון געל און

---

*) דאס הייסט דער אדעל פון שכם. פארגלייך בראשית ל"ד.

**) דער טעקסט פון דער מסורה איז דא אומפארשטענדליך. עס זיינען פאראן אסך השערות ווי איהם אויסצובעסערען. לויט ר. קיטטעל דארף מען דא לעזען: „מי אבימלך ומי בן ירבעל כי נעבדנו? הלא שכם וזבול פקידו? יעבדוהו אנשי חמור אבי שכם ומדוע נעבדנו אנחנו?" מחמת קיטטעל האלט זיך ביי דער מיינונג, אז געל פארטרעט די אידען פון שכם. מאנכע פארשער אבער האלטען פארקעהרט, אז געל פארטרעט די כנענים. זיי לאזען דעריבער דעם פסוק אומבאריהרט און לעזען בלויז דאס ווארט „עבדו" מיט א קמץ אונטער׳ן עין אנשטאט ווי אין דער מסורה מיט א חירק. די איבערזעצונג פונ׳ם פסוק קומט ארויס לויט דעם: „ווער איז אבימלך און ווער איז שכם, אז מיר זאלען איהם דינען? האבען ניט ירבעל׳ס זוהן און זיין באאמטער זבול געדינט די לייט פון חמור דעם פאטער פון שכם? טא פארוואס זאלען מיר איהם דינען?" ח. ש.

זיינע אנהענגער, לאזט עם וויסען געל'ן*). ביידע, זבול און געל, קומען ארויס מיט זייערע לייט צום טויער פון שטאדט צוריקצושטויסען די אטא־קע. ביים האריזאנט ערשיינט אבימלך און דאס פאלק וואס איז מיט איהם. מיט רמאות פיהרט זבול אויס, אז געל זאל מאכען דעם אנפאל. געל האט הפנים מורא פאר אבימלך'ס גרויסען חיל וואס זעהט זיך קומענדיג: אבער זבול דערמאנט איהם איראניש אן זיין רעדע וואס ער האט געהאלטען אויף דעם יום־טוב. ער גופא מאכט קענטיג דעם אנשטעל, אזוי ווי ער וואלט ווע־לען בלייבען באוואכען די שטאדט און זי דעקען פון הינטען. אט אזוי מאכט געל דעם אנפאל אין דער שפיץ פון די הארען פון שכם, לאזענדיג זבול'ן פון הינטען. ער ווערט געשלאגען פון אבימלך'ן און קעהרט זיך צוריק אין שטאדט אפגעשוואכט און באזיגט. איצט לאזט זבול ארונטערפאלען די מאסקע, ווייזט זיך ארויס אלס אבימלך'ס פארטיי־מאן און פארטרייבט געל'ן פון דער שטאדט. אבימלך וואגט ניט צו מאכען אן אטאקע אויף שכם, ווייל ער טרויט ניט זבול'ס פריינדשאפט. זבול גופא אבער פאלט איצט אלס קרבן פון דער נקמה פון די איינוואוינער פון שכם. זיי ווילען מעהר פון אבימלך'ן ניט וויסען און מאכען אויך א סוף פון זבול'ס דאפעלטען שפיל**). ערשט אויף מארגען גיט זיך אבימלך'ן איין, נאכדעם ווי זבול, וועלכער האט זיין פלאן נעקענט, איז באזייטיגט געווארען, איינצונעמען די שטאדט.

פון דאנעט אויס קומט איהם אויך אן גרינג צו באצווינגען די פעס־טונג פון שכם. די פעסטונג האט זיך קענטיג געפונען אויסען שטאדט. דער־הערענדיג, אז די שטאדט האט זיך אונטערגעגעבען, ראטעווען זיך איהרע איינוואוינער אין דעם טורם פונ'ם טעמפעל פון זייער גאט „אל ברית“. ניט קוקענדיג אויף דעם הייליגען ארט, וועלכען ער האט געהאט צו פארדאנקען דעם יסוד פון זיין הערשאפט, צינדט אבימלך אונטער דעם טעמפעל און טוי־זענד מענער און פרויען געפינען זייער טויט אין רויך און פלאמען***).

אין שכם גופא איז איצט דער אויפשטאנד באזיגט. אבער דערמיט נאך

---

*) נאָר אַזוי איז פארשטענדליך, וואָס געל קומט אַרויס נאָך איידער אבימלך באווייזט זיך. אנדערש ניט סיידען זבול האָט איהם געלאָזט וויסען.

**) ער פאלט ניט אין קאמף געגען אבימלך'ן, נאָר ער קומט אום דורך דער באפעלקערונג. דעריבער שטעהט אין פסוק 42 „העם“ אָהן זבול.

***) פונקט ווי אבימלך פיהרט זיך נאָך אויך אויף דער סולטאַן סאלאדין אין גליל ביי דער באלאגערונג פון שטעדט.

לאנג ניט אונטערדריקט, אדרבה, ער פארשפרייט זיך נאך ווייטער. אבער פון דער נעכסטער שטאדט, וועלכע אבימלך וויל שטראפען אויף אז עהנליכען אופן, קומט דער סוף צו זיין ממשלה. תבץ, אן ארט אייניגע שטונדען פון שכם, וואס ער אטאקירט גלייך נאכדעם ווי שכם איז געפאלען, פאלט אויך. אזוי ווי שכם, אין זיינע הענט. אבער אויך דא שטעלט זיך די פעסטונג אנט־קעגען. מענער און ווייבער ראטעווען זיך דארטען. אזוי ווי עס האט זיך איהם אין שכם איינגעגעבען, וויל אבימלך אויך דא אונטערצינדען דעם טורם. שטע־הענדיג פאר דער פארשלאסענער טיר, ווערט ער געטראפען פון א מיהל־שטיין, וואס א פרוי האט איהם אראפגעשליידערט אויף׳ן קאפ. כדי עס זאל ניט הייסען, אז ער איז געפאלען דורך דער האנט פון א פרוי, מוז זיין וואפענטרעגער איהם טויטען.

5.

יפתח און שמשון.

גדעון׳ס שבט־קעניגטום פון מנשה, דער ערשטער פרואוו וואס איז אונז באקאנט אויפצושטעלען א מלוכה אין ישראל, איז מיט אבימלך׳ס טויט גע־קומען צו א פלוצליכען סוף. אם וועניגסטען ווייסען מיר ניט ווער ס׳איז גע־ווען דער יורש פון אבימלך׳ס קעניגליכער ממשלה. און מ׳קאן זיך משער זיין, אז אויך יותם אדער עפעס אנדערער, וועלכער איז געבליבען פון גדעון׳ס הויז, האט ניט פארנומען זיין פלאץ: א׳ניט וואלט זיך דערהאלטען עפעס א ידיעה וועגען דעם. אבער פון אבימלך׳ס טויט אן ביז צו די טעג פון עלי און שמואל איז דער שיקזאל פון אידישען פאלק איינגעוויקעלט אין א טונ־קעלקייט. דאס איז א קלארע ראיה, אז די געשיכטע פון פאלק ישראל געהט פון איצטער אן ווידער פאנאנדער אין א זונדערלעבען פון די איינצעלנע שבטים, אהן וואסערע וויכטיגע אויפטואונגען.

נאר צוויי געשטאלטען הייבען זיך עטוואס ארויס פון דער נעבעלדיגער טונקעלקייט, וועלכע וויקעלט איין די צייט נאך גדעון און אבימלך: יפתח און שמשון. אבער קיינע פון די דאזיגע צוויי געשטאלטען. שמשון נאך וועניגער ווי יפתח, שטעהט ניט אויף אזוי דייטליך אין ליכט פון דער געשיכטע, אז עס זאל א שטייגער פאלען פון זיי א קלארער שטראהל

אויף דער סביבה. פונדעסטוועגן איז עס ניט אויסגעשלאסען, אז אין יפתח'ן ווירקט גדעון'ס ביישפיל*).

יפתח'ס פערזענליכקייט איז אין אונזערע היינטיגע באריכטען ארומגע־רינגעלט מיט א געוויסער טונקעלקייט. מיר ווייסען ווייניג פון וואנעט ער קומט און וואס עס איז מיט איהם געשעהן. אין דער היינטיגער דערצעהלונג זיי־נען אזוי שטארק דורכגעמישט פארשידענע פאסירונגען, אז עס איז זעהר שווער נאך צו דערקענען וואס דא איז באמת פארגעקומען**). ס'איז דער־פאר קיין חידוש ניט וואס מאנכע פארשער האבען דערקלערט די גאנצע גע־שטאלט יפתח'ס אלס א לעגענדע, אדער בעסער אלס א מיטוס. דער בעסטער סמך אויף וואס זיי שטעלען זיך איז די אפפערונג פון זיין טאכטער און דער טרויער פון די אידישע טעכטער אויף איהר טויט פיער טעג אין יאהר***). אבער יפתח'ס נצחון איבער די עמונים, וועלכע זיינען שפעטער אזוי פיעל מאל געשטאנען פיינדליך צו די אידען, און דאס וואס ער איז שוין פריהער

---

*) אויך אין אט דעם פרט האנדעלט עס זיך בלויז וועגען א וואהרשיינ־ליכקייט.

**) א חוץ אסך אנדערע סתירות אין דער מעשה פון יפתח'ן, זיינען אין איהר דורכגעמישט צוויי נוסחאות פון זיין מלחמה. לויט איין נוסח קעמפט ער געגען עמון, לויט דעם אנדערען געגען מואב. יפתח פיהרט יעדענפאלס זיינע פאר־האנדלונגען מיט דעם מלך פון מואב, ניט מיט דעם מלך פון עמון. דאס זעהט זיך קלאר אין פסוק 18, וואו די באציהונג איז אויסשליסליך צו מואב. אויך „כמוש" איז דער פאלקס־גאט פון מואב (פסוק 24; פארגלייך במדבר כ"א 29).

ח. ש.

***) עס זיינען פאראן א סך געטער און האלב־געטער, אורשפרינגליך גאטהייטען פון דער פלאנצען־וועלט, וואס זייער טויט איז באזונגען און באקלאגט געווארען אין טרויער־ימים־טובים; ביי די עגיפטער אזירים, ביי די באבילאנער תמוז, ביי די פעניקיער אדאניס, ביי די אראמעער הדד־רימון. מיר ווייסען פון תנ"ך, אז אזוינע טרויער־טעג נאך דעם טויט פון א גאט זיינען אויך באקאנט געוועזען ביי די אידען. יחזקאל, למשל, שילדערט ווי די אידישע פרויען זיצען אין טויער פון בית המקדש אין ירושלים און באוויינען דעם גאט תמוז (ח 14). אין זכריה ווערט דערמאנט וועגען א קלאג אין דעם טאל פון מגידו אויף דעם טויט פון (דעם אראמעאישען גאט) הדד־רימון (י"ב 11). נעבען די מענליכע גאטהייטען האבען זיך אויך גע־פונען ווייבליכע, וועלכע זיינען אלע יאהר געשטארבען און באוויינט געווארען.

גענויט געוועז צו אנטלויפעז: זיין אומבאשטענדיג לעבעז איז דער סטעפע וואס דערמאנט אונז אז דוד'ן: אויך דער אופן ווי אזוי ער איז גערופעז גע־ווארעז פון זיינע מקורבים אלס איינציגער העלפער איז דעם מאמענט פון געפאהר: אט דאס זיינעז אלץ שטריכעז, וועלכע טראגען דורכאויס דעם כא־ראקטער פון יענער צייט און פון די פאסירונגען וואס זיינען דאמאלסט באמת פארגעקומען. מ'מוז זיך דעריבער ערנסט באטראכטען איידער מען פאר־ווארפט די מעשה פון יפתח'ן אלס ניט־היסטאריש צוליב דער לעגענדארישער איינקליידונג, וואס זי האט שפעטער באקומען.

זעהר אייגענארטיג און זיכער פון יעדען חשד פון טענדענציעזער דיכטונג איז אויך יפתח'ס שטרייט מיט דעם שבט אפרים און די סצענע פון „שבלת" און „סבלת". אפילו די מאוים'דיגע צאהל פון 42 טויזענד פון אפרים וואס זיינען געפאלען אלס קרבן פון „שבלת" קאן אויך ניט אפשוואכען די היסטארישע עכטקייט דערפון. נאך א קנאפערע ראיה געגען דעם איז דאס וואס מיר געפינען א פאראלעל דערפון אין דער געשיכטע וועגען גדעון'ען. אויב איינע פון דיביידע עפיזאדען איז בלויז א לעגענדע, דאן איז עס גיכער יענע איידער די. וועלכע ווערט אט דא דערצעהלט ביי יפתח'ן.

אם ווענינסטען אבער וועט מען געניינט זיין אויפצוגעבען די היסטארי־שע עכטקייט פון יפתח'ס משונה'דיגען נדר און קרבן. מאנכע ווילען דאס פארבינדען מיט דער מעשה ווי די געטין אישטאר געהט אין דער אונטער־וועלט. מיר זיינען אבער לגמרי ניט זיכער, אויב די דאזיגע געטער־געשיכטע איז דאמאלסט שוין געווען באקאנט צווישען די אידען. פארקעהרט ווידער זיי־נען דאמאלסט די מנהגים פון לעבען געווען זעהר ווילד, בפרט נאך ביי דעם געוועזענעם פיהרער פון א באנדע אין מדבר.

אבער כאטש עס בלייבט טונקעל יפתח'ס אפשטאמונג און פערזענליכ־קייט און ס'איז אונז אומבאקאנט די גענויע סיבה פון זיין מלחמה מיט עמון און ווי זי איז צוגעגאנגען: כאטש מיר קענען מיט ווייניג זיכערקייט ארויסדרינגען די צייט גופא פון זיין אויפטריט בלויז פון דעם פלאץ וואס ער פארנעמט אין ספר שופטים: דאך קאנען מיר אננעמען אלס וואהרשיינליך, אז נאכדעם ווי מ'האט איהם ארויסגעטריבען פון גלעד, רופט מען איהם פון דער פרעמד אהיים און מ'קלייבט איהם אויס אלס פיהרער. ער צעשלאגט דאן

אין מאנכע אידישע געגענדען האט, ווי עס ווייזט אויס, דעם אָרט פון דער געטר־ליבער פיגור פארנומען אַ מענשליבע, די טאָכטער פון דעם גבור פון גלעד.

ח. ש.

די עמונים, די פיינד פון די אידען אין מזרח־זייט פון ירדן, שטילט איין די קינדער פון אפרים, וועלכע זיינען געקומען זיך קריגען מיט איהם, און אלס לוין דערפאר ווערט ער באשטימט פאר דעם שעיך פונ׳ם שבט. אלס אזא האט ער געמוזט זיצען אין מצפה גלעד. אט דא, ווייזט אויס, איז דאס פירשטענטום פון גלעד באנייט געווארען. זיין הערשאפט האט אבער גערייצט די שכנים פון דרום, די מואבים. זיי האבען כלומר׳שט א טענה, אז צו זיי געהערט דאס גאנצע לאנד אויף דער מזרח־זייט פון ירדן ביז׳ן יבוק. א נייער קריג אויף דעם באדען פון מואב אנטשיידט אויף יפתח׳ס זייט. ביז סוף כל סוף, זיך צוריקקעהרענדיג אהיים אלס זיגער, ברייננגט ער אן אומגליק אויף זיך גופא און זיין איינציג קינד. א טרויער־פעסט, וואס די אידישע טעכטער האלטען אפ יעדעם יאהר — כאטש לכתחילה פילייכט פון א גאנץ אנדערען כאראקטער — האלט אויף אין זכרון פון די שפעטעריגע אידישע דורות יפתח׳ס העלדישקייט און זיין אומגליק.

פון א גאנץ אנדערען זארט איז די צווייטע געשטאלט פון דער דאזיגער צייט, די פון שמשון׳ען. אויב מיר זעהען אין יפתח׳ן א היסטארישע ערשיינונג אויף א לעגענדארישען הינטערגרונט, שוועבט אבער שמשון אומזיכער ארום צווישען מיטוס, לעגענדע און געשיכטע, אזוי אז מ׳קאן גאר ניט זאגען וואוהין ער געהערט.

שמשון׳ס נאמען, מוז מען צוגעבען, איז א גוטער סמך אויסצוטייטשען מיטאלאגיש די גאנצע געשיכטע וועגען איהם*). אויך די לאנגע האר פון דעם גבור אלס דער מקור פון זיין כוח דערמאנט ניט ווילענדיג אן די שטראהלען פון העליאס, דעם זון־גאט, און מאנכע פון זיינע גבורות דערמאנען אן הערקולעס׳ן. אבער אסך אנדערע שטריכען פון דער געשיכטע, וועלכע מ׳האט אויסגעטייטשט אויף אן עהנליכען אופן, לאזען זיך פארשטעהן פיעל נאטירליכער און פשוט׳ער אלס לאקאלע לעגענדע און אויך אלס פאלקסטימליכע וויציגע מעשה׳לע.

*) שמשון — מאַן פון דער זון (שמש). אביסעל שווערער איז שוין צו דערקלערען דלילה פון „לילה“, נאַכט. מ׳דארף אַבער אויף יעדען פאל ניט פארגעסען, אַז גאַנץ נאַהנט צו שמשון׳ס היים אין מערב־יהודה ניט ווייט פון ירושלים געפינט זיך אויך „בית־שמש“, הויז פון דער זון, אַ נאַמען וואַס קאַן פשוט באַדייטען, אַז מ׳האַט אין דער דאַזיגער געגענד געדינט צו שמש, דעם גאָט פון דער זון. אין דער צייט פון רעמסס דעם צווייטען קומט אויך פאַר שמשון אַלס נאַמען פון אַן אָרט אין אַ געגענד פון פאַלעסטינא.

דערביי מוז מען אבער האלטען אין זינען, אז ליטעראריש באטראכט שטאמט די געשיכטע פון שמשון׳ען פון א פארהעלטענישמעסיג אלטער צייט*). אויב עס לעגט זיך ניט אויף׳ן שכל, אז אין דער אויסוואנדערונג קיין ליש האט אנטייל גענומען דער גאנצער שבט דן**): אויב אויסערדעם ווייזען זיך נאך סימנים, אז די פלשתים, וועלכע האבען אונטערדעסען אריינגעוואנדערט אין דער געגענד ביים ים־ברעג, זיינען ביסלעכווייז אלץ שטארקער געווארען: דאן איז עס זעהר א וואהרשיינליכע סברא, אז די אידישע שבטים אין דער שכונה האבען זיך מיט זיי צוזאמענגעשטויסען אין דער לעצטער צייט פאר שאול׳ן.

פון דער צייט פון די ערשטע צוזאמענשטויסען צווישען די אידען און די פלשתים איז געבליבען די פאלקסטימליכע העלדען־געשטאלט פון שבט דן. דאס פאלק האט זיך דערצעהלט כל׳ערליי גבורות פונ׳ם העלד, און באלד האבען זיך ארומגעשפונען ארום איהם אין א רייכפארביגען געוועב פארשידענע מעשה׳לעך וועגען אלערליי שטוקעס, וואס מ׳האט דא און דארטען אפגעטאן די פלשתים אדער וואס איז לכל הפחות געווען א יושר זיי אפצוטאן. מיט דער צייט האט זיך אריינגעמישט דערין א היימיש רעליגיעזער און א פרעמדער מיטאלאגישער עלעמענט. דער גבור איז אזוי געבראכט געווארען אין א נאהנטער שייכות צו דעם זון־מיטוס, וועלכער איז אריינגעדרונגען פון דרויסען און איז ווייניג פארשטאנען געווארען. פון דעם דאזיגען זון־מיטוס האט ער אפילו געמעגט קריגען דעם נאמען שמשון. און אלס גענענגעוויכט ווערען איהם שפעטער צוגעלעגט די שטריכען פון דעם אידישען נזיר.

---

*) „ובעת ההיא פלשתים מושלים בישראל" (י"ד 4) איז צוגעזעצט געווארען אין א שפעטערער צייט. הוספות זיינען אויך ט"ו 20 און ט"ז 31.

**) זעה אויבען ז. 260, 261.

צווייטע אפטיילונג.

דאס אידישע לעבען אין דער פאר־קעניגליכער צייט

1. דזש. פ. מק׳קורדי

סאָציאל־עקאָנאָמישע צושטענדען.

שבט, קלאן (אלף), משפחה, בית־אב, בית.

כדי צו פארשטעהן דאס אידישע לעבען אין דער סאמע עלטסטער צייט מוזען מיר קודם כל אביסעל באקאנט ווערען מיט דער טערמינאלאגיע און דעם כאראקטער פון דער דאמאלסדיגער אידישער געזעלשאפט.

אלס באצייכענונג פאר די איינצעלנע „שטאמען“ פונ׳ם פאלק געפינען מיר אין תנ״ך צוויי ווערטער: „שבט“ און „מטה“.ביידע ווערטער האבען דיזעלבינע באדייטונג. א חוץ וואס „שבט“ ווערט אפטמאל אויך געברויכט פאר די הויפט־אפטיילונגען פונ׳ם שטאם (במדבר ד 18: שופטים כ 12: שמואל א, ט 21). פאר דעם שבט אבער און אלס פארבאדינג פון איהם קומט דער „קלאן“ אדער ווי דאס ווערט אנגערופען אין תנ״ך „אלף“*). דיזעלבינע ארגאניזאציע ווערט אויך אפט באצייכענט אלס „משפחה“. משפחה איז אבער געוויינער די באצייכענונג פאר א נידעריגערער סאציאלער אפטיילונג. פאר דער פאמיליען־גרופע. די דאזיגע פאמיליען־גרופע איז אן אונטער־אפ־

*) דער פיהרער אדער פארשטעהער פונ׳ם קלאן הייסט דערפאר „אלוף“. ס׳איז אינטערעסאנט צו באמערקען, אז ווען די קלאנס פון די אדומים זיינען געווארען איינוואוינער פון שטעדט, איז דער „אלוף“ געווארען א „מלך“ (בראשית ל״ו).

טיילונג פונ'ם קלאן אדער „אלף" אין זי באשטעהט פון די אינדיווידועלע פאמיליעס אדער „הייזער פון פאטערס" („בית אב").

מיר מוזען שטארק אונטערשיידען צווישען דער פאמיליען־גרופע און דעם קלאן. א פאמיליען־גרופע אנטהאלט אין זיך פארשידענע שטופעס פון קרובה'שאפט און דאס איז דער יסוד איהרער. אין דעם קלאן אבער איז קרובה'שאפט ניט שטארק וויכטיג, אדער זי פארנעמט לכל הפחות א צווייטען פלאץ. ס'איז בכלל ניט מעהר ווי אנגענומען, אז עס איז דא קרובה'שאפט אינ'ם קלאן, ווארים באמת ווערט דער קלאן צוזאמענגעהאלטען דורך די פארבינדונגען פון מנהגים און גלויבען. א קלאן, אין היפוך צו דער פאמיליען־גרופע, נעמט דערפאר אריין אויך מענשען פון דרויסען. זיי ווערען אסימילירט און מ'ויטעט אז, אז זיי זיינען קרובים פון די איבעריגע קלאן־לייט.

דער קלאן איז געווען דער צענטער און דער יסוד פון דער אידישער געזעלשאפט, בשעת די אידען זיינען אריינגעקומען אין כנען. דער בולט'סטער צייכען פונ'ם קלאן איז נאטירליך קרובה'שאפט פון בלוט, צי דאס איז טאקע א פאקט אדער מ'נעמט עס בלויז אן. אבער עס זיינען פאראן נאך אנדערע כאראקטעריסטישע סימנים, וועלכע זיינען ניט אזוי בולט פאר אונז מאדערנע מענשען. יעדער קלאן אדער שבט האט געהאט זיין באזונדערע גאטהייט און די פארבינדונג פון נאטירליכער קרובה'שאפט צווישען די מיטגלידער איז פארשטארקט געווארען דורך דעם באוואוסטזיין, אז זיי זיינען אלע צוזאמען די קינדער פון איין גאט, מיט וועמען זיי האבען זיך געטיילט דאס פלייש פונ'ם קרבן. אלס צוגאב זיינען נאך צוגעקומען רעליגיעזע צערעמאניעס, עפענטליכע און הויזליכע, וואס זיינען געווען סימנים פון צוגעהעריגקייט צו א קלאן אדער א שבט: אויך געזעלשאפטליכע מנהגים. וועלכע האבען פארמעל אפילו ניט קיין רעליגיעזען כאראקטער, אבער אין וועלכע עס איז דאך געלעגען א רעליגיעזע הייליגקייט, מחמת ביי די פעלקער פון אלטען מזרח האט מען ניט פאנאנדערגעשיידט צווישען רעליגיעזע און וועלטליכע ענינים.

דאס פארהעלטעניש צווישען קלאן און שבט איז גאנץ פשוט. דער שבט איז א פאראייניגונג פון קלאנס. א שבט קאן ארויסקומען דערפון וואס א קלאן וואקסט און צעשפאלט זיך אין מעהרערע אונטער־קלאנס. זעהר אפט איז דער שבט א פאראייניגונג פון קלאנס, וועלכע זיינען צוזאמענגעקומען דורך א געגענזייטיגער צושטימונג און האבען זיך אסימילירט אין מנהגים און אין קולט. די פאראייניגונג איז אבער לויזער איידער צווישען מיטגלידער פון דעמזעל־

ביגעז קלאַן. באַזונדערע קלאַנס קענען בלייבען אין דעם שבט א לענגערע
צייט. שותפות׳ע קרובה׳שאַפט פאַרנעמט א נעבען־פּלאַץ און איז אַפּט גאַר
א זייטיגע זאַך. דאָס נאָמאַדישע לעבען באַגינסטיגט דעם קלאַן; דאָס האַלב־
נאָמאַדישע אָדער דאָס פריה באַזעסענע לעבען באַגינסטיגט דעם שבט. בכלל
מוז מען געדענקען, אַז אַט די סאָציאַלע און פּאָליטישע אָרגאַניזאַציע איז אין
א באַשטענדיגען, פליסיגען צושטאַנד, אַז זי האַלט זיך כסדר אין אויסציהען
און איינציהען, אין ענדערען איהר וואוין־פּלאַץ, אין אריינגעמען אין זיך
און אַרויסלאָזען פון זיך פאַמיליען אָדער יחידים, אָנהאַלטענדיג פון דעסט־
וועגען צו דערזעלביגער צייט איהר גאַנצקייט און איינהייטליכקייט.

דער קלאַן, אָדער זיין פאַרגרעסערונג, דער שבט, איז אבער געווען ניט
בלויז אינערליך צונויפגעקניפּט, נאָר ער איז אויך געווען א פּאַראייניגונג גע־
גען פרעמדע. די דאָזיגע פּרעמדע, צי זיי זיינען געווען אָרגאַניזירט אין עהנלי־
כע שבטים־פאַרבאַנדען, צי זיי האָבען געלעבט אַלס „נע־ווּנד׳ניקעס,“ זיינען
באַטראַכט געוואָרען אַלס נאַטירליכע שונאים. פּראַקטיש האָט אַט די פאַר־
בינדונג צו אַטאַקירען און זיך צו פאַרטיידיגען, וועלכע האָט אַזוי פעסט צו־
זאַמענגעהאַלטען דעם קלאַן און דעם שבט, זיך אויסגעדריקט אין דעם גע־
זעץ פון „בלוט־נקמה“. וואָס איז געווען אַלגעמיין ביי די סעמיטען, ביי די
אַלטע העלענישע פעלקער און בכלל אין יעדער פרימיטיווער געזעלשאַפט.

נאָכדעם ווי מיר ווייסען שוין וואָס דאָס איז דער שבט, דער אלף (קלאַן)
און די משפחה (פאַמיליען־גרופּע), קענען מיר איצט באַטראַכטען דעם „בית־
אב“, די איינצעלנע פאַמיליע, די „פאַמיליע“ אין מאָדערנעם זין פון׳ם וואָרט.
זי באַשטעהט פון די פּערזאָנען וואָס זיינען אַם נעהנטסטען פאַרבונדען אין
בלוט: פון א פאַטער, א מוטער אָדער מוטערס (אין אַן אויסנאַמס־פאַל ווען
איינער הייראַט מעהרערע פרויען) און זייערע קינדער (בראשית כ״ד 38,
40). א „הויז“ אבער, אָדער א הויזהאַלטונג („בית“ אָהן „אב“), נעמט אריין
אין זיך אויך די קנעכט און דינער פון דער הויז־ווירטשאַפט און שטעהט
אונטער׳ן קאָנטראָל פון דעם הויז־פאַטער, אָדער דעם אַפּיטרופּוס, וועלכער
איז, געוועהנליך, אבער ער מוז ניט דוקא זיין, דער פאַטער פון די בלוט־
פאַרוואַנדטע פון׳ם הויז. די פאַמיליע (בית אב) איז א סאָציאַלע אינסטיטו־
ציע וואָס האָט זיך אומעטום געמוזט אַנטוויקלען פון זיך אַליין דורך די קינ־
דער׳ס דירעקטע אָפּשטאַמונג פון די עלטערן; דאָס „הויז“ אבער (בית)
איז א צוגעבונדענער באַגלייטער פון דער פאַמיליע, איז אַרויסגעוואַקסען דורך
דעם דרוק פון פּראַקטישע באַדערפענישען און איז ניט קיין סאָציאַלע אינס־

טיטוציע ווי די פאמיליע, נאר אז אדמיניסטראטיווע אדער פאליטישע איינ־הייט. ווי דער קלאן צו דער פאמיליען־גרופע אזוי שטעהט די „הויז־האלטונג" צו דער איינצעלנער פאמיליע.

דער אריבערגאנג צו א באזעסענעם לעבען.

מיט אט דער סאציאלער ארגאניזאציע זיינען די אידישע שבטים אריינגעקומען אין כנען און האבען אנגעהויבען אריבערצוגעהן פונ'ם נאמאדישען צו א באזעסענעם לעבען.

מיר מוזען זיך היטען פון דעם טעות, אז דער דאזיגער אריבערגאנג צו א באזעסענעם לעבען איז געווען קורץ און שנעל. ס'איז פונקט פארקעהרט. מען מעג אננעמען כמעט פאר געוויס, אז די אריבערגאנגס־שטופע האט זיך געצויגען אז אומבאשטימטע לאנגע צייט. מאנכע טיילען פון דער באפעלקערונג זיינען קיינמאל ניט אין גאנצען ארויסגעגאנגען פונ'ם נאמאדישען צושטאנד. ביז'ן סאמע ענד פון דער מלוכה געפינען מיר איינוואוינער פון געצעלטען, לעבענדיג אין באזונדערע קיבוצים צווישען די אידען, זינט די לעצטע האבען אנגעהויבען זיך צו באזעצען אינ'ם לאנד (ירמיה ל"ה). גרעסערע און קלענערע קיבוצים פון פאסטוכער זיינען געווען צעשפרייט איבער ווייטע געגענדען, ניט בלויז אין מזרח־זייט פון ירדן, וואו זיי זיינען געווען דער הערשענדער טיפ, נאר אויך אין כנען גופא, באזונדערס אין דער טעריטאריע פון יהודה. אפילו דארטען וואו די דאזיגע קיבוצים זיינען געווען ארום פעסטע צענטערס, האבען אלץ געהערשט די מנהגים און די טראדיציעס פון דעם נאמאד. דאס אלטע געזעץ פון בלוט־נקמה איז שווער געווען בטל צו מאכען (שמות כ"א 23). מ'האט נאך פראקטיצירט אט דאס געזעץ נאהנט ארום ירושלים אין דער ערשטער צייט פון דער מלוכה (שמואל ב, י"ד 7). ווי איינגעווארצעלט עס זיינען געווען אין אידישען לעבען די אוראלטע סאציאלע אינסטיטוציעס, איז צו זעהן פון די פאלקס־ווערטליך. „צו דיינע געצעלטען, ישראל!" איז געווען די לאזונג פאר אז אויפשטאנד אין צייטען, ווען מ'האט לאנג שוין געהאט אויפגעגעבען דעם לאנגער אלס א צענטער פון נאציאנאלען לעבען (שמואל ב, כ 1; מלכים א, י"ב 16). אין חזקיה'ס צייט (ישעיה ל"ג 20) און אפילו ביים סוף פון גלות בבל (ישעיה מ"ד 2) איז דער געצעלט נאך אלץ דער סימבאל פון דער אידישער געזעלשאפט.

מ'קאן קיינמאל ניט צו הויך אפשאצען אט דאס עקשנות'דיגע האלטען זיך ביים נאמאדישען גייסט און ביי די נאמאדישע מנהגים. מען מוז

אבער אונטערשיידען צווישען דעם צושטאנד פון דער באפעלקערונג אלס טשוואס גאנצעס און יענעם קלענערען, און וועניגער איינפלוסרייכען טייל איהרען, וואס האט ביז'ן סוף זיך געהאלטען ביי די אינסטיטוציעס און די מנהגים פון מדבר. ס'איז ניט נויטיג זיך אפצוגעבען ספעציעל מיט אט דעם עלעמענט, כדי צו שטודירען די אידישע געזעלשאפט אין דער אלטער צייט, א חוץ אלס אילוסטראציע פון פרימיטיווע מנהגים. בנוגע צו דעם היסטארי־שען פאלק ישראל מעגען מיר באצייכענען אלס קלארען שיידונגס־פונקט אין סאציאלען אזוי גוט ווי אין פאליטישען פראגרעס די צייט פון דער גרינדונג פון דער מלוכה. פאר דער דאזיגער עפאכע מעג דער צושטאנד פון די אידען אין פאלעסטינא כאראקטעריזירט ווערען אלס האלב־נאמאדיש. ריידענדיג גענוי, באצייכענט די גרינדונג פון דער מלוכה דעם גרעניץ פון דער אויבען אנגעוויזענער אריבערגאנגס־פעריאדע. די טענדענצען און באוועגונגען וועל־כע האבען געפיהרט צו דער באפעסטיגונג און פאראוויקלונג פון דעם געזעל־שאפטליכען געבוי, האבען זיך גיך פארמעהרט באלד ווי ס'איז אויפגע־שטעלט געווארען א צענטראלע ממשלה.

וואסערע פאקטען האבען מיר כדי צו באשטימען דעם כאראקטער פון דער אידישער געזעלשאפט און איהר לאנגזאמע אנטוויקלונג אין פארלויף פון אט דער אריבערגאנגס־צייט? כאטש ס'איז אונז ניט געבליבען קיין דירעקטע שילדערונג פון די אופנים פון לעבען און די מנהגים פון יענער צייט, האבען מיר אבער פאר דעם א צווייפאכע אילוסטראציע, וואס קיין בעסערע קאן מען זיך גאר ניט ווינשען. מיר האבען פון איין זייט די צופע־ליגע נאטיצען פון די היסטאריע־ביכער, באזונדערס פון שופטים און שמואל: פון דער אנדערער זייט האבען מיר די געזעצען און פארשריפטען, וועלכע זיינען געשאפען געווארען אלס וועג־ווייזער פאר'ן פאלק אין דער ערשטער צייט, ווען עס האט זיך באזעצט אין לאנד. דאס ערשטע באלייכט פון דרויסען, דאס אנדערע פון אינוועניג.

ווען מיר גיבען נאר א קוק אין דעם אלטען געזעצבוך וואס ווערט אנגע־רופען „דאס בוך פונ'ם בונד" („ספר הברית", שמות כ 23—כ"ג 13), זע־הען מיר גלייך, אז עס איז באשטימט פאר א פאלק וואס איז שוין ארויסגע־וואקסען, אבער ניט שטארק ווייט, פון דער מדרגה פון א פאסטוכער־לעבען. שטעדט ווערען דארטען קיינמאל ניט דערמאנט*), און ניט איין געזעץ איז

*) „מקום" אין „ושמתי לך מקום לנוס שמה" (כ"א 13) באדייט א הויל־

דארטען פאראן וואס זאל עפעס האבען א שייכות צו די באדינגונגען פון לע־
בען אין שטעדט מיט א מויער ארום. פון דער אנדערער זייט באציהען זיך די
מעהרסטע געזעצען אויף אגריקולטורעלע באדינגונגען. די דערקלערונג פאר
דעם איז גאנץ פשוט. א געוויסע צייט נאך דער אלגעמיינער אריינדרינגונג
אין לאנד האבען די אידען ניט געוואוינט אין קיין שטעדט, לכל הפחות ניט
אין א גרויסער צאהל. אין דער ערשטער צייט ווען זיי האבען זיך באזעצט איז
לאנד האבען זיי אפילו ניט געוואוינט אין יענע וועניגע שטעדט, וועלכע עס
האט זיך זיי איינגעגעבען צו ערא‍בערען, מחמת זיי זיינען ניט געווען צוגע־
פאסט און ניט געווען געניי‍גט צו אזא לעבען. עס זיינען געווען צווישען זיי
וועניג פון דעם קאמערציעלען און אינדוסטריעלען קלאס. זיי האבען פאר־
נומען פלאנצערייען און מאיאנטקעס, וועלכע האבען אמאל געהערט צו די
עלטערע איינוואוינער פונ׳ם לאנד. זיי האבען זיי באארבייט דורך שקלא־
פען, פון וועלכע די מעהרסטע זיינען געווען אונטערי‍אכטע כנענים. ווייג־
גערטנער, הויפען פון איילבערט־בוימער, פעלדער פון גערשטען און ווייץ האט
מען אומעטום געהאט ביי דער האנט. פאר די סטאדעס וואס זיי האבען מיט־
געבראכט מיט זיך האבען זיי געפונען גענוג פאשע; זיי האבען אויך ניט בא־
דארפט געברויכען קיין סך פון זיי פאר ערד־ארבייט, ווייל די אקסען און די
אייזלען און די שאף פון זייערע שקלאפען זיינען געווארען זייער אייגענטום
צוזאמען מיט די פריהעריגע באלעבאטים. דער פראמינענטער פלאץ וואס די
דאזיגע בהמות פארנעמען אין דער עלטערער געזעצגעבונג לאזט זיך לייכט
באמערקען. דאסגלייכען איז כדאי צו באמערקען וואס דארטען ווערט
לחלוטין ניט דערמאנט קיין פערד און קיין קעמעל. עס הייסט ניט, אז די
איינוואוינער פון כנען זיינען ניט געווען באקאנט מיט את די בהמות. אהן
דעם קעמעל האט מען ניט געקאנט האבען קיין פארבינדונג מיט דעם מדבר
און מיט די לענדער הינטער׳ן מדבר. דאס פערד האבען די אידען געוויס
ניט געברויכט אין די עלטערע צייטען ניט אין אגריקולטור, אויך ניט צום
רייטען און וואהרשיינליך אפילו ניט אין מלחמה. דאך קענען מיר ניט
אננעמען, אז דאס פערד איז געווען לגמרי אומבאקאנט אין כנען, וואו דאס
איז געווען אין געברויך פאר מיליטערישע צוועקען שוין פון די עגיפטישע

גער אָרט (זעה מלכים א, א 50; ב 28) און האָט ניט צו טאָן מיט די „ערי מקלט“.
די לעצטע זיינען ערשט געשאַפען געווארען אין יאשיהו׳ס צייט, אַלס „במקום“
פאר די פראָווינציעלע מזבחות, וועלכע מ׳האָט דעמאָלט אָפגעשאַפט.

צייטען אָן. דער פּונקט וואס מ׳דאַרף דאָ האַלטען אין זינען איז, אז אַלע אנ־דערע בהמות, א חוץ אָקסען, אייזלען און שאף, זיינען ניט געווען וויכטיג פאר א געזעלשאפט, וועלכע איז געווען אזוי דורך און דורך אגר יולטורעל. אנדערע געזעצען אין אָט דעם געזעצבוך, וועלכע זיינען כאראקטעריסטיש פאר דער געזעלשאפט וואו זיי זיינען אָנגעווענדט געוואָרען, זיינען בנוגע צו דער באשיצונג (כ״ב 5) און באארבייטונג (כ״ג 10) פון פעלדער און וויינ־גערטנער. אבער אומעטום לאָזען זיך זעהן געבליבענע שפּורען פון פאסטוכער־לעבען, וועלכע זיינען ניט אזוי גיך אָפּגעווישט געוואָרען.

וואָס דאָ איז ביז איצט געזאָגט געוואָרען, איז גענוג אָנצודייטען לכל הפחות דעם אַלגעמיינעם צושטאַנד פון פאַלק אסך יאָהרצעהנדליגער נאָכדעם ווי עס האָט זיך באזעצט אין לאנד. אין א ברייטערען זין האָט דער דאָזיגער האַלב־נאמאדישער, האַלב־אגריקולטורעלער טיפּ פון געזעלשאפט געהערשט דורך דער גאנצער פּעריאדע פון די שופטים. עס האָט גאר אנדערש ניט געקאָנט זיין. ניט איין דור און ניט צוויי דורות האָבען געקאָנט מאכען פון פּאסטוכער — האנטווערקער און סוחרים און פון געצעלט־איינוואוינער שטעדט־בויער. די גאנצע אטמאָספערע פון די דאָקומענטען פון יענער צייט איז פול אָנגעזאפּט מיט דעם לעבען פון פּאסטוכער און פּויערים. דבורה׳ס געזאנג שטעלט פאר דיזעלביגע סאציאַלע באדינגונגען אין לעבעדיגע פּאָע־טישע בילדער. די אידישע פיהרער זיינען געווען ביז צו דער נייער תקופה אונטער דוד׳ן פונ׳ם לאנד אדער איינוואוינער פון דערפער. דוד גופא איז געווען דער לעצטער פון יענעם באריהמטען אידישען אדעל. ס׳איז דער לאנד־אייגענטימער, וועלכער זאגט א דעה אין דער דאָזיגער דעמאָקראטיע, דער מאן פון מאכט און רייכטום*). ווי אנדערש איז דאָס אבער געוואָרען אונטער דער הערשאפט פון די מלכים, ווען אָט דער זעלביגער לאנד־אייגענטימער, דער ערשטער צווישען זיינע גלייכע, איז געוואָרען א מיטגליד פון דעם נייעם אדעל! ער האָט זיך שנעל אנטוויקעלט אין דעם זשעדנעם, אונטערדריקענ־דען לאנד־פארכאפּער, וועלכער וואוינט אין שטאָדט און מאכט דעם קליינעם לאנד־אייגענטימער, דעם פּויער, פאר זיין קנעכט, און גראבט דערמיט אונטער דעם יסוד פון אידישען לעבען.

---

*) „חיל״, דאָס העברעאישע וואָרט פאר רייכקייט, באדייט אויך פעהיגקייט און מאָראלישע חשיבות. אָט דיביידע השגות זיינען אָפט פאראייניגט אין דער באשרייבונג פון חעם כאראָקטער פון אַ מענשען („איש חיל״).

ער וואוקס פון שטאדטישען לעב

ביז דער צייט פון דער מלוכה האבען די אידען ניט געוואוסט פון קיין לעבען אין גרויסע שטעדט. מיר זיינען באקאנט פון די היסטאריע־ביכער מיט שילה, בית־אל, גלגל, רמה, גבעה. זיי זיינען אבער אלע געווען ניט מעהר ווי אומבאדייטענדע שטעדט. זיי זיינען, נאטירליך, געווען באשיצט מיט מויערן און טויערן, אבער דאס זיינען ניט געווען די היסטארישע פעסטונגען וואס זיינען אונז באקאנט פון די אויפשריפטען פון טהוטמאס דעם דריטען, פון די אמארנא־טאוולען, פון די מאנומענטען פון רעמסס דעם צווייטען און זיי געפינען זיך אפילו ניט צווישען די וואס שטעהען אויסגערעכענט אין די ליסטען פון יהושע און שופטים. מיר מוזען אננעמען, אז יענע שטעדט, וואס די אידען האבען איינגענומען דורך דער פאראייניגטער אטאקע אין דער ערשטער שטופע פון דער ארייגדרינגונג, זיינען זעהר לאנגזאם ווידער אויפגעבויט געווארען. מיט יענע שטעדט וואס זיינען געבליבען ניט ערֿאבערט האט מען כסדר געפיהרט לאקאלע מלחמות, מיט דעם רעזולטאט וואס אסך פון זיי זיינען סוף־כל־סוף געווארען צינזבאר (שופטים א). און די איבעריגע זיינען איבערהויפט ניט אונטערווארפען געווארען ביז דער צייט פון דער מלוכה. שכם שפילט א פראמינענטע ראלע; אבער זי איז דאמאלסט געווען א כנעני'שע שטאדט. די מעהרסטע שטעדט פון כנען זיינען באמת פון דאס ניי איבערגעמאכט געווארען. די וואס זיינען צעשטערט געווארען זיינען אויסערליך באנייט געווארען. די וואס זיינען געבליבען האבען באקומען א נייע געשטאלט לויט דעם כאראקטער פון זייער באפעלקערונג. פאר די אידען איז געבליבען נאר איין ברירה: זיך צוצופאסען. אפילו די שטעדט וואס זיי האבען געפינען פארטיגע האבען זיי אין אנהויב ניט געקאנט אויסנוצען. די אידישע שטאדט, ניט וועניגער ווי די כנעני'שע, זיינען געווען אן אינסטיטוציע, א זאך וואס איז געוואקסען און האט זיך אנטוויקעלט. אפילו דער טויער, דער וויכטיגסטער ארט פון שטאדט (רות ד 1), האט קיין באדייטונג ניט געהאט פאר דער אידישער געזעלשאפט אין די ערשטע יאהרען פון דער באזעצונג. דעם ראט האט מען נאך אפגעהאלטען פאר דעם געצעלט פונ'ם פיהרער פון דעם שבט אדער פון דער משפחה.

אבער די אנטוויקלונג פון א שטאדטישען לעבען איז געווען אומפארמיידליך. באפעסטיגטע, אדער לכל הפחות באשיצטע שטעדט, זיינען געווען

אויסבאַדינגט נויטיג פאר א באזעסען לעבען אין כנען, צי אגריקולטורעל, קאמערציעל אדער אינדוסטריעל. די נאכט-וועכטער אין די אָפענע דערפער זיינען מעהר ניט געווען קיין גענוגענדע באשיצונג פאר דאָס אייגענטום פון דער באפעלקערונג. מיר געפינען דעריבער די לאנד-אייגענטימער און די לאנד-ארבייטער אין דער שפעטערער צייט פון די שופטים שוין וואוינענדיג אין שטעדטלעך (רות ב 4 ; שופטים י"ט 16 ; שמואל א, י 26). בעת א גרויס-שטעדטיש לעבען איז געווען אומבאקאנט, איז אבער דאָס שטעדטעל געווען דער נאָרמאלער וואוינונגס-פּלאץ אין דער צייט נאָך דער איבערגאנגס-פעריאדע. אלס כלל האָט יעדערער געהערט צו דער אָדער צו יענער שטאָדט. דורך די אומשטענדען פון מלחמה און די געפאהרען אטאַקירט צו ווערען פון רויבער-באנדעס זיינען די דערפער שנעל געוואָרען ארומגערינגעלט מיט מויערן : דאָס הייסט : זיי זיינען געוואָרען שטעדט. אָפט זיינען שטעדט אויפגעקומען צוליב זייער גינסטיגער לאגע ביי א קוואל, אין א וואלד אָדער אויף א בארג וואס לאזט זיך לייכט באשיצען.

די אויסערליכע שטריכען פון דעם ספּעציעלען לעבען פון דער אידישער שטאָדט קענען מיר היינט ניט רעפּראָדוצירען, אבער מאנכע אינטערעסאנטע פּונקטען ווייסען מיר אויף געוויס. מיר מעגען זאגען, למשל, אז א חוץ פאר דעם צוועק פון מלחמה, אדער פאר נאציאָנאלע אָדער שבט-ימים-טובים און פאר צוזאמענקומונגען פון עולי-רגל'ניקעס, איז די שטאָדט געווען דער אויסשליסליכער פארזאמלונגס-פּונקט פון איהר אייגענער עדה. אזוי ווי דאָס שטאָדטישע און דאָרפישע לעבען איז געוואקסען אלץ מעהר און מעהר, איז די פאמיליע פון איין זייט און דער שבט אָדער אפילו דער קלאַן פון דער אנדערער זייט געוואָרען אלץ שוואכער און שוואכער. די איינוואוינער פון א שטאָדט האָבען, מעגליך, געקאנט זיין אלע אָדער כמעט אלע פון זעלבינען שבט : זיי זיינען אבער שווערליך געווען אלע פון דעמזעלבינען קלאַן אָדער פון דערזעלבינער משפחה (שמואל א, כ 6). זייערע רעליגיעזע פארזאמלונגען, א חוץ ביי גרויסע געלעגענהייטען, האבען זיי אָפּגעהאלטען אלץ מעהר און מעהר באזונדער. זייער ארבייט, צי קאמערציעל צי אינדוסטריעל, איז אסך מעהר געוואָרען ספּעציאליזירט. צעכען פון האנטווערקער זיינען צוגעקומען אין די גרעסערע שטעדט, א שטייגער ווי מאכערס פון געציינג פאר לאנדארבייט, סטאלערס, מולערס, שטיינשניידערס. אין יעדען הויז האָט מען זיך איינגעשאַפּט א האנטמיהל, אבער אָפט זיינען גרעסערע מיהלען, געדרעהט דורך אייזלען, געברויכט געוואָרען פאר גאנצע שכונות. ערד-ארבייטער, פריהער כמעט אומבאקאנט, זיינען איצט געווען דער הערשענדער טיפּ פון אר-

ביימס־לייט. זיי האָבן זיך פאַנאַנדערגעצווייגט אין מעהרערע קלאַסן. דאָס פאָלק, אין גאַנצן גענומען, איז איצט געווען פאַרנומען מיט׳ן זען תבואה און פלאַקס און האָמף פונקט ווי מיט׳ן האָדעווען בהמות. אויסערדעם האָט מען נאָך געהאַט צו באַזאָרגן דעם וויינשטאָק, דעם פייגענבוים און דעם אייל־בערטבוים, וועלכע האָבן פאַרגעשטעלט אין אַ גרויסער מאָס די פּראָדוקטי־וויטעט פון פּאַלעסטינאַ. די שמידען און מעטאַל־גיסערס, די טעפּערס און וועבערס, אום מיטצוהאַלטען מיט די פאָדערונגען פון דער נייער קאָמפּלי־צירטער געזעלשאַפט, האָבן זיך איצט אַנטוויקעלט אין קינסטלער. דער בלאַ־זאַק פון שמיד, דער ראָד פון טעפּער און דער שטוהל פון וועבער זיינען גע־וואָרען די לערען־שולען פאַר דער פעהיגער יוגענד, וועלכע האָט אַמאָל אין די פריערע, איינפאַכערע צייטען ניט געהאַט קיין געלעגענהייט זיך צו לער־נען קיין זאַך אַ חוץ ווי צו גענרויכען דעם בויגען, דעם שליידערהאָלץ און דעם שפּיז.

ס׳איז קלאָר איינצוזעהן, אַז אויף אַזאַ׳ן אופן און דורך אַזוינע טענ־דענצען האָט די אידישע געזעלשאַפט לאַנגזאַם דורכגעמאַכט אַ רעוואָלוציע. די ענדערונג פון אַ שבטים־לעבען אין אַ בירגערליכען איז, געזעלשאַפטליך, גע־ווען ראַדיקאַלער און דייטליכער איידער די באַוועגונג, וועלכע האָט שפּעטער אַרויסגעבראַכט די מלוכה. די מלוכה האָט געענדערט די דרויסענדיגע זייט פון דער געזעלשאַפט דערמיט וואָס זי האָט געגעבען אַ שותּפות׳ע ריכטונג און אַ שותּפות׳ען ציל צו אַ גאַנצער צאָהל פון קיבוצים, וועלכע זיינען פרי־הער ניט געווען פעהיג צו האַנדלען פאַראייניגט. אָבער די פריהער דער־מאָנטע ענדערונג איז געווען אַן אינעווייניגסטע רעוואָלוציע. זי האָט גענשאַ־פען די קיבוצים גופא און האָט אויף אַלעמאָל באַשטימט דעם הערשענדען טיפּ פון סאָציאַלען לעבען אין ישראל.

זוכענדיג תופס צו זיין אַט די אומגעשטאַלטונג האָבען מיר זיך ביז איצט אָפּגעגעבען ספּעציעל מיט די פאָרמען פון׳ם נייעם אופן פון לעבען אין שטעדט. מיר מוזען איצט משלים זיין דעם טייל פון אונזער איבערבליק אַנדייטענדיג, אַז די פּראָצעסן, דורך וועלכע דער נייער טיפּ פון געזעל־שאַפט האָט זיך אַרויסגעוויקעלט, האָבען אַרויסגעבראַכט, ניט קוקענדיג אויף זייערע נוצען, אַ צושטאַנד וואָס איז געווען ניט ווייט פון אַנאַרכיע, און וואָס האָט געקאָנט געהאָלפען ווערען נאָר אויב דער יחיד און די געמיינדע האָ־בען סוף כל סוף זיך אונטערגעגעבען אונטער דער צענטראַלער הערשאַפט.

זקנים, שופטים, כהנים.

איינס פון די וויכטיגסטע באדערפעגישען אין יענער צייט איז געוועזן אַ גערעכטער משפט. לאָמיר דערפאר אַ קוק טאָן אויף דעם צושטאַנד פון משפט אין דעם נייעם בירגערליכען לעבען.

אויפ'ן ערשטען פלאַץ קומען דאָ די „זקנים". די אַלטע פארשטעהער פון די משפחות און די קלאַנס אונטער דער שבטים־אָרדנונג. די דאַזיגע באַאַמטע זיינען געבליבען ווייטער אונטער די נייע באַדינגונגען פון לאָקאַלער פאַרוואַלטונג. זייער יוריסדיקציע האָט נאַטירליך אַרומגענומען פאַמיליען־ענינים: שטרייטיגקייטען אין מאַן־און־ווייב־לעבען (דברים כ"ב 15), ירושות, צעטיילונג פון אייגענטום, די באַשטימונג פון דעם „גואל" אָדער דעם אויפ־האַלטער פון דער פאַמיליע (רות ד), די אויסגלייכונג פון בלוט־נקמה (דברים י"ט 12). זיי האָבען אויך פאַרטראַטען די שטאָדט אין שטרייטיגקייטען מיט אַנדערע שטעדט בנוגע צו טראָגען די אחריות פאַר פאַרברעכענס, אומגליקען און דאַסגלייכען (דברים כ"א).

די נעכסטע נאָך די „זקנים" זיינען געוועזן די „שופטים". לכתחילה זיינען זיי בלי ספק באַשטימט געוואָרען אַלס פּשרה־מאַכער. זיי זיינען ניט קיין כאַראַקטעריסטישע אינסטיטוציע פון בירגער־ליכען לעבען אַלס היפוך צום נאָמאַדישען, ווארים די בעדואינער האָבען זייערע קאַדי'ס פונקט ווי זייערע שעיך'ס. זיי זיינען נאַטירליך אַלץ מעהר און מעהר געקומען אין פאָדערגרונט, ווען עס זיינען אויפגעקומען נייע זאַרטען פאַלען, פאַר וועלכע דער געזעץ פון דעם שבט אָדער דער משפחה האָט ניט געהאַט געזאָרגט. פאַלען, למשל, ווי די וועלכע ווערען באַהאַנדעלט אין „ספר הברית". האָבען געמוזט ברייננען פּלאַנטערס, פאַר וועלכע מ'האָט ניט געקאָנט געפינען קיין פּרעצעדענט. און ס'איז וויכטיג וואָס דער נאָמען „שופט" קומט ניט פאַר אין יענעם אַלטען געזעצבוך. דאָס איז די פונקציע פאַראויסגעצייכענט אין דעם אויסדרוק „פּלילים" (שמות כ"א 22), עס הייסט „בוררים", צו וועמען מ'פלעגט מאַכען אַן אַפּעלאַציע אין אַ ספּעציע־לען שווערען פאַל. די שופטים האָבען לויט דעם געהאַט צו טאָן מיט צוויי־ערליי זאַכען. זיי האָבען געהאַט צו פאַרהאַנדלען אַפּעלאַציעס געגען דעם גע־וועהנליכען פּסק־דין פון די זקנים ביים טויער פון שטאָדט; זיי האָבען אויך געהאַט צו פאַרהאַנדלען נייע פאַלען וואָס זיינען אויפגעקומען און פעסטצו־שטעלען פאַר זיי פּרעצעדענטען. בדרך כלל זיינען אָט די שופטים בלי ספק

גענומען געווארען פון דער קערפערשאפט פון די זקנים פון שטאדט, און אין דער צייט פון דער פאלקומענער ארגאניזאציע פון דער מלוכה — פון די „שרים", די פירשטען, אדער שעפס פון גרעסערע אדער קלענערע מיליטער־רישע אדער פינאנץ־אפטיילונגען. מיט דער ווייטעריגער אנטוויקלונג פון דער מלוכה זיינען די שופטים נאטירליך געווארען וויכטיגער אין פארגלייך מיט די זקנים און האבען געשפילט א גרויסע ראלע אין דער סאציאלער און מאראלישער געשיכטע פון דער נאציאן.

א דריטער זארט ריכטער זיינען געווען די כהנים. דעם כהן׳ס אנווייזונגען האבען געהייסען „תורה" און אפעלירען צום כהן האט געהייסען „קומען פאר גאט" (שמות כ 6 : כ"א 8). אזוי ווי לכתחילה האט יעדע פאמיליען־גרופע געהאט איהר אייגענעם כהן, פלעגט מען דעריבער קומען צו איהם נאך באלייכטונג איבער שווערע ענינים, ניט אזוי פיעל אויסצוגלייכען מחלוקות, ווי צו ווערען אויסגעפינען דעם וועג וואס מ׳זאל באטרעטען און די מעשים וואס מ׳זאל טאן.

דער נייער אידישער בירגער אין פאלעסטינא.

א קלערערען באגריף וועגען מאנכע זייטען פונ׳ם סאציאלען און בירגער־ליכען לעבען קענען מיר באקומען ווען מיר ווערען א בליק טאן אויף דער היים און דעם מאיאנטיק פון א אידען אין דער שפעטערער פעריאדע פון דער שופטים־צייט.

מיר נעמען א רייכען אידישען לאנד־אייגענטימער אינ׳ם צענטראלען טייל פון פאלעסטינא. זיין היים ליגט אינעווייניג פון דעם שטאדט־מויער, און די שטאדט איז דער קרייז פון זיין געזעלשאפטליכען לעבען. אט דא וואוינען אויך זיינע דינער און קנעכט, א חוץ די וואס זיינען באשעפטיגט מיט די סטאדעס אדער פאשע אדער מיט די פרוכט־בוימער. פאר זיי האט ער אויפגעשטעלטביידלעך, אין וועלכע זיי פארברייננגען די נאכט באוואפענט געגען אנפאלען. דער דאזיגער לאנד־אייגענטימער איז אזוי רייך, אז ער איז בכוח אנצושטעלען א לוי אלס כהן פון זיין „הויז".

לאמיר איצט נאכפאלגען דער באשעפטיגונג פון דעם דאזיגען אידישען בירגער אין פאלעסטינא. דעם פריהמארגען פון זיין באשעפטיגטען טאג איז ער פארנומען, געבענדיג השגחה אויף זיין הויז־האלטונג און זיין אייגענטום.

ווען מיר געהען נאָך איהם נאָך ארום זיין נחלה זיינען מיר איבערראשט צו זעהן ווי גוט ער קען יעדען פון זיינע קנעכט און שפחות. זיי ווערען באַטראכט און מ'טרויט זיך אַז זיי אַן אזוי ווי זיי וואלטען געווען מיטגלידער פון זיין אייגענער פאמיליע. מאנכע פון זיי זיינען אידען פון דער נאָהנטער שכונה. מיט איינער פון זיינע דינסטען, די טאכטער פון זיינעם א גוטען פריינד א „יורד", האט זיין עלטסטער זוהן חתונה געהאט. אבער די מעהרסטע קנעכט זיינע שטאמען פון די כנענים. זייער שיקזאל, אדער לכל הפחות דער שיקזאל פון זייערע עלטערן, איז אין אנהויב געווען זעהר א שווערער. אמאָל זיינען זיי גופא געווען די באלעבאטים פון גאר דעם לאנד ארום; און אז זיי האבען עס ניט געוואלט לאזען צונעמען פון זיך, האט מען זייער פאר־שקלאפונג געמאכט שטרענגער. די מלחמות בשעת דעם אריינדרינגען, און אפילו די שטרייטיגקייטען און קאמפען נאכהער, זיינען שוין איצט א זאך פון דער פארגאנגענהייט, און דער חילוק צווישען די אידישע און די כנעני'שע קנעכט איז מעהר א זאך פון סענטימענט איידער פאקטיש. אפילו דער חילוק האלט שוין אויך אין פארשווינדען דורך דער פאראייניגענדער השפעה פון דער צייט, פון דעם לאנד, און פון דער הערשענדער רעליגיאָן. דער שקלאפען־האלטער מאכט איצט יעדענפאלס א קליינעם חילוק צווישען די צוויי קלאסען פון זיינע קנעכט. די מעהרסטע פון זיי ווערען איצט גע־רעכענט אלס הויז־געבארענע, ווייל זיי האבען בלויז א ווייטע אפשטאמונג פון די כנענים. זייערע טאטעס אדער זיידעס זיינען שוין געווען נאטורא־ליזירטע אידען. אלע זיינע קנעכט גיט ער די ברירה ארויסצוגעהן פריי נאָכ'ן אפדינען זעקס יאהר. זיי ווערען אלע צוגעלאזען מיט גלייכע רעכטען צו די רעליגיעזע פריווילעגיעס און צערעמאָניעס פון דער פאמיליע. דאס העלפט צו מאכען כנען פאר „יהוה'ס לאנד" און עס גרייט צו דעם וועג פאר דער פרייהייט און טאלעראנץ וואס די מענשהייט האט געלערענט פון ישראל'ס תורה.

איבער יעדער אפטיילונג פון דער ארבייט פון זיין נחלה איז געשטעלט א קאמפעטענטער קנעכט. אין דער פריה געהט דער האר ארוים צו באקוקען ווי אלץ פראגרעסירט. מיר ווייסען ווי ער רעדט צו די שניטערס אין שניט־צייט. נאכדעם ווי ער שמועסט זיך דורך א ווײלע מיט דעם שעף פון דער גרופע, געהט ער ארום צווישען די ארבייטער גופא. באגריסענדיג זיי מיט דער ברכה: „יהוה זאל זיין מיט אייך!" און זיי ענטפערען אָפּ הארציג: „יהוה זאל דיך בענטשען!" (רות ב 4). וואוינענדיג אין א קליין שטעדטיל, וואו עס זיינען נאך ניטא קיין צעכען פון האנטווערקער, א חוץ פיליכט

שמידען און בויערייסטער, מוז זיין אייגענע פאמיליע, זיינע קינדער און זיינע קנעכט, פארזארגען אלע באדערפעניסען פון דער באלעבאטישקייט פון'ם הויז. דער באלעבאס מוז דעריבער זיין א ידען אין אלע מלאכות, כדי קאמ־פעטענט אכטונג צו געבען ווי מען מאכט אלערליי געצייג פאר דער לאנד־ווירטשאפט און מעבעל און כלים פאר דאס הויז, ווי מ'בויט פעסטע שפייכ־לערס, אדער רעזערוואוארס און אפצוגען פאר דאס וואסער.

ניט ווייניגער וויכטיג איז די ארבייט וואס עס האבען אפצוטאן די פרויען פון'ם הויז — דאס צוגרייטען שפייז און מאהלצייטען, און וואס ס'איז אריינגערעכענט דאס מאהלען יעדען טאג מיט דער האנט־מיהל און דאס שעפען וואסער פון ברונים, שפינען, וועבען און מאכען די געוועהנליכע בגדים, און אויפפאסען די חדרים וואו מ'וואוינט. פונקט ווי דער בא־לעבאס פון הויז גיט השגחה אויף דער ארבייט פון די קנעכט, אזוי קאנטרא־לירט די באלעבאסטע, די „גברת הבית", די מעהר הויזליכע ארבייטען פון די דינסטען. זי גופא האט קנעכט, וועלכע זיינען אין א געוויסען זינען איהרע אייגענע; אבער סוף כל סוף זיינען זיי אלע, פונקט ווי די ווייב און די קינדער גופא, דאס אייגענטום פון דעם ראש פון הויז.

די עפענטליכע טעטיגקייט פון דעם דאזיגען אידען אין אט דער צייט איז ניט ווייניגער ווערט צו באמערקען. אזוי ווי די ארבייט אויף זיין נחלה הייבט זיך שוין אן ווי נאר עס שפראצט אויף טאג, איז עס נאך גאנץ פריה ווען ער פארלאזט זיינע פעלדער און געהט צום טויער פון שטאדט צו פארנעמען זיין ארט צווישען די „זקנים". אין אט די ניט־באשטענדיגע צייטען ליגט א שווע־רע ארבייט אויף די בירגערליכע באאמטע. שטרייטיגקייטען וועגען צונעמען איינער דעם אנדערען'ס, וועגען אפמאכען פון פארקויף און אויסטויש, גרע־ניצען פון נחלאות, דאס רעכט אויף אייגענטום, הלואות און משכנות, ירושות, די באשיצונג פון אלמנות און יתומים, די אויסקלייבונג פון א „גואל" — אט די אלע ענינים האלט מען כסדר אין פארברייגען פאר דעם דאזיגען פרימיטיווען שטוהל פון משפט. צו די שטרייטער פון שטאדט גופא קומען נאך צו בעלי־מחלוקות פון לאנד ארום. אלס צוגאב צו די דאזיגע ענינים, וועלכע געהערען צום נארמאלען גאנג פון'ם לעבען אין דער גע־גענד, קענען נאך פארקומען אסך אנדערע זאכען צוליב אלטע שבט־מנהגים. די חקירה ודרישה פון צוויי שטרייטענדע פארטייען מעג, למשל, אונטער־בראכען ווערען דורך דעם לארעמדיגען געשריי פון א „גואל הדם", א זאך וואס מוז אויפ'ן שטעל אויפגענומען ווערען. דער „זקן" וועלכען מיר בא־שרייבען דא איז אויך א שופט. מ'גיט איהם דערפאר אפ כבוד, אבער מ'טראגט

אויך אפט א כעס אויף איהם, ווען מען איז ניט צופרידען מיט זיין פסק־דין ביי א משפט. דערצו געפינען זיך נאך לאקאלע כהנים, וועלכע עהרליך אדער ניט עהרליך, זיינען גרייט צו געבען אן אראקעל וואס שטימט ניט מיט זיין אומפארטייאישען פסק־דין. מיר קענען זיך פארשטעלען, אז דער דאזיגער זקן און שופט טרעפט זיך מיט שמואל'ן. ביידע פאטריאטען שמועסען זיך דורך אין אלגעמיין וועגען דעם מצב פון אידישען לעבען און ביידע קומען זיי צום באשלוס, אז א „שופט" מוז באלד איינגעזעצט ווערען מיט פולער מאכט איבער'ן גאנצען פאלק. ביידע דערלעבען זיי נאך צו זעהן די גרינדונג פון דער מלוכה.

2. ר. קיטעל

קולטור און גייסטיגעס לעבען. זיטען און ליטעראטור.

דער איבערגאנג גופא צו ערד־ארבייט און א באזעסענעם לעבען מאכט א פאלק מעהר מסוגל פאר דאס, וואס מיר רופען קולטור. דער בעדואין קען ניט דאס ווארט ארבייט. ניט ער באדארף קיין זאך און ניט ער האט עס: דאס איז זיין שטאלץ, און דערפאר פיהלט ער זיך ניט ארים. אבער איין זאך קען ער ניט: די ברכה פון ארבייט און דאס גליק פון פלייסיגקייט. אויך דער האלבער נאמאד, אפילו ווען ארבייט איז איהם שוין ניט פרעמד, האלט ער אבער ניט שטארק דערפון. דער פויער אבער, פון ערשטען טאג אז ווען ער באארבייט זיין פעלד, ווייסט וואס דאס הייסט ארביים. דער וואנדערענדיגער פאסטוך אדער קעמעל־רייטער קען נאך וועניגער די ברכה פון פרידען. דאס ארומטרייבען זיך אין דער ווייטער סטעפע און דאס ארומוואנדערען מיט די סטאדעס ברייננגט אהן אז אויפהער צו קריג און רייסערייען: דער אמת'ער בעדואין לעבט אין א גרויסער מאס דירעקט פון כאפען און ראַ־בעווען. דער פויער, פארקעהרט, ווייסט, אז אהן פרידען קען ער ניט געניסען די פרוכט פון זיין ארבייט. דער נייער סדר פון לעבען האט דערפאר מיטגע־בראכט מיט זיך פאר די אידען זעהר וויכטיגע רעזולטאטען. דאס פאר־שטענדניש פאר געוויסע גייסטיגע גיטער, וועלכע מאכען ערשט פול דאס לעבען, האט איבערהויפט ערשט געקאנט אויפקומען ביי זיי אין כנען. דערצו נאך ברייננגט מיט זיך דאס וואוינען אין הייזער און שטעדט — האנט־

ווערק און מסחר. זאכען מיט וועלכע דער וואנדערענדיגער פּאסטוך האָט א מגע־ומשא בלויז פון אויבען אויף. האנטווערק און האנדעל ווידער ברייננגען מיט זיך די התחלה פון קונסט און מאכען פיינער די זיטען. נאַטירליך געפינען זיך פון דעם איצט בלויז די ערשטע אנהויבען.

דאָס וואוינען נאָהנט צוזאמען. און אָפט געגוג אויך דאָס לעבען בשלום מיט די געוועזענע באַלעבאַטים פון לאַנד האָט געמוזט האָבען א השפּעה אויך אויף דאָס אלגעמיינע און גייסטיגע לעבען פון די אידען. ישראל האָט איבערגענומען די ירושה פון אסך א רייכערער און אנטוויקעלטערער קולטור ווי זיין אייגענע ביז דעמאָלט. שוין דער תנ"ך ווייזט אונז דאָס אָן. ווען ער רעדט פון די פעסטע, ארומגעמוירעטע שטעדט פון די כנענים און זייער העכערער קריגס־קונסט. די אייזערנע רייטוועגען ווערען דערמאָנט עפּעס מיט א מורא'דיגען גרויל.*) אין דעם פּרט האָבען די אויסגראָבונגען באַשטעטיגט אין אַלע פּונקטען די מיטטיילונגען פון תנ"ך און האָבען אויסערדעם זיי געמאַכט גאַנצער און פולער. וואָס די אידען האָבען דאָ געפונען; האָט בשום אופן ניט געקאָנט פארבייגעהן, ניט לאָזענדיג קיין שפּור הינטער זיך. די פליסיגקייט אין קונסט און

*) זעה אויבען ז. 234. לויט שופטים א 19 (רכב ברזל) האָבען די כנענים שוין דאַמאָלסט זיך געמוזט געפינען אין דער אייזען־צייט. אין אַ גרעסערער מאָס געפינט זיך אייזען אין תענך און, באַזונדערס, אין מגידו, ערשט אין דער מיטעלסטער צייט פון דער אידישער מלוכה. אין אַ קלענערער מאָס קומט עס פאר אין מגידו שוין לאַנג פריהער. על־פּי השערה האָט מען עס דאָרטען געקענט שוין אין דער שופטים־צייט, נעבען קרעמען־זויערע און בראָנז. דאָס איז אין איינקלאַנג מיט דעם פאַקט, וואָס אין עגיפּטען איז עס שוין לאַנג געווען באַקאַנט. ווי באַוואוסט האָט אויך דער האלב־אינזעל סיני צוגעשטעלט אייזען שוין אין דער אַלטער צייט, וואָס מ'קאָן פיליכט פארבינדען מיט דעם נאָמען פון די קינים („קין" באַדייט א שמיד). פּונקט אַזוי האָט אויך דער לבנון געהאַט אייזען, און שוין טהוטמאָס דער דריטער האָט געבראַכט פון דאָרטען אייזען. לויט דעם אַלעמען איז קיין ספק ניט, אַז די כנענים האָבען נעבען בראָנז שוין געהאַט אייזען, און אַז זייערע רייטוועגען דאַמאָלסט שוין באַשלאָגען מיט אייזען. אין דוד'ס צייט ווערט אייזען דעריבער שוין דערמאָנט, לכל הפּחות פאר געצייג, אלס אַ גאַנגבאַרע זאַך (שמואל ב, י"ב 31). פארגלייך אויך דעם נאָמען ברזלי (אייזען־מאַן) אונטער דוד'ן.

די אנטדעקונגען פון פעניקיען ווערען אז אייגענטום פון די אידען דורך דעם לעבהאפטען האנדעלס־פארקעהר: און די קולטור־אוצרות פון כנען — דורך דאס וואוינען איינע ביי די אנדערע. נאך מעהר ווערט דאס אייגענטום פון די אידען דאס וואס די פעניקיער און די כנענים האבען אריבערגענומען אין קונסט און קולטור פון מעסאפאטאמיען און עגיפטען. דער אידישער האריזאנט ווערט ווייטער און ברייטער. עס עפענען זיך איצט פאר איהם קענטענישען און אינטערעסען און אויך באדערפענישען און געניסען, וועלכע זיינען ביז אהער פרעמד געווען דעם פאראהארעוועטען מדבר־פאלק. מ'האט זיך געמענט וועהרען קעגען איינצעלנע אויסוואוקסען: מ'האט געמענט אין מאנכע קרייזען, ווי שפעטער, אזוי אפשר שוין איצט, קוקען מיט פאראכטונג אויף דעם לוקסוס און די הפקרות פון די כנעני'שע שטעדט — אין תוך אבער איז אויך דא, ווי אין פיעל אנדערע ביישפילען, דער זיגער מיט'ן שווערד באלד געלעגען גייסטיג צו די פיס פון באזיגטען.

אבער ניט קוקענדיג אויף דער לאנגזאמער פארפיינערונג פון דער האלטונג און די מנהגים פון לעבען, בלייבען די אידען בכלל נאך אלץ ביי אסך רויהע, ווילדע זיטען. קריג און רייסערייען פילען אוים א רעכטען טייל פון דער צייט. מ'דארף אבער דערביי ניט פארגעסען, אז אונזער מאגערע טראדיציע גיט אונז אסך קריגס־בילדער, אבער היפט אריבער די צייטען פון פרידען. דאס ארויסגעהן צו כאפען רויב, אפילו ווען דאס קאן טרעפען גאר אומשולדיגע און אפטמאל אפילו די קינדער פון אייגענעם פאלק, ווערט פון קיינעם ניט נעטאדעלט (שופטים י"ח: בראשית מ"ט 27). דאס אוועקרויבען מיידלעך אין אייגענעם לאנד ווערט באטראכט אלס אן ערלויבטע נויטווענדיגקייט (שופטים כ"א). שטארק פאראורטיילט ווערען נאר אז אפענע בגידה און דאס ברעכען פונ'ם גאסט־רעכט (שופטים ט: י"ט). ארום און ארום הערשט שטארק דאס פויסט־רעכט: און דער צושטאנד פון רעכט איז נאך לאנג נעבויט אויף דער בלוט־נקמה. צו דערמארדען דעם פיינד איז ערלויבט אפילו ווען יענער האט קיין חשד ניט און ווייסט ניט זיך צו וועהרען. אהוד און יעל ווערען נעריהמט פאר אזא מארד. כדי מקיים צו זיין א נדר שרעקט מען זיך ניט צוריק אפילו פון מענשען־אפפער. אויך די אפפערונג פון די בכורים איז, ווי עס ווייזט אוים, אפטמאל פארגעקומען.

נאטירליך איז דאס בלויז איין זייט פון בילד. די כנענים האבען אהן ספק געהאט אלס יסוד פון זייער קולטור און זייער מלוכה'לעבען אן א ר ד־נ ו נ ג פ ו ן מ ש פ ט: דאס האט געמענט זיין אמוראבי'ס רעכט פון

די צייטען פון דער אלטער באבילאנישער הערשאפט אדער אן עגיפטיש רעכט פון דער עגיפטישער אויבער־ממשלה. אויך די אידען, ווען זיי האבען געהאט פירשטען און אדעליגע, זקנים און שופטים, ווען זיי האבען אנגעהויבען זיך אפצוגעבען מיט לאנד־ווירטשאפט, האנט־ווערק און מסחר, האבען אהן אזא רעכט־ארדנונג ניט געקאנט אויסקומען. ווי אין אסך אנדערע פאלען, האט מען על־פי השערה אויך דא געליהען פון די כנענים. דאס אלטע אידישע פאלקס־געזעץ, דער אזויגערופענער „ספר הברית", מאכט דורכאויס דעם איינ־דרוק, ווי עס וואלט אריבערגענומען געווארען פון די כנענים און לויט דער השפעה פון משה'ן צורעכט געמאכט און צוגעפאסט געווארען צו דער רעלי־גיאן פון יהוה. דאס דאזיגע געזעצבוך רעגולירט די רעכטען פון שקלאפען, פערזאנען און זאכען פון דער פאר־קעניגליכער צייט און גיט אונז א בילד פון די וויכטיגסטע קולט־געזעצען פון איינצעלנע הייליגטימער. מיר קוקען דארטען אריין אין גוט דורכגעטראכטע רעכטס־פארהעלטענישען, וועלכע אטעמען אין א גרויסער מאס מיט דעם גייסט פון מילדקייט און וועלכע זו־כען אפצושאפען, ווי ווייט מעגליך, דאס פויסט־רעכט און די בלוט־נקמה; בנוגע צו דער צוזאמענזעצונג פונ'ם געריכט, דעם גאנג פון דעם משפט און דעם ברייננגען א זאך „פאר גאט", האבען מיר דא צו טאן מיט שוין לאנג איינגעווארצעלטע מנהגים.

דער וויכטיגסטער קולטור־אוצר איז אהן א ספק די שריפט. ווען און אין וועלכער פארם די שריפט איז בכלל געקומען צו די אידען, זיינען מיר ניט ביכולת צו זאגען. איז משה, ווי איך גלויב, א היסטארישע פערזאן און איז געווען אין עגיפטען, האט ער דארט אויך געוויס געלערענט דעם עגיפטישען אופן פון שרייבען. פונקט אזוי ווייסען מיר אויך דורך די אמארנא־בריף און זינט עטליכע יאהר אויך דורך די בריף וואס מ'האט געפונען אין תענך, אז שפעטסטענס זינט דעם 15טען יאהרהונדערט האט מען אין כנען אסך גע־שריבען אין דעם כתב פון די פלעקלער, און אז אויך היימישע קליינע פירש־טען האבען געפיהרט זייער קארעספאנדענץ אין דער דאזיגער שריפט. די אי־דען האבען בכן פון אנהויב אן זיך געקאנט באנוצען אין כנען מיט אט דער שריפט און די אידישע פירשטען פון די שבטים ווי אויך די אידישע סוחרים האבען דאס בלי ספק אויך געטאן. ארכיוון אין דער פארם פון ליים־קאס־טענס, ווי מ'האט זיי אין אסך שטעלען אויסגעגראבען, האבען, פונקט ווי אין תענך און אנדערשוואו, זיך אויך געקאנט געפינען אין שכם און אין עפרה.

אבער מיר ווייסען אויך, אז אין פאלעסטינא האט מען שוין גאנץ פריה

געברויכט א נייעם אופן פון שרייבען*), די בוכשטאבען־שריפט, אדער גענויער די קאנזאנאנטען־שריפט. דעם פרינציפּ פון קלאנג־צייכענס, וועלכער איז שוין באקאנט געוועזן צו די עגיפּטער פון דער אלטער צייט, אבער איז פון זיי ניט דורכגעפיהרט געווארען, האט מען דא דערקענט אין זיין גאנצער באדייטונג. די דאזיגע שריפט איז אויפגעקומען אלס קאנזאנאנטען־שריפט אויפ'ן סעמיטישען באדען און האט פון דאנעט זיך איינגעבירגערט אין דער גריכיש־רוימישער קולטור־וועלט — פאר איהר און פאר אונזער קולטור האט זי געהאט א באדייטונג וועלכע מ'קאן גאר ניט אויסרעכענען. אויב מ'וואלט געקאנט גלויבען די ידיעה, אז ירבעל־גדעון האט דורך א צופעליג געכאפּטען יונגען מאן פון סכות זיך געלאזט אויפשרייבען די 77 נעמען פון די פיהרער פון שטאדט (שופטים ח 14), וואלט מען דאן פון דעם פאקט שוין געקאנט דרינגען אויף דער אלגעמיינער פארשפּרייטונג פון דער שרייב־קונסט. נאטירליך וואלט אזא פארשפּרייטונג מעגליך געוועזן נאר ווען אט די קונסט איז פאראיינפאכט געווארען דורך דער קאנזאנאנטען־שריפט. אויב דער דאזיגער נייער אופן פון שרייבען איז ניט ערפונדען געווארען אין סיריען, ווי מען איז ביז אהער גענייגט געוועזן צו גלויבען, נאר ער שטאמט פון באבילאניען אדער ציפּערן, דאן באשטעהט נאך אלץ די גרעסערע וואהרשיינליכקייט, אז ער איז דורך די כנענים פון דארטען איינגעפיהרט געווארען**) און איבערגעגעבען געווארען צו די אידען, איידער מ'זאל אננעמען אומגעקעהרט.

דער פּועל יוצא פון דער נייער שריפט איז על־פּי השערה די התחלה פון אן אמת'ער געשריבענער ליטעראטור. איצט ווערען אויף שריפט געבראכט די

---

*) דאָס עלטסטע מאָנומענט אויף דעם באדען פון פּאלעסטינא איז נאָך אלץ דער שטיין פון מישע מלך מואב (840). אָבער ער ווייזט שוין אויף אַ לענגערער איבונג אין דער שריפט.

**) ווען דאָס האָט געקאָנט געשעהן לאָזט זיך לויט די אמארנא־טאָוולען און לויט די אין פּאלעסטינא גופא צו זיי געפונענע געגענשטיקער אומגעפעהר באַשטימען. נאַטירליך נאָר אויף אַרויף. וואָרים אין אָט די טאָוולען ווערט נאָך געברויכט די באבילאנישע שריפט פון די פלעקלעך אפילו אין העברעאיש־כנעני'שע ווערטער. דעם גרעניץ אויף אונטען קאָן מען זיך בלויז משער זיין (ארוב 1100). אַ לאַנגע צייט האָבען בײדע אופנים פון שרייבען יעדענפאלס עקסיסטירט איינער בײַ דעם אַנדערען. אינטערעסאנט איז דער פאקט, אַז נאָך ישעיה (ח 1) רעדט פון אַ מענשליכער שריפט (בחרט אנוש) און פון דער אַנדערער זייט זייגען די לוחות

ערשטע העלדען־געזאנגען*) און די עלטסטע געזעצען וואס מ'האט מייחס גע־ווען צו משה'ן**). פיליכט אויך שוין איינינע העלדען־מעשיות. ווי א שטיי־נער די מעשות וועגען ירבעל און אבימלך — כאטש דער היינטיגער נוסח איז אביסעל יינגער — א פארשפרעכענדער אנהויב פון א רייכער ליטעראטור, וועלכע האט יאהרטויזענדער אריבערגעלעבט.

3. ר. קיטעל

רעליגיאָן און קולר

א פראגע פון העכסטער וויכטיגקייט איז: צי זיינען די אידען אויך אין זייער רעליגיעזען לעבען און דענקען געוואָרען פון זיגער איבער די כנענים באזיגטע? דער ענטפער אויף דער פראגע איז גלייכצייטיג יא און ניין.

1. ווי ווייט מיר קאָנען זעהן האבען די אידען זיך געהאלטען פעסט אן דעם גאט וואס משה האט זיי געבראכט. דבורה'ס ליד איז א באגייסטערטע הימנע אויף יהוה אלס דעם גאט, וואס אין זיין נאמען און פאר זיין פאלק זיינען די שבטים פון ישראל געגאנגען אין קאמף און ער האט זיי דערפאר געהאלפען באזיגען זייערע פיינד. ירבעל־גדעון, יפתח, שמשון — אזוי ווייט ווי די ביידע לעצטע מעגען באטראכט ווערען אלס היסטאריש — דינען דעם גאט יהוה. די קינדער פון דן געפינען אויפ'ן בארג אפרים א הייליגטום פון

געשריבען געווען מיט א געטליכער שריפט (שמות ל"ב 16). אויב מ'מעג דערפון ארויסדרינגען, אז אויך ביי די אידען האט עקסיסטירט הער היפו, צווישען א פריסטערליכער שריפט און פאלקס־שריפט, דאן קאן מען אננעמען די השערה (פון ווינקלער). אז טעמפעל־ און רעכטס־דאקומענטען זיינען נאך א לאנגע צייט געשריבען געווארען מיט דער שריפט פון די פלעקלער. דאך אבער דארף מען נאך יוארטען אויף ווייטעריגע ראיות.

*) יעדענפאלס „ותשר דבורה" (שופטים ת) און על־פי השערת שטיקער פון די עלטע לידער־ביכער פון יהושע י 12 און שמואל ב, א 18; קענטיג אויך טוי־לען פון בראשית מ"ט און נאך אנדערע.

**) באזונדערס דער „ספר חברית" (שמות כ 23 — כ"ג 18).

יהוה, און זיי פיהרען עס אוועק קיין ליש אלס הייליגטום פון זייער איי־
גענעם גאָט. אפילו אין דער האלב־כנעני׳שער שכם דינען די אידען וואָס
וואוינען דארטען צו יהוה. אין אלטע שטיקער פון תנ"ך געפינען מיר ניט
קיין איינציגען פאַל, וואו ברייטע אידישע קרייזען זאלען דינען פרעמדע
געטער אדער מ׳זאל אפען פארלייקענען יהוה.

אבער די אינגערע טיילען פון ספר שופטים, וועלכע זיינען צוגעשריבען
געוואָרען אין א שפּעטערער צייט, דערצעהלען יאָ, אז די אידען האבען זיך
אפּגעקעהרט פון יהוה און געדינט צו די כנעני׳שע געטער*). ס׳איז דערביי
וויכטיג צו באמערקען, אז די ידיעות זיינען אויסשליסליך באשרענקט אויף
די דאזיגע שפּעטערע הוספות, און דערצו ווערען זיי געגעבען אהן וואסערע
ממשות׳דיגע פאקטען. עס לעגט זיך דערפאר אויפ׳ן שכל, אז אין יענע נאכ־
ריכטען ווערט אויסגעדריקט דאָס אורטייל פון דער שפּעטעריגער צייט אי־
בער ערשיינונגען, וועלכע זיינען טאקע באמת פארגעקומען אין דער שופטים־
צייט. די דאזיגע ערשיינונגען האבען אבער ניט באדייט, אז מ׳האט זיך
עפענטליך אפּגעקערט פון יהוה, נאר אז מען איז בשום אופן ניט געוועזען אין
איינקלאנג מיט דעם ריינעם דינסט פון יהוה.

אט דאָס איז דער אופן ווי מ׳האט געדינט גאָט אין דער שופטים־
צייט, אזוי ווייט ווי מיר זיינען ביכולת זיך צו מאכען דערפון א בילד. יהוה
איז טאקע דער גאָט פון ישראל. עס דינען צו איהם קענטיג די פיהרענדע
פערזענליכקייטען, און מיר דארפען אננעמען דאסזעלביגע אויך פון דעם
פאלק אין גאנצען. אבער די נאהנטע מגע־ומשא מיט די כנענים האט אויך
אויף דעם געביט פון רעליגיאָן ניט געקאָנט בלייבען אהן א ווירקונג. דער
יהוה, וואס די אידען האבען פון מדבר געבראכט, האָט, ווי עס לאזט זיך
לייכט באגרייפען, ניט געהאט לכתחילה קיין שייכות צו דער ערד־ארבייט און
צום באזעסענעם לעבען. צו וועלכען מ׳האט זיך איצט איבערגעגעבען. געוויס
וואלט זיך געלאזט געפינען די פארבינדונג צווישען דעם יהוה, וועמען די אי־
דען האבען געדינט אין מדבר, און דעם וועמען זיי האבען געזאלט דינען אין
כנען. אבער אנשטאט צו זוכען אזא פארבינדונג, האט די רעליגיאָן זיך אויס־
געקליבען דעם פשוט׳ערען וועג פון אריבערנעמען א פרעמד פארמעגען. פונקט
ווי מ׳האט זיך איינגעוועהנט אריבערצונעמען פון די ביז איצטיגע באלעבא־
טים פון׳ם לאנד די פארמען פון לעבען אויפ׳ן לאנד, די קונסט פון באארביי־

---

*) שופטים ב, 11 ; ג 5 ; י 6 ; ח 33. פארגלייך ירמיה ב ; ז ; יחזקאל ט"ז ; ב ; כ"ג.

טען די פעלדער און די גערטנער, די פראקטיצירונג פון האנט־ווערק און אלערליי קולטור־אוצרות. אזוי האט מען פון זיי אויך געלערענט אין הלכות גאט־דינסט; מ׳האט אריבערגענומען די פארמען פון קולט און עיקר אזוי ווי מ׳האט זיי געפונען אין כנען. דער אופן פון גאט־דינסט ווי ער איז געווען איינגעווארצעלט דארטען אין לאנד האט דאס לייכט געמאכט.

די געטער פון די כנענים, ווי עס איז באקאנט, זיינען די „בעלים”, די „הארען” פונ׳ם לאנד אדער פון איינצעלנע געגענדען. וואס ברענגען פרוכטבארקייט און גערעטעניש. זיי גופא הענגען דערפאר ענג צו־זאמען מיט דעם לאנד און זיינע ערטער און מיט דער פרוכט. וועלכע דאס לאנד ברענגט ארויס. די רעליגיאן פון די כנענים איז אויף אזא׳ן אופן ענג צוזאמענגעוואקסען מיט דעם לאנד און מיט דעם געוואוקס פינ׳ם לאנד. אין עס איז בעצם זעהר נאטירליך, וואס די אידישע פאלקס־רעליגיאן האט צוזאמען מיט דעם לאנד און מיט דעם אופן ווי אזוי דאס לאנד ווערט בא־ארבייט און אויסגענוצט, אויך אריבערגענומען דעם דינסט צו די מהות׳ן און כוחות, וועמען די איינוואוינער פון לאנד האבען געדאנקט פאר דער ברכה און גערעטעניש: יהוה און בעל ווערען צוזאמענגעמישט. י ה ו ה ווערט פון אויבען אויף א ב ע ל. איז עס פון איין זייט זעהר וויכטיג, וואס אין די עלטערע שטיקער פון תנ״ך ווערט אין ערגיץ ניט דערצעהלט, אז וויי־טערע אידישע קרייזען זאלען זיין אריבערגעגאנגען צו די דאזיגע כנעני׳שע געטער, אבער פון דער אַנדערער זייט ווארפט א ליכט אויף די רעליגיעזע צו־שטענדען פון אונזער צייט דער אומשטאנד, וואס די באציהונגען צו בעל היי־בען אן שפילען א ראלע אין די אייגען־נעמען צווישען אידען.*) די שפע־טערע אידישע באטראכטונג פון געשיכטע האט שוין אין דעם אנערקענט א פארמעלע אוועקקעהרונג פון יהוה און האט דעריבער אזעלכע נעמען בא־זייטיגט אדער געענדערט. אפילו אויב זי איז אויף אזוי ווייט געווען אומגע־רעכט, איז אבער על־כל־פנים שוין דערין געלעגען א פריינדשאפטליכע שכנות׳דיגע דערנעהנטערונג צו דעם כנעני׳שען אופן פון גאט־דינסט. דער נאמען יובל (יהוה־בעל) איז פיליכט כאראקטעריסטיש פאר דאס גאנצע פארהעלטעניש. מ׳דינט טאקע צו יהוה — ער איז דאך דער גאט פון ישראל — : אבער צווישען איהם און די געטער פון די שכנים ארום, די ביז־

---

*) פארגלייך ירבעל, יובל (יו־בעל); שפעטער טריבעל (מפיבשת) און איש־בעל (איש־בשת); אויך בעלידע (פארגלייך דברי הימים א, י״ד 7 און שמואל ב, ה 16).

איצטיגע געטער פונ׳ם לאנד, אין וועלכען מ׳לעבט, געפינט מען ניט אזא גרויסען חילוק, אז מ׳זאל זיי ניט קאנען האלטען פאר גלייך און רופען יהוה דעם בעל פון ישראל. די אידען געהען דערמיט ניט אריבער צום פאליטע־איזם, אבער זיי מאכען אזא פארבינדונג צווישען יהוה און בעל, וועלכע ברייננט זיי צום גרעניץ פון דער נאטור־רעליגיאן.

2. די רעזולטאטען דערפון האבען באלד געמוזט זיך באווייזען. די כנענים האבען פון אלטע צייטען אן געדינט זייערע געטער אויף הויכע פלע־צער (במות), וועלכע זיי האבען געהאלטען פאר הייליג, מחמת זיי האבען געגלויבט, אז די דאזיגע פלעצער זיינען נעהנטער צו גאט, אדער פיליכט אז זיי זיינען פשוט די וואוינונגען פון גאט. ווען די אידען זיינען געווארען די באלעבאטים פונ׳ם לאנד און האבען זיך גלייך אויסגעלערענט צו מאכען יהוה פאר א מקורב צום כנעני׳שען בעל, האבען זיי אויך אפגע׳ירש׳עט די דאזיגע הייליגע פלעצער. בית־אל, באר־שבע, שכם, גלגל, פנואל, רמה, מצפה און מאנכע אנדערע ערטער ווערען באלד אזוי הייליג פאר די אידען ווי זיי זיינען עס פריהער געווען פאר די כנענים. אז איין טייל פון אט די הייליגע ערטער זיינען פארבונדען די מעשיות פון די אבות — א קלארע ראיה פאר דעם, אז די ערטער זיינען שוין גאנץ פריה געווארען פאפולער ביי די אידען און זיינען געשטעלט געווארען אינ׳ם דינסט פון דער רעליגיאן פון יהוה. ס׳איז דא א יסוד אנצונעמען, אז די אריינדרינגענדע אידען האבען נאך גע־פונען אינ׳ם לאנד די הייליגע פעלז־פלאטען מיט איינגעגראבענע שיסלען וועלכע שטאמען נאך פון די פאר־סעמיטישע איינוואוינער. דער קרבן צו גאט ווערט אויף זיי בלויז אוועקגעשטעלט*). באלד אבער האבען די אידען, ווי עס ווייזט אויס, פארוואנדלען די דאזיגע פרימיטיווע פארם פון דינען צו גאט און האבען אנגענומען דעם מנהג פון דינען צו גאט דורך פייער־אפפער, וואס האט זיך אליץ מעהר פארשפרייט אין כנען. עס האט זיך זיי גע־דוכט, אז אט די פארם פאסט זיך בעסער צום מהות פון יהוה, וועמען זיי האבען געבראכט פון מדבר.

---

*) פארגלייך גדעון׳ס און מנוח׳ס קרבן אין שופטים ו׳ און י״ג. דארטען זעהען מיר דעם איבערגאנג פון דער פרימיטיווער פארם פון אוועקשטעלען דעם קרבן אויפ׳ן פעלז צו דער העכערער פארם פון א פייער־אפפער. דער דאזיגער איבערגאנג ווערט דארטען צוגעשריבען צו יהוה גופא. גדעון און מנוח שטעלען נאך אוועק דעם קרבן, אבער יהוה׳ס מלאך פארצעהרט עס מיט א פלאם און ווייזט זיי דערמיט דעם ריכטיגען אופן ווי מקריב צו זיין א קרבן.

עס קומען צו הייליגע בוימער נאהנט צו דער במה אדער אויפ'ן פרייען פעלד, איינצעלנע אדער אין גרופען*). אויך הייליגע קוואלען. אמאל זיינען עס געווען די ערטער פון איינענע גאטהייטען, שפעטער אבער ווערען זיי אלץ מעהר און מעהר באטראכט אלס ערטער וואו דער גאט פון דער נעהנטסטער במה האט זיך אמאל ביי א געלעגענהייט אנטפלעקט. דאסזעלביגע איז אויך מיט שטיינער וואס ווארפען זיך אין די אויגען מיט זייער געשטאלט. באזונדערס אבער זיינען מיט די כנעני'שע במות שטארק פארבונדען די מ צ ב ו ת. לכתחילה זיינען דאס געווען הפקר'ע, גרויסע פעלד־שטיי־נער. וועלכע זיינען „אויפגעשטעלט" געווארען. עס הייסט: מיט דער שפי־ציגער זייט אין דער הויך, און געזאלבט געווארען אלס ערדישע וואוינונג פון דער אומזיכטבארער גאטהייט מיט אויל און מיט בלוט פון קרבנות. שפעטער, ווי עס ווייזט אויס, זיינען עס געווען קינסטליך געמאכטע זיילען, וועלכע זיינען קענטיג געשטאנען נאהנט צו א מזבח**). נעבען דער מצבה שטעהט אפט נאך די א ש ר ה, א פשוט'ער שטאם פון א בוים אדער א סלופ אריינגעשטעקט אין דר'ערד. ביי די כנענים איז עס געווען דער סימבאל פון זייער ווייבליכער גאטהייט, דער געטין פון פרוכטבארקייט; ביי די אידען האט דאס, נאטירליך, געהאט א שייכות צו יהוה. מיט דער צייט קומט נאך צו דער מזבח, אין פארשידענע פארמען: אלס א מזבח פון ערד אדער שטיי־נער, אלס איינפאכער טיש פאר גאט, אדער אלס גרעסערער שלאכט־טיש. אייך אלס רויכער־טיש. דערזעלביגער הייליגער ארט קאן אויך האבען אסך מזבחות. עס פעהלען אויך ניט קיין ערטער צו עסען, אונטער'ן פרייען הימעל אדער אין האלען, און עס זיינען אפילו דא חדרים צום שלאפען פאר די, וואס ווילען דארטען צובריינגען די נאכט אוןווארטען אויף אראקעלס און חלומות***). ס'איז בעצם אלצדינג אזוי ווי פריהער, נאר וואו אמאל האט בעל געהאט די שליטה, האט עס איצט יהוה. ער, יהוה, גיט קארן, וויין און אויל, פלאקס און וואל. ס'איז דעריבער זעלבסטפארשטענדליך, אז דער גרוי־סער יעהרליכער דאנק־יום־טוב, וואס פלעגט געהאלטען ווערען אין הערבסט

---

*) אזא בוים (אלון מורה) איז, צום ביישפיל, געשטאנען נעבען שכם, בראשית י"ב 6; שופטים ט, 6, 37; בראשית ל"ה 4; יהושע כ"ד 26; דברים י"א 30. פארגלייך אויך „תמר דבורה", שופטים ד 5.

**) דעם זיבערסטען און שענסטען ביישפיל דערפון האבען מיר איצט אין און אויסגראבונג אין גזר.

***) זעה שמואל א, ג 3; ב"א 8; מלכים א, ג 5.

לכבוד דעם בעל, זאל איצטער געהאלטען ווערען לכבוד יהוה*). מיט ביכורים און רייכע געשאנקען דאנקט דער פויער יהוה, און מיט פרעהליכע מאהלצייטען, מיט יובעל און יום־טוב'דיגע טענץ פרעהט מען זיך פאר איהם. אפילו די ווישענדע, אויסגעלאסענע הולאנקעס, פארבונדען מיט שענדליכער פראסטיטוציע, מיט וועלכע די כנעני'שע נאטור־גאטהייט ווערט געפייערט אלס געטין פון פרוכטבארקייט, ווערען אויך אפטמאל אריבערגעטראגען אויף יהוה און זיין הייליגען ארט.

אבער דערמיט זיינען מיר שוין אריינגעטראטען אין דעם געביט פון דער נידעריגער פאלקס־רעליגיאן. מ'מעג אננעמען אלס אויסער צווייפעל, אז די צולעצט דערמאנטע אויסוואוקסען האבען ניט געפונען קיין אריינגאנג אין דער אפיציעלער רעליגיאן פון יהוה, אפילו וואו זי האט מיטגעמאכט דעם כנעני'זירונגס־פראצעס אין דעם אופן פון יהוה־דינסט. די מאסע פון פאלק אבער, ווייזט עס אויס, האט זיך אין דעם געהאט שטארק אריינגעלאזען. מיר זיינען ניט זיכער, אויב שוין אין דער שופטים־צייט, אבער מיר האבען שוין על־כל־פנים די פארבינדונגען פאר דעם. ווארים אסך אנדערע זאכען וואס נעהערען צו דעם דאזיגען געביט האט די פאלקס־רעליגיאן שוין איצט אריבערגענומען. ווי מ'קאן זיך משער זיין לויט די באריכטען פון תנ"ך אין צוזאמענהאנג מיט די אויסגראבונגען אין פאלעסטינא. אהער געהערט קודם כל די פארשטעלונג פון דער גאטהייט אין א בילד, הגם, ווי מיר קאנען זעהן ביז איצט, ניט אין קיין אמת'ען בילד פון יהוה**), אבער דאך

---

*) פארגלייך שופטים ט 27 מיט שמואל א, א. ס'איז דערזעלביגער יום־טוב.

**) ס'איז וויכטיג צו באמערקען, אז צווישען דער מאסע בילדליכע פארשטעלונגען פון גאטהייטען וואס מ'האט אויסגעגראבען אין פאלעסטינא זיינען אפילו פאראן אסך עשתרת'ן, אבער קיין איין בילד ניט פון בעל. מ'מעג דערפון דרינגען, אז אויך ביי די כנענים איז ניט געווען, אדער לכל הפחות ניט געווען פארשפרייט, דער מנהג פון פארשטעלען דעם בעל אין א בילד. אויך די מעהרסטע אויסגעגראבענע בילדער פון דער עשתרת (קליינע סטאטועלעך, וועלכע זעהען אויס צוליב זייער קליינקייט גיכער אלס הויז־געטינס איידער אלס געטינס פון עפענטליכען קולט) טראגען ענטוועדער א באבילאנישען אדער אן עגיפטישען כאראקטער (אישטאר און האטהאר) און זעהען גאר ניט אויס צו זיין היימיש אין כנען. עס לעגט זיך דעריבער אויפ'ן שכל, אז פאר'ן עפענטליכען קולט האבען די כנענים ניט געהאט קיין בילד ניט פונ'ם בעל און ניט פון דער עשתרת.

אלס א סימבאל פון איהם אין דעם בילד פון אן אקס*). אלס אזא מין סימבאל מוזען מיר זיך אויך פארשטעלען דאס בילד פון דן וואס די וואנדערענדע „בני דן“ האבען מיטגענומען מיט זיך אויף דעם בארג אפרים צוזאמען מיט דעם כהן**). דאסזעלביגע קאן אויך געזאגט ווערען וועגען די שניצבילדער („פסילים“) ביים שטיין־קרייז („גלגל“) פון ירדן, וועלכע אהוד זוכט אויף כדי צו זאגען עגלון׳ען, אז ער האט כלומר׳שט פאר איהם אן אראקעל***). נאטירליך האט מען דאמאלסט אויך אריבערגענומען אלערליי בילדער פון אונטער־געטער, וועלכע די כנענים גופא האבען נעליהען פון פרעמדע רעליגיאנען: און אויך אלערליי סימבאלען און עמבלעמען, וועלכע האבען, פונקט ווי יענע פרעמדע בילדער, געדינט פאר דעם פריוואטען קולט ביי זיך אין הויז און פאר אלערהאנט כישוף און אבערגלויבען. צו אט דער גרופע מעג מען אויך צורעכענען דעם „אפוד“ און די „תרפים“, פון וועלכע מיר האבען נאך ביז היינט ניט קיין גענויע באשרייבונג. נאר אויף אזויפיעל ווייסען מיר זי־

*) בילדער פון אקסען האט מען געפונען אסך אין די אויסגראבונגען. און חיות ווי מיר ווייסען פון תנ״ך, אז יהוה איז געדינט געווארען אונטער דעם דאזיגען בילד, לעגט עס זיך דעריבער אויפ׳ן שכל, אז דאס איז געווען א בילד פון בעל אלס גאט פון פרוכטבארקייט. די אידען האבען נאטירליך אויך דאס אריבערגעטראגען אויף יהות. מיר ווייסען אבער דעם פאקט, אז אין אשור און בבל ערשיינט דער אקס אלס סימבאל (דער גאט שטעהט אויף איהם) פונ׳ם וועטער־גאט רימון־הדד, אויך אז אין ארם האט דערזעלביגער גאט דעם סימבאל פון אן אקס. ס׳איז דערפאר אסך וואהרשיינליכער, אז דער אקס איז בלויז געווען דער סימבאל, ניט דאס בילד, פון דעם דאזיגען גאט. אלס וועטער־גאט און דערמיט אלס גאט פון וואקסען (מיט אט דער באשטימונג זיינער וועט אויך צוזאמענהענגען דער אקס) איז ער אויך וויכטיג פאר דעם כנעני׳שען און אידישען פויער. דאך טרעט ער אויף אין כנען, אזוי ווייט ווי מיר זעהען, נאר אין א סימבאל, ניט אין א מענשליכער געשטאלט. ביי די אידען איז יעהענפאלס דאס גאלדענע קאלב געווען דער סימבאל פון יהות אלס דער בעל פונ׳ם לאנד.

**) דאס קאן מען ארויסדרינגען פון דעם אומשטאנד וואס ירבעם בן נבט האט אויפגעשטעלט אין דן א גאלדען קאלב. ער האט הפנים אנגעקניפט אן דעם אלטען קולט.

***) שופטים ג 19. דער קירכען־היסטאריקער יוזעביוס (אין פערטען יאהרהונדערט נאך דער קריסטליכער צייט) ווייסט נאך פון א געצענדינסט אין דעם דאזיגען ארט.

כער, אז דער אפוד האט געהאט א נאָהנטע שייכות צו דעם אָראַקעל פון'ם כהן; מ'דאַרף איהם דעריבער אם בעסטען דערקלערען אלס אָראַקעל-אַפּאַראַט. גדעון שטעלט אַוועק א גאָלדענעם אפוד אין זיין הייליגטום אין עפרה; און אין אפוד און תרפים ווערען אויך דערמאָנט אין א שפּעטערער טראַדיציע אין א נאָהנטער שייכות צו דעם הייליגטום פון דן*).

ס'איז דעריבער קיין חידוש ניט וואס אויסער די שוין דערמאָנטע פאַרבלאַנדזשענישען געפינען מיר דאָמאָלסט ביי די אידען שפּורען פון פרעמדע און משונה'דיגע מנהגים פון קולט. אלס ערשטעס מוז דאָ דערמאָנט ווערען דאָס מענשען-אָפּפער. די אויסגראַבונגען לאָזען ניט איבער דעם מינדסטען ספק וועגען דעם, אז דער מנהג פון קינדער-אָפּפער און אויך פון בוי-אָפּפער האָט געהערשט אין כנען; דאָס ערשטע אלס היילינגונג פון די ערשטגעבאָרענע צו א גאָטהייט, דאָס לעצטע כדי איהר צו ווידמען דעם אָרט פון א נייעם בנין און צו באַהיטען דאָס הויז פון אן אומגליק. דורכ'ן איינמויערען פון אן אָפּפער אין פונדאַמענט ווערט דאָן דאָס הויז געשטעלט אונטער דעם שוץ פון דעם מת, וועלכער האַלט זיך אויף אלס באַשיצענדער גאָט'אין ביי-שטידעל פון דער טיר אָדער אונטער'ן שוועל**).

אונטער די דאָזיגע אומשטענדען קריגען נאַטירליך אויך אסך שטעלען אין תנ"ך א נייע באַלייכטונג. ווען אברהם ווערט באַפוילען צו אָפּפערען זיין זוהן יצחק'ן און ער אָפּפערט נאָכהער אלס „במקום" א ווידער, איז עס דאָן קלאָר, אז אין דער צייט פון'ם פאַרפאַסער האָט מען ערנסט באַטראַכט די פראַגע, אויב מענשען-אָפּפער זיינען געפעליג צו גאָט. דער ענטפער איז געווען, אז ניין. אבער אין א פריהעריגער צייט האָט מען אויך אָפּטמאָל געענטפערט מיט „יא". אז אין דער שופטים-צייט האָט מען נאָך געענטפערט

*) לויט אַן עלטערען נוסח איז עס געווען אַ „פסל ומסכה", לויט אַן אינגערען נוסח אַן „אפוד ותרפים". זעה שופטים י"ז 4, 5; י"ח 14, 17, 18, 20. אַז דער אפוד איז געווען פאַרבונדען מיט דעם אָראַקעל קען מען זעהן דייטליך פון שמואל א, כ"ג 9.

**) דער מנהג פון בוי-אָפּפער איז געווען פאַרשפּרייט אין באַבילאָניען און אויך אין כנען. אין די אויסגראַבונגען אין גזר און מגידו האָט מען געפונען אַסך טויטע קערפּערס (פון דערוואַקסענע און פון קינדער) אַריינגעלעגט אונטער'ן דיל, אין מויער אָדער אונטער'ן טויער. מאַנכע מבארים טייטשען אויך אויס דעם פסוק 34 אין מלכים א, ט"ז אַלס בוי-אָפּפער. אָבער די דאָזיגע אויסטייטשונג איז ניט זיכער.

אפטמאל יא, קאן מען ארויסדרינגען פון דער געשיכטע וועגן יפתח'ן. אפילו אויב די דאזיגע געשיכטע גופא איז ניט קיין פאקט, איז אבער מיט דעם טרויער וואס איז פארבונדען מיט דער אפפערונג פון יפתח'ס טאכטער די דאזיגע געשיכטע כאראקטעריסטיש פאר דאס וואס פלעגט אפטמאל פארקומען איז גלעד אין דער פאר־קעניגליכער צייט. עהנליך ווי ס'איז געווען דער פאל אסך שפעטער אין מואב (מלכים ב, ג 27). דאסנלייכען מוזען מיר ארויסדרינגען פון דעם אומשטאנד, וואס אין דעם אלטען פאלקס־רעכט פון דער שופטים־צייט געפינט זיך א זאץ, אז דער בכור פון די זיהן געהערט צו יהוה (שמות כ"ב 28), אז אויב דער „פדיון הבן" איז שוין אפילו געווען דאמאלסט אז אלטער מנהג, דאך פלעגט די אפפערונג פון דעם בכור נאך אפטמאל פאקטיש פארקומען אין דער ערשטער צייט אין כנען: אדער פיליכט איז דאס אז ערינערונג פון נאך אז עלטערער צייט. יעדענפאלס מוזען מיר דרינגען אויף אז עלטערען מנהג, ווען מיר נעמען עס אין צוזאמענהאנג מיט די רעזולטאטען פון די אויסגראבונגען און מיט געוויסע שטעלען אין תנ"ך פון א שפעטעריגער צייט. ווען מיר לעגען נאך צו דעם פאקט, אז אין די מנהגים פון קבורה און טרויער אין תנ"ך, באזונדערס אין דער באשווערונג און אנרופונג פון די רוחות פון די מתים אלס געטליכע מהות'ן*), לאזט זיך דורכקוקען דאס דינען צו די מתים, האבען מיר דאן אלע הויפט־שטריכען פון דער פאלקס־רעליגיאן פון יענער צייט.

דער איבערבליק קאן אונז ווייזען, אז בנוגע דער פאלקס־רעליגיאן קאן מען אויף יעדען אופן אפ'פסק'ענען, אז אויסער דעם נאמען פון גאט, וואס איז ביי אידען, ווי ווייט מיר קאנען זעהן, אלעמאל געבליבען יהוה, האט מען אריבערגענומען פון די שכנים ארום אלצדינג וואס איז נאר געווען אריבער־צונעמען. געווים איז ניט צו אונטערשאצען דאס פעסטהאלטען זיך ביים נאמען יהוה. ס'איז פארט געווען יהוה, צו וועמען דאס פאלק האט געדינט אזוי ווייט ווי עס האט זיך באוואוסטזיניג אונטערשיידט פון די כנענים. און מ'האט געהאלטען יהוה העכער ווי אלע אנדערע געטער, ווי דער נאמען מיכה אין שופטים י"ז באווייזט (מיכה — מי כיה, ווער איז גלייך צו יהוה!). אבער דערמיט איז פאר א גרויסען טייל פון פאלק געווען אויסגעשעפט דער גאנצער אונטערשייד צווישען דעם יהוה־דינסט און דעם כנעני'שען געצענדינסט. די פאלקס־רעליגיאן ווערט דעריבער אם בעסטען כאראקטעריזירט ווען מיר רופען זי א כמעט פולע כנעני'זירונג פון דער רעליגיאן פון יהוה. יהוה איז

*) זעה שמואל א, כ"ח 13 („אלהים רָאִיתִי עֹלִים מִן הָאָרֶץ").

דא אזוי גאהענט צו בעל. אז דער גאנצער חילוק צווישען זיי ליגט נאר אין נאמען, און פאר אסך פון פאלק איז געווען דער נאטירליכער פועל יוצא דאס פארזינקען אין דער כנעני׳שער נאטור־רעליגיאן. און עס איז פאר זיי פארלארען געגאנגען די ירושה פון די אבות.

3. פון וואס פאר א זארט איז אבער געווען די **אפיציעלע רעליגיאן** פון ישראל? געווים זיינען אפט ניטא קיין נעשטעלטע גרעניצען. דאך לאזט זיך ארויסטראגען אן איינדרוק וועגען דעם, ווען מיר באטראכטען אלס פארטרעטער פון דער אפיציעלער רעליגיאן יענע עלעמענטע, וועלכע האלטען אין האנט די פיהרערשאפט פונ׳ם פאלק אדער פון וויכטיגע טיילען זיינע. דער ארט פון קולט איז די „במה“, ווי זי איז אויבען באשריבען געווארען, פארזארגט מיט א „מצבה“ און אן „אשרה“, מיט א מזבח אדער מזבחות, רייך באשאנקען מיט קרבנות און שטארק באזוכט אין די ימים־טובים. פיליכט האט דער קולט־ארט שוין איצט אין מאנכע שטעלען א נעבויטען טעמפעל, ווי באלד נאכהער אין שילה, און שוין איצט ביי די כנענים אין שכם. זיין וויכטיגסטען ארט האט יהוה אין דער דאזיגער צייט אין שילה. א צווייטען ארט פון א באזונדערען ראנג אין בית־אל (שופטים ב, 1 : ב 26). דער גאט וועמען מ׳דינט איז יהוה, אבער אלס דער גאט וואס גיט זיין ברכה אינ׳ם לאנד און מ׳דינט איהם אין די פארמען פון דעם בעל, וועלכער האט פריהער דיזעלבינע ראלע פארטראטען — נאר די דאזינע פארמען האבען ניט די גראבע אויסוואוקסען פון דער פאלקס־רעליגיאן. אבער ער איז דער האר פונ׳ם לאנד און וויל, אז מ׳זאל איהם דינען מיט דער פרוכט פונ׳ם לאנד.

אויך דערמיט איז נעמאכט א וווייטער שריט צו דער כנעני׳זירונג פון דער רעליגיאן פון יהוה. פאקטיש איז אפילו בלויז אריבערגענומען געווארען די פארם פון קולט. דער אינהאלט באציהט זיך אויף יהוה און נאר אויף איהם אליין. אבער אויך פאר יענעם אינהאלט איז ניט קיין קליינע סכנה פארגעשטאנען. יהוה האט אויך אט דא געקאנט לייכט פארביטען ווערען מיט דעם היידנישען בעל. דער עיקר אבער איז פאר דער אפיציעלער רעליגיאן אויך שווער נעווען איינצוהאלטען דעם גרעניץ וואס זי האט זיך געשטעלט. דאס אריינדרינגען פון דער נאטור־רעליגיאן אין איינצעלנע מנהגים פון קולט, מעהר ווי אלץ די רעליגיעזע פראסטיטוציע און דאס דינען צו יהוה אין א בילד, איז שווער נעווען צוריקצוהאלטען. נאך שווערער איז געווען מעכב צו זיין, אז די היילינע האנדלונג פון קולט זאל ניט ווערען קיין מעכאנישע זאך, ווי אין דער נאטור־רעליגיאן. ווארים עס ליגט אין דעם עצם איהרען צו

צושרייבען דעם קרבן און דעם קולט אליין די קראפט צו ווירקען אויף דער גאטהייט, ניט פאדערענדיג דערביי קיין זאך פון דעם, וועלכער ברייגנט דעם קרבן און נעמט אנטייל אינ׳ם קולט.

אט די לעצטע געפאהר האט מען ריכטיג דערשפירט ערשט פיעל שפעטער: אבער די ווירקונגען פון דער ערשטער געפאהר זעהען מיר שוין איצט אין איינצעלנע, באזונדערע פאלען. אט דא געהערט מעהר ווי אלע נ ד ע ו ן. וואס מ׳זאל ניט פארשטעהן אונטער זיין אפוד*), האט ער על־כל־פנים לויט דער מיינונג פון ספר שופטים מיט דעם אריינגענומען פון דער כנעני׳שער פאלקס־רעליגיאן אין דעם אידישען קולט עפעס נייעס, פון וואס מ׳האט ביז אהער ניט געהערט. זיין זוהן אבימלך און דער גאנצער אידישער טייל פון שכם געהען ווייטער אויף אט דעם זעלבינען וועג, ווען זיי דינען הפנים צוזאמען מיט די כנענים פון שכם, דעם כנעני׳שען „בעל־ברית“.**) פיליכט וויל געוויסע אייגענשאפטען האבען גראד איהם געהנטער געשטעלט צו יהוה איידער אנדערע ב ע ל י ם. און מ׳קאן אויך אנדערש ניט אורטיילען, ווען י פ ת ח נעמט אן דעם מנהג פון מענשען־אפפער, און ווען די קינדער פון ד ן דינען צו זייער גאט אין א בילד — כאטש דא האט זיך אין אנהויב געהאנדעלט וועגען א פריוואט־היילינגטום פון אן איינצעלנעם מאן, וואס זיי האבען איבער געוואלד צוגענומען.

4. אבער ביי דעם אלעמען דארף מען ניט פארגעסען, אז די א מ ת ׳ ע פ א ר ט ר ע ט ו נ ג פון דער רעליגיאן ביי די אידען איז געלעגען אין אנדערע הענט. דאס חשוב׳סטע היילינגטום איז אהן א ספק שילה, שוין דורך דעם אליין וואס דארטען האט זיך געפונען דער ארון פון יהוה, וועלכער איז געוועזען הייליג ביי די אידען נאך פון משה׳ס צייט אן. וואס פאר א מיינונג מ׳זאל ניט האבען וועגען דעם ארון, אבער איין זאך איז זיכער, אז ער האט ניט אנטהאלטען קיין בילד פון יהוה, ניט אין דער געשטאלט פון א מענשען, ניט אין דער געשטאלט פון אן אקס. אויב מ׳האט פריהער באטראכט אין פארשער־קרייזען אלס א געוואגטע באהויפטונג, אז דאס היילינגטום אין שילה האט אנגעהאלטען דאס דינען גאט אהן א בילד, קאן מען דאס אבער היינט ארויסזאגען מיט מעהר האפענונג אויף אנערקענונג אפילו פון די, וועלכע האבען עס ביז היינט געלייקענט. מחמת מיר האבען איצט ביישפילען פון א בילדלאזען קולט אויך ביי אנדערע פעלקער פון אלטערטום. שילה האט

*) זעה אויבען ז. 273.
**) זעה אויבען ז. 274.

דערמיט אויפגעהאַלטען איינע פון די וויכטיגסטע טראַדיציעס פון משה'ס צייט. אַלס צוגאָב נאָך האָט שילה געהאַט כהנים מיט א יחוס פון משה'ס צייט (שמואל א, ב 27).

שילה איז בכן געווען פאַרבונדען מיט דער גרויסער פאַרגאַנגענהייט פונ'ם פאָלק, און זי דערמאָנט אונז אָן דעם, אַז ניט אַלע אידישע קרייזן האָבען דורכגעמאַכט אין א גלייכער מאָס דעם איבערגאַנג פון אַלטען נאָמאַדישען צום נייעם אַרט לעבען, און אפילו צווישען די, וועלכע האָבען עס יאָ געטאָן, זיינען אויך ניט אַלע גלייכצייטיג איבערגעגאַנגען צום כנעני'שען אופן פון גאָט־דינסט. אין דעם טאָל יזרעאל וואוינען נאָך אין געצעלטען די נאָמאַדישע קינים (שופטים ד 11 : ה 24) : אַזוינע משפחות האָבען געמוזט זיין אַסך, בפרט אין אַנהויב. זיי ווילען בלי ספק ניט וויסען פון דעם אופן צו דינען יהוה, וועלכער איז געוואָרען איצט א מאָדע ביי די פּויערים און די שטאָדט־לייט. זיי שטעהען דערמיט שוין במלא אַסך נעהנטער צו די טראַדיציעס פון משה'ס צייט, ווייל זייער היים, קאָן מען זיך משער זיין, איז באַזונדערס געווען דאָס הייליגטום פון שילה. אַזוי לאַנג ווי עס האָט ניט געהאַט קיין טעמפּעל. אין דער ערשטער צייט האָט דאָס שילה־הייליגטום קענטיג אויך ניט געהאַט קיין מצבות און קיין אשרות, ווייל עס האָט אויך ניט געהאַט קיין כנעני'שע טראַדיציע און קיין פאַרבינדונג מיט די מעשיות פון די אבות.

ביי דער זייט פון די כהנים אין שילה שטעהען ווייטע קרייזען פון ישראל, וועלכע געהען פיליכט זייער איינגענעם וועג, אָבער זיינען דאָך איינינג מיט יענע כהנים אין זייער האַלטען הויך די טראַדיציעס פון משה'ס צייט. אין זיי איז ממילא געלעגען א פּראָטעסט געגען דער אַלץ ווייטער און ווייטער געהענדער כנעני'זירונג פון דער רעליגיאָן פון יהוה. דאָס זיינען די קרייזען פון דבורה, וועלכע ווערט אפשר מיט רעכט אָנגערופען א נביאה און האָט טאַקע אפשר באמת געוואוינט צייטווייליג אין אפרים (שופטים א 5). דער גלענצענדער פּאָליטישער ערפאָלג פון איהר אויפטריט באַלייכט פאַר אונז אויף א ווייַלע די טונקעלקייט פון דער צייט מיט א העלען ליכטשיין. ווען מיר קוקען זיך צו נעהנטער, ווייזט זיך אונז דאָ, אַז דער דאָזיגער גאָט־באַגייסטערטער פּרוּוו האָט זיך איינגעגעבען ניט בלויז צו פאַראייניגען די שבטים פּאָליטיש אַרום דער פאָהן פון יהוה, דאָס הייסט: אַרום דער פאָהן פון דער שותפות'ער רעליגיאָן. נאָר אַז זי ווירקט אויך אָנצוהאַלטען דעם דינסט פון יהוה, לויט משה'ס טראַדיציעס, אפשר נאָך מעהר ווי שילה. פאַר איהר איז יהוה ניט קיין בעל פונ'ם לאַנד, און ער האָט

זיך דערפאר אויך ניט אויף אויף קיינער פון די במות. אום טיטצוקעמפען מיט דעם אידישען חיל קומט ער פון שעיר, טרעט ארויס פון די פעלדער פון אדום. דאס לאזט ניט איבער קיין ספק ווי אזוי דבורה דענקט און וואו זי זוכט איהר רעליגיעזע פארבינדונג.

איצט פארשטעהען מיר אויך פארוואס יעל, די פרוי פון חבר הקיני, איז אזוי ליב דעם ליד פון דבורה, און פארוואס יהודה, כאטש ער שטעהט אן א זייט, ווערט געשאנעוועט. מיר האבען שוין פריהער געזעהן, אז גראד איז יהודה און אין די שבטים און קרייזען וואס זיינען געשטאנען נאהנט צו איהם האט מען דעם אריבערגאנג צו א באזעסענעם לעבען געהאט דורכגע־מאכט נאר טיילווייז. דא איז דעריבער געווען א בעסערע היים פאר די אי־דישע טראדיציעס פון דער מדבר־צייט. מ'קאן פארשטעהן פון זיך אליין, אז ביי די שיכטען אין דרום, וועלכע האבען נאך געלעבט אלס וואנדערענדיגע פאסטוכער, איז ניט געווען קיין שום אינטערעס צום כנעני'שען בעל. די פארבינדונג מיט דער פארגאנגענהייט, דער פראטעסט געגען די נייע איינ־פיהרונגען איז געווען א באנד וואס האט פארבונדען דבורה'ן מיט יהודה, און דאס איז הפנים געווען שטארקער איידער די אומצופרידענקייט מיט יהודה'ס בלייבען פון וויטען, בפרט נאך ווען זיין שטעהן פון וויטען האט געהאט א רעליגיעזען גרונט. ווארים גראד דער אונטערשיד אין דער רעליגיאן האט קענטיג געבראכט יהודה אליין מעהר און מעהר אויך אין א פאליטישען היפוך צו ישראל.

אט אזוי פאראייניגען זיך אלע איינצעלנע שטריכען אין א גאנצען בילד. מיר זעהען, אז צוגלייך מיט דער שטארקער, טיילווייז שטארקסטער כנעני'זירונג פון דער רעליגיאן פון יהוה אינ'ם לאנד, באזונדערס אין דער פאלקס־רעליגיאן, און זאגאר ביז טיף אריין אין די קרייזען פון די בארופענע פארטרעטער פון דער נאציאן, האט אבער דאך ניט געפעהלט אויך קיין שטארקער פ ר א ט ע ס ט נעגען אט דעם גאנג פון דער אנטוויקלונג. מיר זעהען אויך, אז די טראדיציעס פון משה'ן, וועלכע האבען געפאדערט, אז מ'זאל האלטען די רעליגיאן ריין פון כנעני'שע עלעמענטען, האבען געפונען זייער קרעפטיגע פארטרעטונג מעהר ווי אין איין פונקט פונ'ם לאנד. באַ־זונדערס האט שילה, ווי עס ווייזט אויס, אויפגעהאלטען טריי די טראדיציעס פון משה'ס צייט. אויב שילה איז שוין אין דער שופטים־צייט געווען דער מי־טעלפונקט פון א בילדלאזען קולט פון יהוה, ווענינ באריהרט פון כנעני'שע עלעמענטען, דאן ווערט אויך דערקלערט פון וואנעט שמואל האט באקומען די השפעה צו זיין שפעטערער טעטיגקייט אין אט דער ריכטונג.

פונדעסטוועגען וואָלט דאָס בילד ניט אַרויסקומען גאַנץ, ווען מיר זאָלען ניט דערמאָנען אויך דעם באַבילאָנישען איינפלוס, וואָס האָט אַהן ספק דאָן געווירקט. פון דעם אומשטאַנד, וואָס נאָך גאַר אַ קורצע צייט פריהער האָט מען אין כנען געשריבען אין דער באַבילאָנישער שפּראַך, ווייזט אויף אַ שטאַרקען, גייסטיגען איינפלוס אויך נאָך אין דער שופטים־צייט. די אויסגראָבונגען אין פּאַלעסטינא באַשטעטיגען דעם דאָזיגען איינפלוס אויף דעם וועלטליכען ווי אויך אויף דעם רעליגיעזען געביט. דער רעליגיעזער איינפלוס איז אָבער שווערליך געוועזען אַ דירעקטער, נאָר גיכער, אַן אומדירעקטער. אַז די באַבילאָנישע געטער־געשיכטען זיינען לאַנג שוין געוועזען באַקאַנט אין כנען, מוזען מיר אָננעמען אַלס פאַקט. די אידען זיינען הפּנים איצט באַקאַנט געוואָרען מיט זיי אין דער פאָרם, אין וועלכער די כנענים האָבען זיי געקענט. על־פּי השערה הייבט זיך שוין איצט אָן יענער לייטערונג־פּראָצעס זייערער, פון וועלכען זיי קומען נאָכהער אַרויס אַלס פולווערטיגע באַשטאַנדטיילען פון דער אידישער רעליגיאָן.

ביבליאָגראַפיע.

געבענדיג ווייטער אַ ביבליאגראפיע פון די פּראָפּעסער און ביכער, וואָס זיינען באנוצט געוואָרען אין אונזער ווערק, ווילען מיר באַמערקען, אַז די אַרבייט איז ניט געווען קיין בוכשטעבליכע איבערזעצונג און אויך ניט קיין קאָמפּילאַציע. זיך האַלטענדיג אַן גייסט פון יעדען פּראָפּעסער, האָבען מיר זיך אָבער גענומען אַלע פרייהייטען, וואָס זיינען נויטיג פאַר אַזאַ ווערק אין אידיש, אין אויסוואַהל און אין פאָרם.

Benzinger, I., Hebraeische Archaeologie. 2te Aufl. 1907.

Kent, Ch. F., a History of the Hebrew People, 1896.

Kittel, R., Geschichte der Hebraeer, 1888.

Kittel, R., Geschichte des Volkes Israel, 2te Aufl., I Band, 1912.

Kittel, R., Geschichte des Volkes Israel, 2te Aufl., II Band, 1909.

Loehr, M., Israel's Kulturentwicklung, 1911.

McCurdy, J., History, Prophecy and the Monuments, 1914.

יודישע פאלקס ביבליאטעק טאראנטא
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

Toronto Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT
21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it.

A fine of 4 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

JUN 23 '59
FEB 14 '60
APR 21 '60
JUN 27 '60
JAN 1 '62
FEB 26 '67
17 '73
FEB 3 '74
JAN 20 '75